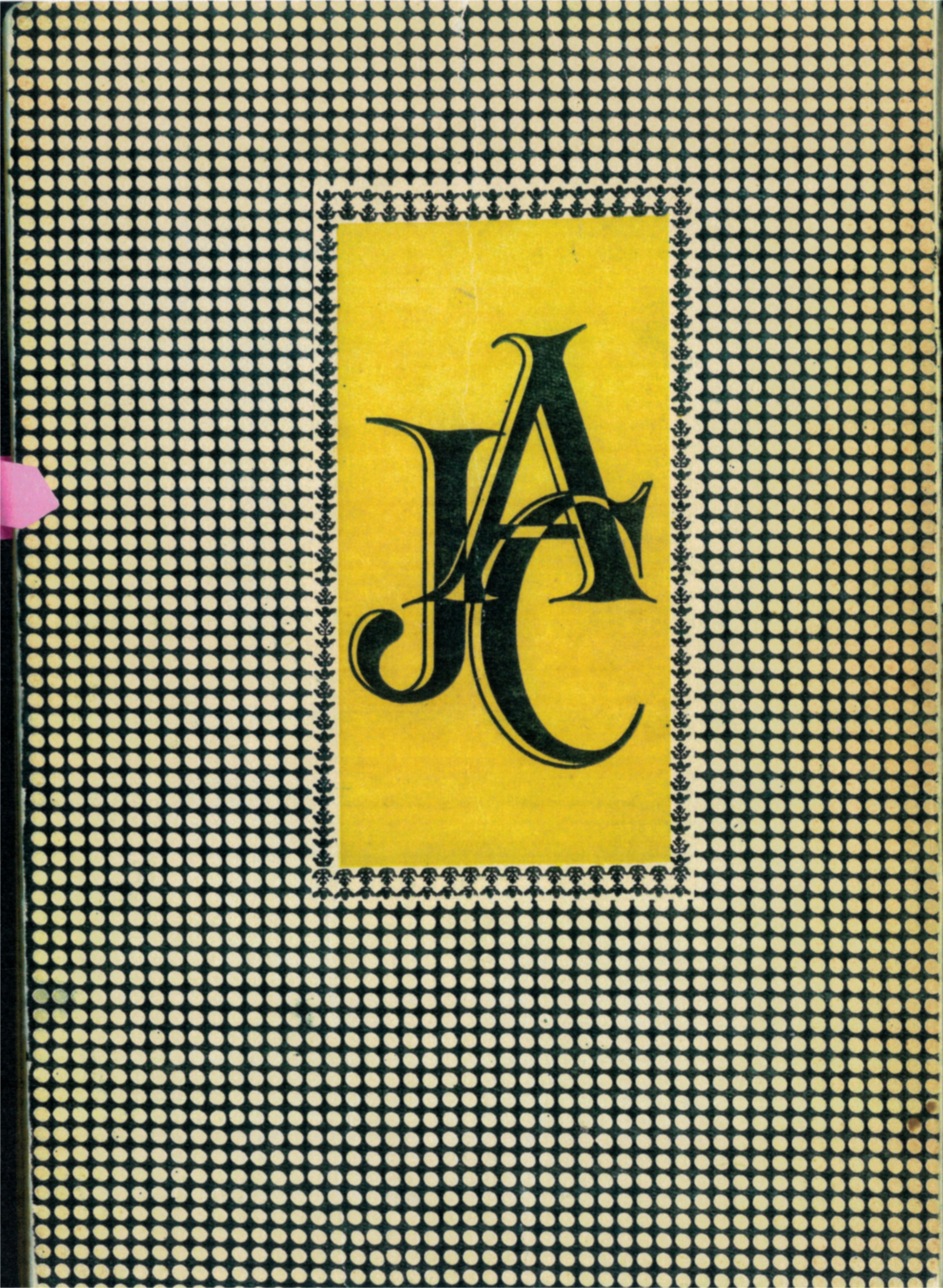
JAC

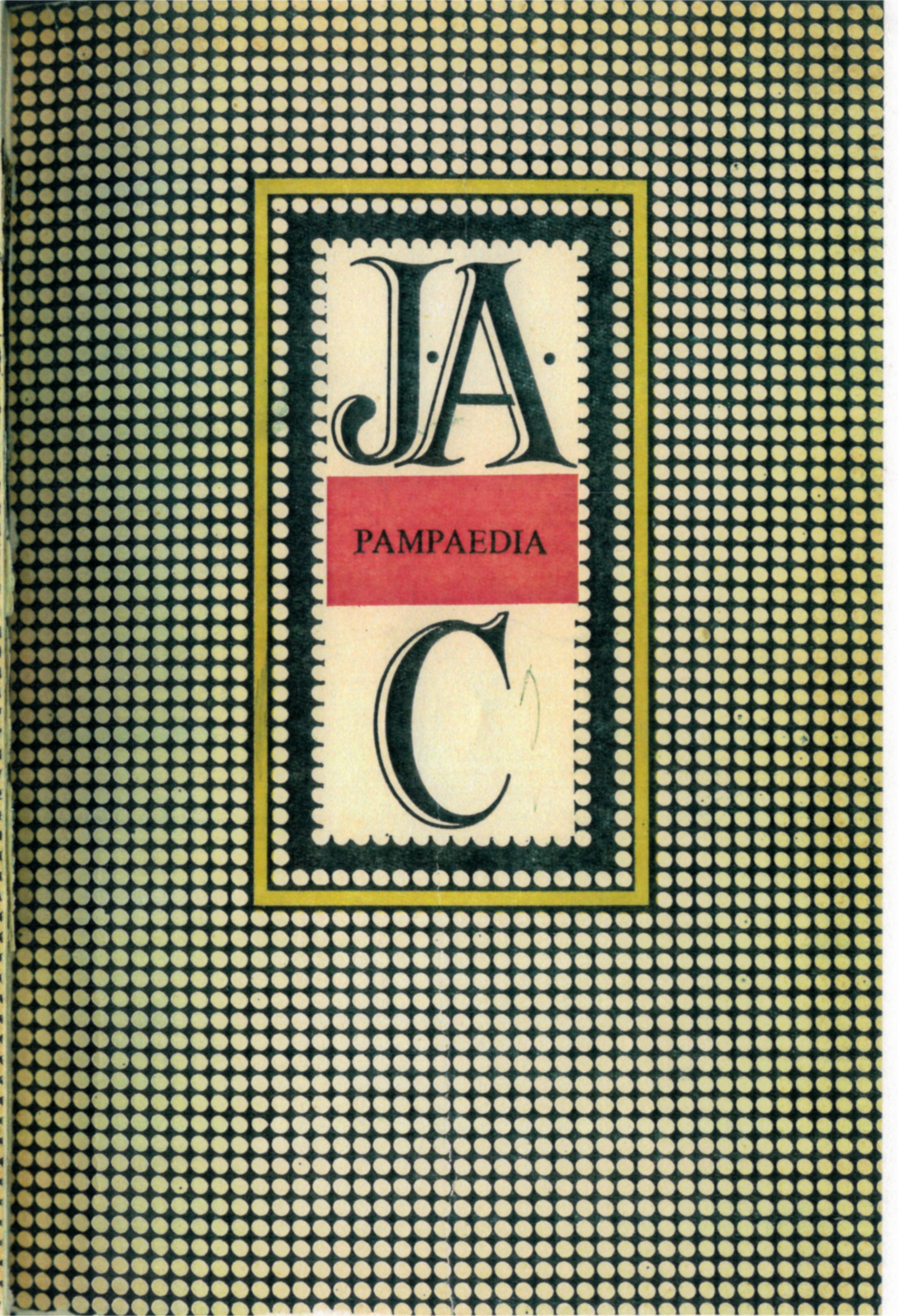
JA·
PAMPAEDIA
C

PAMPAEDIA

Studiu introductiv, traducere, note şi comentarii
de prof. univ. dr. *IOSIF ANTOHI*

EDITURA
DIDACTICĂ
ŞI PEDAGOGICĂ

BUCUREŞTI – 1977

Traducerea s-a făcut după textul latin al lucrării

PAMPAEDIA

publicată în

Johannis Amos Comenii

DE RERUM HUMANARUM EMENDATIONE CONSULTATIO CATHOLICA

Editio princeps

TOMUS II

Sumptibus Academiae Scientiarum Bohemoslovacae Pragae

In ACADEMIA

h.e.

IN AEDIBUS ACADEMIAE SCIENTIARUM BOHEMOSLOVACAE — MCMLXVI

Redactor: MARIA CATULESCU
Tehnoredactor: ELENA PETRICĂ
Coperta: EUGEN STOIAN

STUDIU INTRODUCTIV

Pampaedia *face parte dintr-un ansamblu de 7 lucrări, intitulat* De rerum humanarum emendatione consultatio catholica (Consfătuirea generală privind îmbunătățirea lucrurilor omenești), *apreciată ca „opus grande" (marea operă) a vieții creatoare a lui J. A. Comenius, o operă de sinteză și de apogeu al gîndirii sale social-filozofice și pedagogice. În ea, personalitatea sa polivalentă capătă expresia plenitudinii sale.*

În această operă, concepută într-o epocă extrem de frămîntată, autorul abordează un plan de reformă universală, menită să înlăture suferința și mizeria, asuprirea și nedreptatea, brutalitatea și ignoranța din viața popoarelor și să edifice, după cum credea el, cu ajutorul științei și educației, *o viață de siguranță, libertate și progres social și individual. „Născută din nevoia și din aspirația de pace și de fericire a popoarelor, stimulată de forțele istorice vii, care la timpul său tindeau spre un viitor mai bun și întruchipau progresul, străbătută de etosul propriu autorului spiritual al planului de reformă, opera* Consfătuirea generală privind îmbunătățirea lucrurilor omenești *reprezintă o mărturie a ceea ce este mai bun din ce a putut cîndva să realizeze spiritul omenesc, în năzuința sa spre tot ceea ce este mai înălțător și mai nobil, și a strădaniei titanice a omenirii de a-și făuri o soartă mai bună"* [1].

Printr-o vicisitudine a istoriei, această lucrare, de o importanță deosebită pentru evoluția culturii omenești, a fost exclusă din circuitul gîndirii aproape trei secole, fiind descoperită abia în preajma celui de-al doilea război mondial. Prin tematica pe care o abordează, prin problemele pe care le discută — probleme care și astăzi mobilizează și dinamizează spiritul omenesc —, ea își păstrează acea actualitate pe care o au numai creațiile cu adevărat epocale.

Cele șapte lucrări reunite în De rerum humanarum emendatione consultatio catholica [2] *sînt:* Panegersia, Panaugia, Pansophia, Pampaedia, Panglottia, Panorthosia *și* Pannuthesia (*titluri ce pot fi tălmăcite prin* Deșteptarea tuturor, Luminarea tuturor, Toată știința, Educația universală, Cultivarea limbii universale, Îmbunătățirea universală *și* Avertizarea universală).

Această grandioasă operă, născută din preocupările lui J. A. Comenius pe multiple planuri — filozofic, social-politic, teologic și pedagogic, care sînt o expresie a străduinței

[1] Jan Amos Komensky, *Allgemeine Beratung über die Verbesserung der menschlichen Dinge*, Ausgewählt, eingeleitet und übersetzt von Franz Hofmann, Berlin, Volk und Wissen, Volkseigener Verlag 1970, p. 7.

[2] Johannis Amos Comenii, *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*. Editio princeps, tomus I et II, Praga, in Academia, MCMLXVI.

constante și continue de a ajuta omul, națiunea și omenirea, — *a fost începută în anii deplinei sale maturități, mai precis în 1645 —, cum reiese dintr-o scrisoare*[1] *adresată binefăcătorului său olandez, Louis de Geer (1587—1652), și a lucrat la ea pînă la sfîrșitul vieții sale.*

Încă din anii studenției de la Herborn și Heidelberg, Comenius și-a fixat ca ideal de viață ajutorarea poporului său ajuns sub stăpînire străină și care tînjea după libertate, spre a-și cuceri o viață mai bună, pacea și progresul. Și așa cum în opera sa pedagogică aplică ideea unui învățămînt care se dezvoltă concentric, tot așa și în concepția sa social-filozofică pleacă de la condițiile extrem de grele în care trăia poporul ceh, sub aspect economic, social, politic și cultural, și ajunge la convingerea că îmbunătățirea soartei acestuia se poate realiza numai în contextul unei largi reforme mondiale, a educației care să îmbunătățească destinul omenirii întregi. *De pe poziția acestei viziuni trebuie să înțelegem străduința autorului de a fundamenta* scopul *și* conținutul *acestei reforme și de a-i preciza* soluțiile *practice, de aplicare în viață. Evident, reforma preconizată în* Consultație[2] *prezintă — raportată la epoca respectivă — și unele soluții utopice, înscriindu-se astfel, în bună parte, în categoria lucrărilor de acest gen datorate lui Platon, dar mai cu seamă lui T. Morus și T. Campanella*[3]. *Autorul își polarizează atenția asupra* transformării omului prin educație și instrucție ca factor hotărîtor *de reformă: formarea* omului, *ca cetățean al unei lumi mai bune — și care, în concepția lui Comenius, ar reprezenta cheia de îmbunătățire a „lucrurilor omenești".*

Spirit larg deschis față de progresele epocii în care trăiește, Comenius simte pretutindeni necesitatea pătrunderii suflului nou al reînnoirilor: în știință și tehnică, în educația tineretului și a adulților, în viața politică, statală și internațională, în economie, în cultivarea limbii materne și a limbilor de circulație internațională, și, deși cleric, chiar în biserică, în vederea unui viitor luminos al omenirii pe care-l scrutează dintr-o perspectivă optimistă față de forțele și capacitățile omului, susceptibil de o continuă desăvîrșire!

El se angajează cu toată puterea sa de muncă în acest proces de reînnoire și aduce valoroase contribuții în principalele domenii ale activităților omenești, ale „lucrurilor omenești" — cum le numește el —, fie că este vorba de reformarea școlii *într-o concepție nouă, elaborînd în acest sens planuri, programe, manuale școlare și metodici* (Didactica magna, Informatorul școlii materne), *fie că se preocupă de domeniul* învățării și cultivării limbilor (Poarta deschisă a limbilor, Vestibulum, Atrium, Metoda cea mai nouă a limbilor *ș.a.*) *sau de domeniul a* tot științei — al pansofiei (Pansophia, Via lucis, Orbis pictus *ș.a.*). *Prin lucrările sale, Comenius a urmărit să-i asigure omului o viziune unitară asupra lumii și vieții, care, odată cu o cunoaștere temeinică, să-i permită și o acționare conștientă, adecvată menirii sale.*

Toate acestea, însă, proiectate pe un fond religios-teologal de nuanță protestantă, străbătut de nenumărate idei democratice preluate de la Hus. În filozofia naturii și chiar în înțelegerea vieții sociale (deși fie și numai apartenența sa la „Comunitatea fraților boemi", ni-l înfățișează ca pe un veritabil spirit revoluționar, cum se știe, foarte puternic în secolul al XVII-lea), Comenius rămîne un idealist religios, dublat de un umanist de renume mondial. Faptul este explicabil prin însăși contradicția dintre apartenența și rămînerea sa în sînul clerului, pe de o parte, și activitatea sa de bază științifico-didactică, desfășurată pe un teren dacă nu laic, în orice caz, complet emancipat, în esența sa, de comandamentele strict bisericești și teologal-religioase — pe de altă parte.

Consfătuirea generală privind îmbunătățirea lucrurilor omenești *constituie o sinteză a activității lui Comenius. Acestei sinteze el i-a consacrat, cu intermitențe, mai bine de un*

[1] J. A. Komenského, *Korrespondence*, Ed. J. Patera, Praha, 1892, p. 97.

[2] În cuprinsul acestei introduceri, opera *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* o voi denumi prescurtat *Consultație.*

[3] Jan Patočka, *Utopie und System der Ziele der Menschheit bei Comenius*, în: *Acta Comeniana.* „Revue Internationale des études coméniologiques", Praha, 1/1969, p. 67—74.

sfert de veac din viața sa, fără să ajungă să-i dea forma finală pentru publicare. Împărtășindu-i prietenului său olandez Louis de Geer planul său cu privire la această lucrare, Comenius scrie: „Lucrez la o operă cu titlul Consfătuirea generală privind îmbunătățirea lucrurilor omenești, *adresată în primul rînd învățaților din Europa, din care* Pansofia *trebuie să constituie o șeptime, iar o altă șeptime fiind destinată educației universale a spiritului, adică* Pampaediei".

Asupra modului cum a fost elaborată această operă, autorul ei ne-a lăsat prea puține informații. Mai mult chiar, el a ținut să păstreze taină asupra ei, pînă la publicare. Evenimentele istorice care au influențat viața lui Comenius după 1645 nu i-au permis să aibă răgazul necesar pentru a-și continua munca de elaborare în condiții tihnite. Astfel, pacea din Westfalia (1648), care punea capăt războiului de 30 de ani, permanentiza stăpînirea străină în patria sa, luîndu-i orice speranță de a mai putea reveni pe pămîntul natal. După plecarea sa din Elbing (1648), unde lucra în serviciul guvernului suedez, îl găsim 2 ani mai tîrziu (între 1650 și 1654) în serviciul principelui Transilvaniei, ca de aici, revenind la Leszno, în Polonia, să fie obligat, în anul 1656, să-l părăsească în grabă, din cauza evenimentelor cauzate de război și care au dus la distrugerea acestui oraș. Astfel, Comenius, în vîrstă de peste 60 de ani, ia drumul pribegiei și, în sfîrșit, se stabilește la Amsterdam. Aici, în cei 14 ani de viață, a publicat, în 1657, Opera didactica omnia *și a lucrat în mai multă tihnă la opera care încununează activitatea sa, la* Consfătuire ... *Fără îndoială că atît activitatea sa pedagogică la Elbing, apoi în Transilvania, cît și evenimentele politice, sociale, și nu în mod special frămîntările religioase, i-au oferit cu prisosință material de reflecție, întărindu-i convingerea în legătură cu necesitatea unei reforme privind îmbunătățirea lucrurilor omenești.*

În anul 1657, Comenius, considerînd că este momentul să facă cunoscute lumii unele din preocupările sale privind „îmbunătățirea lucrurilor omenești", publică, la Amsterdam, Pannuthesia, *iar după 5 ani, tipărește, tot acolo,* Panegersia[1]. *Restul lucrărilor din* Consfătuire ... *n-au ajuns să vadă lumina tiparului în timpul vieții autorului. Simțindu-și sfîrșitul aproape, el îi încredințează fiului său David și discipolului său Christin Nigrin, în iunie 1670, sub jurămînt, definitivarea și publicarea acestei monumentale opere. După moartea lui Comenius, survenită în noiembrie 1670, urmașii săi direcți nu și-au respectat obligația asumată. Mult timp nu s-a mai știut nimic de acest manuscris, fiind considerat pierdut. Abia în 1935, prof.* Dmitrij Tschižewskij *îl descoperă în arhiva Bibliotecii principale a casei de orfani Franke din Halle*[2]. *Astfel că aproape trei secole această valoroasă operă a rămas necunoscută cititorilor. Abia în anul 1966 ea a fost redată culturii, prin grija Academiei de Științe din R. S. Cehoslovacă, sub titlul:* Johannis Amos Comenii, De rerum humanarum emendatione consultatio catholica *(Editio princeps, Tomi I et II, Pragae, MCMLXVI).*

Publicarea acestei opere a fost primită cu viu interes în lumea întreagă și nu numai în rîndul specialiștilor. Cea mai bună dovadă sînt numeroasele tălmăciri, mai cu seamă ale Pampaediei, *precum și congresele internaționale consacrate evidențierii acestui tezaur de idei comeniene.*

Spre a reieși mai clar locul și rolul Pampaediei, *credem că este necesară o prezentare succintă a conținutului marii opere* Consfătuirea universală cu privire la îmbunătățirea lucrurilor omenești.

Introducerea *acestei lucrări conține, propriu-zis, un apel „Către europeni" și, în mod special, „către învățați, teologi și oameni politici ai Europei", de a discuta necesitatea îmbunătățirii „lucrurilor omenești", menite să aducă omenirii, măcinate de discordii dezastruoase,*

[1] Soupis děl J. A. Komenského v Československých knihovnách, archivech a museich. Státni Pedagogicke Nakladatelstvi v Praze, 1959.

[2] Dmitrij Tschižewskij, *Die Handschift der „Pampaedia" und ihr Schicksal*, în: J. A. Comenius, *Pampaedia*, Quelle & Meyer, Heidelberg, 1965.

„lumina și adevărul, pacea și liniștea", și prin aceasta, „adevărata fericire" (Introducere, Către europeni, 22).

Către sfîrșitul Introducerii, *Comenius dă un plan sinoptic al întregii opere, în care schițează fundamentele teoretice și propunerile practice de reformă. Urmează apoi cele șapte lucrări, într-o ordine care nu este lipsită de semnificație. Denumirea lor constă din îmbinarea a două cuvinte grecești, din care primul cuvînt, „pan" sau „pam", înseamnă „total", „universal" (termen greu de redat în limba română), iar al doilea se referă la domeniul de tratare. Dealtfel, prin „pan" autorul vrea să sugereze ideea corelației primare a tuturor fenomenelor existenței, acțiunea sa de reformă vizînd, în esență, restabilirea marii armonii dintre toate domeniile existenței, armonie care a fost tulburată prin acțiunea nesăbuită a omului.*

În prima lucrare, Panegersia (Deșteptarea tuturor), *nu este vorba doar de trezirea spiritului, ci ea conține un îndemn adresat, în general, tuturor oamenilor, ca să se pună capăt dezordinii și vărsărilor de sînge de pretutindeni în lume, și* toți *să ajute la „îmbunătățirea lucrurilor omenești"* (res humanae), *la instaurarea unei ere în care „coardele pan armonice" să răsune pe tot mapamondul.*

Ce sînt „lucrurile omenești"? Răspunsul dat de Comenius ne introduce direct în esența concepției sale social-filozofice și pedagogice.

Comenius a fost un pedagog „angajat" în sensul social al termenului — ca și, mai tîrziu, un Rousseau, Pestalozzi, Tolstoi sau Tagore —, angajat pentru independența și libertatea poporului său, pentru cauza progresului mondial, pentru viitorul umanității[1]. *Potrivit concepției sale religioase, „res humanae" reprezintă sarcini încredințate omului de către Creator, dar esența lor este evidențiată de el în chip umanist, prin relevarea specificității speciei umane, în care include în egală măsură aspecte sociale și individuale, într-o corelație menită să stimuleze continuu ființa umană spre perfecțiune și fericire. Ele provin din trei forțe sufletești ale omului — din* intelect, *din* voință *și din* capacitatea de acționare (intellectus, voluntas, res agendi facultas). *Fiecăreia din aceste capacități îi corespunde un anumit domeniu de manifestare a omului. Astfel, din înțelegerea și mai ales din dragostea de adevăr și înțelepciune, inerentă omului, se dezvoltă* filozofia, *din năzuința spre mai bine, după „bunul suprem",* religia, *iar din tendința de a hotărî lucrurile după libera alegere —* politica. *Aceste trei domenii, aceste „lucruri omenești" — spune Comenius — s-au corupt și nu mai corespund „ideii" lor. Dorința și preocuparea de a le îmbunătăți a existat întotdeauna, deoarece prin îmbunătățirea lor se îndreaptă viața umană. Comenius manifestă un robust optimism, susținînd că „res humanae"* pot *și* trebuie *să fie „îmbunătățite", dar pentru aceasta nimeni nu trebuie să se comporte doar ca oaspete în această lume, ci fiecare în parte și toți împreună să contribuie la realizarea idealurilor vizînd fericirea omenirii.*

În cea de-a doua lucrare, în Panaugia (Luminarea tuturor *sau* Lămurirea universală), *autorul pune în discuție modalitatea răspîndirii luminii, a pansofiei, în așa fel încît în mintea fiecăruia să se aprindă lumina prin care* toți *oamenii să vadă* totul (omnes omnia omnino videre possint). *Această lumină, această ototștiință — arată Comenius — nu trebuie căutată în altă parte, deoarece ea stă la îndemîna fiecărui om, ea provenind din trei izvoare:* lumea, *rațiunea și* revelația. *Deși aceste izvoare ale cunoașterii sînt demult cunoscute, totuși, din vina oamenilor — spune el —, nu s-a ajuns la deplina lor stăpînire și la răspîndirea luminii universale, a științei. Evident, adaugă Comenius, sînt și piedici care stau în calea răspîndirii științei, piedici ce provin fie din numărul nesfîrșit de mare de lucruri care, dacă nu sînt sistematizate, îl copleșesc pe om, fie datorate lipsei de unitate din gîndirea umană și diferențierii limbilor.*

Comenius își propune să contribuie la restabilirea ordinii în aceste trei domenii ale existenței — prin trei lucrări, care constituie, de fapt, partea principală a Consfătuirii ...:

[1] Vezi Jiři Hájek, *Comenius et les Origines de l'Europe moderne*, p. 15, din *Acta Comeniana*, „Revue Internationale des études coméniologiques", 1 (XXV), Praga, 1969.

Pansophia, Pampaedia *și* Panglottia. *„Așadar, noi vom prezenta la această Consfătuire toate lucrurile în forma lor reală și vom privi tot ceea ce, cu adevărat, trebuie să știm și să putem; mai întîi în* Pansophia, *în acea ordine în care se găsesc ele înșeși unite laolaltă, apoi în* Pampaedia, *în acea ordine în care sînt și pot fi inoculate minții umane, și, în sfîrșit, în* Panglottia, *în acea ordine care poate servi într-un mod ingenios la perfecționarea limbilor"* [1].

Cum vedem, Pansophia *ocupă al treilea loc între cele șapte cărți ale* Consfătuirii ... *Ce este pansofia? — „Pansofia este știința (cunoașterea) universalului" („Pansophia sapientia universalis est") — precizează Comenius în articolul despre pansofie, din* Lexicon reale pansophicum —, *termenul de „universal", atît de mult folosit de Renaștere, avînd sensul de ceva ce cuprindea lumea întreagă; un „uomo universale" era un om care își deschidea privirea spre varietatea nelimitată a existenței. Pentru Comenius și contemporanii săi, „universal" însemna „unitar", „tot", „întreg" — „*omnia*". În această concepție, lumea însăși, deși este alcătuită dintr-o imensitate de obiecte („*res*") și de relații, constituie o unitate în care* toate *se află într-o ordine rațională și naturală, în același timp, în așa fel încît cel mai mic lucru se integrează, ca microcosmos, în legitatea întregului, în armonia acestuia. Numai cunoscînd această ordine și urmărind menținerea și perfecționarea ei continuă, omul își poate împlini menirea pe care o are. Dar cum se poate ajunge la această cunoaștere? — este problema care l-a preocupat pe Comenius încă din anii studenției și pînă în preajma morții sale. El consideră că se poate ajunge la o cunoaștere deplină prin* Pansophia christiana, *care este „o pansofie ce conține rădăcinile și izvoarele atotștiinței". Aceasta ar fi „cartea cea mai universală, care conține tot ceea ce îi este necesar omului să știe și să creadă, să facă și să spere pentru această viață, dar și pentru cea viitoare", în care, ca teolog, credea cu convingere, apoi „cea mai veridică, ce leagă noțiunile lucrurilor conform armoniei lor intrinsece, în sfîrșit, cea mai ordonată, care deduce tot din principiile odată stabilite și recunoscute, astfel că unul rezultă din altul și nu rămîne nimic îndoielnic"* (Lexicon reale pansophicum) [2]. *Dar ce înțelege Comenius prin „toată știința", prin acest „tot"? Doar o pansofie care să conțină esența lucrurilor* (essentia), *adică numai noțiunile generale, alcătuind un gen de metafizică, o metafizică pansofică, sau trebuia să prezinte lucrurile în existența lor reală* (existentia), *să constituie o formă specială de enciclopedie pansofică?* [3] *Așa cum se va vedea în* Pampaedia, *Comenius oscila între aceste două moduri de prezentare. În nici un caz, el nu era de acord cu enciclopediile sumative ale vremii, în care nu se oglindea „lumea ordonată a lucrurilor" și nici cea a relațiilor dintre ele (ultimele, după el, fiind tot atît de importante ca și înșeși lucrurile). Pansofia, spune Comenius, trebuie să reprezinte o imagine veridică a lumii lucrurilor, într-o ordine constantă, clară, supusă legilor eterne ale adevărului, un glob al lumii spirituale. În acest glob, îmbinarea eternă a lucrurilor lumii este condiționată de forțele interne ce care lumea le cuprinde, de armonia internă care străbate și stăpînește întregul univers, de relația reciprocă dintre toate lucrurile și, în același timp, de relația fiecărui lucru în parte cu întregul univers. Acest „glob al lumii spirituale" — după Comenius — nu trebuie să reflecte, în ultimă instanță, doar o lume cu o structură mecanică — deși Comenius adesea folosește expresia* machina mundi —, *ci o lume considerată ca un* copac viu. *Și această comparație stă la baza întregii sale concepții pansofice* [4].

Pe el îl preocupă să realizeze prin pansofie, prin știință, acea imagine unitară a lumii lucrurilor care să reflecte cît mai veridic totalitatea și armonia generală a macrocosmosului și care, prin educație și instrucție, să poată fi transmisă omului — acestui microcosm —,

[1] Johannis Amos Comenii, *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*, Editio princeps, Tomus I, Praga, MCMLXVI, *Panaugia*, Caput XIV, 31, p. 227.

[2] *Der rerum humanarum emendatione consultatio catholica*, vol. II, Praga, 1966, p. 1121.

[3] Jaromir Červenka, *Die Grundlagen der pansophischen Idee des Johann Amos Comenius*, în: *Acta Comeniana*, „Revue Internationale des études coméniologiques", Praga, 1969, pp. 78–79.

[4] *Ibidem*, p. 80.

asigurîndu-i nu numai o gîndire justă, ci și o acționare justă. *Acest lucru este cu atît mai ușor de îndeplinit, cu cît omul, prin esența sa, corespunde esenței lumii: în microcosmos se regăsește în mic ceea ce macrocosmosul conține în mare.*

Comenius aseamănă dezvoltarea pansofiei cu un copac, „ce crește din rădăcini proprii, dezvoltă ramuri și frunziș, prin forța proprie a vieții înnăscute, și dă fructe. Noi însă năzuim după rădăcini vii, după un copac viu, după fructele vii ale științelor și artelor, mă gîndesc la o pansofie care se află într-o interdependență cu toate lucrurile, peste tot se autoînviorează și se umple cu rod, să fie un copac viu al întregului" [1]. *Această asemănare nu numai că ne oferă o imagine sugestivă asupra concepției sale dar ne permite să sesizăm înrudirea ideilor sale cu privire la „lumea vie" cu cele ale lui Platon și Aristotel, ale neoplatonicienilor, apoi cu cele ale lui Nicolaus Kues, Eckhard, Paracelsus, Jacob Böhme. Sub acest aspect, Comenius ocupă un loc strălucit în istoria filozofiei, avînd legătură, prin concepția sa, cu un Leibniz, Goethe, Herder și nu în cele din urmă cu I. Kant și cu făuritorii sistemelor filozofice ale romantismului german din veacul trecut.*

Pansofia, afirmă Comenius, deși trebuie să fie un fel de enciclopedie, ea, totuși, trebuie să difere de enciclopediile vremii, care conțin o simplă inventariere a cunoștințelor, niște „grămezi de lemne". Or, pansofia pe care dorea să o elaboreze Comenius trebuia să fie o adevărată carte de știință la îndemîna tuturor oamenilor, astfel ca toate comorile științei să devină un bun pentru toți (omnes).

La elaborarea Pansophiei, *Comenius are în vedere trei probleme: concepția despre lume, care constituie* obiectul *cunoașterii, apoi concepția despre om, care este* subiectul *cunoașterii, și pansofia însăși, care reprezintă* mijlocul *ce duce la cunoaștere. Să urmărim modul cum aceste trei probleme își găsesc rezolvarea în opera lui Comenius. Evident, sub aspect metodic, acestea sînt distincte, dar în viziunea comeniană sînt strîns unite și se condiționează reciproc.*

Pentru Comenius, cum am văzut, lumea este o creație, un imens organism care conține în el totul, „inima" acestui organism fiind însuși creatorul său, cum se exprimă antemergătorul lui Comenius, Jacob Böhme. Dar lumea odată creată tinde să revină la Creator. Între aceste două poziții se produc evenimentele lumii, datorită mișcării. În lume, între întreg și parte există o permanentă legătură și un raport de reciprocitate. Toată existența, de la lucrurile cele mai mici, de la formele cele mai elementare, totul se dezvoltă treptat pînă la om, care constituie chintesența universului — un microcosmos care oglindește macrocosmosul. Tocmai această însușire — spune Comenius — îi permite omului *să înțeleagă structura lumii, nu din exteriorul ei, ci din interiorul ei, iar lucrurile externe vin să completeze, ca material, structura schematică internă. „Nu este deci necesar să introduci în om ceva din afară, ci trebuie numai să fie dezghiocat și dezvoltat tot ceea ce se află în el și să i se arate omului fiecare lucru în parte" — precizează Comenius. Or, tocmai pe aceasta se bazează posibilitatea și misiunea pansofiei, de a fi o „copie" a lumii, întemeiată pe* corespondența *și* corelația *dintre macrocosmos și microcosmos. Pansofia îi indică omului poziția sa în lume și-l îndeamnă la responsabilitate, îl ajută în* cunoaștere, moralitate *și, bineînțeles, dată fiind concepția lui teistă, în* pietate.

Este interesant de urmărit cum se oglindește lumea în Pansophia lui Comenius, *ce stă la baza structurării ei, astfel încît efectiv să poată constitui un mijloc de cunoaștere a lumii. „Întreaga armătură a spiritului omenesc — scrie Comenius — trebuie astfel construită din anumite principii fixate în adevărul veșnic, încît totul, de la primul pînă la ultimul principiu, să se împletească în armonie, fără să prezinte nici o fisură cu privire la adevăr"* [2] *iar categoriile cele mai generale și legitățile la care să se poată reduce totul trebuie să fie desprinse din însăși esența lucrurilor și fenomenelor. În elaborarea* Pansophiei, *autorul pornește de la* geneza lucrurilor *și prezintă acest proces în 8 „lumi" — denumite de el „grade" sau „trepte".*

[1] J. A. Comenius, *Via Lucis*, XVI, 9.

[2] Johannes Amos Comenius, *Opera didactica omnia*, vol. I, Praga, 1957, p. 415.

Primul grad *este „lumea posibilă"* (mundus possibilis), *adică planul „Creatorului", așa cum se reflectă el în spiritul său, înaintea actului propriu-zis al creației. Urmează apoi al doilea* grad — *„lumea ideilor tuturor lucrurilor aflate în spiritul Creatorului, în forma arhetipică"* (mundus archetipus). *Cel de-al treilea* grad — *„lumea îngerilor"* (mundus angelicus) — *este lumea celor inteligenți. Abia în urma acestor trei lumi sau grade — de esență eminamente creștină — urmează „lumea materială sau corporală"* (mundus materialis seu corporens), *adică lumea fizică propriu-zisă. Lumea a cincea este „lumea artificială"* (mundus artificialis), *adică lumea muncii omenești. Interesant este de semnalat faptul că dacă în primele patru lumi asistăm la o „coborîre" a lumilor din zeitate, odată cu a cincea lume — am zice lumea tehnologiei, a artei — asistăm la o înălțare a lumii prin munca omenească. Dar arta cea mai înaltă — arată Comenius — este cea care se ocupă de desăvîrșirea naturii umane — educația, mai ales că spiritul omenesc, fiind chemat să reflecte și să perfecționeze lumea, dispune de trei capacități cu posibilități infinite; gîndirea, voința și capacitatea practică. Educația și instrucția sînt considerate drept cele mai „înalte și mai nobile" misiuni, care ridică pe om la lumea a șasea — „lumea morală"* (mundus moralis). *În această lume, autorul se ocupă de* Etică — *sau de înțelepciunea de autostăpînire; de* symbiotică — *sau de înțelepciunea de a se conduce atît pe sine cît și pe alții; de* scholastică — *sau de înțelepciunea de a conduce tineretul; de* politică — *înțelepciunea de a conduce un stat (democratic, aristocratic sau monarhic).*

Cu lumea a șaptea, „lumea evlaviei, a religiei" (mundus spiritualis), *Comenius reintră în teritoriul religios al primelor trei ca și, în sfîrșit, cu ultima lume, care este „lumea eternității"* (mundus aeternus).

Cele de mai sus prezintă imaginea lumii așa cum se reflectă în gîndirea lui Comenius — o imagine care oglindește varietatea și bogăția existenței, susceptibilă de continuă perfecțiune și care redă, în același timp, totalitatea și unitatea arhitectonică a universului.

În felul cum Comenius concepe că este alcătuită lumea se împletesc elemente ale istoriei teologiei creștine și ale filozofiei aristotelice, ale teoriilor mistico-alchimiste din filozofia Renașterii și cu idei științifice aparținînd secolului al XVII-lea. Autorul a încercat să dea o sinteză de cultură generală care să devină un bun al fiecărui om, al tuturor popoarelor, al întregii omeniri.

Aceste grade sau trepte ale lumii pansofice, fundamentate în mundus posibilis, *se dezvoltă treptat, ca dintr-o rădăcină, și ajung să formeze „organismul" unitar, stăpînit de aceleași „venae rerum" (vine ale lucrurilor).*

Remarcabil este că, în acest proces al dezvoltării lumii, Comenius include și fenomenele sociale, rezervînd omului un rol și o intervenție activă, conștientă și creatoare, în dinamica istoriei.

Pentru unitatea sistemului său de gîndire este deosebit de semnificativ paralelismul pe care îl prezintă între cele 8 grade sau trepte ale lumii pansofice și cele 8 perioade de vîrstă ale dezvoltării omului, cu școlile corespunzătoare — paralelism între macrocosmos și microcosmos [1].

Comenius a încercat să-și concretizeze viziunea sa pansofică și în numeroase alte lucrări. Prima încercare o constituie Janua linguarum reserata (Poarta deschisă a limbilor), *apărută în 1631, care, deși este destinată să contribuie la învățarea limbii latine, ne oferă, în cele 100 de capitole, toate aspectele lumii, constituind o viziune unitară asupra întregului univers. Și mai evident reiese acest lucru din* Orbis sensualium pictus (Lumea în imagini), *lucrare publicată la Nürenberg, în anul 1658.*

Dacă în Pansophia *Comenius dezvăluie ordinea ideală spre care trebuie să năzuim în lumea lucrurilor, în cea de-a patra lucrare,* Pampaedia, *el arată calea care duce la atingerea acestei ordini, și anume:* educația universală și permanentă.

[1] Vezi *Pampaedia*, Cap. XV.

Pampaedia *cuprinde 16 capitole, dintre care ultimele două sînt doar schițate. Așa cum se precizează în subtitlul operei,* Pampaedia *este menită să contribuie la „formarea universală a spiritelor și introducerea unei astfel de ordini în preocupările vieții întregi încît mintea fiecărui om (ocupată în mod plăcut de-a lungul tuturor vîrstelor) să poată deveni o grădină a bucuriei". Pentru atingerea acestui scop — arată Comenius în capitolul I — este necesar ca întreaga viață a fiecărui individ și a tuturor oamenilor să fie astfel structurată încît să-i permită fiecăruia în parte și omenirii în ansamblu să ajungă la deplina cunoaștere, la înțelepciunea* pansofică, *prin instruire în „toate" și „total". Și autorul ține să sublinieze că de această educație trebuie să beneficieze* „nu un singur om oarecare, puțini ori mulți, ci toți oamenii și fiecare în parte, tînăr sau bătrîn, sărac sau bogat, nobil sau nenobil, bărbat și femeie, pe scurt, oricine s-a născut om, *astfel încît întreaga omenire să fie cultivată de-a lungul tuturor vîrstelor, indiferent de starea socială, sex și națiune" (cap. I, 6), încît fiecare să ajungă la adevărata înțelepciune, adevărata ordine și ca „nimeni să nu-și greșească menirea în lume".*

Autorul, în continuare (cap. II), ține să precizeze că această cultivare a tuturor oamenilor este nu numai necesară, posibilă *și* ușoară, *accesibilă „chiar și popoarelor care trăiesc în extremă barbarie ..." și care „trebuie să fie eliberate de întunecimea lor", ci ea este realizabilă datorită faptului că oricine s-a născut om dispune de instrumente de cultivare: de* simțuri, *de* rațiune *și de* credință *— zice el —, iar această cultivare este în interesul întregii existențe (al omului și al lucrurilor — ultimele ca să poată fi „cîrmuite înțelept").*

O altă idee renascentistă pe care o dezvoltă Comenius (cap. III) este ca omul să fie format în întregime, *adică sub toate aspectele: fizic, mintal, volițional, practic și moral, prin* tot *ceea ce perfecționează natura umană. Despre modul cum poate realiza acest lucru, Comenius se ocupă în capitolul IV, insistînd asupra posibilităților și limitelor educației, precum și asupra* mijloacelor *de care putem să ne servim în acest scop:* școli universale *(ca ateliere ale culturii), numite de el „panscholia"; cărți care să cuprindă tot — „pambiblia"; învățători universali — „pandidascali". Pe fiecare dintre aceste trei mijloace, autorul le discută în capitolele V, VI și VII, arătînd condițiile în care pot fi realizate.*

Astfel, susținînd necesitatea creării unor școli universale, Comenius pleacă de la postulatul că „tota vita schola est", pentru faptul că omul trebuie să se pregătească de la naștere pînă la moarte, atît spre a fi cît mai util societății în care trăiește, sie însuși, lumii lucrurilor, cît și lui Dumnezeu, ca după moarte „să fie demn de beatitudinea veșnică". Dar țelul religios este strict determinat de cel umanist-practic, pentru că el nu profesează idei și practici mistice propriu-zise, laicizînd oarecum conținutul așa-zisei pregătiri pentru viața veșnică. Așa cum s-a mai arătat, Comenius împarte viața omului în șapte perioade de vîrstă, la care, dacă adăugăm și pe cea prenatală, ajungem la 8 perioade, cărora le corespund tot atîtea școli. Fiecare perioadă de vîrstă are caractere specifice, modul ei propriu de manifestare. Deși distincte, ele constituie un tot unitar — viața omului. Școlile corespunzătoare fiecărei perioade de vîrstă sînt:

— schola genitурae *(școala prenatală);*
— schola infantiae *(numită de autor, în alte lucrări, școala maternă, de la naștere pînă la 6 ani);*
— schola pueritiae *(a copilăriei, de la 6 pînă la 12 ani);*
— schola adolescentiae *(școala adolescenței, de la 12 pînă la 18 ani);*
— schola juventutis *(școala tinereții, de la 18 la 24 de ani);*
— schola virilitatis *(a maturității, fără delimitare în ani);*
— schola senii *(a bătrîneții);*
— schola mortis *(școala de pregătire în vederea morții)* [1].

[1] *Pampaedia*, cap. V. 6.

Cu privire la aceste școli, Comenius conchide: „Primă școală își are sălașul ei peste tot unde se nasc oamenii, a doua, în fiecare casă, a treia, în fiecare sat, a patra, în fiecare oraș, a cincea, în fiecare stat sau provincie, a șasea, în lumea întreagă, și a șaptea, acolo unde trăiesc oamenii bătrîni. Primele două le putem numi școli particulare, pentru că toată răspunderea cade numai în sarcina părinților; cele trei mijlocii se numesc școli publice, ele stau sub supravegherea publică a bisericii și a autorităților; ultimele două școli sînt școli personale, pentru că fiecare a avansat într-atît în vîrstă încît el însuși este și trebuie să fie făurarul norocului său („ut fortunae suae fabrum agere ipsemet possit ac debeat"), fiind lăsat în voia sa proprie și a lui Dumnezeu" [1]. *În final, el conchide că: „așa cum pentru întregul neam omenesc lumea este o școală, de la începutul veacurilor pînă la sfîrșit, tot așa pentru fiecare om viața sa este o școală, de la leagăn pînă la mormînt"* [2]. *Ultima școală, școala morții, Comenius nu o dezvoltă în acest context.*

În privința felului cum trebuie concepute cărțile și în special manualele, Comenius a dat îndrumări remarcabile și care încă din timpul vieții sale au intrat în practica alcătuirii acestora, el însuși fiind un fecund autor de manuale școlare. „Cărțile noi trebuie să fie scrise după metoda matematică..., totul prin demonstrație" — recomandă el. De asemenea, el mai recomandă ca, în prealabil, cărțile să fie aprobate de Colegiile Luminii *ca să nu apară un „potop" de cărți inutile, poate chiar dăunătoare. Tot el insistă asupra necesității alcătuirii unor cărți pentru adulți.*

În capitolul VI se ocupă în mod deosebit de formarea învățătorilor, a „pandidascalilor", pentru ca aceștia să știe cum să cultive pe toți oamenii, asupra tuturor lucrurilor. În pregătirea învățătorilor, aspectele metodice stau pe prim plan, acestea fiind menite să ajute „ca oamenii să fie desăvîrșiți total" (cap. VII, 2). *La dezvoltarea multilaterală a omului — spune Comenius — se ajunge printr-o exersare constantă „a inimii, a limbii și a mîinii", și anume prin exemple, reguli și exerciții, făcîndu-se analiza lucrurilor, sinteza acestora și în sfîrșit sincreza lor (adică compararea), în felul acesta orice om avînd posibilitatea să iasă din bezna ignoranței și să se ridice la „lumina cunoașterii" și la acțiune.*

Demn de subliniat este faptul că J. A. Comenius a insistat încă din primii ani ai activității sale didactice asupra rolului deosebit al educației în perioada primei copilării și care influențează dezvoltarea ulterioară a omului. În acest scop el a conceput lucrarea Informatorium školy mateřské (Informatorul școlii materne), *fiind cel dintîi pedagog care ia în considerație perioada de vîrstă de la naștere pînă la 6 ani, privind-o nu numai ca pe o perioadă importantă pentru formarea fiecărui om, dar, implicit, pentru fericirea întregii omeniri: „Întreaga speranță pentru o reformă generală a lucrurilor depinde de prima educație" — scrie el. Pe lîngă faptul că a subliniat necesitatea* primei educații, *totodată Comenius a încercat să traseze — în lucrarea amintită mai sus — scopul, sarcinile, conținutul și metodica educației pentru această vîrstă. În capitolul IX al* Pampaediei, *intitulat* Școala copilăriei timpurii, *el reia multe din ideile exprimate în* Informatorul școlii materne, *dar de această dată* integrîndu-le *în viziunea sa asupra formării omului pe parcursul întregii vieți. El accentuează ideea deosebit de modernă că în această perioadă nu trebuie pierdută nici o ocazie pentru o temeinică formare a copiilor, deoarece: „timpul cel mai potrivit pentru semănat este prima vîrstă, iar în următoarele se face recoltarea. În consecință este clar că tinereții nimic nu-i poate fi mai salutar decît ca, din primii ani, să fie formată înțelept și pentru aceasta să nu se piardă nici o ocazie". El combate ideea de a se lăsa copiilor „în primii ani toată libertatea de a face orice, crezînd că astfel ei vor fi mai nimeriți pentru orice, de îndată ce vor crește" (IX, 6). „Neglijarea educației este ruinarea oamenilor, a familiilor și a statelor" — conchide autorul. După Comenius, „fericirea veșnică depinde de o moarte bună, iar o moarte bună depinde de o viață bună, iar viața bună depinde de o educație bună și de deprinderea de a acționa bine, consolidată printr-un*

[1] *Pampaedia*, cap. V, § 7.
[2] *Ibidem*, § 1.

exercițiu continuu, ceea ce se bazează pe temelii puse bine și de timpuriu" (IX, 6). Consecvent acestei idei fundamentale, Comenius încearcă să precizeze, pentru fiecare etapă și subetapă de vîrstă, conținutul și metodele educației, fără să neglijeze nici o clipă faptul că fiecare perioadă de vîrstă, deși are trăsăturile ei specifice, este totuși o parte componentă dintr-un întreg — viața omului.

În capitolele X—XII, Comenius dezbate trei perioade de vîrstă de cîte 6 ani: copilăria, adolescența și tinerețea, cărora le corespund cele trei grade de școli publice — școala limbii materne sau școala elementară, școala latină sau gimnaziul și academia. De aceste perioade de vîrstă și mai ales de școlile corespunzătoare lor, Comenius s-a ocupat în Didactica magna (cap. XXI — XXXI). *Dar în timp ce în* Didactica magna *el prezintă aceste școli din punctul de vedere al conținutului și al modului cum acest conținut poate fi mai bine predat tineretului, delimitînd sub acest aspect fiecare grad de școală ca o unitate de-sine-stătătoare, avînd de îndeplinit o funcție socială bine precizată, în* Pampaedia *viziunea asupra celor trei perioade de vîrstă este mai suplă în ceea ce privește delimitarea lor în timp, ca și a școlilor corespunzătoare lor, insistînd în mod special asupra* rolului *pe care acestea le îndeplinesc în formarea omului privit în ansamblu.*

Faptul că în Pampaedia *Comenius pune accent pe latura formativă reiese și din felul cum definește scopul fiecărei școli. Astfel, în* Didactica magna *el arăta că: „scopul și țelul școlii generale constă în aceea ca tot tineretul între 6 și 12 (sau 13 ani) să învețe tot ce-i poate fi de folos în viața întreagă" (capitolul XXIX, 6), în timp ce în* Pampaedia *se precizează: „Scopul și ținta acestei școli constă în a asigura agerime corpului, simțurilor și minții" (cap. X).*

În cuprinsul celor trei capitole amintite, Comenius prezintă structura fiecărui grad de învățămînt, pe ani de studii, cu curriculumul respectiv, alcătuit în așa fel încît să corespundă capacității de înțelegere și de însușire a elevilor. Conform concepției sale, materia de învățămînt trebuie predată concentric, *adică același registru de discipline se succed de la o clasă inferioară la alta superioară, adîncindu-se și lărgindu-se sfera informațională cu privire la lucrurile și fenomenele învățate anterior într-o formă mai restrînsă. Evident, spune Comenius, orice învățămînt trebuie să urmărească dezvoltarea* minții, *a* limbii *și a* mîinii, *adică să cultive la om* înțelegerea, vorbirea și acționarea *și să-l dezvolte multilateral. Cum se realizează acest lucru, care sînt metodele și procedeele pentru atingerea acestui obiectiv — asupra acestora nu mai insistă Comenius în* Pampaedia, *considerînd că problemele metodice le-a rezolvat în* Didactica magna *și în alte scrieri anterioare, la care adesea face trimiteri în cuprinsul celor trei capitole.*

În Pampaedia, *autorul este preocupat să prezinte o viziune de ansamblu asupra dezvoltării omului, insistînd în special, în perioadele de vîrstă corespunzătoare școlilor publice, asupra modului în care învățămîntul asigură fiecărui individ menținerea sănătății, formarea concepției despre lume și viață, pregătirea pentru profesie, protejarea sufletului împotriva viciilor, sădirea virtuților, înrădăcinarea bunelor moravuri și a evlaviei, la conturarea cît mai pregnantă a profilului multilateral al tînărului.*

Din întregul mod de pregătire a tînărului, pe parcursul școlilor publice, se desprinde grija lui Comenius de a-i asigura o gîndire profundă, sentimente alese, o voință fermă și mai ales capacitatea de acționare. Comenius consideră viața omului ca o perioadă de trecere între neființă și veșnicie, dar, influențat de ideile Renașterii și mai cu seamă de cele ale lui F. Bacon, Campanella și ale empirismului în plin avînt în secolul al XVII-lea, el consideră că omul în timpul vieții trebuie să fie cît mai activ, cît mai creator. Noua poziție *a omului, ca și* funcția *activă ce îi revine în lume, de adevărat demiurg, — spune Comenius — îl obligă să se perfecționeze continuu spre a putea îndeplini tripla îndatorire ce-i revine: față de lume, față de sine însuși și față de Dumnezeu. De aceea, cine neglijează — după Comenius — înnobilarea proprie, acela comite un triplu sacrilegiu. În acest fel,* teologia și metafizica *converg spre* pedagogie. *Fiecare om nu numai că are* posibilitatea, *dar și* obligația *de a se perfecționa și dezvolta multilateral și în mod continuu.*

Și din acest punct de vedere, după terminarea pregătirii școlare, pregătirea pentru viață nu încetează, ci continuă și în celelalte perioade de vîrstă: bărbăția, bătrînețea, iar în ultima fază a bătrîneții — pregătirea pentru moarte.

Acestor trei perioade de viață — tratate de Comenius în capitolele XIII—XV — le corespund trei școli, cu aceleași denumiri — „școala bărbăției", „școala bătrîneții" și „școala morții". Deși fiecare din aceste școli se aseamănă cu școlile anterioare, numite „școli inferioare", în ceea ce privește scopul, mijloacele și organizarea pe „clase", totuși ele diferă fundamental de școlile propriu-zise prin aceea că în aceste școli ale vîrstei adulte fiecare om este lăsat în seama sa proprie să învețe *și* să acționeze *cu răspunderea necesară. Referindu-se la școala bărbăției, Comenius arată că „în nici una nu putea învăța (omul) atîtea ca în această școală pe care o începe acum, adică o serioasă deprindere a lucrurilor înseși și relații variate cu oamenii pentru tot restul vieții" (XIII, 2). Ea este școala profesiei, a muncii, a luptei cu viața, în care omul pășește pregătit din școlile anterioare și este în măsură „să nu piardă nimic din cultura, moravurile și evlavia adunate în anii tinereții". El însă trebuie să continue să se instruiască din aceleași izvoare de cunoaștere ca și în școlile anterioare, cît mai serios și „practic după trebuință". „Școala vîrstei adulte — scrie Comenius — este negreșit mai liberă, ea nu este legată de cărți și profesori. Totuși, fiindcă pentru fiecare profesia lui va fi o școală, va fi necesar ca fiecare să fie — pentru el însuși și pentru ai săi — profesor, carte și școală, furnizînd, pentru el ca și pentru ai lui, exemple, precepte și exerciții continue". Ideea aceasta atît de modernă, de reciclare, de învățare continuă, o găsim clar formulată la Comenius: „Oare nu l-ai declara nebun pe un muncitor care după ce își ascute securea o aruncă? Dar oare nu este și mai condamnabil să pierzi complet fructul unei munci de atîția ani? (De fapt acest fruct se pierde dacă nu continui și nu progresezi, ci regresezi)". El insistă pentru o continuă pregătire nu numai profesională, dar și multilaterală, dînd o serie de îndrumări cu privire la alegerea și citirea cărților, la alegerea profesiei potrivit vocației fiecăruia, la comportarea în muncă și viață. „Arta de a atinge o viață lungă" nu constă „în a trăi în trîndăvie, ci în a efectua continuu munci folositoare", care să ducă mereu la asemenea realizări pe care am vrea să le fi „săvîrșit la capătul vieții".*

În capitolul XIV se ocupă de „școala bătrîneții", menită să constituie „culmea înțelepciunii omenești". Ea este o școală superioară față de cele precedente, pentru că îl pregătește pe om pentru „academia veșnică". „Dar bătrînețea este o parte din viața aceasta... deci tot o școală", cu învățătorii ei, preceptele, pensumul și preocupările sale, disciplina ei, „astfel că și pentru bătrîni a trăi mai departe înseamnă a progresa" (XIV, 1). Aceasta cu atît mai mult cu cît „este o condiție a omului, în această viață atît de grea, că îmbătrînește nu numai corpul, dar și spiritul, și de aceea are nevoie de restabilire și remediere zilnică" (XIV, 4). Deși s-ar părea că bătrînețea este o vîrstă de „bilanț", Comenius o consideră ca o pregătire spre a „muri cît mai bine", aceasta fiind „arta artelor". De aceea, scrie Comenius, și în „școala bătrîneții" sînt clase, fiind valabile aceleași mijloace: exemple, precepte și practică neîntreruptă — toate corespunzătoare acestei vîrste, neajunsurilor ei, neajunsuri care prevestesc finalul vieții. Moartea însăși este considerată de Comenius „ca acel punct, acea osie în jurul căreia se învîrte eternitatea" (XIV—14), și de aceea, scrie el, „... bătrînii ar trebui să înceapă să mediteze asupra temeiniciei celor bune" (XIV, 30).

Ultima școală , „școala morții", tratată de Comenius în capitolul XV, a fost doar schițată. „Arta de a muri cum trebuie" îl preocupă pe autor de-a lungul întregii lucrări, pentru că — dată fiind concepția lui religioasă — viața este, pentru el, o etapă de trecere

spre veșnicie. „Moartea nu este un apanagiu numai al bătrîneții, ci al tuturor vîrstelor", și trecerea de la viață la moarte „este un lucru cutremurător prin el însuși, pentru că, dintre toate cele cumplite, moartea este cea mai cumplită..." (XIV, 6), și de aceea nimeni nu trebuie să fie lipsit de îndemnuri în ce fel să se comporte.

Lucrarea se încheie cu Concluzia Pampaediei *(cap. XVI), în care autorul își exprimă speranța că „o cultivare universală a spiritelor va fi salvatoare pentru lume", o cultivare făcută cu o metodă ușoară și plăcută, ceea ce va deschide neamului omenesc un „paradis al bucuriei", și va asigura o îndreptare universală a lucrurilor omenești.*

În cea de-a cincea lucrare, Panglottia, *Comenius discută despre rolul limbilor. Încă de la începutul activității sale, Comenius a recunoscut importanța limbii ca instrument de înțelegere între oameni. Dovadă sînt lucrările sale cu acest profil:* Linguae bohemicae thesaurus... (Tezaurul limbii cehe), *cele trei manuale destinate învățării limbii latine:* Vestibulum, Janua, Atrium, *apoi* Cea mai nouă metodă a limbilor, Lexicon atriale latino-latinum *ș.a. Dealtfel, Comenius a rămas în istoria culturii ca un mare metodician al predării limbii materne și străine. Pentru el, triada* obiect — idee (reprezentare) — cuvînt, *pe care se sprijină semantica modernă, era un principiu filologic și metodic. Această preocupare este prezentă și în* Panglottia.

Panorthosia *este cea de-a șasea lucrare a* Consultației..., *în care autorul concluzionează în legătură cu cele expuse în* Pansophia, Pampaedia *și* Panglottia *cu privire la modalitățile de „îmbunătățire a stării învățămîntului public, a religiei și a constituției sociale sau cum s-ar putea distruge repede și din temelii fărădelegile marelui Babilon și cum se poate arăta popoarelor lumii Sionul dumnezeesc în minunata sa lumină" — după cum precizează el, în limbaj teologic, în subtitlul acestei cărți.*

În cele 25 de capitole ale Panorthosiei, *autorul dezvoltă „teoria reformei", precizînd că dacă „oamenii se vor pune în legătură, în mod just, cu lumea lucrurilor, printr-o* filozofie adevărată, *în problemele lor comune, cu ajutorul unei* politici adevărate, *ca și cu Dumnezeu, prin* adevărata religie, *atunci aceasta va reprezenta o reformă adevărată a preocupărilor omenești, o reformare, o reparare, o restituire sau chiar o regenerare (pentru că toate aceste cuvinte sînt folosite cu aceeași valoare)"* [1]. *În continuare, Comenius, cu amărăciune, discută despre diverse aspecte ale daunelor existente în lume, daune care se manifestă în relația omului cu lucrurile, cu semenii săi și — conform concepției sale religioase — cu însuși Dumnezeu, precum și modalitățile înlăturării acestor neajunsuri. Reforma, după părerea sa, trebuie să fie* pan-orthosia, *adică să se producă în toate domeniile vieții și să asigure o îmbunătățire generală, prin „îmbunătățire" înțelegînd „reducerea unui lucru bun, care a fost corupt, în starea sa inițială"* [2]. *Evident, aici se manifestă influența filozofiei lui Platon cu privire la relația dintre idee și lucru.*

De reformă trebuie să se bucure toată lumea: toate stările sociale, toate popoarele, toți oamenii, indiferent de vîrstă sau sex. Ea trebuie să se producă în cele trei domenii principale: în știință, în politică și în religie. Filozofia (adică știința) „nu trebuie să fie (ca pînă acum) numită servitoarea teologiei, ci, la fel ca și politica, să merite numele surorii adevărate" [3] *și să devină o* filozofie universală, *capabilă să lumineze pe deplin pe om asupra rostului său în lume și a modalităților împlinirii acestui rost.*

Cît privește politica, *ea are menirea să-i ofere omului, întregii societăți, posibilitatea de a acționa în vederea stabilirii acelei ordini care să ducă la o perfectă stare de existență,*

[1] *Panorthosia*, cap. I, 3, din: *De rerum humanarum ...*

[2] *Ibidem*, cap. V, 2.

[3] *Ibidem*, cap. XII, 3.

asigurînd o bună înțelegere între toate popoarele lumii și înlăturarea războaielor. În acest context, Comenius discută și problema organizării ideale a statului. Trăind în Olanda, el ia ca model această țară și consideră că acest ideal s-ar putea concretiza într-o formă mixtă de monarhie, aristocrație și democrație. Desigur, aceste idei constituie un deziderat, fără însă a indica și calea cum pot fi realizate. Dealtfel, acest lucru nici nu-l putea face, ținînd seama de concepția sa de ansamblu.

În cea de-a șaptea lucrare, Pannuthesia, *cu care se încheie* Consfătuirea..., *autorul adresează o ultimă rugăminte, un îndemn și chiar un avertisment tuturor de a nu se eschiva de la mărețul plan de reformă. El se adresează în primul rînd lumii creștine, cu deosebire oamenilor învățați, teologilor și politicienilor, conducătorilor de state, de regate și de republici, ca toți să pună umărul și să contribuie, „de dragul timpului ce vine", la realizarea „marii reforme". „Oare nu este de datoria unui bun cetățean — scrie Comenius — de a întreprinde tot ce este posibil pentru propășirea patriei sale și să nu-i priveze prin nimic pe concetățenii săi de posesiunea comună? Acela n-ar fi un prieten al neamului omenesc care ar aprecia ceva mai mult decît binele comun... Oare să fie cineva dintre voi care să nu dorească victoria luminii asupra întunericului? Există vreunul printre voi care n-ar vrea, n-ar dori, n-ar ajuta cu toate forțele ca această victorie să vină cît mai repede? Este adevărat că nici unul dintre voi nu poate ridica soarele peste pămînt, dar dacă el se ridică din propria-i putere, atunci fiecare poate să atragă atenția, să deștepte și să acționeze în așa fel încît, la lumină, oamenii să nu doarmă mai departe, ci să se scoale, să deschidă ferestrele și să se ocupe cu ceva ce este demn de lumină"* [1].

Lucrarea nu este finisată, lucru care rezultă din tabelul sinoptic de la începutul cărții: capitolul XIII este neterminat, iar capitolele XIV—XVI lipsesc complet.

Unele din ideile conținute în Pannuthesia *se regăsesc într-o lucrare, și ea neterminată,* Clamores Eliae (Tînguirea lui Elias).[2], *însă în altă ordine, în alte legături și formulări — dar care converg spre împlinirea aceleiași mari dorințe de viață a lui Comenius: de a contribui la îmbunătățirea, prin știință și educație, a existenței umane.*

*

Din cele expuse mai sus se evidențiază rolul central pe care îl ocupă Pampaedia — *educația universală — în sistemul gîndirii lui Comenius referitor la „îndreptarea lucrurilor omenești". Semnificativ este faptul că această lucrare nu a fost inclusă în* Opera didactica omnia (Opere didactice complete), *editate de autor la Amsterdam în 1657, și aceasta pentru faptul că ea nu vizează perioada școlarității propriu-zise, de care se ocupă în mod deosebit* Didactica magna *(vîrsta școlară de la 6 la 24 de ani).* Pampaedia *preconizează o educație de-a lungul tuturor vîrstelor, pe parcursul întregii vieți, căci, spune Comenius, „viața întreagă este o școală".*

Comenius și-a structurat această concepție plecînd de la necesitatea împlinirii vieții umane în conformitate cu crezul său religios, plătind astfel tribut timpului său. Dezbrăcată de conținutul și aspectul ei fideist-metafizic, ideea unei educații pe parcursul tuturor vîrstelor, o educație permanentă, cum o numim astăzi, constituie o idee deosebit de prețioasă, lui Comenius revenindu-i meritul de a fi conceput-o cel dintîi, precizîndu-i scopul, conținutul și mijloacele prin care poate fi realizată, firește în condițiile epocii în care a trăit.

Rolul pe care Comenius îl acordă educației, așa cum se desprinde din întreaga Consfătuire *și mai cu seamă din* Pampaedia, *este deosebit de important: prin ea se formează și se desăvîrșește omul și, implicit, prin activitatea acestuia, societatea umană, întreaga*

[1] J. A. Comenii, *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*, vol. II, p. 396.

[2] *Clamores Eliae* constituie o culegere de însemnări ale lui Comenius și cuprinde planuri, schițe, observații extrase din lecturile făcute la Amsterdam, în ultimii ani ai vieții.

existență, lumea în totalitatea ei. De aceea, pe bună dreptate se afirmă că imaginea lui Comenius despre lume și reforma ei sînt concepute more pedagogico [1] *(din perspectivă pedagogică).*

Dacă prin Didactica magna *Comenius a încercat să reformeze educația, prin* Pampaedia *a urmărit ca, prin intermediul educației, să reformeze întreaga societate umană, căci numai prin educație „lumina pansofiei" pătrunde și îl formează pe om.*

Referitor la Pampaedia, *Comenius afirmă că aceasta conține „arta de a transplanta adevărata cunoaștere în mintea, vorbirea, inima și mîna tuturor oamenilor"* [2]. *Orice acțiune, orice măsură pedagogică vizează, în gîndirea sa, ființa umană în ansamblu, în totalitatea ei și în devenirea ei, fizică și psihică, în contextul întregii sale existențe.* Universalitas *sau* universalis, *ca și prefixul* „pan" *sînt pretutindeni prezente în opera filozofică și pedagogică a lui Comenius. Orice acțiune educativă, orice recomandare pedagogică — spune Comenius — devine eficientă în măsura în care vizează „totalitatea", „întregul" și dezvoltă toate laturile spre a împlini acest „întreg", acest „tot", în timp și spațiu, dar nu sumativ, ci integrativ, nu mecanic, ci organic. De aceea, susține el, nu orice învățătură, nu orice „școală" pot asigura adevărata formare a omului, ci numai „schola universalis", cu dascălii și cărțile corespunzătoare, orientate asupra întregului. Iar școala, așa cum am văzut, nu se referă numai la o anumită perioadă din viața omului, ci fiecare perioadă din viața omului constituie o școală, cu conținutul, cu metodele și cu dascălii ei, mereu la un nivel mai înalt și în forme deosebite, corespunzătoare împlinirii rostului vîrstei respective, pînă la finalul inexorabil al vieții. Iată de ce o asemenea pedagogie Comenius o denumește* Pan-paideia *sau* Pampaediă.

Așa cum s-a mai arătat, Pampaedia *lui Jan Amos Comenius prezintă o deosebită valoare nu numai pentru contribuția pe care o aduce la fundamentarea științei educației, ci și pentru faptul că oferă* primul model *de ceea ce numim astăzi educație permanentă, odată cu un amplu registru de probleme de care trebuie să se țină seama în formarea științifică a personalității umane.*

★

Această primă versiune românească a Pampaediei, *pe care am realizat-o pe baza textului latin publicat în* De rerum humanarum emendatione consultatio catholica, *a solicitat eforturi deosebite, datorită densității textului și faptului că lucrarea n-a fost finisată, în întregime, de către Comenius. În numeroase locuri se face simțit faptul că textul era doar în prima formă. Dar aceste lacune țin de detaliu și nu afectează monumentalitatea construcției în ansamblu.*

Pentru o tălmăcire cît mai apropiată a originalului, mi-au fost de un real folos versiunile similare în limba cehă, germană și portugheză, care, oferindu-mi avantajul de a compara aceste versiuni, mi-au înlesnit, cred, redarea cu cît mai multă autenticitate atît a gîndirii comeniene, cît și a stilului său. Cititorul va fi tentat să facă o comparație nu numai între tezaurul de idei cuprinse în Didactica magna *și* Pampaedia, *dar și între stilurile lor. Comenius scrie plastic, viu și colorat și aplică riguros „more mathematico", un sistem noțional fără echivoc. Acolo unde Comenius a fost nevoit să creeze termeni noi spre a-și exprima cît mai fidel ideea sau unde folosește termeni latini pentru care cu greu pot fi găsiți corespondenți potriviți în limba română, am preferat să-i mențin în text, în paranteză, alături de cuvîntul sau perifraza românească; de asemenea, uneori, pentru o mai bună înțelegere, am dat unele explicații la note.*

[1] v. Jan Amos Komenský, *Allgemeine Beratung über die Verbesserung der menschlichen Dinge.* Ausgewählt, eingeleitet und übersetzt von Franz Hofman, Berlin, Volk und Wissen Volkseigener Verlag, 1970, p. 40.

[2] *Pampaedia,* cap. I, 15.

În Pampaedia, *ca și în celelalte lucrări ale sale, Comenius folosește citate din Biblie* [1] *sau trimiteri la anumite texte din ea. În asemenea cazuri am procedat în felul următor: cînd citatele corespundeau cu sensul textului din Biblie, l-am inclus pe acesta, dacă nu corespundeau în totul — am tradus textul latin al autorului.*

Întrucît înțelegerea textului solicită multe note și comentarii, la întocmirea acestora mi-au fost utile și unele adnotări ce însoțeau lucrările indicate în bibliografia utilizată, mai ales în privința lucrărilor menționate de Comenius în Pampaedia, *acestea fiind cărți foarte rare.*

Îmi permit să închei aceste considerații cu ceea ce am scris cu un prilej asemănător: „fără să fiu partizanul dictonului traduttore — traditore, *recunosc totuși că această muncă este deosebit de grea și oricît te-ai strădui, într-o lucrare de o asemenea importanță, să scapi de umbra acestui dicton — ea pe undeva tot te urmărește... Dar cititorul va ști să aleagă între ceea ce e peren și aparține autorului și ceea ce e perisabil și revine traducătorului"* [2].

Prof. univ. dr. *IOSIF ANTOHI*

[1] Am utilizat ultima ediție a *Bibliei* (București, 1968).

[2] Jan Amos Comenius, *Didactica magna:* Trducere, note, comentarii și studiu de prof. univ. dr. Iosif Antohi), București, Editura didactică și pedagogică, 1970, p. 176.

De Rerum Humanarum
• EMENDATIONE
Consultationis Catholicæ
Pars IVta

PAMPÆDIA

In qva
De Ingeniorum Cultura Universali,
totius Vitæ negotiis ita in Concert
los redigendis ut Mens cuiusq;
Hominis (per omnes ætates hva=
viter occupata) hortus deli=
ciarum fieri qveat, con=
sultatur
Rei tanta haud infeliciter tentatæ
Specimina exhibentur

Cant. 4. v. 16.
Surge Aquilo, et veni Auster perfla Hortum meum,
ut fluant Aromata illius.

PAMPAEDIA

în care

se deliberează despre cultivarea universală a spiritelor şi introducerea unei astfel de ordini în preocupările întregii vieţi, încît mintea fiecărui om (ocupată în mod plăcut de-a lungul tuturor vîrstelor) să poată deveni o grădină a bucuriei

Totodată sînt prezentate exemple de fapte deosebit de mari, încercate nu fără izbîndă [1].

Cîntarea cîntărilor, 4, v. 16

Scoală, vînt de miazănoapte, vino, vînt de miazăzi, suflaţi prin grădina mea şi miresmele stîrniţi [2]

Cicero

Datoria și funcția înțelepciunii este de a se ocupa de cultivarea omului[3].

Moise

O, de-ar fi toți prooroci în poporul Domnului și de-ar trimite Domnul duhul său peste ei!

Numerii, 11, v. 29

Dumnezeu

Iar după aceea, vărsa-voi duhul meu peste tot trupul. . .

Ioil, 2, v. 28

Hristos

Mergeți în toată lumea și învățați pe toate neamurile să păstreze toate cîte le-am poruncit.

Marcu, 16, v. 15; Matei, 28, 19

Apostol

Noi îl vestim pe Hristos, nădejdea slavei, învățînd pe oricare om, cu toată înțelepciunea, ca să-l facem pe tot omul desăvîrșit întru Isus Hristos.

Coloseni, 1, v. 27, 28,

La fel Filip, 3, v. 17

Fraților, fiți imitatorii noștri!

INTRODUCERE

Dacă Cicero, pe bună dreptate, a spus că darul înțelepciunii constă în *cultivarea omului*, dacă dorința pioasă a omului lui Dumnezeu, Moise, a fost ca Domnul să insufle duhul lui *întregului său popor*, dacă a existat în vremea aceea mîngîietoarea făgăduință că spiritul său se va revărsa peste *tot trupul*, dacă noi trebuie să ne supunem pe deplin poruncii lui Hristos *ca toate neamurile să adeverească tot ceea ce le-a încredințat el*, dacă, în sfîrșit, va trebui cîndva să imităm rîvna sfinților apostoli de a sădi în oricare *om toată înțelepciunea, astfel ca fiecare să devină desăvîrșit întru Hristos*, noi — voind să ne dedicăm acestei preocupări, acestei dorințe, acestei speranțe, acestei porunci și acestui sîrg — să ne apropiem cu grabă de epoca noastră și să căutăm să găsim modul prin care *mințile să poată supune lucrurile prin forța ordinii, aidoma felului cum sînt dispuse lucrurile în ordine prin puterea luminii*, adică: după cum sînt orînduite toate lucrurile între ele și legate laolaltă prin eternele legi ale adevărului (precum am văzut în *Pansophia*), tot așa și oamenii să poată participa la lumina[4], ordinea și adevărul lucrurilor, astfel încît fiecare, în sine însuși, să dobîndească armonie, iar toți, între ei, să poată cu adevărat să trăiască în această armonie.

2 Aceasta ar constitui o reintegrare a *spiritului omenesc* în drepturile sale de observator, de orînduitor, devenind stăpîn al lucrurilor, pentru a izbuti să stăpînească minunatele opere pe care Dumnezeu le-a condus și le conduce, pentru ca frumusețea lor atît de mare să nu rămînă fără un martor desăvîrșit, pentru ca nici martorul să nu fie fără ochi, limbă și mînă, pentru ca nici un cetățean al acestei lumi să nu fie neștiutor de privilegiile sale, fără să se bucure de drepturile sale, trăind doar o viață animalică, împreună cu necuvîntătoarele.

3. *S-ar părea greu de dobîndit ca toți oamenii să aibă parte de cultură, de o cultură universală, de o cultură solidă, care să-i transforme pe deplin în oameni noi, după adevăratul chip al lui Dumnezeu.* Totuși, pentru că ceea ce se dorește este un lucru măreț, trebuie să ne eliberăm de ideea neputinței realizării lui, afară numai dacă, după ce vom fi încercat totul, ar deveni limpede că în zadar le încercăm pe toate.

4. Să stabilim mai întîi *țelurile dezideratului nostru.* Mai cu seamă, să reiasă limpede care este acel lucru pe care îl propunem aici, și toți să fie convinși (adică să nu fie nimeni

împotrivă) că *trebuie să dorim cu ardoare să înfăptuim ceea ce pornim să susţinem.* De acum încolo, *nici căile posibilităţii nu lipsesc* dacă voim să ne sprijinim pe mijloacele întru totul îngăduite prin graţia lui Dumnezeu. În sfîrşit, *nu vor lipsi plăcutele metode ale uşurinţei* (învăţăturii), dacă ştim să ne folosim de mijloacele îngăduite.

5. Vino, dar, ca în pragul unei preocupări atît de însemnate, să ne sfătuim asupra acestor lucruri, şi, dacă cele pe care dorim să le clădim vor fi găsite frumoase, posibile, uşoare şi plăcute, să ne îndreptăm cu atît mai însufleţiţi spre ele.

6. Iar tu, *eternă înţelepciune*, care te manifeşti pe tot întinsul pămîntului şi ale cărei bucurii stau la îndemîna fiilor oamenilor, fă ca bucuriile noastre să fie cele ale tale! Deschide-ne mai larg căile prin care să înţelegem mai bine bucuriile, să le răspîndim între noi cu mai multă ardoare şi, în sfîrşit, chiar în faţa ta să ne veselim, pentru a te desfăta mai plăcut, pe tine, eterna noastră bucurie! Amin![5]

Privire sinoptică asupra PAMPAEDIEI

PAMPAEDIA

- *INTRODUCERE* care ne învaţă ce este *PAMPAEDIA* şi ce urmăreşte.
- *TRATAREA*
  - Cap. I. care arată *necesitatea, posibilitatea* şi *uşurinţa* ca oamenii să înveţe
    - TOŢI — Cap. II
    - TOATE — III
    - CU TOTUL (TOTAL) — IV
    - care explică cerinţe faţă de
      - ŞCOLI — V
      - CĂRŢI — VI
      - ÎNVĂŢĂTORI — VII
    - ce învaţă totul lămurind practica specifică a tuturora, treptat, pe vîrste, ca şi cele şapte şcoli, adică şcoala
      1. PRENATALĂ — Cap. VIII
      2. A PRIMEI COPILĂRII — IX
      3. A COPILĂRIEI — X
      4. A ADOLESCENŢEI — XI
      5. A TINEREŢII — XII
      6. A BĂRBĂŢIEI — XIII
      7. A BĂTRÂNEŢII — XIV
      8. A MORŢII — XV
  - Concluzia arătînd folosirea binefăcătoare a lucrurilor astfel orînduite — Cap. XVI

CAPITOLUL I

Ce este *Pampaedia* și de ce este dorită (1-10).
În ce sens este de dorit ca *toți* oamenii *(omnes)*
să fie instruiți în *toate (omnibus)* și *cu totul*
(omnino) (11-15)

PAMPAEDIA este cultura universală a întregului neam omenesc[1]. Căci pentru greci, *paideia* (παιδεία) însemna învățătura și educarea prin care oamenii sînt formați, iar πᾶν se referă la universalitate. Acest lucru pune problema, așadar, să fie instruiți *toți, în toate, cu totul* (πάντες, πάντα, παντῶς) *(omnes, omnia, omnino)*[2].

2. Această aspirație spre o cultură universală ne precizează ceea ce ne conduce de obicei la considerații privind noțiunile de *nimic, ceva* și *toate*. Prin prisma acestei triple considerații vrem să reiasă mai bine aspirația și rațiunea aspirației noastre[3].

3. *Nimic* înseamnă aici *lipsa totală de cultură*, ceea ce constatăm, cu oroare și compătimire, la neamurile barbare, unde sărmanii muritori se nasc, trăiesc și mor ca animalele.

4. *Ceva* înseamnă *o oarecare cultură* referitoare la una sau la alta, pe care o constatăm la popoarele mai civilizate, care comunică în ceea ce privește științele, artele, limbile și celelalte studii.

5. *Toate* vor însemna *o cultură universală:* printr-o asemenea cultură vrem să-l ajutăm pe om, care este chipul lui Dumnezeu, să dobîndească strălucirea supremă, atît cît se poate atinge pe pămînt.

6. Ceea ce se urmărește se poate privi sub trei aspecte: *mai* întîi noi dorim *ca în acest fel să fie format complet, pentru deplina umanitate, nu un singur om oarecare, puțini, ori mulți, ci toți oamenii și fiecare în parte, tînăr sau bătrîn, sărac sau bogat, nobil sau nenobil, bărbat și femeie, pe scurt, oricine s-a născut om,* astfel ca întreaga omenire să fie cultivată de-a lungul tuturor vîrstelor, pentru toate stările sociale, sexe și națiuni.

7. În al doilea rînd, este de dorit ca fiecare om să fie deprins nu cu un *singur* lucru, sau cu *puține*, ori cu *multe*, ci cu *toate* lucrurile care desăvîrșesc cu adevărat natura omenească. Omul trebuie să știe ce este *adevărul*; să nu se lase indus în eroare de neadevăr. Să *iubească binele*; să nu se lase sedus de ceea ce

este rău. Să *facă* ceea ce trebuie *făcut* şi să nu admită ceea ce trebuie evitat; cît este nevoie, să vorbească în mod *înţelept*, cu toţi despre toate, şi în nici o împrejurare să nu fie mut. În sfîrşit, *să acţioneze raţional, nu la întîmplare, faţă de lucruri, faţă de oameni şi faţă de Dumnezeu*, astfel ca în nici o împrejurare să nu se abată de la scopul fericirii sale.

8. Să fie instruit cu TOTUL, nu pentru vanitate sau înşelăciune, ci pentru adevăr [4]. Negreşit, toţi oamenii, cît mai mult posibil, să fie după chipul lui Dumnezeu (pentru care au fost creaţi). Adică, să fie cu adevărat *raţionali* şi înţelepţi, cu adevărat *activi* şi zeloşi, cu adevărat *integri* şi oneşti, cu adevărat *pioşi* şi nevinovaţi, şi prin aceasta cu adevărat *fericiţi* şi luminaţi aici şi în eternitate.

9. Mai pe scurt: *să-i luminăm pe toţi oamenii cu înţelepciunea adevărată, să-i readucem la ordinea justă printr-o conducere statală creatoare de dreptate; iar prin adevărata religie, să-i unim cu Dumnezeu, astfel ca nimeni să nu poată ieşi din hotarul menirii sale în lume* [5].

Aceasta se va realiza cînd toţi vor învăţa:

I. *Să meargă peste tot cu ochii deschişi, să cunoască tot ceea ce este necesar.*

II. *Să aleagă ce este desăvîrşit, să acţioneze peste tot paşnic, să simtă plăcere de toate, dar să se mulţumească cu puţin.*

III. *Să descopere supremul bine, numai cu el să se unească indisolubil şi în sfîrşit să fie mîntuiţi.*

Pe scurt: trebuie să fim cu judecată în ceea ce priveşte eternitatea şi să nu fim lipsiţi de minte aici.

10. Trecem acum la discutarea în amănunt a acestor trei lucruri neobişnuite (ne repetăm, pentru că vrem să ne facem înţeleşi). Aşadar, să începem de îndată a ne lăsa conduşi de cultura universală: I. *toţi*; II. în legătură cu *toate*; III. ca să ajungă a fi cultivaţi cu *totul*.

11. *TOŢI*, adică naţiuni, state, familii, persoane, fără ca nimeni să fie neglijat, pentru că toţi sînt oameni, toţi au înaintea lor aceeaşi viaţă a generaţiilor viitoare, trasată prin voinţa lui Dumnezeu şi fiind totuşi împresurată de capcane şi felurite piedici. De aceea este necesar să-i facem atenţi şi să-i învăţăm pe toţi oamenii despre acest lucru şi, dacă este posibil, să scoatem prostia din specia umană, aşa ca pe viitor să nu mai auzim obişnuita plîngere a înţelepţilor că *totul este plin de netrebnicie* [6].

12. *TOATE* [7], adică toate lucrurile care îl pot face pe om înţelept şi fericit. Dar care sînt acelea? Sînt cele patru lucruri pe care înţeleptul Solomon le proslăveşte la cele mai înţelepte vieţuitoare mici (*Pilde*, 30, 25):

I. *grija pentru viitor*, pe care o laudă la furnici;

II. *prudenţă faţă de prezent*, pentru ca totul să se desfăşoare pe drumuri sigure, aşa cum o observă la dihori;

III. *înclinarea către concordie*, fără constrîngere, pe care o laudă la lăcuste (v. 27);

IV. şi, în sfîrşit, chiar *munca* simplă, armonioasă, ordonată şi sistematică a păianjenului, dealtfel nefolositoare (v. 28).

Se pune problema, aşadar, a educării universale a spiritelor, pentru ca toţi oamenii:

I. *să fie instruiţi în cunoaşterea vieţii viitoare, să fie înflăcăraţi de dorul acesteia şi să fie conduşi cu înţelepciune pe căile ei*;

II. *să fie învăţaţi să rezolve, în limitele prudenţei, problemele vieţii prezente, astfel încît* (cît se poate mai bine) *toate să fie în siguranţă aici, pe pămînt;*

III. *ei trebuie să înveţe a merge pe căile bunei înţelegeri, astfel încît să nu poată să se abată în mod vătămător din drumul timpului şi al veşniciei; pe alţii care se abat, să fie în stare a-i readuce la unire;*

IV. *în sfîrşit, în gîndire, în vorbire şi în faptă trebuie să fie însufleţiţi de un asemenea zel încît acestea trei să se găsească, pe cît posibil, în cea mai deplină armonie* [8]. De se realizează aceste patru lucruri, *atunci sărmanii muritori vor dobîndi un mijloc salvator împotriva nefericirii. Majoritatea dintre ei nu se preocupă de cele viitoare, îşi periclitează prezentul, toţi sînt în dezacord şi se luptă contra oricui, ba, mai mult, ei luptă chiar împotriva lor înşişi* (prin gîndire, prin vorbă şi prin faptă), *şi astfel ajung la discordie şi pier.*

13. CU TOTUL: adică, potrivit adevărului, ca fiecare om să fie îndrumat cu înţelepciune, să se situeze dincolo de prăpăstiile rătăcirii şi primejdiei şi să urmeze calea dreaptă. Căci acum, prea puţini muritori se sprijină pe propriul lor temei sau pe temeiul lucrurilor [9] şi cei mai mulţi se lasă conduşi de impulsuri brutale sau fac ceea ce le place altora. Aceste variate impulsuri se află în completă divergenţă între ele, ca şi cu lucrurile. Consecinţa acestora este ezitarea, poticnirea, prăbuşirea, pînă la urmă nimicirea. De se caută un remediu potrivit pentru acest rău, în nici un caz nu poate fi găsit în aceea că oamenii se călăuzesc după stupiditatea unei obişnuinţe ori convingeri, ci în urmărirea legii neînfrînte a lui Dumnezeu şi a lucrurilor înseşi. Prin aceasta, oricare om învaţă deplin şi ştie să acţioneze pretutindeni cu temei sau să păşească oriunde pe un teren sigur [10].

14. Nu-mi este îngăduit, oare, să-mi reînnoiesc pentru a treia oară dorinţele? Să-mi fie îngăduit — o cer — că ceea ce doresc eu se adresează tuturor. Doresc ca toţi oamenii să devină atotcunoscători, adică:

I. *să înţeleagă legăturile lucrurilor, ale cugetărilor şi ale vorbirii;*

II. *să înţeleagă scopurile, mijloacele şi metodele de împlinire a tuturor acţiunilor* (proprii şi ale altora);

III. *în acţiunile* (gîndurile şi vorbele) *care se extind şi se contopesc în diferite moduri, să poată distinge esenţialul de accidental, indiferentul de dăunător şi, de aici, să observe digresiunile în acţiuni, în vorbe şi cugetări, atît în cele proprii cît şi în cele ale altora, şi să ştie să le îndrepte mereu şi pretutindeni pe calea cea bună.*

Căci dacă *toţi* oamenii vor fi instruiţi în *toate* şi cu *totul*, atunci toţi vor deveni înţelepţi şi lumea va fi plină de ordine, lumină şi pace.

15. Dacă luăm în consideraţie acestea, atunci este posibil să se dea o definiţie mai precisă PAMPAEDIEI: *ea este calea desluşită a luminii atotştiutoare, împărtăşită minţii, vorbirii şi acţiunilor omului.* Sau altfel: *ea este arta de a transplanta adevărata înţelepciune în mintea, în vorbirea, în inima şi în mîinile tuturor oamenilor.* Din acest motiv am pus pe frontispiciul acestei deliberări un simbol din *ştiinţa privitoare la arbori* [11]: pe care grădinarii altoiesc mlădiţele tăiate de pe arborele cunoaşterii, dornici să umple cu astfel de copaci toată grădina lui Dumnezeu, *neamul omenesc.*

CAPITOLUL II

TOȚI oamenii să fie cultivați pentru umanitate, pe cît este necesar (1–14), pe cît este posibil (14–20) și pe cît este de ușor (21–30).

De fapt ar fi de prisos să ne ocupăm de această problemă dacă ar exista mai mulți oameni ca Moise decît ca Iosua, dorind ca tot poporul să facă profeții[1]. Dar pentru că mi-am manifestat o dorință asemănătoare cu aceea a lui Moise[2], am ajuns să am atîția potrivnici încît nu mai pot să tac. Ei nu provin atît din rîndul adversarilor fățiși (adică dintre aceia care au interes să domnească în întuneric și să țină în neștiință întreg poporul, care și-au propus să-mi cerceteze în mod public planul, vociferînd că împotriva îndrăznelii mele ar trebui să se intervină, pentru că din ea ar putea să apară noi erezii primejdioase), cît dintre cei mai iubitori față de mine și de adevăr și care (întocmai ca odinioară Petru către Hristos) îmi șoptesc la ureche: „*Ferește-te!* Te expui la batjocură"[3]. Vei produce confuzie în toate stările. Cine, oare, va mai rămîne la coarnele plugului și la alte îndeletniciri asemănătoare?".

2. Iată de ce simt că este necesar să demonstrez atît de clar, precum strălucește cerescul soare, acest întreit adevăr:

I. Pe cît de fierbinte îl iubim pe Dumnezeu (spre a cărui slavă privește omul, ca să-i vadă înaintea sa chipul cît mai strălucitor) și *pe cît de sincer îl iubim pe Hristos* (a cărui împărăție este împărăția luminii) *și, în sfîrșit, pe cît de adevărat prețuim neamul omenesc* (a cărui majoritate este pînă acum apăsată de întunecimea cea mai adîncă), *tot așa de adevărat, sincer și serios trebuie să risipim întunericul de pretutindeni și să dorim creșterea luminii în mintea tuturor.*

II. *Pentru împlinirea acestor dorințe avem suficiente mijloace.*

III. *Nu vor lipsi nici metodele potrivite pentru a traduce acest sfînt proiect, dacă nu ne va lipsi sîrguința.*

3. Ne vom da seama de necesitatea cultivării tuturor oamenilor dacă luăm aminte de ceea ce este în interesul lui Dumnezeu, al oamenilor și al lucrurilor înseși. Tot ce este în interesul lui *Dumnezeu*, pentru ca să nu fie amăgit în scopul său cu privire la om[4], tot ce este în interesul oamenilor, pentru ca aceștia să nu fie privați de comunitatea cu Dumnezeu, adică de fericire, tot ceea ce este în interesul *lucrurilor*, pentru ca să nu fie supuse unei perpetue zădărnicii, nefiind folosite bine de oameni nici pentru slava lui Dumnezeu, și nici pentru propria lor mîntuire. Pe fiecare din aceste puncte să le cercetăm mai îndeaproape:

4. *Dorim ca Dumnezeu să-și atingă scopul pe care și l-a propus la crearea omului.* Vorbesc de scopul pe care l-a arătat însuși Dumnezeu (cînd s-a hotărît să creeze pe om) prin cuvintele: *„Să-l facem pe om după chipul și asemănarea noastră, ca să stăpînească toate vietățile și tot pămîntul!"* (1 *Moise*, 1, 26); cînd l-a creat, a spus: *„Supuneți pămîntul și-l stăpîniți"* (v. 28). De aici reiese că Dumnezeu a creat pe om, *această făptură rațională, ca să aibă imaginea sa* în afară de el, care să-l încînte. În al doilea rînd, ca ființele inferioare să aibă un cîrmuitor, *și în al treilea rînd, ca și omul să-și fie stăpîn, adică să hotărască el însuși asupră-și, știind și putînd să se conducă pe sine.* Toate acestea trebuie să le facă pentru slava înțelepciunii lui Dumnezeu, care a dispus de toate atît de îndurător (*Proverbe*, 16, 4)[5].

De aici rezultă următoarele: cînd un om ajunge să fie neasemănător lui Dumnezeu (adică el nu înțelege — și deci nu poate să-l încînte pe Creatorul său — să fie stăpînul celorlalte făpturi și să se conducă pe el însuși), în acest caz el se abate de la scopul Creatorului și, în loc să-i facă cinste, îl face de ocară. De aceea trebuie să dorim și să năzuim ca Dumnezeu să nu fie amăgit în scopul pe care și l-a propus prin crearea omului, și aceasta este întru slava sa.

5. Este în interesul OMULUI, ca *nimeni* (făcînd parte din natura umană) *să nu se abată de la scopul pentru care a venit pe lume.* Căci este fără rost să pornești într-o direcție și să nu ajungi, să urmărești un scop și să nu-l atingi, să cauți și să nu găsești, să lucrezi și să nu termini, să vrei ceva și să nu poți realiza. Atunci de ce mai sîntem în lume ca să nu știm, să nu facem și să nu realizăm lucrurile pentru care ne aflăm aici, pe pămînt? Astfel ar fi fost mai bine să nu ne fi născut! Întrucît, însă, cu toții ne-am născut, noi trebuie să năzuim ca nicicînd vreunuia să-i pară rău că a venit pe lume. Dar cum să procedăm?

6. *Mai întîi să facem ca nimeni să nu trăiască întocmai ca o brută*, ci să urmeze cerințele rațiunii, a cărei lumină este dată tuturor. Dar nu toți știu să se folosească de această lumină, și asta pentru că unii nu sînt instruiți. Așadar trebuie să fie instruiți. Altfel va fi asemenea nebuniei, să ai *un ogor pe care să nu-l cultivi, un instrument muzical la care să nu cînți, ochi cu care să nu vezi, urechi cu care să nu auzi, picioare cu care să nu mergi* etc. *Atunci de ce ne este dată natura rațională, dacă nu este cultivată pentru practica rațiunii?* De ce oare voim ca unii să fie frustrați de darurile minții (mai ales că toți o posedă?). Este altceva dacă pămînturile zac necultivate, pentru că sînt lipsite de locuitori. Acolo lipsesc cei care să le cultive, fiindcă lipsesc cei care au nevoie de aceasta. Dacă un pămînt este cultivat sau necultivat este un lucru trecător și ține numai de această viață. Dimpotrivă însă, sufletul omului este un bun al eternității, care nu poate fi neglijat fără o vătămare veșnică (pierderea mîntuirii omului, jignirea slavei divine).

7. *Trebuie să dorim nu numai ca oamenii să nu se abrutizeze, dar și ca ei să ajungă cît mai înțelepți.* Pentru faptul că toți oamenii au fost creați după chipul lui Dumnezeu, cel prea înțelept, noi trebuie să ne străduim ca imaginea întipărită să corespundă arhetipului. Și pentru că *„mulțimea înțelepților este mîntuirea lumii"* (*Înțelepciunea*, 6, 24), nu poate fi nădăjduită, așadar, deplina mîntuire dacă în viitor nu se va ajunge ca toți oamenii să fie cu adevărat înțelepți (așa cum în prezent lumea este plină de nesăbuiți), care să acționeze just și să nu corupă pe nimeni[6].

8. În al treilea rînd, *este de dorit ca toți oamenii să fie cultivați, pentru ca nici unul dintre ei să nu degenereze în neom*, mai ales că cei lipsiți de civilizație, prin însăși natura omenească, pot degenera ușor. *Căci puterea de cunoaștere a minții, nefiind ocupată* cu obiectele reale prin care să fie orientată, *își plăsmuiește tot felul de obiecte fictive*, prin care se lasă înșelată într-un mod de-a dreptul monstruos. *Puterea voinței*, dacă nu este îndrumată spre lucruri întru totul adevărate și bune, prin care să-și treacă timpul plăcut și cu folos și să fugă de cele false, se delectează cu lucruri vătămătoare și se pierde pe sine însăși. În sfîrșit, *puterea acțiunii*, dacă nu este dirijată spre ceea ce se cuvine de făcut, se lasă furată de treburi fără rost, irosindu-se cu ele, fără nici un folos, sau producîndu-și atît sieși cît și altora pagube, ceea ce este spre binele nostru ca să nu se întîmple. (De aici decurg, de fapt, tîlhăriile, asasinatele și toate relele care se ivesc și se împlinesc ca de la sine, pe cînd puterea creatoare se îndreaptă asupra lucrurilor adevărate și folositoare.)

9. *Cauza unică a acestor greșeli este mereu și pretutindeni orbirea minții.* Ea împiedică pe oameni să-și cunoască propria lor menire și rostul lucrurilor, ea le ascunde mijloacele pentru aflarea metodelor cuvenite, spre a le folosi. Iată de ce este deosebit de *necesar ca toți oamenii* (pe care mereu trebuie să-i ferim de

prăpastia eternă), să fie instruiți corect, despre toate acestea. Oriunde oamenii păcătuiesc de pierzanie (în gînduri, dorințe sau fapte) se află mereu aceeași rădăcină — de nesocotirea destinației lucrurilor, a mijloacelor și a modului de folosință, scăpînd din vedere scopul final al fiecărui lucru, asupra căruia ar trebui să se îndrepte toate (și în mod special asupra omului însuși). Dacă neglijăm scopul principal, cu ușurință se poate întîmpla să ne lăsăm furați de lucruri mărunte, de care ne ciocnim pe drum, și în felul acesta să ne abatem de la țelurile adevărate, urmărindu-le pe cele false. Acest fapt dă naștere, în general, unui prejudiciu dacă se întîmplă cu un lucru oarecare, dar cu mult mai primejdios este atunci cînd omul nu-și atinge propriul lui scop și se abate de la el: în primul caz, el pierde un lucru oarecare, dar în al doilea, se pierde pe el însuși! *Nimic nu este mai eficace spre a opri (sau cel puțin a diminua) aceste excese decît ca* TOȚI *oamenii să înceapă a se întreba* PENTRU CE *sînt pe lume și* LA CE *trebuie să servească cutare sau cutare lucru. Atunci abia vor înțelege să-și organizeze acțiunile în conformitate cu acestea.*

10. *Oricum trebuie să dorim ca și popoarele care trăiesc în extremă barbarie să poată fi luminate și eliberate de întunecimea sălbăticiei lor*[7], și aceasta deoarece ei fiind o parte din întreaga speță umană, trebuie să-i asimilăm întregului, fiindcă întregul nu este întreg de-i lipsește ceva. Este o dovadă evidentă de lipsă a unei drepte judecăți sau de ușurință atunci cînd cineva preferă întregului partea (mai ales cînd este vorba de stăpînirea unui bun). De aceea, cine nu vrea să fie de acord cu mărginiții sau cu răuvoitorii, acela trebuie să dorească mai degrabă să le meargă bine *tuturor*, decît numai lui singur sau la cîțiva care îi sînt apropiați sau numai neamului său — tot așa cum unui corp îi merge bine dacă tuturor membrelor le merge bine, dar și fiecăruia în parte. Membrele sînt astfel unite laolaltă încît de este vreunul (chiar și cel mai mic) afectat de un rău, sensibilitatea le pătrunde curînd pe toate și molipsirea de la un membru bolnav trece la celelalte. Tot astfel se prezintă ordinea în societatea omenească. Căci un om se molipsește de la altul, cetate de la cetate, popor de la popor, dar dacă toți sînt sănătoși, participă cu toții împreună la binele comun. De aceea, cine nu dorește ca omenirii întregi să-i fie bine, acela aduce o injurie întregii omeniri. Dar un asemenea om nici lui însuși nu-și este un prieten adevărat, dacă dorește să trăiască om sănătos între bolnavi, deștept între proști, bun între răi, fericit între nenorociți. Și aceasta este ca și cum și-ar dori numai lui însuși să fie deștept, bun și fericit, nu însă și altora [8].

11. *Pe scurt, unde DUMNEZEU n-a făcut nici o discriminare, nu trebuie noi să o facem*, de nu vrem să ne arătăm mai înțelepți decît însuși Dumnezeu, prin aceea că vrem să dispunem lucrurile într-un mod diferit de cum le-a dispus el. Or Dumnezeu n-a făcut nici o discriminare între oameni, cel puțin în ceea ce privește natura omenească[9], deoarece el i-a creat pe *toți*: 1) din același sînge (*Faptele apostolilor*, 17, 26), deci din una și aceeași materie; 2) părtași la același chip dumnezeiesc (1. *Moise*, 1, 26 — „iată una și aceeași formă"); 3) făptură a aceluiași creator (*ibidem* — „iată una și aceeași cauză eficientă"); 4) moștenitori ai aceleiași eternități (*Matei*, 25, 34 — „iată unul și același scop"); 5) noi sîntem cu toții trimiși în aceeași școală a vieții, chemați să ne pregătim cu toții pentru cealaltă viață. Iată, deci, totul ne este comun. Atunci de ce oare nu sîntem admiși cu toții la *toate*, spre a deveni capabili pentru *tot*? Este deplorabil și cu desăvîrșite nedrept și ofensator că, deși toți oamenii sînt plasați pe scena divină, nu tuturor le este dată posibilitatea să le privească pe toate! Toți sînt așteptați în ceruri, dar nu tuturor li se arată drumul spre cer, pentru că deși toți observă zilnic toate lucrurile create, majoritatea dintre ei, ca și animalele (care

nu sînt dotate cu inteligență), nu știu ce sînt aceste lucruri, pentru ce sînt și de unde provin.

12. *Dar și privitor la acele lucruri care în mod extrinsec aparțin naturii umane sau îi revin în mod accidental, Dumnezeu nu a vrut să facă o diferență prea mare între noi*[10], *astfel încît, în fața acelorași întîmplări, să reacționăm cu aceleași remedii.* Destinul nașterii și al morții îi atinge pe toți deopotrivă, numai între aceste limite ale vieții se pare că ne deosebim. Dar și aici se aseamănă nestatornicia destinelor. Oamenii simpli, țăranii, cerșetorii și barbarii au slăbiciunile și nenorocirile lor; la regi, principi și filozofi nu este altfel. Tuturor ni se trece viața în speranța binelui, dar în realitate avem parte de rău dacă nu cunoaștem un antidot al necazurilor. Antidotul poate fi găsit numai în căutarea adevăratei înțelepciuni. Dacă cineva ar crede că el însuși sau ai săi nu ar avea nevoie de aceasta, atunci s-ar exclude pe sine însuși și pe ai săi din destinul comun al omenirii; ori dacă cineva ar îndrăzni să se avînte fără arme în lupta împotriva primejdiilor temporare sau eterne, atunci acest lucru ar fi nechibzuit și i-ar obliga pe ai săi să acționeze împreună cu el în mod necugetat. Cît de nefericit este acela care nu cunoaște nici superioritatea fericirii pe care a pierdut-o, nici mizeria nefericirii în care s-a prăbușit și nici calea de a scăpa de nefericire și de a redobîndi fericirea.

12[11]. În sfîrșit, *este și în interesul lucrurilor ca toți oamenii să fie educați* pentru o viață rațională, pentru ca și acestea să fie cîrmuite mai înțelept de către făpturile înțelepte. Căci, așa cum o grădină este mai bine îngrijită de un grădinar bun decît de unul rău, lucrul de artă, de un meșter iscusit, o familie, de un tată prudent, un regat, de un rege înțelept, o armată, de un comandant încercat etc., tot așa se întîmplă și cu lucrurile aflate în posesia oamenilor, dacă aceștia știu să facă uz cum trebuie de dreptul lor de folosință. Este demn de menționat ceea ce spune Solomon: „*Cel drept are milă de vitele sale de povară, iar inima celui rău este fără îndurare*" (*Pilde*, 12, 10). Cu cîtă cruzime se procedează pretutindeni cu lucrurile atunci cînd oamenii, din răutate și neștiință, abuzează de ele pentru scopuri necorespunzătoare. La aceasta se referă și Apostolul cînd spune că: „*toate făpturile sînt supuse deșertăciunii, gem, doresc și nădăjduiesc să fie slobozite din nedreapta sclavie*" (*Romani*, 8, 20). Este și dorința noastră ca această aspirație și speranță a făpturilor să fie realizată, pentru ca tuturor și pretutindeni să le meargă bine și astfel toată creatura să poată avea motiv să-l laude, împreună cu noi, pe Dumnezeu (*Psalmii*, 148). De aceea trebuie să dorim ca toți oamenii să fie învățați să cunoască și să înțeleagă cu adevărat lucrurile, să învețe să le folosească și să profite de ele așa cum trebuie[12] — ceea ce, însă, nu s-a realizat niciodată și nu se va realiza vreodată fără o cultivare a spiritelor.

13. Astfel apare evidentă necesitatea unei educații universale (în interesul lui Dumnezeu, al oamenilor și chiar al lucrurilor). Dar cineva ar putea obiecta: *zadarnice sînt asemenea dorințe înalte, dacă realizarea lor este imposibilă.* Aș fi de acord dacă așa ar sta lucrurile, dar tocmai aceasta o neg. Cum putea oare Dumnezeu — înțelept fiind — să indice fiecărui lucru un rost fără să prevadă și mijloacele pentru realizarea acestuia. Tocmai asupra acestei chestiuni vrem să ne oprim și vom descoperi că *TOATE prin care oamenii se pot înălța către umanitate sînt dăruite TUTUROR!* Căci:

14. Între mijloacele prin care omul poate să-și atingă țelurile sale este însuși omul: astfel alcătuit, încît, dacă vrea, poate să atingă perfecțiunea; și el o vrea numai dacă cunoaște nesmintit mijloacele perfecțiunii sale. Altfel, de n-ar vrea, vina ar cădea asupră-i, căci Creatorul i-ar putea spune: *Eu am voit — tu însă n-ai voit! (Matei*, 23, 27). *Astfel, dacă Adam ar fi trăit mai departe pe locul său (ascultînd de Creator), i-ar fi rămas chipul pur, sfînt și înțelept al lui Dumnezeu, stăpînitor al lucrurilor și al lui însuși și, după cum spune Sfînta Scrip-*

tură, i-ar fi rămas slava lui Dumnezeu (I. *Corinteni*, 11, 7). Deoarece, însă, el s-a îndepărtat, nu Domnul şi-a pierdut puterea din pricina aceasta, ci omul. Dar dacă omul nu va rămîne în necredinţă şi îndărătnicie, atunci Dumnezeu îl va aşeza din nou în starea sa iniţială (*Romani*, 11, 23)[12]. Aşa precum oricare lucru dispune de mijloace spre a se realiza pentru ceea ce a fost creat, iar analiza justă a structurii sale ne arată acest fapt, tot astfel omul, de se cercetează, cum se cuvine, în părţile sale şi de se priveşte pe el însuşi, poate să-şi dea seama de menirea sa sublimă şi divină[14] şi să urmărească să o realizeze (aşa cum am văzut în *Pansophia*).

15. *Pe lîngă aceasta, fiindcă natura umană este toată activă şi oriîncotro se manifestă acolo se dăruieşte întreagă, este deci potrivită pentru a fi educată.* Apare clar că ea este o parte din natura comună, care nu poate fi inactivă, ceea ce se demonstrează prin inducţia tuturor acţiunilor naturale. Apa curge la vale oriunde o vei dirija. De nu-i reglezi cursul, ea îşi va căuta singură calea şi provoacă inundaţii. Raza soarelui prinsă în oglindă se reflectă într-acolo unde vrei. Dacă nu-i pui în cale oglinda, cade în apă şi prin incidenţă se reflectă în toate părţile. Împrăştiindu-se, îşi va risipi lumina pe pămînt, ori peste păduri, pe case, printre nori etc.[15]. Aşa se întîmplă cu toate.

17[15a]. Nu lipsesc nici ajutoarele dăruite tuturor oamenilor prin graţia lui Dumnezeu. Căci tuturor le este dat totul şi orice îl poate face pe om înţelept. Acestea sînt mai întîi cărţile Domnului[16], apoi instrumentele necesare pentru a citi aceste cărţi: *simţurile, raţiunea* şi *credinţa*. Nimeni nu se îndoieşte de *cartea lumii*, pe care toţi o văd deschizîndu-se zilnic înaintea ochilor lor. Nici de *cartea spiritului* omenesc, pe care o citesc toţi oamenii zi şi noapte, fiecare în parte — înţelept sau nerod. Dar de *Sfînta Scriptură*, acea carte care conţine revelaţia, ei pot să se îndoiască, fiindcă nu toţi o au şi nici cei care o au nu o citesc toţi; mulţi chiar nici nu ştiu că există vreo asemenea carte. Şi totuşi, noi avem poruncă de la Dumnezeu ca nimeni să nu fie ţinut departe de ea (pînă chiar şi pruncii), (2, *Moise*, 31, 12 şi 13). Vor fi lăudaţi toţi aceia care vor citi din această carte şi vor medita ziua şi noaptea (*Psalmii*, 1, 2, *Faptele apostolilor*, 17, 11), începînd din pruncie (II. *Timotei*, 3, 15); în sfîrşit, toate seminţiile vor fi îndemnate să audă ce spune Domnul (*Psalmii*, 48, 1) şi aceasta cît mai des.

Nu trebuie să ne îndoim că Dumnezeu voieşte ca această carte să devină un bun comun pentru toţi, mai ales acum cînd lumea se apropie de sfîrşit. Că, deşi odinioară, mîniindu-se pe seminţiile care, căzute în idolatrie, îl părăsiseră, şi-a retras pentru o vreme legea sa (*Psalmii* 14 şi 79), totuşi, reîmpăcîndu-se cu lumea prin Hristos, a poruncit să se propovăduiască în toată lumea misterul mîntuirii tuturor făpturilor (*Marcu*, 16, 15), pe tot întinsul pămîntului (*Matei*, 24, 14), făgăduind că va veni timpul cînd tot pămîntul se va umple de cunoaşterea lui Dumnezeu, precum marea este umplută de ape (*Isaia*, 11, 9). Ar trebui ca cel puţin acum, cînd se apropie sfîrşitul veacurilor, această carte să devină comună tuturor oamenilor[17] şi toţi să fie instruiţi în folosirea tuturor cărţilor divine, ca să le soarbă înţelepciunea, mai ales că în privinţa posibilităţilor nu există nici o îndoială. Căci toţi dispun de *simţuri*, cu care pot cunoaşte tot ceea ce cuprinde lumea, de *raţiune*, cu care pot examina tot ceea ce a adunat înţelepciunea umană, şi de *credinţă*, spre a accepta tot ceea ce mărturiile prezintă ca demn de crezare etc. Aşadar s-a avut grijă îndeajuns de toate mijloacele.

18. *Aceste instrumente de cultivare au fost date tuturor oamenilor, şi nu unui anumit popor, ci tuturora de pe faţa pămîntului.* Înţeleg prin „instrumentele de cultivare" toate *simţurile* externe şi interne, precum şi toate cele ce intră în sfera lor: şi *mintea* — înzestrată deplin cu aparatura cunoştinţelor, excitaţiilor şi facultăţilor comune[18]; şi *inima* — sediul sentimentelor şi al dorului după binele suprem; şi *limba* — care serveşte la comunicarea tuturor lucrurilor; şi *mîna* — care face acelaşi lucru mereu, în acelaşi chip; şi o *creştere lentă* — ca să existe timp suficient spre a realiza tot ceea ce trebuie făcut etc. Şi nicăieri, la nici o seminţie, nu-i altfel.

19. *Aceste instrumente sînt date nu numai tuturor seminţiilor, dar şi fiecărui individ de orice neam, din pricina identităţii naturii umane.* De fapt, şi structura internă a tuturor oamenilor este tot aşa de unitară ca şi structura externă corporală. Aşa, orice lucru care există de la natură îl are, îl vrea, îl ştie, şi îl poate un singur om, acelaşi lucru îl au, îl vor, îl ştiu şi îl pot toţi ceilalţi. Aici , pe bună dreptate, se poate spune împreună cu poetul: „De cunoşti pe unul, îi cunoşti pe toţi ceilalţi"[19]. Iar tu, care citeşti acestea, preţuieşte prin tine întregul neam omenesc. Tot ceea ce simţurile tale îţi arată că vrei, că ştii şi că cunoşti, constaţi că şi oricare altul vrea, ştie şi cunoaşte la fel, deoarece şi el este dotat cu aceleaşi organe. De aceea, dacă toţi sînt conduşi pe aceleaşi căi, nu vor putea să nu ajungă toţi în acelaşi loc. Nu există nici o diferenţă în sine, deşi poate sînt multe ca nuanţă: unul înţelege mai repede decît altul, gîndeşte mai profund sau reţine mai durabil. Astfel, de este sau nu cineva om, aceasta nu depinde de spirit, de judecată sau de o memorie mai ageră sau mai lentă, înnăscută, ci depinde de măsura în care reuşeşte să progreseze mai repede sau mai încet. Iar dacă cineva spune: „Sîntem corupţi" — atunci răspund: 1) dar noi sîntem reînnoiţi prin noul Adam; 2) ne-a fost poruncit să îndreptăm ceea ce a fost corupt şi să înnoim pămîntul desţelenit şi să nu mai semănăm printre spini (*Ieremia*, 4, 3), într-acolo tinde întreaga educaţie a oamenilor. Iar dacă obiectezi: „Unii sînt totuşi mărginiţi!" — îţi răspund: nimeni nu este într-atît aidoma unui buştean, încît să nu poată fi susceptibil de prelucrare. Cei mai înceţi la minte sînt mai vîrtoşi la trup şi sînt mai potriviţi să suporte eforturi, de aceea şi ei trebuie să fie ajutaţi.

20. În sfîrşit, oare de ce n-ar fi posibil să-i învăţăm pe oameni să folosească just lucrurile şi să nu abuzeze de ele? Ei ar trebui să fie învăţaţi că numai atunci lucrurile sînt bine orînduite cînd fiecare stă acolo unde-i este locul, cînd fiecare este solicitat să presteze serviciul pe care poate să-l presteze. *Pansophia* a arătat (şi de aici pot învăţa toţi oamenii) că nu există nimic în ceruri sau pe pămînt, în apă sau în aer, ori în altă parte care să nu fie destinat spre folosul omului (direct sau indirect). Şi *lumea naturală* ne învaţă că nici un lucru nu poate să corespundă scopurilor sale de nu este folosit just. Dar lucrurile nu se pot autoutiliza, ci omul trebuie să le întrebuinţeze aşa cum ne arată *lumea activităţii umane*[20]. Cînd toţi vor fi învăţaţi să observe just aceasta, atunci lumea va fi eliberată de unele abuzuri oribile şi îngrozitoare.

21. Ca atare este evident că propunerea noastră nu recomandă ceva imposibil, ci ca *toţi oamenii*, fără nici o excepţie, să fie educaţi pentru umanitate. Dar nu ajunge ca acest lucru să fie posibil (pentru că oamenii caută mereu în acţiunile lor ceea ce este mai uşor şi consideră că ceea ce este greu este imposibil, întrucît nu înţeleg sentinţa: „Virtutea aspiră spre înălţimi!"). De aceea trebuie să reiasă clar că ceea ce propunem aici nu este atît de uşor şi de comod de realizat pentru natura umană pe cît este de posibil şi de dorit dacă am şti şi am vrea să folosim cum trebuie mijloacele date prin graţia lui Dumnezeu. Să restrîngem această aserţiune la cîteva probleme într-o formă cît mai concisă cu putinţă.

PRIMA PROBLEMĂ[21]

22. *Fiecare lucru, inclusiv omul, trebuie rînduit către rostul său.*

Pentru aceasta, nu este necesară nici o artă, ci doar să îndepărtăm piedicile care se opun înclinaţiei naturale[22]. Nu este necesar să constrîngem un lucru rotund să se mişte, unul cu muchii să se menţină în repaus, iar altul greu

să cadă etc.; acestea le vor face de la sine de îndată ce se îndepărtează obstacolele. Tot aşa, îndepărtînd întunericul din înţelegerea omului, care-l face greoi la minte, el va pricepe cum se cuvine măreţia sa şi-şi va da seama că trebuie să tindă a se înălţa deasupra tuturora (pentru a stăpîni lucrurile şi a face totul după voinţa sa, precum şi pentru a se asemăna cu slavă lui Dumnezeu)[23]; la acestea aspiră omul nespus prin natura lui, iar realitatea însăşi îi arată că aici nu e nevoie de nici o constrîngere, ci numai de o îndrumare prudentă şi sfîntă. Căci nu există nici un singur om care să se considere atît de neînsemnat încît să nu-şi dorească să fie stăpîn pe el însuşi, să fructifice lucrurile din lumea exterioară, să se înalţe deasupra lui însuşi (pînă la Dumnezeu) şi să nu folosească pentru aceasta toate mijloacele care i se oferă (chiar şi pe cele mai rele prin care se poate pierde pe sine şi prin care poate cădea de pe culmea demnităţii sale în abisul nimicniciei). Dar pentru atingerea lesnicioasă a acestui obiectiv, îi lipseşte fiecărui om o conducere înţeleaptă.

A DOUA PROBLEMĂ

23. *Omul trebuie ajutat să recunoască ceea ce este bun pentru el, să se deprindă să-l folosească şi să-l fructifice.*

Să imităm pentru aceasta şcoala paradisului, în care Dumnezeu i-a oferit omului să privească întreaga varietate a făpturilor sale, ca să-şi dea seama că nimic nu-i este asemenea. Tocmai prin aceasta el trebuie să aibă ocazia să înveţe unde poate găsi binele corespunzător lui şi să se îndrepte spre izvorul acestuia. Căci pînă astăzi nu există nici o altă cale de a lumina cu adevărat pe om şi de a-l ridica la cunoaşterea şi folosirea binelui suprem decît ca el să se regăsească din mijlocul lucrurilor ca punct central[24], în care se reflectă toate lucrurile vizibile, iar de aici, la ultima limită a lucrurilor, la Dumnezeu, către care tind toate cele văzute şi nevăzute. De fapt aşa va ajunge omul la cunoaşterea faptului că singur Dumnezeu se înalţă deasupra tuturor, că totul se cuprinde în El şi că El este izvorul veşnic a tot ce este bun. Atunci el va cunoaşte cu uşurinţă (cu ajutorul lui Dumnezeu) că este de El cuprins, înălţat şi absorbit. Omul se va considera fericit, şi, de fapt, chiar va fi, dacă va face şi va răbda ceea ce vrea Dumnezeu.

PROBLEMA A TREIA

24. *Este uşor să educi o făptură raţională ca să se servească de raţiune.*

De încearcă cineva să arate unui orb frumuseţea soarelui sau splendoarea culorilor, pe un surd să-l înveţe muzică sau pe animalele sălbatice să le facă să vorbească etc. — pe drept cuvînt i se va reproşa că se ocupă de fleacuri, căci înseamnă să ceri unui om ceva pentru care îi lipseşte capacitatea de a putea, de a şti şi de a voi. În schimb, nu este un lucru inutil să îndemni pe toţi oamenii către ceea ce ei pot şi vor — numai de ar şti toţi aceasta! Învaţă-i, aşadar, să ştie, şi vor şti, să vrea, şi vor putea.

PROBLEMA A PATRA

25. *Oamenii trebuie învăţaţi să se folosească cu înţelepciune de lucruri.*

Este de pe acum suficient ştiut faptul că adevărata înţelepciune şi adevărata noastră fericire constă în justa cunoaştere şi utilizare a lucrurilor. Aşa că toţi oamenii trebuie să fie instruiţi să cunoască bine lucrurile, să le înţeleagă, şi atunci vor învăţa uşor să le şi folosească[25]. În acest mod se va redobîndi paradisul pierdut, adică întreaga lume va deveni o grădină a desfătărilor pentru Dumnezeu, pentru noi şi pentru lucruri. Cunoaştem însă că aceasta se va realiza pe deplin numai în veşnicie. Totuşi, noi trebuie să dorim, să sperăm şi, cu ajutorul lui Dumnezeu, să intervenim ca să realizăm aceasta, chiar şi incomplet, la intrarea în veşnicie, către sfîrşitul lumii[26]. Amin!

PROBLEMA A CINCEA

26. *Toţi oamenii trebuie să devină înţelepţi.*

Să se aibă grijă numai ca toţi să citească toate cărţile lui Dumnezeu, ca toţi să le înţeleagă şi fiecare, după măsura darului[27] lui Hristos (*Efeseni*, 4, 7), să se exerseze în practica şi justa lor utilizare şi toţi vor fi înţelepţi, deoarece, după cum toate vasele pe care le arunci în mare se umplu, fiecare după capacitatea lui, tot aşa va umple marea înţelepciune a lui Dumnezeu (cuprinsă în albiile lumii, ale minţii şi ale Sfintei Scripturi), micile vase ale sufletelor cufundate în ea (vezi *Isaia*, 55, 10—11)[28].

PROBLEMA A ŞASEA

27. *Orice sălbăticie trebuie educată.* Pentru aceasta nu este nevoie de o pricepere specială. Scoate-l numai pe om din nerozie, adică din mediul de abrutizare, şi trece-l acolo unde este dată posibilitatea să înţeleagă varietatea lucrurilor prin simţuri, să pătrundă, cu ajutorul raţiunii, cele aflate în afara cercului său de vedere, cunoscîndu-le din informaţii indirecte, şi imediat vei vedea că, din brute, ei devin oameni şi că chiar şi în Sciţia se nasc oameni ca Anacharses[29]. Ce ne împiedică să extindem acest procedeu asupra tuturor semînţiilor? Căci cine poate să conducă pe un om, cu pricepere, prin deşerturi şi pe căi întortocheate, acela este şi va fi în măsură să îndrumeze pe doi, trei, zece, o mie sau chiar pe toţi oamenii, dacă ei vor veni. Căci dacă noi — sau oricare altul — vom şti să arătăm adevărata cale a înţelepciunii, a virtuţii şi a mîntuirii, atunci doar iscusinţa şi prudenţa vor fi suficiente, ca să scoată întreaga lume din întuneric, readucîndu-o la lumină, din eroare la adevăr, din pieire la mîntuire, întrucît pentru aceleaşi lucruri — în măsura în care cu adevărat sînt aceleaşi — există aceeaşi raţiune.

28. Pentru concluziile acestui capitol mai rămîn de formulat următoarele trei corolare:

I. *Nici un om nu trebuie exclus sau ţinut departe de îndeletnicirile înţelepciunii şi de cultivarea sufletului său.*

De fapt, noi nu vrem să vătămăm pe nici un om, nici întreaga natură umană, nici pe Dumnezeu, părintele naturii (care îi tratează pe toţi în acelaşi fel) şi nici lucrurile, pe care neştiutorii le utilizează cu nepricepere şi le aduc la pierzanie, împreună cu ei înşişi.

II. *Nimeni să nu se dea deoparte ori să se excludă de la instruire.*

Căci prin aceasta ar aduce un prejudiciu nu numai lui însuşi ca individ, ci şi naturii, şi societăţii în care trăieşte (faţă de care, de este înţelept, poate să contribuie la buna ei stare, sau, de este nerod, la prăbuşirea ei), şi slavei lui Dumnezeu (pe care, dacă a rămas în starea unui animal de povară, nu va şti să o promoveze, ba, mai mult, va promova ocara, devenind, din om, bestie), şi, în sfîrşit, faţă de lucruri (pe care dacă le stăpîneşte sau le va stăpîni vreodată le va nimici).

III. *Cine s-a născut om trebuie să înveţe să se comporte ca om sau să înceteze să mai fie om.*

Dar el nu poate înceta să fie om deoarece este opera lui Dumnezeu, iar operele lui Dumnezeu sînt întru adevăr, iar cele făcute nu mai pot fi preţuite ca nefăcute. De aceea, tot omul trebuie să revină acolo de unde s-a abătut prin căderea naturii sale, spre a fi ceea ce s-a spus despre el, *că este o făptură raţională, stăpînul lucrurilor, rege peste el însuşi, desfătarea Creatorului său.*

29. Este adevărat că *înţelepciunea este necesară mai întîi acelora care sînt destinaţi să înveţe, să conducă şi să guverneze pe alţii, adică viitorilor filozofi, teologi, regi şi magistraţi. De cumpănim acest lucru, ne dăm seama că tocmai de aceea toţi oamenii au nevoie de înţelepciune.* Căci fiecare trebuie să fie, în primul rînd, pentru el însuşi un învăţător, un conducător şi un îndrumător, ba, mai

mult, trebuie să învețe să conducă și să îndrumeze și pe alții. Căci Dumnezeu a poruncit ca fiecare să aibă grijă de aproapele său (*Eclesiastul*, 17, 12). Această poruncă nu se împlinește numai iubindu-ne aproapele (care constituie un precept cu caracter general), ci învățînd pe cel neștiutor, aducînd pe calea cea bună pe cel care se abate, îndreptînd pe cel păcătos etc., și Sfînta Scriptură ne arată îndeajuns exemple în acest sens. *De aceea, orice om trebuie să fie filozof.* El a fost creat ca o ființă rațională, hărăzit să contemple rațiunea lucrurilor și să o împărtășească și altora. *Oricine este rege*, pentru că fiecare este destinat să se conducă pe sine însuși și pe aproapele său. *Oricine este un sacerdot*, căci fiecare este chemat să slujească Creatorului, atît în numele său cît și al celorlalte ființe inferioare, și este obligat să-i promovezе împreună cu sine și pe ceilalți oameni spre același țel. Așadar, înțelepciunea este necesară pentru oricine și în mai mare măsură celui ce ocupă poziții înalte. Nimeni însă nu poate fi neglijat cu totul.

30. Se pune însă întrebarea *dacă și cei orbi, surzi și neghiobi* (care, datorită defecțiunii unui organ de cunoaștere, nu pot fi instruiți nici măcar cu picătura) *trebuie să fie primiți pentru a fi cultivați?* Răspund:

1. Nimeni nu trebuie înlăturat din sfera culturii umane decît dacă nu este om. Pe cît are cineva parte de natura umană, pe atît trebuie să aibă parte și de educație. Și aceasta cu atît mai mult atunci cînd se simte nevoia unui mai mare ajutor extern, deoarece natura nu se poate singură ajutora, din pricina unui defect intern [30].

2. În special atunci cînd natura este împiedicată să-și arate puterea într-o anumită direcție, ea se manifestă cu atît mai puternic într-o altă direcție dacă este ajutată. În acest sens, exemplele ne învață că cei orbi din naștere au devenit, cu ajutorul auzului, muzicieni vestiți, juriști, oratori etc., tot așa precum cei surzi din naștere au devenit excelenți pictori, sculptori și meșteșugari. Oameni fără mîini au devenit scribi iscusiți, folosindu-se de picioare. Și cîte alte cazuri analoage! Întotdeauna se poate afla o cale oarecare către sufletul rațional, și acolo unde există, trebuie străcurată lumină. Iar în cazul în care nu se află nici o cale, atunci un asemenea om trebuie lăsat în seama Arhitectului său (dar nu știu ca cineva să fi văzut un asemenea buștean în care ființa sa, pregătindu-și în embrion locuința, să nu fi prevăzut organe, să nu fi construit spre afară și spre interiorul său, nici o cale de acces).

Capitolul III

Ce înseamnă să fie educat omul prin *TOT* ce desăvîrșește natura omenească (1–12) și de ce aceasta este necesar (13–30); cum este acest lucru posibil (31–32) și cît de ușor (33–48).

S-a explicat suficient necesitatea educării *tuturor* oamenilor. Rămîne să arătăm că:

I. nu doar o parte din om, ci *omul întreg* trebuie să fie cultivat prin *tot* ceea ce perfecționează natura omenească;

II. și aceasta este posibil datorită naturii;

III. și, în sfîrșit, cum se va proceda pentru ca aceasta să se realizeze ușor, *lămurind mai întîi cum s-a născut această minunată aspirație și cum se împlinește în aspirațiile particulare.*

2. Chiar de la începutul lumii, *oamenii iscusiți au considerat ca o cinste să se apropie cît mai mult de Dumnezeu, prin meritul unei științe totale, neignorînd* (pe cît posibil) *nimic. Acest deziderat nu a provenit, inițial, dintr-o curiozitate morbidă, ci de la însuși Dumnezeu, creatorul lumii*, care a oferit chiar de la început lui Adam, părintele nostru, încă în starea nevinovăției, posibilitatea de a ajunge la o cunoaștere totală, sistematică. Pentru el a fost construită nu numai scena înțelepciunii sale, cu varietatea lucrurilor demne de admirat, dar i s-a dat capacitatea deosebită de a observa lumea creată, de a o împărți pe clase și de a distinge prin denumire un lucru de altul [1]. Oare noi, toți oamenii, nu sîntem urmașii lui Adam — moștenitorul dreptului părintesc?

3. Mai tîrziu i s-a dat lui Solomon o *„înțelepciune atît de mare cît este întinsul nisipului de pe țărmul mării"* (3. *Regii*, 4, 29), ca să poată vorbi despre toate lucrurile din natură — de la cedru pînă la isop; de asemenea, pe tărîm moral, cum ne arată *Cartea proverbelor*, el a fost în stare să judece cu pătrundere toate acțiunile omenești; la fel, cartea *Ecclesiastul* tratează despre întîmplările fortuite ale vieții; în sfîrșit, așa cum ne atestă *Cîntarea Cîntărilor*, el a recunoscut în cuvinte dumnezeiești îndurarea lui Hristos și a bisericii.

4. Dorința de a dobîndi o asemenea înțelepciune universală a cuprins pe cei mai mulți oameni. Astfel, grecii au denumit o asemenea însumare a cunoștințelor multilaterale [2] ἐγκυκλοπαιδείαν, iar romanii îi spuneau *doctrinarum orbem* („cercul de cunoștințe"). Pretutindeni, la toate popoarele, se găseau bărbați care dobîndiseră o asemenea cultură enciclopedică. Imitatori ridicoli ai acestora erau la greci sofiștii, care discutau pe moment despre orice temă, însă deșarta lor vorbire era aspru combătută de filozofii mai integri: *Socrate*, *Platon* și alții.

5. Și astăzi există unii care culeg din sistemele științelor tot felul de observații posibile despre orice lucru existent sub soare și le dau pentru uzul obștesc, cu titluri de *enciclopedii, polimatii, pandecte, panaugii* sau chiar *pansofii* [3] — sau cu altele tot atît de universale. Pe de altă parte însă, nu lipsesc nici minți inteligente, care primesc cu plăcere tot ceea ce alții le oferă cu dărnicie și se bucură că sufletul lor se umple cu învățăturile universale.

6. Noi dorim însă ca nu numai unii, ci toți oamenii să fie instruiți enciclopedic. Dar ei trebuie instruiți nu numai prin tot ceea ce se poate ști, dar și în tot ceea ce este *de făcut* și prin intermediul *vorbirii*, pentru ca prin aceste daruri ei să se deosebească de făpturile necuvîntătoare și să se distanțeze cît mai mult de ele prin RAȚIUNE, LIMBĂ și ACȚIONAREA variată și slobodă asupra lumii lucrurilor. Căci *rațiunea* este lumina divină în om, cu ajutorul căreia, văzîndu-se pe sine, în sine, și observînd altele în afară de sine, le judecă. De aici se naște imediat dragostea sau voința de *bine*, prin care omul urmărește tot ceea ce este vrednic de dorit în lucruri și își extinde dorința sa spre cele viitoare, ba chiar spre cele veșnice. *Vorbirea* este o emanație a acestei lumini care se propagă de la om la om. Prin ea, cele ce a înțeles omul le dăruiește și le explică și altora, în mod inteligent, clar și distinct. În sfîrșit, acționarea este facultatea de a duce mai departe, cu o abilitate vrednică de admirat, dacă vrea, toate cîte le-a înțeles și le vorbește [4].

7. De aceea, pe bună dreptate scrie un filozof creștin: *„Dumnezeu l-a înarmat pe om cu trei instrumente: inteligența, pentru a descoperi ceea ce este necesar, vorbirea, ca ajutor, și mîinile, spre a perfecționa tot ceea ce a născocit mintea sau a aflat prin vorbire de la alții"*, (Cardanus, *Lib. de subt. XI*)[5].

Era absolut necesar ca ființa destinată să stăpînească celelalte făpturi să fie dotată cu *gîndire*, spre a reflecta în mod înțelept asupra tuturor lucrurilor, și cu *grai*, spre a comunica altora tot ceea ce simte inima și ce a decis cu privire la

lucruri, şi, în sfîrşit, cu *mînă* şi cu alte membre ale corpului, spre a putea executa efectiv hotărîrile sale.

8. Istoria Sfîntă atestă că omul a fost astfel făcut şi că, îndată după creaţiune, a fost destinat pentru această triplă activitate. Omul a fost creat spre a stăpîni toate făpturile (1. *Moise*, 1, 28). Toate vieţuitoarele pămîntului i-au fost aduse ca să le vadă (1. *Moise*, 2, 19), să le numească *(ibidem)* şi, în sfîrşit, el a fost aşezat în grădina raiului pentru ca să o lucreze şi să o păzească (v, 15). Iată, deci, cele trei atribute: a *vedea*, a *numi* şi a *lucra*.

9. De aici reiese că pînă acum tot ceea ce face omul poate fi încadrat în aceste trei domenii, în *gîndire*, în *vorbire* şi în *înfăptuire*. Dumnezeu ameninţă că în ziua de apoi va întreba pe fiecare om dacă a realizat aceste trei atribuţii [6]. De aceea, înţelept a vorbit cel care a spus: *„În şcoli trebuie să se ceară sarea înţelepciunii* [7], adică înţelegere, acţiune şi vorbire". Am dori ca această formulare să fie extinsă asupra tuturor oamenilor, ca, în sfîrşit, să se împlinească ceea ce a spus Hristos: *„Tot omul va fi sărat cu această sare"* (*Marcu*, 9, 49).

10. Şi *fiindcă oricărui om, întrucît este om, îi revin trei tipuri de relaţii în lume* (după cum se ştie din lucrările pansofice), *este necesar să reflectăm în ce chip omul poate fi făcut capabil pentru aceste trei relaţii şi să avem grijă ca aceasta să se întîmple exclusiv. Pentru om, cea dintîi legătură este aceea cu făpturile inferioare*, spre a le cunoaşte şi spre a le folosi. *A doua, cu oamenii*, fraţii săi de aceeaşi natură; cu ei trebuie să convieţuiască în pace, din pricina îndatoririlor reciproce. *A treia, cu stăpînul tuturor lucrurilor, cu Dumnezeu însuşi*, pentru a obţine să fie iubit de el, îndrumat şi ocrotit şi, în sfîrşit, ca să merite a fi fericit în eternitate, prin graţia lui [8]. În felul acesta putem stabili în cinci părţi prerogativele naturii umane:

I. *putere* (tăria) prin *gîndire* şi înţelepciune;

II. *afirmarea prin limbă* şi elocinţă;

III. *capacitatea de a realiza*;

IV. *să fie civilizat şi cu bune moravuri*;

V. în sfîrşit, cu sprijinul lui Dumnezeu, el să fie *evlavios* în această lume şi să devină demn să ia parte la fericirea veşnică, la viaţa comună cu Dumnezeu, prin graţia acestuia [9].

11. Adevărata cultură a umanităţii cuprinde douăsprezece părţi esenţiale dacă luăm în consideraţie, în totalitatea lor, trebuinţele omeneşti înnăscute. Deoarece oricine s-a născut om doreşte, prin înseşi impulsurile intime ale naturii sale:

I. *să existe*, adică să trăiască;

II. *să fie în putere*, adică să fie sănătos;

III. *să trăiască în sensibilitate*, adică să ştie ce se întîmplă în jurul său;

IV. *să fie lucid*, adică să înţeleagă ceea ce ştie;

V. *să trăiască în voie*, adică să *voiască* şi să *aleagă* binele recunoscut, să *nu voiască* şi să *repudieze* răul, să dispună după bunul său plac de toate, în măsura posibilităţii date;

VI. *să trăiască activ*, adică să mlădieze ceea ce a înţeles şi a ales, căci altfel tot ce a înţeles şi a ales este zadarnic;

VII. *să aibă* sau *să posede* multe;

VIII. *să utilizeze şi să fructifice fără grijă* tot ceea ce are;

IX. *să se distingă* şi să se bucure de *consideraţie*;

X. să fie *elocvent* cît este în stare, spre a putea comunica şi altora, prompt şi convingător, ştiinţa şi voinţa sa;

XI. *să se bucure de bunăvoinţa şi de simpatia oamenilor*, care să nu-l invidieze, ci să-i dorească o viaţă liniştită, plăcută şi fără griji;

XII. în sfîrşit, *să aibă pe Dumnezeu binevoitor* pentru cele mai adînci bucurii şi pentru siguranţa fericirii sale întru Dumnezeu.

12. Aşadar este evident că *toate* cîte există şi prin care natura umană năzuieşte să se educe nu ni le-am însuşit noi printr-o temerară uzurpare, ci ne-au fost destinate prin însăşi voinţa divină. Ele sînt atît de adînc împlîntate în firea omenească, încît nimeni (chiar dacă ar voi) nu le-ar putea îndepărta, atîta timp cît mintea îi este sănătoasă. Pe unul care nu ţine seama de cerinţele spiritului său şi trece uşor peste ele, lasă-l numai o dată să simtă că îşi periclitează viaţa sau sănătatea, libertatea, bunurile sau onoarea, sau că este împiedicat să observe, să înţeleagă sau să împlinească un lucru oarecare, sau că i se retrage posibilitatea de a se servi de lucrurile care îi aparţin, sau că oamenii, în loc să-l întîmpine cu simpatie, îl întîmpină cu ură şi invidie, lasă-l să simtă mînia şi loviturile lui Dumnezeu şi atunci imediat îl vei vedea într-o activitate neostoită. În acestea îşi poate dobîndi omul întreaga desăvîrşire — lucruri care, totodată, îi stau la îndemînă.

13. *De aceea TOŢI oamenii trebuie să fie conduşi către TOATE aceste lucruri printr-o cultivare făcută cu grijă, deoarece*:

1. *este întru totul în interesul:* a) *lui Dumnezeu*, b) *al oamenilor*, c) şi *al lucrurilor înseşi;*
2. *aceasta este în puterea oricui s-a născut om;*
3. *este şi uşor* dacă (cu sprijinul lui Dumnezeu) deprindem orice lucru prin raţiune.

Să le arătăm acum în ordine pe fiecare dintre acestea:

14. *Omul este numit slava lui Dumnezeu prin aceea că este imaginea lui Dumnezeu* (1. *Corit.*, 11, 7). Însă, cu cît imaginea este mai asemănătoare arhetipului său, cu atît este mai vrednică de cinstire şi, din contra, de nu mai seamănă, atunci nu mai este o imagine, ci un monstru, nu o slavă, ci ruşinea creatorului său. De aceea, ne spune Sf. Scriptură *„Toţi au păcătuit şi sînt prăbuşiţi din slava lui Dumnezeu."* (*Romani*, 3, 23). Aşadar, toţi trebuie povăţuiţi să nu păcătuiască, să nu rătăcească şi să nu dea înapoi de la nici un lucru prin care pot imita pe Dumnezeu, ca să nu se prăbuşească din slava lui Dumnezeu şi ca Dumnezeu să nu fie lipsit de slava sa. Virtuţile cele mai remarcabile ale lui Dumnezeu sînt: I. *atotştiinţa*; II. *atotputinţa*; III. *sfinţenia atotcuprinzătoare*; IV. *atotîndestularea*. În consecinţă este sigur că acel om în care strălucesc limpede înţelepciunea, virtutea, sfinţenia şi mulţumirea de sine (după Dumnezeu) este adevărata imagine a lui Dumnezeu, adevărata slavă a Creatorului său. *De ar fi tot pămîntul plin de slava Domnului!* (4. *Moise*, 14, 21); *întregul tabernacol al bisericii* (2. *Moise*, 40, 34) *şi inimile tuturor credincioşilor să fie pline de toată plinătatea lui Dumnezeu* (*Efeseni*, 3, 19).

15. Din respect faţă de om, *căruia îi este înnăscută în suflet dorinţa atît de puternică pentru a atinge perfecţiunea* (după cum am văzut în paragraful 11), *trebuie să veghem ca nici unul să nu fie frustrat de realizarea ei, doar dacă intenţionat vrem să distrugem în noi opera lui Dumnezeu şi să-i răpim omului fericirea.* Departe de noi aceasta! Mai mult, noi sîntem obligaţi să-i înlesnim omului tot binele (slujind bunătăţii lui Dumnezeu). Voi expune cîte ceva despre fiecare punct al acestei chestiuni.

16. Oamenii trebuie să fie învăţaţi *să iubească în aşa fel viaţa lor prezentă încît s-o dorească să fie veşnică.* Prin aceasta să-i învăţăm să iubească viaţa şi s-o trăiască (pentru că acest bun este atît de comun tuturor fiinţelor şi nu este necesar să-i sfătuim să iubească viaţa ci, mai degrabă, să le arătăm că dintr-o dragoste exagerată pentru viaţă cei mai mulţi păcătuiesc de-a lungul întregii lor vieţi); să iubească în aşa mod viaţa prezentă încît ceea ce-i urmează să fie tot

viață, și nu moarte. Căci de ar trebui ca omul prin viață să ajungă la moarte, atunci mai bine nu s-ar mai naște.

17. *Este în interesul fiecărui om să aibă grijă de sănătatea sa.* Căci dacă bordeiașul de lut al trupului omenesc în care locuiește oaspetele ceresc este pe alocuri șubred, clătinat ori slăbit, ce ar putea face, oare, oaspetele decît ca, pătruns de silă, el însuși să bolească și să fie împiedicat în funcțiile sale? Are dreptate poetul cînd spune: *„Este de dorit o minte sănătoasă într-un corp sănătos*[10]. Căci de fapt viața agilă, adică vigoarea sănătății, este temelia oricărei activități. De aceea, noi trebuie să ne străduim să fim sănătoși pe parcursul întregii noastre vieți (și în mod deosebit la începutul ei), pentru ca să nu se cuibărească, în tinerețe, sămînța bolii și să ducă la roade rele la bătrînețe. *Căci un rău inițial neglijat devine de nevindecat.*

18. *Este deosebit de important ca oamenii să ia cunoștință de cît mai multe lucruri* (și să cuprindă orice poate fi cuprins prin simțuri, rațiune și credință), pentru a împiedica, din capul locului, să apară lacune în minte, apoi în voință și în acțiune, care provin din ignorarea lucrurilor necesare. Pentru că toate cîte există au fost create de dragul omului spre a-i fi de folos. Dar ele nu pot să-i fie de folos de nu sînt utilizate deloc, și nici nu pot fi utilizate dacă sînt ignorate. În acest sens se exprimă și Sirah: *„În lucrurile mari, ca și în cele mici, să ții seamă de fiecare"* (cap. 5, 18).

19. *Nu este suficientă o cunoaștere exterioară a lucrurilor, ci este necesar ca oamenii să fie îndrumați spre înțelegerea semnificațiilor lor intime,* spre a evita erorile care se ivesc dintr-o cercetare superficială și nu dintr-o cunoaștere temeinică. Există numeroase asemenea cazuri în lume, pentru că majoritatea oamenilor se limitează în tot ce întîlnesc numai la contactul superficial cu simțurile și nu pătrund în miezul adevărului. Acești oameni nu au înțelegerea temeiurilor lucrurilor și vor să lase impresia că ar avea-o. Așa apar plăsmuiri monstruoase și un haos de numeroase opinii, prezumții și erori (care împing lumea de-a dreptul într-un vîrtej). Împotriva acestora nu există alt remediu decît cunoașterea structurii intime a lucrurilor pe care ne-o indică *Pansophia,* iar *Pampaedia* asigurîndu-ne pătrunderea în spiritul acestora.

20. *Este de cea mai mare importanță ca oamenii să învețe și să știe, să aleagă și să dispună — după liberul lor arbitru — de lucruri pe deplin înțelese,* astfel ca nicicînd imaginea lui Dumnezeu în om să nu fie nimicită, cel puțin acolo unde se manifestă în toată splendoarea, în libertatea de a alege[11]. De se suprimă această libertate, oamenii fiind constrînși să-și supună voința lor binelui plac al altuia, atunci *voința* va deveni *nonvoință,* iar *omul — neom!* Precum a spus Seneca[12]: *„Oamenii pier din pricina exemplelor, pentru că mai degrabă cred decît judecă* (și de preferință acceptă arbitrajul altuia decît pe-al lor propriu). *Întocmai ca și oaia, ei urmează pe aceia care conduc turma, și deci nu se îndreaptă într-acolo unde ar trebui să meargă, ci aleargă într-acolo unde se merge".* Deoarece această calamitate de mare întindere (ca și diluviul universal) acoperă tot adevărul și bunătatea lucrurilor, laolaltă cu înseși judecata și libertatea oamenilor, făcînd să amețească lumea, trebuie găsit un remediu universal. Acest remediu nu poate fi altul decît *ca oamenii — în loc să se imite unii pe alții ca animalele necuvîntătoare — să prefere propria lor voință ca pe o flacără strălucitoare, ca pe Dumnezeu, propriile lor simțuri, formate și condiționate corespunzător chiar de la lucruri, și astfel să urmeze îndrumarea luminii.* Căci, în sfîrșit, cînd se va ajunge acolo încît oamenii să urmeze pe Dumnezeu și îndrumarea sa (spun, îndrumarea gurii lui Dumnezeu, a mîinii și a insuflării sale), atunci se vor dovedi că ei sînt cu adevărat imagini ale lui Dumnezeu. De fapt cei care se pleacă prea mult în fața autorității oamenilor uită că și

aceștia nu sînt decît oameni și renunță la propria lor judecată — marea zestre a naturii umane. Cei care impun altora propriile lor dorințe (cerînd asentimentul și ascultarea oarbă) violentează natura umană. Cicero spune: *„Cercetarea adevărului este o caracteristică proprie omului"*[13]. Dacă-i este proprie, nu trebuie despărțită de natura umană, fiind pentru toți valabil dictonul: „Primiți-le pe toate, păstrați ceea ce este bun"[14].

21. *De asemenea este foarte important pentru oameni ca ei să devină întreprinzători și iubitori de muncă.* Dealtfel, nu corupția din Sodoma a oferit prima ocazie de *trîndăvie* (*Iezechiel,* 16, 49) ci depravarea lumii întregi își găsește în ea originea. N-a fost altfel în paradis, unde primul păcat și-a găsit prilejul în rătăcirea față de judecată a Evei. De aceea, ca prim antidot împotriva corupției i-a fost prescris omului, pînă atunci necorupt, să *contemple* viețuitoarele și să *cultive grădina raiului* (1. *Moise,* 2, 15 și 19). Abia după cădere, ca un remediu împotriva marelui rău, i s-a indicat să lucreze din greu, cu *sudoarea* frunții sale (1. *Moise,* 3, 19). Tocmai acesta este adevăratul leac indicat de adevăratul medic al oamenilor, ceea ce, dealtfel, a recunoscut și înțelepciunea popoarelor, după cum ne-o dovedesc între multe altele următoarele proverbe:

„Dascălul oricărei ticăloșii este lenevia".
„Lenevia și somnul distrug viața și forțele omului".
„Lenevia este terenul fertil al bolilor".
„Lenevia este cel mai mare rău".

Întrebi de ce Egist a devenit adulterin. Motivul este la îndemîna oricui: pentru că era trîndav[15].

Există multe asemenea proverbe. Exemplele popoarelor necorupte ne dovedesc faptul că pretutindeni unde munca cinstită este în floare nu se cuibăresc viciile. Atîta vreme cît fiecare își vede de ale sale în liniște și cu iscusință, toți se bucură de belșug, nimeni nu duce lipsă și nici n-are timp pentru ticăloșii. Contrariul îl întîlnim acolo unde oamenii se dedau nepăsării și trîndăviei. Și în această privință întreaga lume ar fi fericită dacă toți oamenii ar munci cu rîvnă.

22. *Este de dorit ca oamenii să dispună de multe bunuri* (fiecare corespunzător nevoilor sale), *de aceea toți ar trebui să învețe arta de a-și agonisi cele necesare*[16]. Adică toți să înțeleagă să fie cumpătați, să nu ducă lipsă de ceva, dar nici să rîvnească la ceea ce nu le aparține sau aviditatea lor să tulbure ordinea lucrurilor. O! cît de liniștite ar fi lucrurile în această lume, dacă toți ar trăi mulțumiți de ei înșiși și de bunurile lor, dacă nimeni n-ar nesocoti hotarele între al meu și al tău! Dacă fiecare ar ședea la umbra viei și a smochinului său ca pe vremea lui Solomon! (1. *Regii,* 4, 25).

23. *Este de dorit ca toți să poată trăi în siguranță și toți trebuie învățați în ce fel se obține aceasta.* Siguranța, adică seninătatea unui spirit onest, ia ființă din utilizarea și fructificarea pașnică și plăcută a bunurilor proprii. Totuși, din cauza frămîntării celor lumești, nu este dat oricui să se bucure de această siguranță, deși unii și alții își întăresc pozițiile împotriva atacurilor vătămătoare, prin privilegiile domnilor.

24. *Este de dorit ca toți oamenii să trăiască în cinste și nimeni să nu suporte dezonoarea,* și aceasta, pe de o parte, pentru că omul este cea mai deosebită făptură și cea mai onorată pentru Dumnezeu însuși, iar pe de altă parte, pentru că fiecare om, nesuportînd dezonoarea și disprețul, se lasă ușor împins la războinare. De aici apar apoi certuri și războaie, măceluri și alte nesfîrșite rele; toate acestea trebuie să le prevenim (și ca nici un om să nu vatăme demnitatea altui om).

25. *Este de dorit ca nici un om să nu cadă în mutenie, ci toți, cunoscîndu-și trebuințele, să le înfățișeze lui Dumnezeu și oamenilor.* Omul n-a fost creat ca să fie o statuie mută, lui i s-a dat grai ca să vestească lauda Creatorului său, ca să aducă pe aproapele său (prin învăță-

turi bune asupra tuturor lucrurilor necesare) la împărtășirea luminii, împreună cu e.

26. *Toți oamenii trebuie educați pentru o comportare pașnică,* în așa fel încît cei care au de la natură o fire bună să nu se depraveze, iar cei cu apucături rele să se îndrepte. Căci are dreptate poetul cînd spune:

„Nimeni nu este atît de sălbatic încît să nu poată fi îmblînzit, doar să-și aplece urechea răbdătoare asupra naturii" [17].

27. *Deosebit de important este totuși pentru toți oamenii ca, înainte, în timpul și după toate acestea, spiritele lor să se umple de pietate,* pentru a dobîndi sprijinul lui Dumnezeu, fără a cărui încuviințare nimic nu există în om [18]. De nu dobîndim aceasta, în toate strădaniile noastre vom fi — ca și veveriţele — închiși în cușca deșertăciunilor noastre. Cu cît ne vom zbuciuma mai aprig în preocupări în afara lui Dumnezeu și în interesele noastre de viață, cu atît mai mult ne vom epuiza și niciodată nu ne vom elibera din cușca acestei lumi. În schimb, dacă vom fi stăpîniți de o evlavie plină de devoțiune, aceasta ne va da aripi ca să zburăm în lumină și bucurie, ori de cîte ori dorim, dincolo de mașina lumii, și ca să împărtășim aici pe pămînt desfătările veșnice care sînt plăcute lui Dumnezeu. Nu în zadar Moise a vestit că descendenții nelegiuiți ai lui Cain (și aceștia sînt primii bastarzi în lume, fiii lui Lameh, care s-au născut din bigamie) s-au dedat preocupărilor în afara lui Dumnezeu, în timp ce urmașii evlavioși ai lui Set chemau numele Domnului Dumnezeu (1. *Moise,* 4, v. 17 pînă la sfîrșit). Domnia peste oameni a fost introdusă de Nimrod, nepotul lui Ham (1. *Moise,* 10 v. 8) [19]. *De aceea și Hristos — care avea să schimbe lumea și să ne îndepărteze de deșertăciunile sau cel puțin de exagerările preocupărilor lumești, îndreptîndu-ne spre-grija celor veșnice — nu s-a înarmat nici pe el, nici pe apostoli cu cunoștințe științifice, ci s-a umplut cu spiritul înțelepciunii și cu teama de Dumnezeu,* pentru ca omul să recunoască *pietatea* ca singurul drum pentru atingerea scopului său ultim, ca *singurul lucru necesar,* fără de care toate celelalte lucruri nu folosesc la nimic. Negreșit, aceasta a avut în vedere Hristos cînd i-a spus Martei, care se îngrijea de prea multe: *„De un singur lucru este nevoie"* (*Luca,* 10, 42). De lipsește acesta, toate celelalte ce le fac muritorii sînt ca un joc de copii. Căci, așa cum există jocuri pentru trîndavi sau pentru oameni care caută numai recreare și care nu contribuie cu nimic la lucrurile ce trebuie făcute, și așa cum nu dojenim un om care nu cunoaște aceste jocuri întrucît el înțelege numai ceea ce este necesar vieții, tot astfel preocupările și științele în afara lui Dumnezeu dăruiesc sufletului doar o plăcută perspectivă, însă, ele nu aduc îndestularea, pentru că nu împlinesc dorințele cele mai profunde. De nu va fi vreunul cunoscător al artelor, dar îl va cunoaște pe Hristos, atunci el nu va avea înțelegerea suficientă pentru această lume, în schimb pentru ceruri va fi mai mult decît înțelept. De aceea, noi trebuie să recomandăm tuturor rîvna pentru înțelepciunea cerească a evlaviei înainte de toate, în timpul tuturor, după toate.

28. Pînă acum s-a explicat de ce este în interesul lui Dumnezeu și al omului ca acesta să fie educat prin toate lucrurile; *adăugăm că este și în interesul lucrurilor înseși ca acestea să fie sub îndrumarea și subordonarea oamenilor înțelepți* (cu adevărat înțelepți). Fiecare om se poate ocupa de orice lucru, dar dacă nu știe să-l mînuiască conform naturii sale, nu-l va putea mînui. În acest caz, natura lucrurilor va fi forțată, va geme sub jug și se va tîngui că este supusă deșertăciunii (de fapt, lucrurile sînt destinate să servească, dar aceasta nu este cu putință din moment ce sînt mînuite fără iscusință). (Compară cele de mai sus cu ideile exprimate în capitolul precedent, paragraful 13.)

29. De-ar pune cineva întrebarea: *De ce toți oamenii trebuie să le învețe pe toate? Oare nu-i mai bine ca un meșteșugar să se ocupe de meșteșugul său, și fiecare să se preocupe de ce este legat de profesiunea sa?* Îi răspund: *Natura, ca mama tuturor lucrurilor, îi formează* (încă în uterul matern) *oricărui viitor om aceleași părți ale trupului: picioare, brațe, ochi, limbă și toate celelalte,* deși nu toți vor deveni *alergători, scribi, curieri, oratori* etc [20]. Întrucît însă noi avem nevoie de toate acestea, natura îl formează pe om ca un tot întreg, spre a-l înarma pentru toate trebuințele, dintr-o dată și pentru totdeauna. *De ce atunci la cea de-a doua formare* (care ține de priceperea omului) *să nu imităm,* pe cît posibil, natura, ca nici un om să nu poarte peste tot cu el vreo unealtă de prisos cu care să nu știe ce să facă? Căci numai barbarii își dăruiesc tuturor toate ale lor: *simțurile, inteligența, judecata, memoria, limba, inima* — la fel ca și un om nedeprins, purtîndu-și încoace și încolo talentele necultivate.

30. Dacă cineva ar mai insista: *Oare vom trebui, așadar, să cunoaștem chiar și cele rele ca să ne facem atotștiutori?* Răspund: 1. *Cunoașterea teoretică a răului nu este în sine dăunătoare* (acest lucru este limpede prin exemplul lui Dumnezeu și al sfinților îngeri, care cunosc răul, dar prin aceasta *nu* sînt răi). 2. *Chiar și pentru noi este bine și util să cunoaștem cu adevărat răul, pentru a ne îndepărta îngroziți de cele rele.* (Pentru aceasta, oare, Dumnezeu a arătat dintru început celui dintîi om arborele cunoștinței binelui și răului, ca să-l ignore? Nu! Ca să-l știe și să se păzească.) 3. *Întrucît noi sîntem de pe acum corupți și fără îndoială că cele dimpotrivă ne excită simțurile, este mai sigur ca noi să ignorăm răul.* În paragraful 48 de mai jos vom arăta ce măsuri trebuie luate ca oamenii să nu-l cunoască.

31. Iată pentru ce este de dorit ca toți oamenii să fie educați complet: *trebuie acum să cercetăm dacă acest lucru este posibil cu adevărat.* Dar de ce nu? Oare nu fiecare om este astfel creat încît să-l reprezinte pe Dumnezeu ca unul care este imaginea lui Dumnezeu? Ne demonstrează facultățile sufletului omenesc insuflate de natură. Astfel, fiecare dorește: 1) să afle mereu lucruri cît mai variate; 2) să construiască; 3) să pară evlavios, drept și bun în tot ceea ce face; 4) în sfîrșit, să depindă cît mai puțin de alții și de el însuși (dacă este îngăduit) întru totul [21]. Există oare vreun om care să nu se mîndrească *că știe multe, că poate multe, că este bun* (sau cel puțin că pare), *că-și este îndestulător* (că nu are nevoie de alții)? De unde provin acești stimuli? *Oare cel ce a dat o asemenea vrere n-a voit sau n-a putut să adauge și posibilitatea* realizării?

32. *Și, oare, la aceste aspirații înnăscute n-au fost adăugate mijloacele cu care omul își poate împlini năzuințele?* Întrucît n-ar fi compatibil cu înțelepciunea lui Dumnezeu să fixeze scopuri fără asigurarea mijloacelor pentru atingerea lor, de aceea celor 12 deziderate ale inimii noastre (expuse în paragraful 11) le corespund tot atîtea posibilități pentru atingerea lor, pe care dacă nu le observăm rămîn neîmplinite. Căci:

I. Viața materială este în totalitate un lucru organic, și este aptă de a fi păstrată sau distrusă, în funcție de organele sale care se pot păstra sau distruge.

II. Sănătatea trupului constă într-un echilibru puternic al părților sale și în conservarea vigoarei fiecăreia în parte. Așadar, ea se poate menține dacă noi evităm toate influențele distructive.

III. Pot fi cunoscute toate lucrurile care sînt expuse în întreita carte a lui Dumnezeu și pentru aceasta omul a fost înzestrat cu instrumente de pătrundere (simțurile, rațiunea și credința). Astfel, prin simțurile exterioare pătrunde în noi întreaga lume dinafară. Prin rațiune putem investiga ceea ce este tăinuit în cea mai mare parte, iar prin credință i-a plăcut lui Dumnezeu să ne releve ceea ce este ascuns. Ce ne lipsește atunci ca să cîștigăm tezaurul întregii cunoașteri? [22]

IV. Se poate înțelege totalitatea lucrurilor dacă se cunosc cauzele esenței lor. Fiecare lucru își are cauzele sale, iar dacă acestea nu se manifestă fățiș,

ele pot fi desprinse din anumiți indici siguri. Pentru aceasta este nevoie doar de un oarecare efort, care, de cele mai multe ori, are rezultat sigur.

V. Cine n-ar putea să facă o apreciere și *alegere* a lucrurilor cunoscute? Fără îndoială, le folosesc toți, nu numai aceia care înțeleg cu adevărat lucrurile, dar și cei care se consideră că le cunosc. În sfîrșit, care nerod nu arde de dorința de a întoarce lucrurile după bunul său plac, chiar fără înțelegerea lor?

VI. Omul poate împlini orice lucru. Pentru ca fiecare să fie împlinit, el a fost dotat cu organe; dar pentru care din ele nu a fost dotat?

VII. *Oare de ce n-ar fi posibil ca oamenii să posede toate bunurile?* Atît de măreț și-a clădit Dumnezeu sălașul (lumea) dăruit nouă pentru a-l locui, încît toate cele trebuitoare ne ajung din belșug dacă noi sîntem volnici.

VIII. *Fiecare poate utiliza și fructifica toate lucrurile care, în virtutea bunătății lor, îl atrag.* Și care din operele lui Dumnezeu nu-l atrag? Căci toate la vremea lor se vor adeveri (*Înțelepciunea lui Isus Sirah* 39, v. 26 și 40).

IX. *Fiecare se poate înălța, numai să nu ignore ceea ce înseamnă în adevăr înălțare, și care este drumul drept care conduce spre înălțimi.* De fapt, noi prin dreptul creațiunii sîntem superiori tuturor făpturilor vizibile (*Psalmii*, 8, 6—7)[23]. Privilegiul mîntuirii ne așază chiar deasupra îngerilor (*Epistola către evrei*, 2, 16)[24] și, în sfîrșit, prin sanctificare sîntem înălțați pînă acolo pentru a fi părtașii dumnezeiești firi (2. *Petru*, 1, 4)[25]. Cît de măreț sînt toate acestea!

X. *Orice om care a obținut de la Dumnezeu o minte sănătoasă, limbă și urechi, poate învăța să vorbească*; dealtfel sînt puțini oameni nefericiți care să fie lipsiți de aceste organe.

XI. *Este iarăși posibil ca omul să fie rînduit cu bune moravuri și cu iubirea față de oameni și oricine poate să învețe legile bunei-cuviințe și virtutea împăcării* (cu sine și cu aproapele). Dar cine nu le-ar putea învăța?

XII. *Și, în sfîrșit, este posibil ca orice om să se unească cu Dumnezeu în dragoste și ascultare și oricine poate gusta din dulceața binelui suprem* (care sălășluiește în Dumnezeu ca într-o fîntînă și de aici se răspîndește în toți și în toate). Oare de ce să nu încercăm a mijloci tuturor oamenilor să guste din binele suprem? Să urmăm cu încredere cuvîntul divin: „Gustați și vedeți cît de dulce este Domnul". (*Psalmii*, 34, 9).

XIII. Rămîne numai să vedem *cu cîtă ușurință pot fi realizate niște lucruri atît de dorite* — lucru pe care îl vom lămuri prin cîteva probleme.

PROBLEMĂ GENERALĂ

34.[25a] *Să-i îndrumăm pe oameni pentru a-și împlini toate dezideratele lor.*

1. Trebuie trezită în ei simțirea naturală a ceea ce își doresc. 2. Trebuie indicată calea împlinirii acesteia, spre a genera nădejdea posibilității. 3. Pînă la urmă, trebuie demonstrat, prin exemple proprii și ale altora, cum se poate realiza ușor aceasta. Pe toate vrem să le expunem amănunțit în cele ce urmează.

PRIMA PROBLEMĂ SPECIALĂ

35. *Să-i convingem pe oameni de dragostea și grija pentru viața viitoare.*

Trebuie arătat cu stăruință că după această viață ne așteaptă altceva (viața veșnică, dacă reușim să ne unim cu fîntîna vieții, cu Dumnezeu, sau moartea veșnică, dacă ne abatem de la fîntîna vieții). Căci așa precum fiecare am trecut prin prima noastră locuință, trupul matern (unde ne-am format pentru nevoile vieții prezente), apoi trecem prin cel de-al doilea popas sub ceruri (unde sîntem pregătiți pentru viața viitoare), tot așa trebuie să intrăm cu toții în a treia locuință, care este însăși veșnicia[26]. De acolo nu mai există nici o ieșire, fie că omul, avîntîndu-se spre lumină, va vedea că-i eternă, fie că, prăbușindu-se în întunecime, va vedea că e veșnică. Dar nimeni nu dorește să fie împins în întunericul veșnic, toți vor să fie primiți la fîntîna luminii și a bucuriilor. De aceea, toți trebuie să afle că:

I. *Nimic nu este mai important pentru om decît cunoașterea a ceea ce îi este necesar lui pentru viața sa* (prezentă și viitoare).

II. *Cu atît mai mult cunoaște acela care știe pentru eternitate.* Căci înțelepciunea este prevederea celor viitoare, cum o atestă însuși Dumnezeu (*Deuteronomul*, 32, 29). Însă, cu cît este mai deplină cunoașterea celor viitoare, cu atît mai mult cele de pe urmă sînt veșnice[27].

III. *Este însă de două ori înțelept acela care nu este lipsit de înțelepciune nici în această viață* (căci a fi părtaș la lucruri bune mereu și pretutindeni este mult mai bine decît numai undeva și cîteodată).

A II-a PROBLEMĂ

36. *Să trecem în așa fel această viață încît să ajungem la veșnicie.*

Aceasta se va realiza atunci cînd oamenii vor învăța nu atît să se bucure de viața prezentă, cît să o folosească cu scopul ca viața aceasta prezentă, trecătoare să nu fie doar un preambul, ci și o pregătire pentru viața viitoare, pururea veșnică. Aceasta se va întîmpla cînd oamenii se vor obișnui ca în această lume să știe, să aleagă și să facă acele lucruri a căror cunoaștere, dulceață și bogăție nu au un sfîrșit decît în fericita eternitate. Toți vor *ști* aceasta numai dacă vor fi bine instruiți. Atunci toți vor alege, dacă nu se vor lăsa orbiți de bunuri trecătoare și dacă vor căuta să cuprindă ceea ce reprezintă supremul lor bine. Toți le vor *face* pe toate pentru a împlini un scop atît de înălțător, dacă vor cunoaște cum trebuie drumul (îngust și dur, totuși plăcut) către fericirea veșnică. Este adevărat că din cauza dificultăților (a orbirii și a răutății omenești) nu putem spera că totul se va realiza, dar dacă totuși ne străduim, vom dobîndi ceea ce servește slavei lui Dumnezeu și mîntuirii oamenilor.

Corolar. Ar fi nespus de salutar dacă vom arăta oamenilor, pe cît va fi posibil, variat și exact, diferența dintre viața aceasta și viața cealaltă. Viața aceasta constă, negreșit, dintr-o continuă mișcare, iar cea veșnică este în repaus; una este o trecere, cealaltă veșnicie; una este scurtă, cealaltă durează fără sfîrșit; una este tulburătoare și frămîntată, cealaltă este liniștită și pașnică; una este ambiguă și primejdioasă, cealaltă este fixă și sigură și, în sfîrșit, una este numai un drum sau o cale către viața veșnică — o cale primejdioasă din pricina greutăților, devierilor și piedicilor — sau o mare pe care cei ce doresc neapărat să o treacă spre patria cerească au de înfruntat stînci, bancuri de nisip și furtuni. De aceea trebuie să luăm aminte cu deosebită grijă și teamă ca, în drum spre patria cerească, nici unul om să nu i se întîmple ceea ce întîmpină cei ce navighează în patria terestră (și anume, să fie aruncați de valurile mării în altă parte și nu acolo unde intenționează, sau să ajungă chiar la dușmanii lor ori să sufere un naufragiu din pricina violenței furtunilor).

A III-a PROBLEMĂ

37. *În această viață să ne bucurăm statornic de sănătate.*

Calea către aceasta este ușoară, *dacă eviți ceea ce este dăunător sănătății și folosești ceea ce o menține; să nu fii molatic, ci muncitor, evlavios și devotat lui Dumnezeu. Totuși, de ți se întîmplă ceva rău, onorează-l pe medic, de dragul Domnului care l-a creat* (*Ecclesiastul*, 38, 1).

Următoarele lucruri sînt dăunătoare sănătății: din afară — orice cădere periculoasă, lovituri și tot felul de răni; înăuntru — orice exces de căldură ori de frig, dar și mișcare sau imobilitate excesivă (adică amorțeala și slăbiciunea, prea multă îmbuibare cu mîncare și cu băutură, dar și o prea mare sleire din pricina

foamei, a posturilor ori a medicamentelor etc.).

Ceea ce păstrează sănătatea: un regim bun de alimentaţie, mişcare, somn şi celelalte de curînd amintite. Acolo unde excesul şi lipsurile vatămă, folosinţa moderată ajută. Dă-i stomacului tău alimentaţia potrivită şi într-un mod corespunzător.

Dă-i trupului tău mişcarea şi odihna necesară, minţii tale înviorare şi descătuşare binecuvîntată, dă-i lui Dumnezeu cuvenita cinstire, fiind convins cu tărie că este Domnul vieţii tale, adoră-l mereu, fii evlavios ca să nu-i provoci mînia; iar ca să nu-i stîrneşti împotriva ta pe oameni, poartă-te omeneşte cu toţi şi pînă la urmă nădăjduieşte în bine.

Învaţă-te să te deprinzi cu *lucruri contrarii* (cum recomandă primul medic latin Cornelius Celsus)[28], aceasta înseamnă *să suporţi alternativ căldura şi frigul, efortul şi odihna, mîncarea abundentă şi postul, somnul prelungit şi veghea îndelungată etc.* În felul acesta va fi mai uşor să se evite ivirea unei boli, adică leziunile funcţionale, pentru că trupul s-a deprins cu toate. Evident, trebuie să observăm ce adaugă Celsus, *că mai degrabă înclinăm spre partea mai plăcută*, adică mai adesea mîncînd decît postind, dormind îndelung decît veghind.

A IV-a PROBLEMĂ

38. *Să reuşim ca fiecare să înţeleagă totul.*

1. Apropie obiectele senzoriale de simţuri — fiecare, simţului respectiv analog, prin autoobservarea capacităţii sale (αὐτοψίαν).

2. Redu ceea ce este raţional la senzorial, prin pilde sau simboluri.

3. Arată evidenţa mărturiei (αὐτοπιστίαν) prin propria credinţă şi se va întîmpla curînd ca simţurile să perceapă obiectul, raţiunea să înţeleagă, iar credinţa să aducă tihnă prin lumina sa. Căci simţurile sînt porţile prin care intră în noi lumea exterioară, cu toate cîte se află în ea. *Raţiunea* este poarta prin care omul pătrunde în el însuşi, întocmai ca imaginea lui Dumnezeu, spre a vedea în el numerele, măsurile şi greutăţile cu ajutorul cărora intră în adîncul lucrurilor (chiar şi al celor îndepărtate şi ascunse)[29].

În sfîrşit, *credinţa* este poarta prin care pătrunde cuvîntul lui Dumnezeu şi chiar Dumnezeu însuşi cu veşnicia sa. Iată, în aşa fel a fost creat omul încît să fie în stare să le înţeleagă pe toate (dacă i se oferă). Ochiul nu se satură de privit şi urechea de auzit[30], nici celelalte simţuri, de perceperea obiectelor lor, nici memoria primind tot ceea ce îi oferă simţurile — ele îi oferă, dar nu o coplesesc! La aceasta se referă *tabula rasa* a lui Aristotel[31], pe care a comparat-o cu capacitatea spiritului omenesc, întrucît la naştere nimic nu se găseşte înscris în mintea noastră—dar pot fi înscrise toate (prin activitatea simţurilor, a raţiunii şi a credinţei)[32]. *Totuşi, această asemănare şchioapătă*, fiindcă tabla este un obiect material, ca atare limitat, şi poate fi în aşa măsură completată încît să nu mai rămînă nici un loc liber. Pe cînd mintea omului se manifestă printr-o trăsătură caracteristică a Creatorului său (nemărginirea), aceea de a nu putea fi niciodată completată cu o mulţime de obiecte încît să nu mai poată recepţiona şi altele. Pentru acest mare dar sîntem datori cu nesfîrşite laude lui Dumnezeu.

A V-a PROBLEMĂ

39. *Să ne îngrijim ca toate lucrurile să fie înţelese.*

Înţelegerea lucrurilor rezultă din cercetarea amănunţită a *cauzelor* acestora. De aceea, dacă vrei ca cineva să înţeleagă un lucru, explică-i clar (ca văzînd să observe: I. *de ce există un lucru*, prin genul proxim şi diferenţierea proximă, care de obicei rezultă din scopul proxim; II. *de unde provine*, datorită unei cauze materiale şi eficiente; III. *în ce mod există*, prin forma sa substanţială şi prin legătura care face ca toate lucrurile să se unească într-unul singur. *Dacă acestea sînt bine înţelese, atunci şi lucrul va fi înţeles.*

A VI-a PROBLEMĂ

40. *Oamenii să se folosească just de libertatea voinţei lor.*

Natura umană este astfel întocmită încît omul voieşte să se conducă în toate după propria sa voinţă. El nu vrea să fie nici constrîns şi nici nu poate fi decît prin violentarea naturii sale. Un argument pentru aceasta îl constituie *dorinţa fiecărui om de a afla trecutul, prezentul şi viitorul*, de unde provine şi interesul său *pentru istorie, observarea* prin intermediul *simţurilor* a tuturor lucrurilor din jur, precum şi *admirarea profeţiilor* şi *studierea artelor divinatorii*. Temelia acestor lucruri stă în faptul că omul a fost făcut stăpînul lucrurilor şi el caută să le rînduiască pe toate, chiar şi întîmplările viitoare, prin supravegherea sa prezentă. Dacă nu-i este hărăzit să ordoneze fenomenele după planul său în mod anticipat, atunci el vrea cel puţin să le prevadă; şi de nu este posibil nici acest lucru, întrucît fenomenul s-a şi întîmplat, să ştie măcar în cel fel s-a întîmplat, şi nu ca simplu spectator al vreunui fenomen străin de el, ci ca arbitrul şi judecătorul lucrurilor aflate sub puterea dreptului său. Astfel îşi foloseşte omul puterea ca un critic aspru al oricărei acţiuni. El aprobă tot ceea ce se face sau s-a făcut bine în faţa ochilor săi şi dezaprobă ceea ce s-a efectuat greşit. Dar nici nu poate acţiona altfel. Iată caracterul nedruncinat al supremaţiei naturii umane asupra tuturor lucrurilor, temelia libertăţii sale de stăpîn în toate acţiunile sale! Aşadar:

I. *Toţi oamenii să aibă îngăduinţa să judece asupra lucrurilor, dar numai asupra acelora bine înţelese.*

II. *Toţi să fie lăsaţi să se folosească de libera alegere, însă cu o deosebită grijă, printr-o discriminare în prealabil a binelui şi răului* (a ceea ce este mai bun şi mai rău, foarte bun şi foarte rău), *ca să se vadă că inteligenţa nu poate greşi*[33].

III. *Trebuie, de asemenea, permis ca ceea ce ai ales tu însuţi — să urmezi, dar numai atunci cînd a devenit evident că ai ales binele, şi nu răul.*

Dc va domni peste tot o asemenea libertate a omului, ca toate să fie pline de lumină şi de ordine, atunci vor urma pacea şi siguranţa acţiunilor spontane, în locul torentului de constrîngeri şi violentări, ducînd şuvoiul.

A VII-a PROBLEMĂ

41. *Să-i facem pe oameni activi, stăruitori şi iscusiţi.*

Natura umană este plină de viaţă, iubeşte mişcarea şi activitatea; pentru aceasta, ea are nevoie numai de o îndrumare prudentă. Căci aşa precum mintea mereu gîndeşte ceva, iar voinţa mereu alege ceva, tot aşa capacitatea de a acţiona nu poate să nu împlinească mereu ceea ce a fost gîndit şi ales. Pentru aceasta nu e nevoie de nici un fel de stimul extern, căci fiecare îl poartă în el însuşi, ci este nevoie numai de a-l direcţiona, pentru ca în pornirea-i încordată să nu se rostogolească de pe orbita sa. Pentru aceasta trebuie să ţinem cont de următoarele trei îndrumări:

I. *Copiii trebuie să se exerseze de timpuriu în mişcare şi în acţiuni*, pentru ca în ei să se dezvolte agilitatea, care, consolidată prin exerciţiu, nu se va mai pierde uşor. De aceea trebuie să le permitem copiilor să se joace şi să alerge şi mereu să facă ceva, fără să se dedea la necuviinţe.

II. *Să-i învăţăm ca tot ce fac să facă temeinic*, cu vioiciune, nu fără vlagă.

III. Toate să fie făcute într-un anumit scop, fie serios, fie în joacă, spre a obţine laudă sau victorie. *Căci temelia unei minţi bune nu constă în simpla ocupaţie, ci în plăcerea de a se exersa în învingerea dificultăţilor şi în atingerea scopului pe care ţi l-ai propus*. Spiritul nostru este asemenea unei flăcări, care cu cît este mai puternică, cu atît este mai înfocată. Trebuie să-i deprindem pe copii să acţioneze numai în vederea unui scop. Să considere că este nedemn să acţioneze necugetat şi să se ocupe de lucruri inutile. Cînd n-au de făcut ceea ce este necesar, e bine să se ocupe cu ceva mai

puţin important, decît să nu facă nimic şi să devină leneşi. Şi aceasta deoarece este un lucru foarte important de a evita trîndăvia, capcana diavolului.

A VIII-a PROBLEMĂ

42. *Să facem ca oamenii să nu ducă lipsuri, mai degrabă să aibă de toate din belşug.*

Dumnezeu, veşnic bun, ne-a hărăzit mereu binefacerile sale, numai nouă să nu ne lipsească mîinile pentru a le primi. Şi nici firea noastră nu este nesăţioasă, ci doar uneori — după părerea unora. De fapt, se poate trăi mai fericit cu puţin, avînd mai puţine distrageri. Celui care nu-i sînt îndestulătoare Dumnezeu şi propria-i virtute, aceluia nu-i ajunge nimic. Totuşi, arta îmbogăţirii constă din trei lucruri: *rugăciune, muncă şi mulţumire.* Şi de ce să nu fie posibil să-i învăţăm pe oameni aceste trei lucruri?

I. Mai întîi, *să-l rugăm pe Dumnezeu* ca ceea ce dă tuturor să nu ne refuze nici nouă şi să avem promisiunea divină că *cine cere primeşte* [31].

II. Dar fiindcă s-a făcut promisiunea *celor care cer şi bat* (la uşă) aici, *nu trebuie să ne aşteptăm ca darurile lui Dumnezeu să se reverse din cer fără să muncim; din contra, noi trebuie să arăm pămîntul, să cultivăm grădina, să păstem turma* etc., adică trebuie să lucrăm stăruitor, fiecare la locul său. Atunci se va împlini cuvîntul adevărului: *Căutaţi şi veţi afla; bateţi şi vi se va deschide.*

III. Desigur, *tot ceea ce ni se asigură cînd căutăm şi batem, trebuie să primim cu mîini darnice,* ca Dumnezeu să nu fie ofensat de nerecunoştinţa noastră şi să nu ne lipsească pe viitor de binecuvîntarea sa sau pe cea pe care ne-a dat-o să o retragă. Căci nu în zadar stă scris că: *celui care are i se va da, iar de la cel ce nu are i se va lua şi ceea ce are* (*Luca,* 19, 26).

Pe scurt: I. Caută mai degrabă izvorul decît rîul, pe Dumnezeu mai mult decît bogăţia. II. Sapă-ţi, din acest izvor, prin munca ta, o fîntînă în grădină. III. Mulţumeşte-te cu apa care-ţi vine şi foloseşte-o cu recunoştinţă.

A IX-a PROBLEMĂ

43. *Să-i facem pe oameni să se bucure de bunurile lor şi să se păzească de nenorocire.*

Prima se realizează dacă oamenii vor fi învăţaţi să se folosească de bunurile lor, să nu abuzeze de ele. Cea de-a doua, ferindu-te să nu-l superi pe Dumnezeu, pe tine însuţi sau pe oameni, făcîndu-ţi-i duşmani. Dumnezeu se supără din pricina păcatelor noastre, la fel şi spiritul nostru suferă din pricina poftelor rele şi din pricina minţii care se dedă răului, iar oamenii pătimesc din pricina atacurilor îndreptate împotriva lor cu nesăbuinţă. De aceea, oricine caută *să evite cu grijă aceste trei lucruri, poate trăi în siguranţă, bucurîndu-se de bunurile sale.* De se întîmplă totuşi altfel, atunci totul trebuie îndurat cu răbdare, din consideraţie pentru soarta omului sub cer şi a preaînţeleptei providenţe divine (care pînă la urmă le dispune pe toate spre binele tuturor).

A X-a PROBLEMĂ

44. *Să trăieşti cu cinste.*

Aceasta se obţine printr-un întreit şi infailibil mijloc: I. Dacă cineva nu îngăduie nimic necinstit împotriva lui însuşi, a nici unui om sau a nici unui lucru. II. Să nu caute să pară, ci să fie. III. Să nu aibă în vedere pe oameni, ci pe Dumnezeu, sprijinitorul adevărului, propria sa conştiinţă, cel mai intim martor al său, potrivit maximei:

„Fiecare îşi este pentru sine lumea, nu te căuta în afară" [35].

De te comporţi cu adevărat aşa, vei fi cinstit de însuşi Dumnezeu, ca imaginea sa cea mai curată, vei fi cinstit de îngeri şi de oamenii buni, fie că vei trăi în lumina obştească sau în umbra ta. Aici n-are importanţă de te stimează gloata sau mulţimea, pentru că gloata nu înţelege lucrurile şi adesea adoră cloaca în loc de altar. Nu-i lua în seamă pe aceştia, ci urmăreşte cinstea, care sălăşluieşte pe tronul virtuţii.

A XI-a PROBLEMĂ

45. *Pe oricare om să-l facem să vorbească.*

Nu-i vorba de a forma un vorbăreţ (care se datorează mai mult naturii decît artei), ci un om care să-şi poată exprima în mod obişnuit ideile sale prin vorbire, care a învăţat să deosebească raţional un lucru de altul, să denumească corect fiecare obiect şi, în sfîrşit, să lege împreună cuvintele în mod potrivit. Căci atunci va putea să vorbească despre lucruri nu fleacuri, prin cuvinte, nu prin sunete fără şir, să alcătuiască o expunere coerentă, nu o construcţie de nisip fără var. Aşa vor învăţa să vorbească şi cei mai simpli şi mai puţin vorbăreţi, prin suspine neîntrerupte către Dumnezeu şi prin vorbirea simplă, dar adevărată, către oameni: da, da, nu, nu etc. [36].

A XII-a PROBLEMĂ

46. *Oamenii trebuie să fie formaţi pentru a deprinde bunele moravuri şi pentru omenie.*

Fundamentul comportării morale constă sau în stăpînirea de sine sau în suportarea cu răbdare a unei conduceri străine. În primul caz este vorba ca omul să se deprindă să nu acţioneze din impuls, ci totul să facă în conformitate cu raţiunea, urmînd sfatul lui Claudianus [37]:

„Cînd vei putea să fii stăpîn pe tine însuţi, atunci le vei stăpîni, pe drept, pe toate".

Întrucît însă oamenii în prima tinereţe (din lipsă de experienţă) nu au o raţiune atît de limpede încît să poată observa peste tot prin ei înşişi ceea ce le este convenabil, se alătură şi cel de-al doilea fundament al bunelor moravuri şi onestităţii: *suportarea cu răbdare a unei conduceri străine.* Numai cel ce este el însuşi onest poate acţiona onest. De aceea, oamenii trebuie să se deprindă mai întîi să fie conduşi de alţii şi apoi să conducă: mai întîi pe ei înşişi, apoi pe alţii şi alte lucruri. Ambele se pot însuşi foarte uşor cu ajutorul unei metode comune: 1) prin exemple neîntrerupte, scoase din viaţa curentă şi din istorie; 2) explicînd raţional, prin precepte precise, motivate, de ce evităm sau urmăm una sau alta; 3) şi practica însăşi să fie continuu şi prudent condusă, fără violenţă şi asprime, ci îndrumînd cu blîndeţe şi spontaneitate. *Astfel, prin bunăvoinţă, orice om se va lăsa convins.*

A XIII-a PROBLEMĂ

47. *Să inoculăm puternic, în suflete, evlavia* [38].

De fapt, Sfînta Scriptură ne arată că însăşi evlavia se poate învăţa (ea nu se transmite omului imediat şi în mod miraculos de către Dumnezeu, ci pe calea obişnuită a instruirii). Altfel, Dumnezeu nu l-ar fi lăudat pe Avram că în casa sa a cultivat evlavia (*Geneza,* 18, 19), şi n-ar fi prescris de atîtea ori părinţilor să-şi crească copiii în disciplină şi întru învăţătura lui Dumnezeu (5. *Moise,* 6.20; *Efeseni,* 6, 4 şi în alte locuri) [39]. Şi atunci, de ce nu ar putea fi învăţată evlavia? Pentru aceasta există:

1. *Exemple:* mai întîi să ne gîndim la exemplul însuşi al lui Dumnezeu care zice: *„Să fiţi sfinţi, că eu ..."* etc. [40]. — şi al Fiului său Isus Hristos, care a devenit om ca să-i poată învăţa pe oameni prin exemple neîntrerupte (cum trebuie să se comporte, în fiecare caz). În al doilea rînd, exemple de adevărată evlavie sînt îngerii, de la care există pentru aceasta atîtea pilde (în ce fel ei îl slujesc pe Dumnezeu, încît să învăţăm să-i imităm) şi, în sfîrşit, toţi oamenii sfinţi ai Vechiului şi Noului Testament, ca şi steluţele de pe cerul spiritual al Bisericii, care (după însuşi soarele dreptăţii) radiază o lumină plăcută.

2. *Nu lipsesc nici precepte și reguli* pentru formarea evlaviei (ele sînt presărate în tot cuprinsul Sfintei Scripturi și de acolo le-au adunat bărbații evlavioși și înțelepți).

3. *Și, în sfîrșit, nu lipsesc modalitățile* de a exercita evlavia în practica zilnică și de a îndrepta erorile constatate, pînă ce omul lui Dumnezeu va deveni perfect, spre a fi temeinic pregătit pentru orice lucru bun (2. *Timotei*, 3, 17).

În consecință trebuie să acționăm astfel:

I. *Să începem de timpuriu, înainte ca sufletele curate să fie contaminate de corupție.* Însuși Dumnezeu atestă (*Isaia*, 28, 9)[41] că numai această vîrstă fragedă este cea mai potrivită pentru această educare intimă, iar Hristos afirmă că unora ca aceștia le este hărăzită împărăția lui Dumnezeu (*Marcu*, 10, 14).

II. *Cu orice prilej și în orice împrejurare să premergem cu exemple proprii și de la alții* și să arătăm cum au acționat *în fiecare caz Hristos și sfinții.*

III. *Să stimulăm mereu imitația*, împletind preceptele și regulile, promisiunile și amenințările divine; și, în sfîrșit, să adresăm lui Dumnezeu rugăciuni sincere pentru ei și împreună cu ei. De se fac toate acestea cu sinceră dăruire, putem spera, cu toată seriozitatea, în ceea ce a promis Hristos (*Marcu*, 4, 26 și în continuare).

A XIV-a PROBLEMĂ

48. *Nici un om să nu învețe ceea ce este rău, nici de la el însuși, nici de la alții și cu atît mai puțin de la învățătorii săi.*

De la el însuși învață răul oricare trîndav cînd se lasă pradă închipuirilor sale tulburi; de la alții, cînd trăiește într-o tovărășie în care vede, aude sau face ceva rău și, în sfîrșit, de la învățătorii și educatorii săi, cînd este instruit în anumite îndeletniciri rele și din cărțile păgîne.

I. *Toți oamenii să fie ocupați numai cu lucrurile bune, ca să nu aibă timp să păcătuiască.* La aceasta se referă proverbul: *Cine vrea să se ferească de vicii, să se ferească de lene.*

II. *Să nu se permită tovărășia decît cu oameni buni*[42]. (Este necesar, așadar, să fugim de tovărășia celor răi, și pe cît posibil s-o desființăm. De nu este posibil și se întîmplă să ne întîlnim cu oameni răi, atunci să ne întoarcem ochii, să ne astupăm urechile și să ne grăbim să plecăm. Iar de am observat ceva rău și am avut parte de ceva neplăcut, atunci trebuie să ne spălăm pe mîini, să ne purificăm conștiința și să ne propunem cu fermitate să fugim de asemenea lucruri.)

III. *Să învățăm pe oameni să știe tot ceea ce este folositor și să nu deprindă ceea ce este vătămător.* De aceea, pentru primul aspect să le oferim ocazii, iar de-al doilea să-i ferim. Pentru că ei înțeleg ceea ce se oferă simțurilor, iar dacă nu li se oferă, nu vor înțelege — la fel ca și o oglindă care reflectă numai ceea ce stă în fața ei (cerul sau pămîntul). Așadar trebuie suprimate toate cărțile rele, ca și picturile scandaloase și orice prilej al răului.

IV. *Dacă totuși nu este posibil de a nu afla ceva a cărei numai simplă cunoaștere este nocivă, atunci aceasta nu trebuie admisă fără cunoașterea antidotului* (de pildă, dacă cititorul Bibliei află de omuciderea lui Cain, sau de bigamia lui Lameh, ori de incestul lui Lot etc., trebuie să afle imediat cum au fost pedepsite asemenea păcate).

49. Să încheie gîndurile noastre Apostolul: „*Dumnezeul păcii însuși să vă sfințească pe voi desăvîrșit, și duhul vostru, și sufletul, și trupul păzească-se în întregime, fără de prihană, întru venirea Domnului nostru Isus Hristos.*" (I. *Tesaloniceni*, 5, 23).

Aceasta înseamnă a educa omul, nu o parte din om, asigurînd dinainte ca nimic să nu-i lipsească din cele ce întreține trupul și din cele ce hrănesc sufletul (artele și științele), și, în sfîrșit, din ceea ce păstrează spiritul (suprema parte din noi, prin care sîntem chipul lui Dumnezeu), pentru viața cea veșnică.

Capitolul IV

Ce înseamnă a educa cu TOTUL (omnino), pe toți, prin toate lucrurile (1) și la ce servește aceasta (2-6) și dacă este posibil (7-11) și ușor (12-18).

Trecerea la capitolele următoare (19-22)

Am spus că este necesar să arătăm cum trebuie să începem cultivarea neamului omenesc, încît nu numai *toți oamenii* să poată fi instruiți în *toate lucrurile*, ci instruiți și desăvîrșiți *cu totul*. Dar ce înseamnă a instrui *cu totul? Aceasta înseamnă a instrui nu pentru aparență, ci pentru adevăr, singurul care aduce un folos temeinic în viața prezentă și în cea viitoare.* Astfel ca oricine — fiind format pentru înțelepciune, elocință, arte, moravuri bune și evlavie — să ajungă *nu un semidoct, ci un adînc cunoscător, nu un flecar, ci un bun vorbitor, nu un înșelător lăudăros în privința muncii, ci un lucrător stăpîn pe muncă, nu o mască a onestității, ci însăși onestitatea, și, în sfîrșit, nu un stimulator ipocrit al evlaviei, ci un închinător evlavios și curat, în spiritul și adevărul lui Dumnezeu.*

2. Dacă noi, prin planul *Pampaediei*, nu atingem obiectivul propus, pierdem zadarnic timpul, înșelînd pe Dumnezeu și pe noi înșine, și nu contribuim cu nimic la îndreptarea lucrurilor (publice și particulare). Ar fi mai bine atunci să renunțăm cu totul la un asemenea plan, decît să ne străduim zadarnic. De fapt, *ce ar profita lumea dintr-o cunoaștere superficială a lucrurilor?* Ar fi mințită de un vraf de opinii și intoxicată cu totul de otrava diverselor erori. Ce a *profitat ea dintr-o vorbărie turuitoare, oricît de iscusită*? Ea a fost împînzită cu infinite fleacuri și consolări goale, din care s-au înnodat atîtea controverse generatoare de conflicte și de jigniri reciproce. *La ce folosesc atîtea invenții inutile și muncă irosită din cauza vanității omenești, dacă ele nu aduc adevăratul folos pentru lauda lui Dumnezeu și a mîntuirii omului?* Lumea a devenit o scenă a vanității și se bucură de strălucirea ei înșelătoare. *Ce a obținut ea prin falsa delicatețe a moravurilor și prin arta machiavelică*[1] *de a domina oamenii*? Nimic altceva decît ca toți în lume să poarte o mască și să nu se încreadă unul într-altul. Căci toate sînt pline de minciună, de înșelătorie, de capcane, și de aici peste tot simulări și disimulări. Nu se mai poate da crezare nici unei promisiuni, nici unui pact, nici unui jurămînt sau vreunei peceți, învoieli, ori unei mărturii sau unei explicații. Mai grav este însă faptul că peste tot dăm de sperjuri, de tratate încălcate, de violente războaie, de catastrofe și de exterminări reciproce. În schimb, cît privește cultul divinității, nu-l mai găsim nicăieri sau îl găsim superficial și fals. Nicăieri nu mai întîlnim o religie sinceră, ci impregnată, peste tot, de ipocrizie și fariseism. Într-un cuvînt, lumea întreagă este o mască (chiar acolo unde vrea să apară bine educată, învățată, cizelată, elegantă și religioasă), cu excepția celor șapte mii care-i slujesc în taină lui Dumnezeu și aduc jertfe adevărului (1. *Regi*, 19, 18)[2].

3. *Dacă scena aceasta a lumii trebuie schimbată, atunci este necesar să schimbăm din temelii toată instruirea omului*, și anume prin metoda indicată de *Pansophie*. Adică tot ceea ce oamenii învață și pentru ce învață:

I. *să nu fie îmbucătățit*[3] *sau parțial, ci unitar și total*;

II. *să nu fie superficial și aparent, ci temeinic și real*;

III. *să nu fie aspru și constrîns, ci cu blîndețe și cu bunăvoință, și prin aceasta durabil.* Voi arăta (după metoda adoptată) în primul rînd *necesitatea*, apoi *posibilitatea* și, în sfîrșit, *ușurința* de a satisface cele trei deziderate, numai dacă se procedează cu toată rațiunea.

4. Faptul că trebuie să se ia totul în general, în întregul său, nu fragmentat și împrăștiat, una sau alta, aceasta ne-o arată adevărata rațiune și experiența adăugată la rațiune, pentru *că forța naturii umane cînd se leagă numai de ceva individual și nu are în vedere întreaga scenă a lucrurilor, nu poate să-și mențină armonia ca un tot și își pericliteză centrul său de echilibru, aducîndu-și prejudicii sie însăși, lucrurilor și altor oameni.* Dacă nu se încearcă împlinirea simultană a tuturor dorințelor oamenilor, ca să se armonizeze și, reciproc, să se completeze și să se unească, atunci, drept rezultat, unii se preocupă numai de obiectele cunoașterii, alții de obiectele voinței și iarăși alții de obiectele acțiunii, iar pe toate celelalte le consideră ca neînsemnate și le disprețuiesc. Iar atunci cînd sînt supraîncărcați cu frînturi de cunoaștere, ajung, pe de o parte, la un surplus de lucruri de prisos, iar pe de altă parte, duc lipsă de ceea ce le este necesar. Să luăm, de exemplu, pe aceia care rîvnesc prea mult puterea asupra altora și urmăresc cu orice preț acest obiectiv; dacă izbutesc să-și îndeplinească întocmai dorința, se poate ca unii dintre ei să ajungă tirani, pentru pieirea lor și a altora. Iar alții, care se dedau numai plăcerii, devin purceii din turma lui Epicur[4]. Naturile superioare preferă să admire comorile științei. Dar dacă ajung la exces, cad în fățărnicie, nefiind în stare să-și transforme în practică și să-și fructifice știința. În acest fel, nici unii, nici alții nu ajung la împlinirea dorințelor lor. Căci aceia ce se îmbulzesc după putere și imperii nu se satură niciodată, chiar dacă ar cuceri lumea întreagă ori toate lucrurile. Concludent în acest sens este exemplul lui Alexandru. Cei care se aruncă în desfătări, cu cît vor bea mai multă apă cu atît vor fi mai însetați (căci gîtul le este de acum viciat)[5]. Cei care se dedică acumulării științei, aceia nu ajung la nici un sfîrșit, chiar dacă ar atinge înțelepciunea lui Solomon, căci cu cît un învățat înțelege mai mult lucrurile, cu atît își dă seama de ceea ce îi lipsește; astfel, a-ți spori știința înseamnă a-ți spori suferința[6]. Cine strînge multe alte bunuri, acela atrage invidia, ura și necazul. Și totuși, muritorii nu încetează cu aceasta, întrucît ei nu se pot debarasa de firea lor și nu pot renunța la dorințele care nu sînt potrivite cu lucrurile. Atunci ei caută ajutor și nu se găsește vreun alt ajutor decît cel general: *ca să fie îndepărtată fragmentarea și să ne întoarcem la moștenirea noastră totală, simplă și de încredere* (ca și cînd am locui în paradis) — *să încetăm să distribuim între noi științele, averile și funcțiile, cînd atribuindu-le, cînd retrăgîndu-le și mereu dezbinîndu-ne. Mai presus de orice fiecare ar trebui să rîvnească să știe, să vrea și să poată tot*[7] *ceea ce Dumnezeu ne-a dat să ȘTIM, să* VREM *și să* PUTEM, *și nu numai o parte din aceasta. Numai în felul acesta, la sfîrșit, fiecare dintre noi va avea parte de o fericire deplină, nu parțială, integrală, și nu fărîmițată.*

5. *De asemenea este de dorit ca toți să fim cultivați în mod temeinic și nu superficial, pentru adevăr*[8], *și nu pentru păreri sau aparențe, pentru că aparența fără temeiul lucrului nu-i utilă la nimic și duce la decepție.* La ce însă duce aceasta? În vis crede unul că a găsit o comoară, că este un om bogat sau că a atins o anumită demnitate și deci că este superior altora, că ia parte la un banchet și că îi este bine; cînd se trezește, însă, observă că stă gol în pat, că e flămînd și își dă seama de înșelăciune. Ce are el din toate acestea? Tot așa li se va întîmpla celor înviați din morți care în viață nu s-au asigurat cu ceea ce este cu adevărat bun, așa cum predică Profetul (*Psalmii*, 73, 20). Și Solomon îi numește pierduți pe cei ce se cred deosebit de capabili: „*De vezi un om care se crede înțelept în ochii lui, să ai mai mare nădejde la un nerod decît la el (Pilde*, 26, 12). Într-adevăr, lumea este plină de pierduți — și atunci de ce să ne mai mirăm că totul este fără speranță și plin de nerozie? Fiecare se compară cu altul și îl disprețuiește după închipuita sa deșteptăciune, religiozitate și după pretinsa sa superioritate. *Împotriva acestui rău nu există nici un mijloc eficace, decît ca toți să fie conduși de mînă, să recunoască din inimă, să guste, să caute, să găsească și, în sfîrșit, să stăpînească bunurile depline și adevărate.* Abia atunci vor putea ei să le consolideze și să le domolească pe toate.

6. *Este de dorit ca oamenii să fie instruiți cu blîndețe și bunăvoință, cu o eleganță firească și perseverare în bine pînă la obținerea unor rezultate depline.* Pentru aceasta se pot indica trei motive. *Primul*, deoarece întocmai cum unii filozofi de odinioară, sub pretextul filozofării, abuzau în neglijarea moravurilor (de aceea au fost numiți cinici[9], adică spurcați și cîini), tot astfel s-ar putea întîmpla și acum ca unii oameni, sub pretextul evlaviei, să neglijeze alte podoabe ale vieții raționale, ceea ce nu trebuie îngăduit. Fiindcă nu se cuvine ca cea mai aleasă dintre făpturi să fie părăsită în ticăloșie sub raportul minții, al limbii și al acțiunilor, cînd și pietrele prețioase strălucesc numai cînd sînt șlefuite. Al doilea motiv de a cere pentru instruire bunăvoință constă în aceea că un asemenea obiectiv măreț (de a te îndrepta cu adevărat pe tine și pe ale tale) nu se poate realiza cu asprime și forțat, întrucît creează repulsie, ci mai degrabă, printr-o îndrumare blîndă și plăcută să se trezească (pe cît posibil) o dispoziție liberă și o ardoare fierbinte, ca instruirea o dată începută să nu fie părăsită, și oamenii să nu recadă în lene, inactivitate și barbarie. Căci cui folosește să începi să amenajezi o grădină și apoi să întrerupi și să lași ca arborii din nou să se sălbăticească? Ce folos că se curăță și se ascute cuțitul, dacă-l lași apoi din nou să ruginească? De aceea, nu este de mirare că aproape întreaga specie umană se zbate în ticăloșie și se pierde în mari eforturi datorită neștiinței. Ce folos că de la natură este împlîntată tuturor dragostea pentru adevăr și bine și pentru tot ceea ce este posibil, dacă lipsește adevărata[10] cultivare, serioasă și constantă? Prin fărîmițarea obișnuită și prin superficialitate, ca și prin străduințe temporare nu se realizează nimic, totul regresează în haos[11]. *Uită-te la școli.* Se discută continuu, fără ca unul să-l convingă pe altul definitiv. Unul nu se lasă de polemică, iar altul, de îndoială. *Privește viața religioasă!* Cîte unul frecventează toată viața școala lui Dumnezeu, biserica, fără ca să înțeleagă cîndva fundamentele religiei. *Privește viața politică!* Mai bine de șase mii de ani s-a meditat asupra celei mai bune forme de guvernămînt, ba încă s-au dus dispute și chiar războaie, pînă la răsturnarea atîtor domnii și aproape chiar a neamului omenesc. Dobîndit-am noi, oare, după atîtea vărsări de sînge, ceea ce se caută? Și cu toate acestea, încă nu vedem cît este de necesar ca lucrurile să fie dorite, întreprinse și susținute în alt fel (pentru a ne dobîndi, în sfîrșit, întru TOTUL năzuințele).

7. S-ar putea spune: *zadarnic tînjim după ceva imposibil; zadarnică este orice încercare, pentru că totul se va întoarce, ca și mai înainte, în haos.* Răspund: ce rost mai au atîtea reproșuri și pedepse ale lui Dumnezeu, ca și nesfîrșitele sale îndemnuri? Ce rațiune mai au stimulii permanenți din noi înșine după o dorință de mai bine? Oare Dumnezeu și natura nu-și ating niciodată scopurile? În curînd vom avea noi speranțe. Nu negăm faptul că în calea realizării unor dorințe atît de înalte stau unele greutăți, dar nici una nu ne poate împiedica atît încît ele să nu fie realizate.

8. *Admitem că o educație atît de perfectă a oamenilor prezintă dificultățile ei, ca rezultat a patru cauze.* Mai întîi: *omul este o făptură așa de complexă încît, spre a nu fi corupt, solicită atîta îngrijire cît toate celelalte făpturi la un loc.* Aceasta se poate demonstra prin exemplul instrumentelor mecanice, care cu cît sînt mai delicate și complexe, cu atît sînt mai ușor expuse la deteriorări, și defecțiunea produsă se repară mai greu. Să luăm, de exemplu, **orologiul**[12]. Ceasul de soare fixat pe perete are o durată lungă, dacă este bine așezat. În schimb, *ceasurile de apă* sau *ceasul de nisip* sînt mai complicate, mersul lor ține de mișcare, de aceea se strică mai ușor, iar

repararea lor nu este deloc simplă. Cu *ceasul mecanic* este şi mai greu. Dacă el este construit din două sau trei rotiţe (şi are numai un arătător de ore) reclamă mai puţină muncă şi îngrijire decît dacă ar avea montate mai multe rotiţe (eventual, cele care indică ora prin sunet); ar fi nevoie de o muncă dublă sau chiar triplă dacă ele indică şi sferturile de oră. În sfîrşit, mult mai multă muncă solicită acele ceasuri care arată mersul cerului sau care pot cînta vreo melodie. *Într-un cuvînt, cu cît sînt mai multe părţi componente, cu atît mai uşor se poate defecta ceva în mersul întregului.* Or, o asemenea creatură este omul, care în firea lui uneşte esenţa elementelor, a mineralelor, a planetelor, animalelor şi a îngerilor[13]. Şi aceste părţi ale omului constau iarăşi din multe părticele. Fiecare dintre ele, prin natura ei, admite coruperea, care la rîndul său se transmite la părţile învecinate.

9. În al doilea rînd: *constituţia naturii umane, prin însăşi poziţia ei înălţată, nu admite uşor să fie guvernată.* Pentru că omul nu se poate compara cu o piatră, cu o bucată de lemn sau cu un animal mut (care prin mişcarea-i instinctivă se îndreaptă către un obiectiv determinat sau, dacă sînt obiective variate, sînt totdeauna limitate şi le atinge întotdeauna, în acelaşi fel determinat). Din contra, omul, cum am arătat în *Pansophia*, este o făptură asemănătoare fiinţei *(enti)* infinite, dotată cu capacitatea de a se îndrepta spre lucruri infinite şi de a se transforma (dacă se arată vreun prilej) în diferite moduri. De aceea, în întreaga natură a lucrurilor, nimic nu este mai schimbător ca omul şi nimic nu se lasă mai puţin prins în limite precise ca el.

10. *Nefericita cădere în păcatul originar a primilor părinţi a agravat şi mai mult aceste complicaţii. Sîntem cu toţii cuprinşi ca de un vîrtej, chiar în lumină sîntem orbi, închidem urechile împotriva vocii acelora care ne avertizează spre bine, suferim de halucinaţii la atingerea lucrurilor înseşi, sîntem nesiguri şi cădem pe drumul neted, apreciem binele drept rău, şi răul drept bine, considerăm lumina drept întuneric, iar întunericul drept lumină şi aşa păşim pe calea morţii, în loc să mergem pe aceea a vieţii*[14]. Întotdeauna sîntem mai înclinaţi să ne urmăm pe noi înşine decît pe Dumnezeu şi pe aceia care îi ţin locul, mai degrabă simţurile decît raţiunea, ba chiar simţurile zăpăcite şi prinse în farmecul lucrurilor, mai degrabă decît simţurile libere. Această înclinaţie este înnăscută tuturor descendenţilor lui Adam, iar această monstruozitate ereditară se transmite de la unii la alţii. De aceea, înţelepciunea lui Dumnezeu s-a întruchipat în om, spre a ne readuce la adevărata ordine, oferindu-ne un exemplu cum să ne dezicem de propria voinţă şi să urmăm voinţa lui Dumnezeu, dar oamenii, chiar şi micuţii care au păşit de curînd în lume, se lasă greu să facă ceva asemănător şi, ca şi ceilalţi, ei decad în brutalitate şi se lasă conduşi — ca şi făpturile mute — mai degrabă de simţuri decît de îndrumarea raţională a altora. *Acesta este motivul pentru care greşesc şi cei mai înţelepţi, păcătuiesc şi cei mai evlavioşi şi se pervertesc şi mulţi dintre cei mai bine educaţi.* Cu toate acestea, spiritul lui Hristos s-a revărsat peste biserică, iar prin graţia botezului este transmis mai departe, invocat prin rugăminţile şi suspinele oamenilor evlavioşi şi ne ajută în nevoile noastre (fără spiritul lui Hristos n-ar putea fi îndreptat nici un om). Graţia nu caută să nimicească natura umană, ci doar s-o îndrepte. În schimb, natura îşi apără cît poate mai mult înclinaţiile fireşti. Aşa se naşte lupta între spirit şi carne, cunoscută din Sf. Scriptură[15], şi pe care fiecare o resimte în propriul său corp, regenerat prin Dumnezeu. În această luptă prevalează cînd spiritul, şi atunci e mortificată carnea, cînd carnea, şi atunci este oprimat spiritul.

11. *Un alt mare obstacol se interpune în formarea omului către cele drepte, prin exemplele moravurilor corupte şi a vorbelor rele, care acţionează (îndeosebi) asupra tineretului şi îl abat pe o cale greşită.* Acest lucru l-a observat însuşi Cicero şi l-a descris prin cuvinte pătrunzătoare (dar, necunoscînd coruperea neamului omenesc, ca urmare a păcatului comis de primii oameni, cele spuse de el sînt incomplete şi trebuie înţelese în sens creştin). El spune: *„Naturii noastre îi sînt înnăscute seminţele virtuţii; dacă li se permite să crească, atunci natura însăşi ne va conduce spre o viaţă fericită"*. De îndată însă ce am fost daţi şi înălţaţi la lumină, trăim în continuare în relaţii pervertite şi în deprinderi rele, ca şi cînd am fi supt răul odată cu laptele mamei. Cînd sîntem redaţi părinţilor, adică încredinţaţi învăţătorilor, venim în contact cu fel de fel de greşeli, astfel că adevărul cedează aparenţei, iar natura însăşi — unor opinii inveterate[16]. *Cînd se adaugă apoi poporul, ca cel mai mare maestru, şi toată mulţimea care se bucură pretutindeni de orice viciu, atunci perversitatea opiniilor ne corupe complet şi decădem de la natura noastră.* Iată, mulţimea celor rătăciţi şi păcătoşi stă în jurul nostru, şi ne invită să greşim şi să păcătuim la fel ca ei; acesta este motivul pentru care tineretului nu i se poate strecura mereu, cu rod sigur, adevărul şi binele[17].

12. Acestea sînt motivele adevărate ale celei mai grele şi ale celei mai adevărate cultivări. Totuşi, este adevărat că se pot înlătura dificultăţile sau cel puţin pot fi micşorate, dacă se îndepărtează cauzele lor. Să le revedem în ordine: *Unii cred că cel mai bun remediu împotriva multilateralităţii naturii umane* (care se îndreaptă către tot ce este creat şi se lasă influenţată şi contaminată de acestea) *este simplitatea, care ar consta în aceea ca omul să atingă cu simţurile sale, pe cît posibil, mai puţine lucruri şi să se reţină de la mulţimea şi varietatea lucrurilor.* Dacă am accepta această părere ar însemna, în mod necesar, să reţinem pe copii de la cunoaşterea lucrurilor. Departe de noi un asemenea gînd. *Acest remediu nu este îndreptăţit şi nu dă rezultate bune.* Nu este îndreptăţit pentru că despoaie mintea omului (căreia toate lucrurile îi sînt supuse) de măreţia ei, lipsind-o de desfătările sale, dar totodată şi învinuieşte în mod tacit şi pe nedrept pe Dumnezeu însuşi, autorul varietăţii lucrurilor şi ordonatorul minţii omului. El *nu realizează ceea ce ar trebui*, deoarece un număr redus de obiecte ocupă simţurile şi conduce imaginaţia spre diferite amăgiri dăunătoare corpului şi sufletului. Aceasta cu atît mai mult cu cît simţurile sînt mai puţin înviorate de varietatea lucrurilor şi toată forţa naturii se concentrează asupra celor cîteva obiecte. Lucrul acesta se poate observa la plebea necultivată şi la popoarele barbare, care, din puţinele lucruri pe care le-au achiziţionat prin intermediul simţurilor îşi formează concepţii şi obiceiuri dintre cele mai monstruoase şi mai dăunătoare. Ei ţin atît de mult la ele, încît mai degrabă mor decît să le schimbe cu altele mai bune. În consecinţă, cine vrea să-l conducă pe om pe o asemenea cale este mai mult ca sigur că, dacă îl ţine departe de toate lucrurile, atunci, ceea ce este similar, îl frustrează de toate simţurile sale, făcîndu-l orb, surd şi insensibil, ceea ce înseamnă a face din om neom (şi noi ştim că aşa ceva au încercat, ici şi colo, unii fanatici nebuni să demonstreze prin ei înşişi). *Ori noi ne străduim pentru o cale a umanizării şi nu a dezumanizării. De aceea va avea mai mare succes sfatul de a păstra acea ordine pe care a instituit-o Dumnezeu, în marea sa înţelepciune, şi de a preveni asupra a tot ce este nociv această făptură atît de complexă, întărind-o din timp cu tot ce este necesar. Or, aceasta o poate asigura numai pansofia, ea învaţă folosirea justă a tuturor lucrurilor şi exclude abuzul.*

13. *După cum trebuie stăvilită impetuozitatea unei libertăţi nelimitate, tot aşa şi pe cea a voinţei avide de a se arunca asupra tuturor lucrurilor, prin bariere raţionale, pentru ca omul să vadă clar că nu se poate năpusti orbeşte, fără pagubă, şi să se înfrîneze. De se obişnuieşte singur să se modereze în tot ceea ce contravine ordinii, va suporta mai uşor şi frînele unei conduceri străine.* Aceasta se va realiza în special atunci cînd totul se va dispune în aşa fel încît omul va face ceea ce trebuie să facă, nu din constrîngere, ci, aşa zicînd, de la sine (din proprie voinţă şi plăcere)[18].

14. *Împotriva coruperii naturii nu ne putem imagina pe pămînt un remediu mai bun decît acela pe care Fiul lui Dumnezeu, devenit om, l-a arătat din însăşi copilăria sa: hotărîrea de a se subordona lui Dumnezeu, îndeplinind şi suportînd voinţa sa.* „*Iată, vin!* — a spus cînd a intrat în lume — ca să fac voia ta, Dumnezeule" (*Evrei*, 10, 7). Pentru ca omul, prin el însuşi, să ajungă la o asemenea atitudine, trebuie să înveţe, să înţeleagă şi să creadă că toate dorinţele noastre sînt întru totul corupte şi că noi prin propria conducere putem ajunge numai la pieire; el trebuie să înveţe că nu i se poate recomanda omului nimic mai sigur decît să-şi aleagă conducător pe Dumnezeu (care nouă, ca un tată bun, ne vrea binele, ştiind de o mie de ori mai bine decît noi ce ne foloseşte şi ce ne prejudiciază), invocîndu-l şi supunîndu-se cu totul puterii sale, şi numai aşa va putea să nu piară. Aceasta este taina ascultării raţionale[19], deşi pentru copii (mai ales în prima copilărie) nu poate fi încă explicată ca ei să o înţeleagă. Calea pentru o asemenea înţelegere poate fi pregătită prin aceea ca tinerii să se deprindă să urmeze mai degrabă voinţa străină decît pe a lor proprie, adică să asculte de dispoziţiile părinţilor, doicilor şi pedagogilor. *Este însă necesar să procedăm cu o prudenţă deosebită şi nicicînd să nu dăm copiilor* (care încep să facă uz de raţiune) *dispoziţii şi oprelişti fără sens, ca să observe în ele zădărnicia sau inechitatea lor.* Căci de se întîmplă aşa, rupem zăvorul ascultării şi ei se decid (pe ascuns sau pe faţă) să urmeze propria lor voinţă. Aşadar, fiindcă formăm o făptură raţională, să ne amintim că ea nu trebuie tratată iraţional.

15. *Remediul celui de-al patrulea neajuns este lesne de aflat şi respectat! Trebuie să avem grijă ca orice ocazii scandaloase şi exemple rele să fie ţinute departe de ochii şi urechile omului* (mai ales în prima vîrstă). *De fapt, nu se comit păcate fără imitaţie, iar imitaţia presupune exemple — şi de n-ar fi exemple, n-ar fi nici imitaţie.* Vom arăta mai jos cum se poate preveni să nu existe exemple rele. Acum este de ajuns că am arătat că nimic nu poate să stea în calea dorinţelor noastre (de a readuce pe om la perfecţiunea nativă), că ar fi necesar să considerăm aceasta ca un adevăr. Trebuie numai îndepărtate din drum, pe cît posibil, toate piedicile.

16. De fapt, de esenţa naturii umane ţine *mintea* (*ingenium*)[20], *voinţa* şi *facultatea de a îndeplini*, care au drept hrană *adevărul, binele* şi *unicul* sau forţa care uneşte (adică posibilul). *Natura umană are un respect aşa de mare faţă de adevăr încît dă crezare şi neadevărului,* cînd apare sub aspectul adevărului, şi *iubeşte atît de mult orice bine, încît doreşte şi răul* dacă poartă haina binelui; iar îndemnul spre orice *bine* posibil este atît de puternic, *încît încearcă şi imposibilul,* numai de ar prezenta o urmă a unei posibilităţi. (Căci oamenii cred în ceea ce este fals, pentru că îl consideră că este adevăr, iubesc răul, întrucît sînt convinşi că este binele, şi îi *tentează imposibilul*, sperînd că este posibilul.) Prezintă-i raţiunii un lucru care să fie cu adevărat, şi ea imediat îl va înţelege, arată-i voinţei ceva cu adevărat bun, şi ea de îndată şi-l va însuşi; prezintă-i facultăţii de a îndeplini ceva cu adevărat posibil, şi ea imediat îl va executa, mai ales cînd se poate face uşor.

17. *Întrucît spiritului omului îi este dată o capacitate infinită* (împreună cu părţile sale — intelectul, voinţa şi memoria), el seamănă cu un abis care nu poate fi umplut nici cu mult, nici cu puţin, şi necesită o hrană infinită. De nu se aprinde lumina deplină peste acest abis, atunci, ce-i drept, se va scutura asupra lui spiritul lui Dumnezeu (vigoarea minţii), dar abisul va rămîne abis şi nu va lua înfăţişarea unui univers frumos. *De aceea, să lăsăm să pătrundă în noi tripla lumină divină* (*lumina tuturor operelor lui Dumnezeu, pe care o percepem prin simţuri; lumina lui Dumnezeu care există în noi şi care se manifestă prin raţiune; şi revelaţia lui Dumnezeu, pe care noi o primim prin credinţă) şi vom vedea cît de mare este puterea lui Dumnezeu.*

18. *Fără îndoială că mintea noastră, deşi are o capacitate infinită, totuşi se îngrozeşte de această infinitate* (mai ales cînd nu-i este dat să vadă limitele în care se poate circumscrie pentru a înţelege un lucru), *cu toate acestea îi poate fi de mare ajutor cînd i se prezintă un lucru nu ca ceva vag, nedeterminat, ci exact determinat în limitele imuabile ale esenţei sale (esentia).* El nu trebuie prezentat cu toate detaliile, ci numai cu bazele şi părţile sale principale: detaliile vor apărea ca o consecinţă a părţilor principale şi se vor prezenta de bună voie inteligenţei, voinţei şi facultăţii de a acţiona, ba chiar se va putea renunţa la ele după ce au fost reţinute cele principale. Mai ales că, în fond, adevărata fericire umană nu constă în posedarea multor bunuri, ci în faptul de a utiliza adevăratele bunuri. Tot aşa, cine posedă puţine bunuri, însă adevărate, este mai puţin tracasat şi molestat, are mai multă linişte şi bucurie şi este mai puţin expus la teama de a le pierde. Cine face negoţ cu aur, pietre preţioase şi mătase, acela nu se va reîntoarce uşor la cele ieftine; iar noi dacă sîntem în stare să ne ocupăm mintea cu lucruri de cea mai mare importanţă în lume, putem mai uşor să o abatem de la minciunile preocupărilor lumeşti.

19. Din cele trei capitole precedente rezultă trei consecinţe. Întrucît oamenii trebuie să fie educaţi:

I. *TOŢI*, de aceea avem nevoie de şcoli universale, ca ateliere ale culturii pentru educarea tuturor. Pentru aceasta ne servim de termenul *PANSCHOLIA;*

II. *ÎN TOATE* (lucrurile), aşadar este nevoie de instrumente universale de cultură, vorbesc de *cărţi*, care să conţină toate lucrurile, de aceea şi denumirea de *PAMBIBLIA;*

III. *CU TOTUL*, şi pentru aceasta sînt necesari *învăţaţi* universali, care să ştie să le acomodeze pe *toate — în toate lucrurile* şi *de orice fel;* îi vom numi *PANDIDASCALI*[21].

20. De fapt, aceste trei lucruri n-au fost pînă acum bine orînduite şi de aceea lumea se afla în mizerie. Unele popoare nu aveau nici o ŞCOALĂ, nici o cultură şi trăiau în simplitate rustică şi în barbarie. În alte părţi existau şcoli, dar nu erau bune, deci şi cultura era defectuoasă, nepotrivită pentru îndreptarea naturii umane, ci mai degrabă pentru coruperea ei. Desigur, pe ici, pe colo existau şi şcoli destul de bune pentru acest scop, pline de evlavie şi sfinţenie, dar rău organizate, adevărate temniţe de muncă forţată şi labirinturi. De aceea trebuie să avem grijă să se organizeze pretutindeni şcoli spre folosul întregului neam omenesc, destinate să urmeze intenţiile lui Dumnezeu, nu doar pentru a încrusta în om imaginea lui Dumnezeu, ci pentru a o face din nou. Toate să fie readuse la o utilizare plăcută, ca să devină o grădină de desfătare.

21. Tot aşa, *unele popoare n-au nici un fel de cărţi, la altele, în schimb, ele sînt de prisos*, deoarece nu ajută mintea *(ingenia)*, ci o copleşesc. Ele abundă de tot felul de erori (filozofice, medicale, politice, religioase). Iar dacă prezintă adevărul, atunci îl prezintă încurcat, prin vicii de metodă, astfel că lectura lor nu aduce folosul dorit! Trebuie, aşadar, îmbunătăţite aceste instrumente ale culturii umane, *CĂRŢILE*, în aşa fel ca pe viitor nici un popor să nu ducă lipsă de ele, iar mulţimea nesfîrşită a lor să fie redusă la un număr limitat. Aceasta se poate realiza prin reducerea a ceea ce este de prisos la atît cît este de ajuns, astfel încît, în locul unei vagi prezentări de dogme, să apară adevăruri solide, a căror utilizare dificilă să devină plăcută.

22. *Aceleaşi considerente sînt valabile şi pentru educatorii neamului omenesc; ei nu trebuie să lipsească nicăieri, trebuie să fie buni, învăţaţi şi să aibă capacitatea de a învăţa pe alţii*; ei înşişi să înţeleagă toate lucrurile care pe om îl fac om şi să ştie prin toate lucrurile să instruiască pe alţii.

23. Cerinţele prezentate în această succesiune stau la baza regulilor din capitolele următoare[22]. În ele se va arăta cum fiecare treaptă de vîrstă a vieţii omului trebuie să aibă *ŞCOLILE, CĂRŢILE*

și *MAEȘTRII* ei. Toate acestea trebuie astfel pregătite cum ne învață *pansofia*, adevărata știință a întregului, încît toate să ajungă, treptat, la perfecțiune.

24. Mai mult chiar, este bine de a se observa și de a se traduce în practică următoarele: I. *ca fiecare — care s-a născut, a ajuns la folosința rațiunii — să-și fie lui însuși școală, carte și preceptor*; II. *ca fiecare să fie și pentru aproapele său — în relațiile sale reciproce — loc de școală, carte și învățător*; III. *în sfîrșit, nicăieri nu trebuie să lipsească școli comune, cărți publice și învățători publici.*

Capitolul V

PANSCHOLIA [1]

adică despre deschiderea de școli în toate localitățile și care este necesitatea, posibilitatea și ușurința realizării lor (dacă lucrurile sînt făcute după rațiunea practică).

Așa precum pentru tot neamul omenesc lumea este o școală, de la începutul veacurilor pînă la sfîrșit, tot astfel pentru fiecare om viața sa este o școală de la leagăn pînă la mormînt. De aceea, nu este suficient ceea ce spune Seneca, și anume, că: *„Nici o vîrstă nu este prea tîrzie pentru a învăța"* [2], ci trebuie să spunem: *orice vîrstă este destinată pentru învățătură, căci viața omului n-are alt rost decît de a învăța.* Ba, mai mult, nici moartea și nici chiar lumea nu pun capăt vieții omului. Oricine s-a născut om trebuie să treacă peste toate acestea în veșnicie, ca într-o academie cerească. În consecință, tot ceea ce precede este numai o cale, o pregătire, un atelier, o școală inferioară.

2. *De aceea trebuie ca în toate perioadele de viață să se repartizeze astfel îndatoririle (pensum) care urmează să fie realizate, încît să se poată spune despre fiecare om că el și-a străbătut viața încă înaintea sfîrșitului vieții sale și că s-a pregătit pentru viața viitoare.* Cum de fapt totul în lume este dispus după înțelepciunea lui Dumnezeu și cum orice lucru, dacă este lăsat în ordinea stabilită, își îndeplinește menirea sa, tot așa este și cu viața noastră. Ea este întru totul suficientă pentru ceea ce am fost trimiși aici, dacă urmărim doar scopul menirii noastre și dacă folosim just mijloacele ce ne stau la dispoziție. Perioadele de timp ale vieții noastre trebuie să fie petrecute în cumpătare. Nici o zi din viață nu trebuie irosită zadarnic. Să alegem întotdeauna ceea ce este mai bun, și nu ceea ce este mai rău. Acum, cei mai mulți dintre noi ne agităm fără un scop precis, în așa fel încît ne încurcăm mai mult pentru ceea ce este zadarnic decît să ne preocupăm (păstrînd ordinea) de ceea ce este serios, și ne învîrtim într-un vîrtej perpetuu, pierzînd astfel fructul vieții. De aceasta oamenii ar trebui să fie dezvățați, în schimb să fie toți învățați cum să meargă drept spre scop.

3. Pentru aceasta servește în special *năzuința spre pietate*, și de aceea toți ar trebui să o cultive, pentru ca și în viață, și în moarte tuturor Dumnezeu să le fie favorabil; apoi, *înțelepciunea vieții* — spre a evita toate erorile nocive; *moravuri cinstite* — condimentul universal al relațiilor omenești; *artele* și *științele* — necesare pentru susținerea unei vieți oneste; și, în sfîrșit, *citirea* și *scrierea* — pentru că s-ar putea întîmpla ca cineva să nu poată vorbi decît prin intermediul scrisului sau să audă pe altcineva decît prin citirea scrisului acestuia. Întîmplări de acest fel pot surveni și unor oameni de condiții modeste, însă învățarea alfabetului nu constituie o mare dificultate ca să-l poată cunoaște toți (și cei hărăziți pentru munca fizică și pentru slujbe), mai ales că, în afară de cazuri extreme, menționate mai sus, toți se pot bucura, în toate zilele lor, de folosul cunoașterii cititului și a scrisului.

4. *Dacă se observă scopurile și se respectă legile ordinii stabilite de Dumnezeu în lucruri, atunci nu există nici o imposibilitate și nu se poate întîmpla nici o dificultate pentru ca toți, la toate popoarele, să învețe toate.* De fapt, înțeleptul Creator a distribuit imaginea sa (căreia a putut să-i dea asemănarea cu infinitul, dar nu și calitatea de a fi infinit) în părți: *spiritul, mintea, limba, mîna* etc., și în grade (pe care noi le numim de vîrstă): *prima copilărie, copilăria, adolescența, tinerețea, bărbăția și bătrînețea* [3], și cine nu le observă își irosește timpul vieții. Aceasta înseamnă o dublă pierdere: mai întîi a *timpului*, pentru că ceea ce n-a putut învăța în prima copilărie sau în copilărie, trebuie să învețe în adolescență sau în tinerețe, iar ceea ce ar fi putut învăța în adolescență sau în tinerețe, trebuie să amîne pentru vîrsta bărbăției sau la bătrînețe [4]. În felul acesta, nu ne rămîne timpul necesar pentru ultimele lucruri pe care trebuie să le facem și totul trebuie făcut apoi în mod precipitat, adică rău. *A doua pagubă* se referă la *pierderea ocaziilor* și a aptitudinii de a înfăptui. Căci ceea ce aparține primei etape de vîrstă, nu aparține celei de-a doua sau celei de-a treia etc. Dau un exemplu: un copil învață ușor (orice) limbă, mai greu însă o învață un adolescent sau un tînăr. Devenit bărbat, o învață foarte greu, ba încă niciodată îndeajuns. La fel și cu celelalte lucruri. Temeiul înțelepciunii constă într-o cuminte împărțire a timpului. Întreaga înțelepciune o atinge numai acela care a știut să-și împartă cuminte timpul în toată viața sa.

5. Așa se ajunge foarte ușor *ca toată viața să devină o școală.* De aceea, fiecărei vîrste să i se dea să facă ceea ce îi este potrivit să facă, și atunci toată viața va avea și ce să învețe și ce să facă și ca să progreseze și de unde să culeagă roadele vieții. Așa cum fiecare parte a zilei și a anului își au părțile lor mai mici și acțiunile lor deosebite, tot așa este și cu întreaga viață: *prima copilărie și copilăria le comparăm cu dimineața și cu primăvara; adolescența și tinerețea — cu vremea dinaintea amiezii și cu vara; bărbăția — cu după-amiaza și cu toamna; bătrînețea — cu înserarea și cu iarna.* De aceea, așa cum natura este mereu ocupată cu lucrurile sale primăvara, vara, toamna și iarna și nicicînd nu stă degeaba, tot astfel și viața noastră, dacă este bine orientată, poate fi ocupată în toate etapele sale; ea dorește să fie ocupată și se bucură să fie ocupată.

6. *Întreaga viață omenească o împărțim în șapte etape* (care sînt destinate formării corpului, a spiritului și a sufletului). **Prima** dintre ele cuprinde *concepererea și gestația* în pîntecele mamei, **a doua** — *nașterea* și urmarea acesteia: prima copilărie; **a treia** — *copilăria;* **a patra** — *adolescența;* **a cincea** — *tinerețea;* **a șasea** — *bărbăția;* **a șaptea** — *bătrînețea*, după care urmează *moartea. Corespunzător cu acestea, este cel mai indicat să instituim*

şapte şcoli pentru desăvîrşirea treptată a omului. Astfel:

ŞCOALA
- I. *PRENATALĂ*, foarte asemănătoare cu începutul anului şi cu luna ianuarie;
- II. *PRIMEI COPILĂRII*, asemenea lunilor februarie şi martie, cînd încolţesc seminţele;
- III. *COPILĂRIEI*, asemănătoare lunii aprilie, care împodobeşte plantele cu flori;
- IV. *ADOLESCENŢEI*, asemănătoare lunii mai, cînd încep să se formeze toate fructele;
- V. *TINEREŢII*, asemănătoare lunii iunie, în care se pîrguiesc toate fructele şi apar roadele cele timpurii;
- VI. *BĂRBĂŢIEI*, asemănătoare lunilor iulie, august, septembrie, octombrie, noiembrie, cînd se culeg fructele de tot felul şi se pregătesc pentru iarna ce vine;
- VII. *BĂTRÎNEŢII*, asemănătoare cu decembrie, care încheie circuitul anului şi le desăvîrşeşte pe toate.

7. *Prima şcoală îşi are locul acolo unde iau fiinţă oamenii; a doua — în orice casă*[5]*; a treia — în orice sat; a patra — în orice oraş; a cincea — în orice stat sau provincie; a şasea — în lumea întreagă; şi a şaptea — oriunde se găsesc oameni bătrîni.* Primele două le putem numi şcoli particulare, pentru că grija de ele le revine numai părinţilor; cele trei mijlocii se numesc şcoli publice, ele fiind sub supravegherea bisericii şi a autorităţilor; ultimele două sînt şcoli personale, pentru că fiecare a atins un asemenea grad de maturitate încît îşi poate fi singur făurarul destinului său[6], încredinţîndu-se lui Dumnezeu şi sie însuşi.

8. Cu deosebire *trebuie să vorbim* (în mod preliminar) *despre şcolile publice, şi anume:* I. *despre ceea ce sînt ele şi de ce trebuie înălţate pretutindeni;* II. *că aceasta este posibil şi* III. *că se pot face cu uşurinţă şi cu plăcere, încît ele să nu fie ca nişte rîşniţe supărătoare*, ci foarte plăcute jocuri ale spiritelor (*ludus ingeniorum*).

9. Numesc şcoli publice *adunări în care tinerimea unui întreg sat, oraş sau a unei provincii întregi, sub supravegherea unor bărbaţi (sau femei)*[7] *foarte cinstiţi, se exercită, pe grupe*, în ştiinţe şi arte, în moravuri oneste şi în adevărata evlavie, pentru a se ajunge ca peste tot să existe o mare mulţime de oameni bine cultivaţi. Spre a înţelege mai bine acest lucru, trebuie să-l explic mai detaliat.

10. Spun: *tinerimea unui întreg sat, oraş sau a unei provincii întregi — ca să se înţeleagă prin aceasta că peste tot unde trăieşte o tovărăşie de familii trebuie să se stabilească acest fel de hrănire (spirituală) a tinerimii de pretutindeni (enutritorium).* Motivele acestui sfat sînt deosebit de importante[8]. *Primul:* părinţii nu dispun de timpul necesar ca să se dedice unei educaţii juste a copiilor lor; mulţi dintre ei nici nu o înţeleg, pentru că nici ei nu s-au bucurat de ea; alţii iarăşi, bogătaşii şi căutători de plăceri, nici măcar nu vor, din cauza patimilor lor corupte; iarăşi alţii nu o pot face din cauza ocupaţiilor lor anevoioase. Iată de ce trebuie să ne îngrijim în comun să organizăm şcoli publice, ca nici un copil să nu fie neglijat. Toţi trebuie să aibă dreptul să frecventeze şcoala şi este o datorie sfîntă a tuturor părinţilor să-şi trimită copiii la şcoală. În *al doilea* rînd: a instrui mai mulţi (copii) laolaltă nu oferă numai o restrîngere a eforturilor, dar şi o îmbinare a agerimii celor care predau cu a celor care învaţă, cu folos mai rapid şi mai temeinic (pe baza exemplelor personale şi a emulaţiei reciproce). *În sfîrşit*, din aceste cauze Dumnezeu a instituit întrunirile eclezias-tice (bisericeşti), iar înţelepciunea omului — pe cele politice (cetăţeneşti). Şcolile publice constituie, ca să spun aşa, preludiul pentru viaţa bisericească şi cea politică[9]. De fapt, toţi trebuie *să deprindă relaţii sociale, religioase, laice, o înţelegere mutuală de a trăi şi respecta legile care servesc binelui public.* De aceea trebuie stabilit cu fermitate ca peste tot să se organizeze şcoli publice, ca o *înlesnire* pentru viaţa economică şi ca o *temelie* pentru biserică şi stat.

11. Spun în continuare că supravegherea şcolilor trebuie încredinţată unor bărbaţi şi femei de o cinste deosebită.

Prin aceasta vreau să arăt mai *întîi* că o asemenea chestiune importantă nu poate fi încredinţată oricui, ci numai celor aleşi; 2) nu unor oameni tineri, care poate nici ei înşişi nu se pot îndruma, ci unor oameni de vîrstă matură şi cu moravuri pure; 3) pentru raţiuni de onestitate se cuvine ca sexele să fie educate separat.

Dar pentru ce aceasta?

12. În primul rînd, *pentru ştiinţa de carte*, deoarece toţi îndeobşte trebuie să fie învăţaţi să scrie şi să citească. Strîns legat de aceasta, adaug materiile necesare pentru viaţă, pentru că tineretul în şcoală nu trebuie ocupat cu lucruri care să nu-i aducă mai tîrziu nici un folos, ci el trebuie să se ocupe cu asemenea lucruri care să-l introducă mai tîrziu în treburile vieţii. Sîntem de acord aici cu frumoasa formulare a lui Cicero (din cartea a II-a din *De oratore*), cînd vorbeşte despre exerciţiile pregătitoare de oratorie: *„Exerciţiile pregătitoare nu trebuie să fie ca la samniţi, care alergau încoace şi încolo înainte de luptă, cu lănci de care nu se foloseau deloc cînd luptau, ci, din contra, oratorii trebuie să poată lupta cu ajutorul chiar al acelor sentinţe datorită cărora s-au pregătit"* [10]. De aceea, şi tineretul trebuie instruit prin asemenea exerciţii pe care, după părăsirea şcolii, să le poată utiliza în munca serioasă.

13. *Este în interesul public ca tineretul să fie pregătit în instituţii publice şi să fie îndemnat spre moravuri frumoase.* Deoarece nimic nu este mai uşor decît de a corupe pe copii în contact cu gloata (în care unii îi contaminează pe alţii prin ticăloşia lor înnăscută sau prin viciul pe care şi l-au însuşit din pricina creşterii rele de acasă). Iată de ce nimic nu este mai eficace pentru formarea moravurilor frumoase decît de a avea grijă ca, prin exemple permanente, în lumina publică să se aprindă scînteioarele ascunse ale virtuţii şi să devină foc prin emulaţie reciprocă. În primul rînd trebuie să se ajungă la aceea ca fiecare şcoală publică să devină o oficină publică a virtuţii, în care să nu înveţe viciile mai înainte de a le cunoaşte (căci este greu să te debarasezi de o deprindere)[11]. Tineretul mai degrabă trebuie să se obişnuiască puţin cîte puţin, pe nesimţite, cu o comportare cuviincioasă, astfel ca după părăsirea şcolii să dispreţuiască tot ceea ce este vicios, aşa cum se povesteşte despre băiatul care a fost educat de Platon şi căruia, cînd s-a întors la casa părintească, i-a displăcut rîsul puternic al tatălui său[12], spunînd că *el aşa ceva n-a observat la Platon.* Chiar dacă astfel de copii s-au obişnuit acasă (în şcoala maternă) cu un anumit viciu (din cauza nepriceperii sau a nepăsării părinţilor), trebuie făcut totul ca aceştia să se dezobişnuiască de el în şcoala publică. La ce ar mai servi baia, dacă nu spală necurăţeniile? La ce ar servi şcoala, dacă n-ai putea scăpa în ea de viciu (de necurăţenia spiritului)?

14. *De asemenea, tinerimea trebuie instruită în şcolile publice în evlavie*, pentru că ea este sufletul întregii noastre educaţii, întregii noastre vieţi. Şi ea trebuie să constituie o *disciplină, adică ea poate fi predată şi învăţată prin exemple, precepte şi imitaţie*, şi aici Sfîntul Spirit este un colaborator al hărniciei noastre smerite şi credincioase.

15. Spun ca tineretul să fie educat pe grupe *(agminatim)* şi aceasta (o spun) în dublu sens: mai întîi mă gîndesc chiar la *mulţimea tinerilor*, pentru ca toţi cei care au fost încredinţaţi şcolii să fie iubiţi şi educaţi cu aceeaşi grijă, şi în al doilea rînd mă gîndesc la *mulţimea disciplinelor* prin care ei trebuie să fie instruiţi[13]. În acest fel, în şcolile publice, copiii pot învăţa mult mai bine şi li se pot sădi în suflet moravuri mai frumoase, şi astfel se pot elimina (cu timpul) o sumă de erori. În sfîrşit, se poate face economie de muncă şi de bani dacă cei mai buni învăţători nu vor îndruma în particular cîte un şcolar, ci pe toţi, simultan, spre tot ceea ce este necesar. Prin aceasta se va realiza ca fiecare şcoală publică să fie:

I. un lăcaş *al sănătăţii*, unde şcolarii vor învăţa să trăiască sănătos;

II. o *palestră* (arenă sportivă), unde se va exersa tot ceea ce duce la agilitate și vigoare — și care sînt necesare vieții întregi;

III. un lăcaș de *luminare*, în care mintea tuturor se va lumina prin lumina științelor;

IV. un loc pentru a forma *oratori*, în care toți vor fi pregătiți pentru știința limbii și darul vorbirii;

V. un *laborator*, unde nimănui nu-i va fi permis ca în școală (și apoi în viață) să trăiască așa cum trăiește greierul în livezi, care-și pierde timpul cu cîntatul fără rost, ci ca furnica pururea harnică în furnicarul ei[14];

VI. *un lăcaș al virtuții*, unde toți cetățenii școlii (*scholae cives*) să fie desăvîrșiți în toate virtuțile;

VII. o imagine a *vieții statului*, în care toți (ca într-un stat în miniatură) învață, alternativ, să asculte și să comande, astfel încît din copilărie să se deprindă să stăpînească lucrurile, pe ei înșiși și pe alții (în măsura în care soarta le va impune necesitatea de a conduce pe alții);

VIII. în sfîrșit, o reprezentare a *bisericii*, în care toți învață de la păstorul lor sufletesc și de la custodele lor spiritual despre Dumnezeu și despre prestarea cultului divin. Pentru aceasta, ei trebuie să fie instruiți în credință zilnic — nu numai duminicile, prin predici (potrivite vîrstei lor), exhortații și exerciții spirituale — folosind metode variate.

16. În sfîrșit, trebuie să dăm cîteva exemple. În orice școală publică, totul trebuie învățat prin *exemple* și *practică*, întocmai ca pe un drum scurt și eficace, decît prin *precepte*, întocmai ca pe un *drum lung și dificil*[15]. Este minunat ceea ce scrie Hoornbeck, preluat de la Clenardus, despre metoda după care învață mahomedanii limba arabă în școlile lor[16]. La ei (spune el) există acest obicei: chiar din primii ani ei învață pe de rost Coranul și-și imprimă astfel în memorie o carte pe care nu o înțeleg. În nici o școală ei nu văd această carte, ci învățătorul (*ludi magister*)[17] le spune din memorie un anumit paragraf pe care îl scrie pe o tablă de lemn și apoi copiii îl învață pe de rost. Ziua următoare, învățătorul scrie un alt paragraf *(pensum)* și așa învață pe de rost, în doi ani, întregul Coran. Vei găsi mult mai mulți oameni care știu Coranul pe de rost, decît aceia care să-l aibă acasă în formă de carte. Iată că acești oameni ascund doctrina în sufletul lor, nu pe hîrtie, cu ajutorul exercițiilor.

17. În final, revin din nou asupra propunerii de a se deschide pretutindeni asemenea școli publice, pentru ca peste tot să existe *un mare număr de oameni bine educați*. Căci dacă oamenii cresc fără cultură, atunci ei cresc ca niște arbori sălbatici, ca niște mărăcini, urzici și spini. Dacă vrem să crească însă ca arborii de grădină și ca pomii fructiferi, trebuie cu rîvnă să-i plantăm, să-i udăm și să-i curățim. *La popoarele la care știința și școala sînt răspîndite*, scria nu mai știu cine, *copiii învață, știu și înțeleg mai mult decît bătrînii, în altă parte*. De este adevărat aceasta, atunci prin crearea de școli pretutindeni vom ajunge ca la toate popoarele să apară oameni care să învețe, să știe și să înțeleagă, și astfel se va obține tot ceea ce se pretinde.

18. Nu există nici un motiv spre a replica: *avem atîtea școli publice și totuși de la ele nu vedem roade!* Noi trebuie să luăm în considerație cauzele: pentru ce pînă acum n-a fost așa? 1. Școlile, așa cum le avem în împrejurările actuale, primesc copiii care, prin creșterea anterioară, de acasă, sînt de pe acum corupți. De aici o muncă dublă — mai întîi să-i dezveți de rău, și apoi să-i deprinzi cu binele (ceea ce este de multe ori confuz, dificil și inutil). 2. Copiii nu sînt întru totul încredințați școlilor, ci numai pentru cîteva ceasuri. Așa se face că ei zilnic revin la vechile lor deprinderi, devin mai răi și capătă repulsie de bine. 3. De fapt, pînă acum a fost aproape ignorată metoda

de a atrage inteligența prin lucruri mai bune, de aceea marea majoritate a învățătorilor, prin felul lor neprietenos, prin asprimea metodei lor și cu predilecția lor de a bate pe școlari, îi îndepărtau de ei și de școală. Dar, ceea ce sfătuim aici arată cu totul altfel, și anume: 1) printr-o educație la vremea potrivită trebuie prevenită coruperea moravurilor și a sufletelor; 2) cei mici, în intimitatea oamenilor înțelepți, cinstiți și vrednici, nu trebuie să vadă, să audă sau să facă decît ceea ce este înțelept, cinstit și evlavios; 3) și aceasta să nu se facă într-un mod plictisitor și constrîns, ci prin exerciții plăcute și vesele, ca niște jocuri în comun, așa cum se va vedea în capitolele VI și VII.

19. Dar în acest loc s-ar putea pune — și chiar se obișnuiește să se pună — întrebarea: *oare în școli pot fi amestecați sau nu nobilii cu cei de rînd?* Răspund: nu lipsesc argumente pentru ambele puncte de vedere. Pentru neamestec cu oamenii simpli ar putea servi exemplul lui David, care a încredințat pe fiul său Solomon lui Natan, ca să fie învățat el singur[18]. Dar nu se știe dacă pe atunci existau școli publice, așa cum noi le recomandăm. Probabil că nu. De aceea, propun să ne gîndim dacă de pe acum noi n-ar trebui să începem să realizăm acea profeție luminată, ca leii cu boii să înceapă să mănînce paie, iar puii de lei să înceapă să se culce împreună cu viteii[19].

20. *Astfel, noi sfătuim ca peste tot să se deschidă școli publice*, deoarece pretutindeni unde se nasc oameni este necesară educația, pentru ca zestrea naturii să treacă de la potență la faptă *(ut naturae dotes a potentia in actum transeant)*. Dar ar putea cineva obiecta: *„În ce fel s-ar putea și unde, căci poate nu peste tot se găsesc oameni capabili să formeze pe alții și nici mijloacele de întreținere sau alte lucruri?"* Răspund: în esență țin de o școală *învățătorii, școlarii și cărțile* bune cu ajutorul cărora știința, moravurile și evlavia se transmit de la cei care predau la cei care învață. De importanță subordonată sînt *clădirile*, unde se fac adunările, *stipendiile*, din care se susțin învățătorii, și *directorii*, care conferă școlii autoritate și stimulează munca. Dar nici unul din aceste lucruri să nu lipsească din nici un loc unde trăiesc oameni, după obiceiuri înrădăcinate, pentru că:

21. *Oriunde în lume se nasc oameni, acolo nu este lipsă nici de școlari.* Căci prin nașterea noastră sîntem trimiși în viață ca într-o școală, iar așa cum se pot construi clădiri doar acolo unde nu este lipsă de material de construcție, de pietre, de lemn sau de lut, tot astfel școlile pot ființa numai acolo unde nu este lipsă de oameni tineri, adică de materialul de școală.

22. *Oriunde există între oameni unii care depășesc pe semenii lor fie în vîrstă, fie în cunoștințe și în experiență, acolo nu poate fi lipsă de învățători.* Pentru că a învăța pe alții nu înseamnă altceva decît să mergi cu vorba și cu fapta în fruntea celor care au de gînd să învețe. Și astfel, după felul în care se merge înainte, și școala apare, iar învățătura va merge bine, precum din lemn și piatră crește o clădire cînd meșterul pune mîna.

23. *Unde nu lipsesc, însă, învățătorii și școlarii, acolo nu pot lipsi nici cărțile:* și anume cărțile lui Dumnezeu. Marea carte a celor create — *lumea*, pe care toți și pretutindeni o au în față; numai să învețe să o citească! Ei poartă în ei și o carte mai mică — *mintea* lor, care se manifestă pururi prin adevăruri înnăscute, prin dorințe înnăscute și prin impulsuri înnăscute pentru acționare, mereu deschizîndu-se pe ea însăși; așadar, ei să învețe să fie atenți la ea[20]. Dar mai există o a treia carte a lui Dumnezeu, *a revelațiilor divine*, accesibilă fiecărui popor; ea este tradusă în limba fiecărui popor sau poate fi tradusă. În sfîrșit, nu pot lipsi nici alte cărți bune, dacă nu lipsește iscusința.

24. Desigur, există pretutindeni oameni care pentru întreținerea familiilor lor au mai multe animale cu îngrijitori (văcar, porcar, cioban — unul sau mai mulți), și deci nu e cu putință să existe oameni care să nu poată hrăni pe unul

sau mai mulţi îngrijitori ai turmei mici a copiilor lor, căci trebuie acordată o grijă mai mare urmaşilor oamenilor decît vitelor de povară. De aceea o parte din produsul provenit de pe urma animalelor trebuie să fie dat în folosul copiilor, ca astfel o fiinţă neraţională (animalul) să poată servi uneia raţionale, precum hrana corpului serveşte şi sufletului.

25. Dacă îşi imaginează totuşi cineva încă o greutate, atunci îl pot asigura că *în acest fel totul se va desfăşura mai uşor decît în ceea ce priveşte cultura modernă, cînd numai o parte a tineretului se bucură de ea, în timp ce cealaltă parte este neglijată.* Întîi de toate, se găseşte mai uşor un îndrumător pentru tot tineretul, decît (cum se întîmplă acum) să se găsească mulţi pedagogi particulari. 2. Mai uşor va învăţa un singur preceptor simultan pe mai mulţi elevi, decît pe fiecare în parte. (Întreabă-l pe un comandant de oaste dacă vrea să comande mai uşor cîte un recrut pe cîmpul de instrucţie şi să-l pregătească pentru arme sau să o facă în grup?[20a] Evident, el va alege cel de-al doilea mod şi te va lămuri că lucrul merge cu atît mai bine şi mai uşor.) 3. Chiar şi şcolarii învaţă mai uşor în ceată, din pricina emulaţiei, decît separat. Poetul spune: *Un cal puternic fuge mai repede din grajd cînd poate ajunge pe un altul şi să-l depăşească*[21].

26. Apoi va putea fi o uşurare cînd, *pentru o şcoală publică, se va alege un astfel de loc încît tineretul să poată ajunge uşor.* Adică, şcoala să fie *construită în mijlocul oraşului,* aproape de biserică, ca o comoară a bisericii; pe cît posibil, într-un loc frumos, înconjurat de grădini, de umbra copacilor şi a huceagurilor şi împodobită cu opere de artă, avînd atîta spaţiu, pentru fiecare clasă în parte[21a], cît mulţimea de tineri. Din vreme trebuie creată posibilitatea ca să locuiască copiii permanent împreună sau cel puţin să stea la un loc pe timpul zilei întregi. Atunci, pe drumul şcolii nu vor face năzbîtii, nu-şi vor pierde timpul şi nu vor uita cele pe care le-au învăţat.

27. *În continuare, respectarea ordinii severe în toate lucrurile va fi o mare uşurare.* Orice şcoală trebuie să fie ca un *lanţ,* în care fiecare verigă ţine pe cealaltă, şi astfel apare un întreg coerent — ca un *orologiu* în care o rotiţă apucă pe alta, încît totul se mişcă frumos şi armonios. Fiecare şcoală are, tot aşa, un anumit termen precis, cînd începe şi cînd sfîrşeşte, cu perioade intermediare care sînt necesare să fie străbătute spre a se ajunge la scop. Aici nu este inutil să avem grijă *ca fiecare şcoală publică şi fiecare clasă, în ceea ce priveşte programul, să aibă ritmul asemănător ritmului anului.* Aşa cum începutul şi sfîrşitul anului se situează în mod natural iarna, tot în această perioadă ar trebui stabilit şi începutul deschiderii şcolii şi al claselor, şi nu în alta. *Mai întîi,* din cauza armoniei tuturor lucrurilor cu toate. *Apoi,* din cauză că oamenii în această perioadă sînt mai puţin deranjaţi de obligaţiile lor publice, ca în alta. În al *treilea rînd,* sufletul oamenilor (şi al tineretului) este mai concentrat iarna decît primăvara (ca să nu mai amintim de vară sau de toamnă), prin acţiunea contrariilor din aer *(antiperistatis aeris),* care concentrează în orice corp viu forţa naturii. (De aceea şcoala ar trebui să înceapă iarna, şi nu de Sf. Grigore, cum obişnuiesc multe şcoli)[22].

28. Dar condimentul principal al plăcutului va fi *metoda de învăţămînt, întru totul practică şi întru totul atrăgătoare, astfel ca şcoala să devină cu adevărat un joc, un preludiu suav al vieţii întregi.* Aceasta se va realiza atunci cînd toate activităţile de viaţă vor fi aduse la forma (simplă) adecvată copilului, nu numai pentru a le face mai pe înţeles, dar şi de dragul bucuriei; de aceea, lucrurile trebuie prezentate în aşa fel încît la această vîrstă să provoace numai desfătare. Iar cînd o dată copiii vor părăsi şcoala şi vor sta în faţa sarcinilor vieţii, trebuie să li se pară aşa ca şi cum n-ar vedea nimic nou, decît o aplicare nouă şi plăcută la lucruri serioase[23]. În vederea acestui scop ar fi bine ca lucrurile să fie astfel dispuse încît orice şcoală să fie: 1) o mică *gospodărie* plină

de exerciţii privind conducerea casei; 2) *o republică în miniatură,* împărţită în decurii, ca nişte triburi de cetăţeni, care îşi au consulii lor, pretori, senat şi judecători, unde totul decurge în cea mai perfectă ordine[24], şi, în sfîrşit, 3) orice şcoală să fie ca o *biserică mică,* plină de lauda lui Dumnezeu şi de exerciţii sacre, cu alte cuvinte, un mic paradis, plin de bucurii, cu plimbări plăcute, spectacole şi discuţii improvizate, făcute numai pentru plăcere sau pregătite după un plan, spre a stimula meditaţia. În sfîrşit, dezbateri, spre a lămuri anumite probleme, pentru a redacta scrisori, apoi reprezentări teatrale, pentru ca şcolarii să ajungă la nobila libertate a cuvintelor. Dacă se va întîmpla astfel, atunci se va adeveri vechiul adagiu: *„Schola vera lusio mera" („O şcoală adevărată este un joc adevărat").*

29. În sfîrşit, cînd toate aceste lucruri se vor statornici, atunci, spre a le menţine în ordine, va fi necesar să se numească, pentru fiecare şcoală (în afară de învăţători pentru clase şi de directori), *inspectori* sau *controlori:* care se numesc *scholarchi,* bărbaţi riguros aleşi din rîndul autorităţilor, al clerului şi al cetăţenilor. Ca ei să menţină totul în perfectă ordine nu trebuie să fie instruiţi special, dar trebuie să fie cu adevărat evlavioşi, serioşi şi prudenţi. Ei trebuie să înţeleagă şi să fie gata să constate şi să îndrepte cu o severitate foarte bine intenţionată orice abatere de la ordine, fapt pentru care li se acordă autoritate publică.

30. Adaug că toate aceste şcoli trebuie să fie numite şi să fie şcoli pansofice, care să trateze în mod exhaustiv toate lucrurile: I. materiale; II. intelectuale; III. spirituale — adică fizica, metafizica şi hyperfizica (transcendentul)[25]. Şi anume, nu trebuie predate separat, ci legat, de-a lungul celor şapte etape de viaţă, urcînd pe temelii şi rudimente mereu spre trepte superioare, cît mai ample, pînă la culmile pe care le putem atinge în această lume. În şcoala pansofică nu vor exista mari dificultăţi, ci, din contra, totul se va desfăşura extrem de uşor, deoarece nimeni nu va avea nevoie de vreo bibliotecă complicată, de învăţători sau de metode greu de urmat. Căci *biblioteca* va fi: I. — fiecare pentru el însuşi; şi II — toate făpturile în jurul lui; iar III — Sf. Scriptură, pe care orice discipol al pansofiei va considera necesar să o aibă în mînă[26]. *Învăţător* va fi: I. din nou fiecare pentru el însuşi; II. orice făptură a lui Dumnezeu să fie supravegheată în mod raţional; III: spiritul lui Dumnezeu, care ne învaţă firea noastră lăuntrică, trebuie invocat mereu cu devoţiune. În sfîrşit, *metoda* va fi întotdeauna aceeaşi, simplă şi uşoară: va începe cu *teoria* apoi va avansa la *practică* şi va ajunge la *folosinţă (chresis).* Dar despre aceasta, mai amplu în capitolele următoare.

Capitolul VI

PAMBIBLIA

Despre CĂRŢI şi despre alte mijloace destinate a sluji culturii universale a spiritelor

Acest capitol s-ar putea intitula *Panorgania* şi tratează despre mijloacele care servesc la educarea spiritelor, prezentîndu-se şi indicîndu-se modul lor de utilizare [1]: I. în primul rînd, cunoaşterea *lucrurilor* prin contactul direct al acestora cu simţurile; II. apoi, *reprezentarea* pictată sau sculptată a lucrurilor; III. în sfîrşit, *descrierea* lucrurilor, făcută cu ajutorul cuvîntului, pe care le numim *cărţi.* Întrucît nu toate lucrurile pot fi aduse la şcoală şi nu întotdeauna le putem reda cu destulă uşurinţă în imagini pic-

tate, sînt suficiente pentru informare *cărţile* pregătite în acest scop.

2. Prin *Pambiblia*, aşadar, *denumim întregul complet al cărţilor destinate pentru cultura universală şi elaborate corespunzător legilor metodei universale.* Nu cumva este vorba de biblioteci complete? Aşa se crede, îndeobşte, că omul care vrea să devină înţelept trebuie să citească multe cărţi şi că puţini ajung la adevărata înţelepciune din cauză că le lipsesc multe din cărţile necesare. Dar Dumnezeu ne-a dat numai trei cărţi, suficiente pentru tot: *lumea* din jurul nostru, plină de creaţii, *mintea* dinlăuntrul nostru, plină de raţiune, şi *revelaţiile*, exprimate prin cuvinte şi relatate în Sfînta Scriptură înainte de noi. Despre ele a vorbit înţeleptul Sirah: *„Izvorul înţelepciunii este cuvîntul lui Dumnezeu între cele înalte ..."* (*Înţelepciunea lui Isus Sirah*, 1, 5) — negreşit, întreitul cuvînt al lui Dumnezeu: *gîndit, spus* şi *făcut*. Făpturile toate sînt opera lui Dumnezeu, adică lumea cea nespus de plină de făpturi. Cele *spuse* de Dumnezeu sînt cărţile inspirate sau dictate de graţia lui Dumnezeu. Cele *gîndite* de Dumnezeu sînt înseşi acţiunile sufletului nostru, create după imaginea lui Dumnezeu, în care străluceşte copia arhetipului său *(ectypus archetypi)*. Aceste trei cărţi se numesc *Izvorul înţelepciunii.* În comparaţie cu ele, chiar cele mai bune cărţi ale oamenilor nu sînt decît pîrîiaşe formate din picăturile de ploaie ale observaţiilor particulare, care curg cine ştie unde şi numai cîteodată. Pe cînd cărţile divine sînt ca un mare abis subteran, din care ţîşnesc izvoarele perene, sau ca un ocean deschis, care are continuu vapori, nori şi ploaie. Cărţile oamenilor sînt ca nişte candele aprinse acasă şi strălucind doar într-o cămăruţă sau ca făcliile care slujesc celor ce umblă prin pieţe. Însă cărţile divine sînt lumina boltii cereşti, care luminează lumea întreagă.

3. *Aceste trei cărţi ale înţelepciunii divine constituie o adevărată şi completă bibliotecă, cel mai deplin îndreptar al tuturor lucrurilor care sînt necesare pentru om de ştiut, de crezut, de făcut şi de sperat, aici şi în veşnicie* — dar numai pentru cei care au fost aduşi deja la desăvîrşita înţelepciune. Cine însă abia acum porneşte la drum, acela are nevoie de unele cărticele informatoare, care să-l introducă în această bibliotecă completă a lui Dumnezeu. Acum este vorba de alcătuirea lor. Condiţia *esenţială a acestora este să corespundă* **direct, deplin** *şi* **clar** *adevăratului lor scop, adică adevăratei educaţii a oamenilor.*

4. *Direct*, astfel ca nimeni care va fi condus pe acest drum să nu poată fi abătut de la adevăratul său ţel ori să nu ajungă la el. Aceasta se va întîmpla dacă Dumnezeu, bunul nostru suprem şi veşnic, se constituie pe de-a-ntregul ca un etern principiu, transcendent, fără să existe vreo îndoială, ca şi viaţa şi suflarea a tot ce există, pentru ca viaţa şi suflarea noastră să le dea viaţă mereu, pînă în ceruri[2].

5. *Deplin*, astfel încît oricine va fi condus pe acest drum să nu poată pierde nimic din consideraţia sa pentru viaţa prezentă şi cea viitoare. Aceasta se va întîmpla dacă tot ceea ce Dumnezeu a expus pe scena lumii[3] sale să fie înfăţişat aici pe pămînt, astfel ca toţi oamenii să fie cultivaţi prin toate acestea, adică să fie *înţelepţi la minte, puternici în voinţă şi stăpîni pe faptele lor întru Dumnezeu.*

6. *Clar*, astfel ca în această cale să nu apară nimic ca inaccesibil. Aceasta se va întîmpla cînd cărţile şcolare vor fi, *pe cît se va putea, puţine şi succinte*, fără să înspăimînte prin număr şi mărime. Nimic să nu le lipsească din ceea ce este necesar şi să nu fie împovărate cu lucruri de prisos. În al *doilea rînd*, să fie compuse după o metodă plăcută, ademenind prin noutăţi mereu atrăgătoare şi printr-o claritate neîntreruptă. Să nu provoace dezgust prin repetarea aceloraşi lucruri sau prin dificultăţi provocate de neclaritate. În al *treilea rînd*, toate trebuie să fie tratate cu un atît de limpede şi temeinic adevăr, încît mintea tuturor oamenilor să recunoască faptul

că în aceste cărţi se oferă adevărata cheie a cărţilor lui Dumnezeu, care deschide înţelegerea pentru toate lucrurile cuprinse în ele. Ne vom opri mai pe larg asupra fiecăruia din aceste puncte:

7. Am spus că sînt necesare doar *puţine* cărţi, pentru ca numărul lor să nu sperie; totuşi este necesar să fie mai multe şi realmente distincte între ele, potrivit treptelor de vîrstă pe care le urcă fiecare om de la leagăn pînă în floarea vîrstei sale (ἀκμήν), mai ales că niciodată nu pot fi trăite simultan două trepte de viaţă, ci una îi urmează celeilalte; tot aşa îi trebuie fiecărei vîrste să i se distribuie adecvat îndatoririle ei *(pensum)*, pentru ca astfel să fie exclus prilejul de pripire. De fapt, cine vrea să escaladeze două sau trei trepte sau mai multe deodată, pe acela îl paşte pericolul să-şi zăpăcească ochii, mîinile şi picioarele, să-şi ameţească mintea şi astfel să alunece şi să cadă.

8. *Dar cîte cărţi vor fi?* Atîtea cîte clase există, în funcţie de vîrstă şi de scopuri diferite de învăţămînt, subordonate unele faţă de altele. Prin *clasa şcolară* înţelegem o grupă de şcolari pe care îi unesc aceleaşi studii, astfel ca să poată realiza cu succes acelaşi progres reciproc, primind, în acelaşi timp, aceleaşi reguli şi trecînd prin aceleaşi exerciţii. Dar în aceeaşi grupă trebuie să se aplice aceeaşi învăţătură, în mod gradat. Dintre acestea, cele mai importante sînt trei: I. *începătorii*, II. *avansaţii* şi III. *cei care termină.*

9. *Dacă totuşi se îngăduie să fie mai multe cărţi, atunci nu este rău dacă sînt concise.* Lucrul este posibil dacă ele cuprind numai adevărul şi ceea ce este evident, util pentru viaţă (prezentă şi viitoare). Aici n-au ce căuta amănuntele, curiozităţile şi controversele, pentru că misiunea noastră nu este de a le semăna şi de a le împlînta şi nici nu trebuie să îmbuibăm mintea tineretului cu asemenea lucruri, care pot fi într-un fel sau altul un obiect de dispută. Mai întîi este potrivit să se ştie acele lucruri care pot fi însuşite cu siguranţă şi în care nu există răspîntii încît să conducă tineretul pe lunecuş. Încă din primii ani, (copiii) trebuie să se deprindă a se sprijini pe ceea ce este sigur. Aşa vor dobîndi o temeinică prudenţă de-a lungul întregii lor vieţi, ca să nu se adevereasă tînguirea lui Seneca: *„Ignorăm cele care sînt necesare, pentru că am învăţat cele care nu sînt necesare"*[4]. Dacă vrea cineva mai tîrziu să cunoască lucrurile discutabile şi probabile, îi stă deschis terenul autorilor de îndată ce a pătruns prin uşa şcolii la înţelegerea limbilor, a lucrurilor şi a raţiunilor omeneşti.

(Dumnezeu nu a poruncit să se ia în arca lui Noe viermi, păduchi, muşte, ţînţari etc., ci numai animale cu structură mai mare, pentru propagarea speciei lor. Aceste mici fiinţe de rînd sînt o batjocură a naturii şi apar orişiunde soarele îşi manifestă puterea sa[5]. În chip asemănător, lumina minţii produce, prin forţa-i înnăscută, lucruri infinite, numai să fie aşezate corect temeliile. Şi astfel este de ajuns să discutăm despre aceasta.)

10. Există şi o altă raţiune a cărţilor scrise concis, şi anume aceea că ele contribuie, în mare măsură, la claritatea şi temeinicia judecăţii asupra lucrurilor. Manualele şcolare pot fi astfel scrise încît acelaşi text să slujească începătorilor, avansaţilor şi celor care termină, fără ca să mai fie nevoie de o publicare aparte pentru noţiunile elementare şi fără adăugiri după aceea într-o ediţie extinsă, la fel cum nu sînt necesare nici indicaţii cu privire la sumar sau cele referitoare la capitole şi la marginalii[6]. Aceasta se poate *realiza în text prin caractere de tipar diferite*, evidenţiindu-se cu litere majuscule lucrurile pe care urmează să le citească şi să le înveţe pe de rost începătorii, cu caractere antiqua cele care sînt pentru avansaţi şi cu caractere cursive cele care sînt pentru cei care termină, ca de exemplu: DUMNEZEU, *acest început fără sfîrşit, izvorul a tot ceea ce există*, a vrut să-şi manifeste măreţia puterii, a înţelepciunii şi bunătăţii sale şi A CREAT de aceea din

nimic LUMEA vizibilă *şi a împodobit-o cu cele mai frumoase făpturi într-o infinită varietate, ca o privelişte nespus de plăcută a frumuseţii sale veşnice, a bogăţiilor şi a farmecului său.* Cere începătorilor să citească numai ceea ce este tipărit cu majuscule, şi ei au în acest fel fundamentul întregii gîndiri exprimate prin trei cuvinte: DUMNEZEU A CREAT LUMEA. Cere celui avansat să citească acelaşi lucru şi să adauge ceea ce este tipărit cu caractere antiqua şi va descoperi o gîndire mai deplină din treisprezece cuvinte: cînd DUMNEZEU a vrut să-şi arate măreţia sa neîndoielnică, a CREAT din nimic această LUME vizibilă. În sfîrşit, dacă se citesc în ordine toate cuvintele, se obţine o frază completă de 42 de cuvinte [7].

11. Aş îndrăzni să sfătuiesc să se tipărească în această formă cărţile şcolare (chiar şi manualul biblic) [8], din următoarele motive: *mai întîi,* cunoaşterea vagă a lucrurilor să preceadă cunoaşterii distincte, şi generalitatea unei teme să preceadă explicaţiei complete — aşa ar trebui să fie în mod neîntrerupt. Noi sîntem deprinşi cu sumare pe marginalii sau la începutul capitolelor; eu propun însă o prescurtare, ca fiind mai elegantă, fără extinderea textului. În al *doilea* rînd se va face economie de hîrtie şi de volum dacă marginea paginii nu este ocupată cu adnotări marginale. În al *treilea* rînd se va ascuţi mai bine judecata celor care citesc, mai ales a celor tineri, care vor recunoaşte mai uşor ceea ce este esenţial în cuvînt (şi în consecinţă, în lucruri şi în conceptele lucrurilor) şi ceea ce este complementar şi decorativ.

12. Toate aceste cărţi vor fi gradate şi în acelaşi timp organic unite între ele şi în cadrul lor. Astfel ca tot ceea ce succede să provină din ceea ce precede, la fel ca la un arbore, ale cărui ramuri noi, frunze, flori şi fructe răsar din mlădiţe. În sfîrşit, oricine să poată spune despre cel ce a scris această carte:

Iudice non opus est nostris, nec vindice, libris
Ordine dum stabunt, luceque cuncta sua.

(Pentru cărţile noastre, nu este nevoie nici de judecător, nici de apărător, cîtă vreme cele ce se află în ele se vor păstra prin ordinea şi lumina lor) [9].

13. În primul rînd trebuie observat *ca toate cărţile să fie scrise după o metodă extrem de clară, astfel ca ceea ce este explicat să fie uşor de înţeles, nu numai în şcoală, dar şi în afara şcolii, de autodidacţi.* Adică, oamenii care n-au posibilitatea să urmeze o şcoală publică să fie în stare (cu ajutorul acestor cărţi) să înlăture această lipsă prin propria lor iscusinţă (de ştiu numai să citească) şi să pătrundă în totalitatea lucrurilor, atingînd astfel acest obiectiv. În felul acesta, diferenţa dintre autodidacţi şi cei instruiţi în şcolile publice va consta numai în aceea că ultimii, datorită exerciţiilor, nu mai au ezitări în ştiinţa lor ca cei dintîi, dar le este comun şi unora şi altora că nu vor ignora nimic din ceea ce este util.

14. Se va obţine acest lucru dacă majoritatea cărţilor s-ar scrie sub forma de dialog. De fapt, Trasymachus al lui Platon are dreptate cînd spune: *este mai uşor să întrebi decît să răspunzi* [10] (şi nimeni nu se îndoieşte de acest adevăr). Iată o cale pregătită pentru a uşura munca învăţătorilor şi a şcolarilor. Pe această cale toţi să se obişnuiască să întrebe despre toate, în mod inteligent, şi să răspundă inteligent la întrebările puse inteligent, fie că rolul de a întreba îi revine învăţătorului sau şcolarului. Fiecare trebuie să se deprindă să susţină ambele roluri, atît pentru a învăţa cît şi pentru a examina, şi astfel toţi vor deveni cu adevărat înţelepţi dacă vor învăţa să întrebe şi să răspundă inteligent despre tot.

15. În acest fel s-ar putea obţine ca manualele *să nu fie un tezaur de erudiţie şi de înţelepciune* (cum se spune în mod obişnuit) *ci pîlnii* [11] prin care, ca prin nişte tuburi şi canale, să se reverse în spiritul celor care citesc atent orice izvorăşte din întreita carte a înţelepciunii lui Dumnezeu. Atunci munca învăţătorilor şi a şcolarilor nu ar fi altceva decît o transfuzie a luminii din cărţile clare în minţi lucide.

16. Să rezumăm: *orice carte din vremea noastră (şi mai ales cea şcolară) va trebui să fie în întregime o carte de pansofie, pampaedie, panglottie şi panorthosie. Pansofie,* transmiţînd partea cea mai bună a întregii şi deplinei înţelepciuni, corespunzător treptei — mai concis sau mai pe larg. *Pampaedie*: slujind pentru orice pricepere în toate, fiecare adecvat treptei sale. *Panglottie*: traductibilă în limbile tuturor popoarelor, datorită stilului uşor şi simplu. *Panorthosie,* slujind, în mod eficace, prevenirii sau îndreptării coruperii lucrurilor, fiecare după locul şi felul său.

17. *Dar cum se va realiza aceasta?* Răspund: întocmind cărţi publice destinate reformării lumii; de *pansofie, pampaedie, panglottie şi panorthosie,* şi anume separînd *adevărul de neadevăr* în cele pansofice, *avantajul de dezavantaj* în cele pampaedice, ceea ce este *clar de obscur* în panglottice şi în panorthosice — ceea ce este *salutar de ceea ce e nociv,* astfel ca cel dintîi să rămînă, iar celălalt să dispară.

18. Pentru aceasta pare oportun să se stabilească legi speciale pentru autorii de cărţi, pe care să le respecte Colegiile luminii [12] *(Lucis Collegae),* precum şi toţi aceia care în viitor se vor dedica elaborării acestor cărţi. În acest scop prezint următoarele 12 (principii):

1. *Într-un veac luminat trebuie să nu ne gîndim la multiplicarea cărţilor, ci la îndepărtarea celor vătămătoare şi inutile şi la înţelegerea celor bune.* (De fapt, trebuie sporită bucuria şi nu numărul — *Isaia,* 9, 3; iar drumul Sionului să fie netezit ca să fie simplu şi drept — *Isaia,* 35, 8.)

2. *Dacă vrea totuşi cineva să scrie, atunci să i se permită, cu condiţia să scrie, nu să copieze.* Apollodor Atenianul a spus că dacă cineva ar scoate din cărţile lui Chrysippus ceea ce aparţine altora, lui nu i-ar mai rămîne decît o pagină goală [13]. Şi în vremea noastră există nenumăraţi cîrpitori de cărţi, de unde şi mulţimea infinită de cărţi noi, dar în cele mai multe dintre ele nu găsim nimic cu privire la lucruri şi descoperiri noi. Ar trebui sistat cu totul un asemenea mod de a scrie, care numai îngreuiază şi zăpăceşte capetele.

3. *Cine scrie — să scrie o carte, nu o năzbîtie!* De aceea trebuie părăsit obiceiul izvorît, pe de o parte, din lipsa de curaj, iar pe de altă parte, din lăudăroşenie, de a cita autori cu orice prilej. Cine procedează aşa se teme că nu i se va da crezare sau că nu va fi apreciat dacă pentru ceea ce are de spus nu indică martori importanţi, sau vrea să creeze impresia că a citit mult. Aşa îşi încarcă el cu trimiteri ideile, propoziţiile şi cuvintele. O asemenea cazną îi provoacă cititorului silă, şi lucrul care poate fi spus mult mai pe scurt, îl încurcă prin fleacuri. Ar trebui să avem grijă ca aşa ceva să dispară pe viitor. Lucrul însuşi trebuie prezentat înaintea ochilor şi nu părerile despre acesta. Dacă anumite expresii sînt elegante, le adoptăm ca un patrimoniu comun, şi nu ne mai interesează să ştim cine este autorul cutărei sau cutărei gîndiri, deoarece aceasta se arată în indicii gnomologici [14]. Ei ar trebui să fie editaţi separat, astfel ca cititorul să nu fie abătut prin ceea ce este auxiliar de ceea ce este principal. La vînătoare să n-ai obiceiul să faci să se piardă timpul — atît pentru tine cît şi pentru alţii — povestind de unde este cutare sau cutare cîine şi de la cine ai primit cu împrumut lancea de vînătoare; nici cei care aduc mîncăruri la masă nu enumără mai întîi din ce grădină sau din care piaţă provin ele, fiindcă, precum nici bucătarul nu se îngrijeşte de astea, cu atît mai puţin stomacul, care transformă bucatele în chil şi le face ale sale pe toate.

4. *Să se publice numai descoperiri noi şi bune.* Sau observaţii noi şi utile asupra unor descoperiri anterioare, spre a înţelege mai bine tainele lucrurilor sau spre a face o mai bună aplicare a acestora. Ar trebui să piară acel rău obicei

de a publica cărți despre lucrurile deja cunoscute (adică transcrieri din alte cărți, și să fiarbă varza o dată fiartă). Dacă vreunul, modificînd doar stilul, va dori să pară că a făcut o carte și va vinde cele străine drept ale sale, acela să fie considerat plagiator și ridiculizat ca bucătarul acela al lui Plaut care vrea să pregătească în alt fel ceea ce altul deja a pregătit[15].

5. *Dacă cineva are vreo descoperire nouă sau observații mai frumoase asupra descoperirilor anterioare, să le comunice lumii simplu, fără mixturile acelor lucruri care se știu de mai înainte.*

Să se îndepărteze mania aceea de a scrie o carte nouă din pricina unei singure observații noi. Este mai bine să se ofere simplu o singură piatră prețioasă, strălucind prin ea însăși, decît să fie ascunsă într-o grămadă de nisip, de lut sau de pleavă. Aceasta se recomandă din mai multe motive:

1) *Deoarece Hristos ne-a oprit ca lumina aprinsă să o punem sub obroc*, ci într-un sfeșnic ca să lumineze pentru toți[16]. Dar ce face acela care, descoperind scînteia nouă a unei observații frumoase, o acoperă cu cenușa lucrurilor deja cunoscute? (Căci lucrurile cunoscute nu impresionează.)
2) *Este în interesul propriu al descoperitorului*, dacă este om înțelept, să comunice lumii gîndurile sale frumoase, pentru ca prin descoperirile sale înțelepte să devină cunoscut. Dacă nu-și îngroapă pietrele sale prețioase și le expune, neacoperite, luminii, atunci cel ce este avid să cunoască pietrele prețioase ale înțelepciunii le cunoaște și, foarte repede, odată cu acestea, va cunoaște și numele descoperitorului.
3) Va aduce folos acest lucru, *pentru a stăvili mai ușor potopul atît de vătămător al cărților nocive* care a fost provocat de nechibzuința semidocților și a grozăviților. Cît timp ei nu vor avea nimic pe care să-l dea din al lor[11], se vor lăsa (de scris) și din acest motiv preocupările față de lume se vor micșora în mare parte.
4) *Din pricina aceasta se va ajunge mai ușor la accesul culturii*, deoarece a te elibera de lucruri de prisos înseamnă a te elibera de fleacuri.
5) *Și va fi aceasta și pentru sporirea însăși a înțelepciunii, cînd noile descoperiri vor ajunge să fie tuturor cunoscute.* Căci va fi greu ca un om cuminte să nu se bucure văzînd în fiecare an ce noi descoperiri au fost scoase la lumină. Din acest motiv, orice scînteie luminoasă căzută pe grămada de lemne a unei bune priceperi va aținta cu ușurință o nouă și frumoasă flăcăruie.
6) *Aici se poate imita prudența politică*, potrivit căreia nici unui cetățean nu i se permite să vină la stabilirea impozitului asupra averii sale (și nici el nu dorește) împovărat cu bunuri străine. Aceasta o fac numai cei proști. Tot așa, în armată, la trecerea în revistă, nici un comandant nu îngăduie să iasă în față alți soldați cu arme străine, ci numai soldații săi și cu armele lor.
7) *În sfîrșit, să revenim pe urmele bătrînilor înțelepți*, care se străduiau ca vorbele lor să fie ca niște țepi de fier, ca niște piroane înfipte în adînc (*Ecclesiastul*, 12, 11). De altfel, se știe cu certitudine că cei șapte înțelepți din Grecia au devenit renumiți prin unele sentințe, ca și majoritatea bărbaților vestiți prin apoftegmele lor. Iar Hipocrate, fiindcă a scris lapidar, e considerat că a scris oracole. Cavalerul englez Wottonus[17] și-a dorit următorul epitaf: Aici zace îngropat acela care cel dintîi a rostit această sentință: PRURITUS DISPUTANDI EST SCABIES ECCLESIAE (Mîncărimea de limbă este o scabie a bisericii).

6. *Să nu fie dat nimic la lumină, decît dacă mărește lumina și avantajele oamenilor.* Evident că trebuie să fie clarificat ceea ce este necunoscut, să fie ordonat ceea ce este confuz și să fie consolidat ceea ce este șovăitor. În acest fel, oamenii trebuie să fie eliberați de obscuritatea ignoranței, de fumul opiniilor, de vîrtejul discordiilor și să fie conduși la strălucirea, frumusețea și puterea luminii.

7. *De aceea, nimic nu trebuie să se scrie și să se publice din ceea ce n-ar fi adevăr explorat și de utilitate sigură.* Augustin spunea: *„este preferabil un adevăr mai mic decît tot ceea ce ne putem imagina în mod arbitrar"*[18]. Erorile oamenilor mari obișnuiesc să inducă în eroare și pe alții. De aceea să fim atenți! Iar dacă cineva, în loc de adevăr, prezintă un neadevăr, să fie pedepsit prin blamul public.

8. *Cărțile noi să fie scrise după metoda matematică*[19]: *nimic prin dezbateri, ci totul prin demonstrație.* Cît privește lucrul, ordinea și stilul folosit, totul trebuie astfel scris ca și razele soarelui. Așa cum ochiul sănătos n-are nevoie de lumînare la lumina soarelui și nici de lunetă sau de călăuză, și așa cum el nu poate nega soarele și nici ceea ce stă în lumina soarelui, tot astfel o minte sănătoasă nu trebuie să aibă nevoie — la citirea acestor cărți — de comentarii, dar nici nu se poate sustrage în fața evidenței adevărului demonstrat. De este ceva care nu poate fi scris așa, atunci nu trebuie exprimat în scris în mod afirmativ sau negativ, ci problematic. Un asemenea lucru trebuie tratat conștiincios, sub ambele aspecte, și să se arate clar încotro înclină adevărul. Autorul trebuie să se rețină de la o apreciere personală și să lase cititorului libertatea de hotărîre. El însă trebuie să se străduiască pentru o cercetare deplină a lucrului. Așa va apărea clar că și motivele reținerii (τοῦ ἐπέχειν) sînt juste. Totodată, el oferă altora un bun exemplu de a nu se pripi în apreciere și îi îndeamnă să se străduiască mai mult pentru cercetarea adevărului. Prin aceasta vom observa însăși maniera universală de a proceda a Apostolului (*Filipeni*, 3, 15 și I. *Corinteni*, 3, 15)[20], și vom imita acea sinceritate lăudabilă a antichității cînd, în caz de îndoială, se exprima deschis un: *„Non liquet!"* („Nu e clar")[21]. În felul acesta se va termina o dată cu acele polemici în scris care au devenit, în epoca noastră, o adevărată plagă.

9. *Nimeni să nu publice cărți înainte de vreme, pripindu-se, ci, din contra, fiecare să se obișnuiască să-și alcătuiască și să-și realcătuiască, să-și plăsmuiască și să-și replăsmuiască, curățindu-și scrierile pînă ce fiecare carte terminată corespunde exact normei lui Polykleitos*[22].

Cele născute în grabă pier repede; cele lucrate cu îngrijire, îndelung și exact, își duc viața. Zeuxis îi răspunde lui Agatharch, care se lăuda că pictează cu repeziciune: *„Eu pictez încet, dar picitez pentru eternitate"*. Cînd Virgiliu se plîngea odată că în trei zile întregi n-a reușit să scrie măcar trei versulețe, iar un altul se lăuda că într-o singură zi a compus trei sute de versuri, Virgiliu i-a răspuns: *„Se poate, dar între versurile tale și ale mele este o deosebire: ale tale ajung pentru trei zile, iar ale mele pentru o veșnicie!"*[23].

10. *Nici o carte mai mare să nu se publice fără indice.* O carte fără indice este ca o casă fără ferestre, un trup fără ochi, o avere fără inventar — nu o poți folosi. S-ar putea scrie o carte atît de ordonat încît de la prima răsfoire să fie imposibil să nu știi unde stă ceva (adică orice lucru la locul său firesc). Dar o asemenea carte dobîndește și mai multă lumină dacă, pe lîngă o justă ordonare a materiei, arată în șir ordinea alfabetică a cuvintelor *(alphabetica vocum)*. Și în acest context trebuie luat în considerație ceea ce spune poetul:

Indice non opus est nostris,
nec vindice, libris
in quibus en clarent
omnia luce sua[24].

(Pentru cărțile noastre nu este nevoie nici de indice, nici de interpret, pentru că într-adevăr toate se luminează prin lumina lor.)

11. *Cărțile noi viitoare ar trebui să fie numai cheie și introducere la cărțile lui Dumnezeu — la natură, la Sf. Scriptură și la laboratorul propriei gîndiri.*

Căci, de fapt, noi trebuie să tindem într-acolo ca oamenii să fie instruiți direct prin Dumnezeu (θεοδίδακτοι)[25], și nu învățați și admonestați de oameni. *Cunoaște pe Domnul* — însă ca toți să-l vadă, să-l pipăie, să-l audă și să-l cunoască numai pe Dumnezeu în toate operele, cuvintele și inspirațiile sale, de la cel mai mic pînă la cel mai mare, așa cum ne-a fost promis (I e r e m i a, 31 34)[26].

12. *Nici o carte să nu se publice de către nimeni fără știrea și consultarea Colegiilor Luminii.*

Cu alte cuvinte, nu se va întreprinde nimic în problemele privind starea bisericii și ocîrmuirii fără teologi și bărbați politici.

N. B.[27]. Acel rău obicei de a împrăștia în public după bunul plac orice tipăritură, ca un izvor constant de confuzie, să-și găsească cu adevărat sfîrșitul și să nu mai rămînă nici urmă de el.

13[28]. Pentru ca să apară cu atît mai limpede că aceste sfaturi sînt bune, și amintirea lor să se poată imprima mai ușor în minte, să le redactăm prin seria categoriilor pansofice și vom afla că la fiecare categorie există în aceste propoziții ceva util, de exemplu:

1) Categoria *substanței* ne avertizează că trebuie să fie scrise cărți numai despre lucruri temeinice, destinate să fie cu adevărat folositoare.
2) Categoria *timpului* ne avertizează că ele trebuie să fie editate o dată în an, adică să fie publicate simultan și o dată în cursul anului, în orice parte ar fi scrise și editate, ca o recoltă a luminii, așteptată cu nerăbdare și primită cu bucurie de fiii luminii;
3) Categoria *locului* să ne avertizeze că aceste făclii ale luminii trebuie să apară numai de la academii, ca cele mai înalte ateliere ale luminii, și nu din altă parte, spre a preveni astfel orice dezordine (ἀταξίας)[29].
4) Categoria *cantității* ne avertizează că noile cărți trebuie să fie reduse ca volum, restrînse ca număr, dar bogate în conținut, fără ca prin aceasta să obosească spiritele, ci, dimpotrivă, să le recreeze și să le ofere o hrană bună, ușor asimilabilă și substanțială;
5) *Calitatea* cere ca toate (cărțile) să fie apodictice, să reverse lumina clară a adevărului, și nu fumul opiniilor;
6) Categoria *acțiunii* ne dă speranța că, mergînd pe calea aceasta, vor scrie mai puțini, dar mai bine, spre marele avantaj al lumii.
7) Categoria *pasivității* ne promite să sperăm că toate cărțile noi vor deveni imediat cunoscute tuturor, căci toate academiile din lume își comunică între ele noi cataloage, chiar în același an cînd va apărea ceva frumos;
8) *Ordinea* ne promite că se pot elimina atîtea confuzii cu privire la acest punct și că pot lua sfîrșit atîtea care conțin tînguiri ale înțelepților, răspîndite încă de pe timpul lui Solomon *(Ecclesiastul,* 12, 12)[30].
9) *Utilitatea* avertizează că acest lucru va fi de un atît de mare folos încît toată lumea va fi fericită. Ea nu va mai fi copleșită de potopul cărților și noi nu vom mai fi înșelați de valori aparente, deoarece lucrurile înseși vor fi dăruite pentru toți, demonstrate deschis, în fața ochilor, pentru a vedea și pipăi. În sfîrșit, în acest fel lumea va fi eliberată de păreri și condusă spre știință.
10) *Dragostea* —ce prilej pentru desfătare! Toți se vor îndrepta astfel spre lumină și an de an în mod mai plăcut.
11) *Defectele* vor fi eliminate. Căci ce lacune nu vom putea umple printr-o dezbatere atît de frumoasă și de ordonată a inteligențelor luminate pentru sporirea luminii?
12) *Monstruosul* ar mai putea rămîne în domeniul literar? Deloc, toate vor fi frumoase.
13) *Combinarea* și *înglobarea*: nu va strica dacă doi sau mai mulți bărbați învățați (sau chiar academii întregi) își vor uni eforturile fie pentru dezvoltarea apodictică a acelorași materiale, fie prin unirea acestor lucrări într-un singur corp, înainte de publicare sau să apară separat ce este al fiecăruia, totuși editat în același volum. Atunci învățații din lumea întreagă vor avea facultatea liberă de a judeca despre toți sau despre fiecare în parte etc.

14. Pentru o și mai mare lumină, Colegiile Luminii se vor îngriji să pregătească, înainte de orice, cărți cu caracter universal: o *pancosmografie*, o *pancronologie*, o *panhistorie*, o *pandogmatie* și o *pansofie*[31]. În afară de aceasta, se va îngriji de comentarii panarmonice (sinoptice) asupra cărților lui Dumnezeu, împreună cu *Poarta limbii ebraice* pentru profeți și cu *Poarta limbii grecești* pentru apostoli — astfel ca să avem acces către aceia care vorbesc în limba lor proprie. În sfîrșit, tot în legătură cu acestea și o *pangnomică* completă și o (carte) de *Explicație universală a nodurilor* (adică a punctelor dificile), precum și un *Cimitir al erorilor* și tot ceea ce cu timpul se va dovedi de utilitate comună. Cu privire la aceste cărți vom expune deschis punctul nostru de vedere, rugîndu-l pe cititor să ne scuze că insistăm atît de mult (cu reforma cărților), mai ales că aceasta este o parte esențială a panorthosiei.

15. *Pancosmia*, sau *pancosmografia*, va fi completă dacă va cuprinde hărți chorografice exacte ale cerului și pămîntului cu cele două emisfere, lucru care va fi posibil dacă fiecare popor se va strădui să facă o descriere precisă a pămîntului patriei lui[32]. Plecînd de aici, se va putea întocmi un compendiu general, cu scopul ca fiecare muritor să-și cunoască patria și ca fiecare popor să ajungă să se aprecieze just pe el însuși și pe vecinii săi (văzînd a cîta parte îi revine din tot, unde se află așezat și cu ce daruri naturale și priceperi practice este înzestrat).

[Aici s-ar putea pleca de la denumirea insulelor, a promontoriilor sau a fluviilor care, de obicei, sînt numite după descoperitori sau după zilele în care au fost descoperite. (Dar ce are aceasta de-a face cu realitatea?) Ar fi mai bine ca ele să fie numite după denumirea popoarelor care locuiesc acolo, iar pe acestea să nu le numim altfel decît se numesc aceste popoare. Căci de ce dacă pe mine mă cheamă Ioan, unul să mă porecleaască Paul? De ce să numesc Madagascar insula Sf. Laurențiu? și să prefer Madagascar?]

16. *Pancronologia, pancronia.*

17. *Panhistoria*[33].

18. *Pandogmatia* va fi cartea care prezintă părerile deosebite ale diferitelor popoare și ale bărbaților lor aleși, asupra lucrurilor. Utilitatea unei asemenea cărți, de este bine alcătuită, este triplă:

1) Bibliotecile celor vechi ar fi date la îndemîna minților mai cuprinzătoare dacă toți le-ar putea încerca savoarea pentru toate lucrurile. 2) S-ar putea vedea de aici gradarea luminii la neamul omenesc, diversitatea darurilor lui Dumnezeu și a forței adevărului care străbate prin întunecimea erorilor și a halucinațiilor. 3) În sfîrșit, însăși devierea erorilor atît de intensă și variată va fi pusă în adevărata lumină, iar lumina adevărului pansofic va fi din ce în ce mai la îndemînă, se va întări și se va restabili. Se pare însă că este mult mai bine să se uite și să se îngroape erorile secolelor trecute (pe baza proorocirilor lui I s a i a 43, 18; și 65, 16, 17 etc.; și 66, 22; și I e z e c h i e l, 39, 12—13)[34], dar celor care sînt siguri de adevăr

nu le poate prejudicia luarea în considerație a unei erori străine. Prin aceasta, oamenii învățați au ocazia să astupe toate fisurile pe unde ar putea din nou pătrunde întunericul erorii[35] și să mulțumească lui Dumnezeu pentru marea sa gratitudine și iluminare. Tot ceea ce poate fi socotită descoperire omenească trebuie învățat aici. Nu trebuie neglijată nici o carte, nici un gînditor, indiferent de locul și timpul în care a trăit, de societatea sau de școala filozofică, medicală sau teologică din care a făcut parte. Doctrina sa trebuie luată din nou în considerație, cercetată și verificată prin piatra adevărului[35a]. În felul acesta se va aduna și se va unifica adevărul despre lucruri dispersate în toate părțile. Căci fiecare eroare se bazează pe un adevăr oarecare (ea nefiind altceva decît un adevăr denaturat și rău înțeles). Însă de îndată ce se descoperă eroarea și se înlătură, ceea ce rămîne este adevărat și trebuie unit cu adevărul comun și armonic împrăștiat prin toate. Aceasta înseamnă să alegi aurul nu numai din gunoaiele lui Ennius[36], dar și din operele lui Virgiliu, Cicero, Seneca și din orice înțelepciune din afară de Dumnezeu. Creatorii pansofiei nu trebuie să neglijeze nimic. Chiar și ciudatele paradoxuri trebuie să fie cercetate spre a se vedea ce adevăruri ascunse zac în ele. Prin aceasta se va distruge orice eroare încuibărită și se va întări în mintea noastră domnia adevărului etern. Nu există un remediu mai eficace împotriva veninului decît de a-l scoate din cei otrăviți și a-i scăpa de otravă (căci ceea ce este legat de la natură de venin, dar a avut totuși puterea de a se feri de otrăvire, își păstrează aceeași putere de a se opune veninului, chiar dacă aceasta se transmite altui om). Astfel, nu este nimic mai eficace pentru apărarea adevărului, decît un adevăr eliberat din cătușele oribile ale erorilor.

19. S-ar putea să se scrie chiar un *catalog aparte* al erorilor care s-au înrădăcinat, însă ele vor fi izgonite prin puterea adevărului, pentru ca astfel *toți* să se poată feri cu *totul* și *de toate*. Cu privire la aceasta, *Jacobus Primirosius* ne-a dat un exemplu cînd a scris despre erorile medicilor[37]. *Trebuie să se scrie apodictic.* Să nu se mai scrie în felul în care s-a obișnuit pînă acum, ca unul să-i reproșeze celuilalt numai erorile (filozofii-filozofilor, teologii-teologilor etc.), iar cei învinuiți de erori nu numai să refuze să le recunoască, dar să continue cu mai multă tărie să le apere și să le expună cît mai ostentativ, ceea ce, de fapt, înseamnă nu numai a menține erorile, dar chiar a le înmulți. Căci ceva absurd dacă nu este demonstrat cu suficientă eficiență și dacă, în consecință, nu este îndeajuns recunoscut cînd apare, atunci oamenii scornesc și acumulează alte absurdități în apărarea ei. În acest mod, nu se eliberează de erori, ci, din contra, orbesc și se afundă din ce în ce mai adînc în ele.

N.B. Canonul metodei cere să se predea numai adevărul, iar erorile nu trebuie nici dezvățate și nici măcar să fie pomenite, între altele, deoarece anumite erori se cuibăresc în minte în mod periculos; de aceea nu va dăuna să arătăm cum pot fi smulse de la baza adevărului. Ele pot perturba decurgerea pansofiei, și de aceea trebuie să se scrie cu privire la aceasta separat o carte, cu titlul *Epitagma pansophicum (Apendicele pansofiei)*. La aceasta s-ar mai putea adăuga o a doua carte *Bivia errorum (Răspîntia erorilor)*, în care s-ar putea arăta cum și unde a greșit unul sau altul dintre filozofi sau teologi. Mai ales că fiecare eroare se sprijină pe un adevăr, care îi acordă opiniei false o oarecare verosimilitate, trebuie descoperit ce rațiune a indus în eroare pe unul sau pe altul. De exemplu, cînd se explică următoarea axiomă: *Materiei i se poate da o formă, dacă a fost înlăturată cea de mai înainte*, după ce a fost lămurită aceasta prin exemple, se poate spune: *Această necesitate de a înlătura forma veche l-a determinat (eronat) pe Aristotel de a include privațiunea (privatio) în numărul principiilor, acordîndu-i prin aceasta o importanță mai mare decît i se cuvine.* Cînd se lămurește că *lumina lumii este o operă a Înțelepciunii*, adică a Fiului lui Dumnezeu, să se adauge: aceasta i-a sedus pe manichei[38] ca să adore soarele în locul lui Hristos, simbolul în locul lucrului, opera în locul creatorului etc. Cînd se arată că *încîntarea față de lucruri este esența binelui*, să se adauge: aici greșește Epicur *care consideră plăcerea drept bunul suprem.*

20. *Pansofia* trebuie să fie atît de desăvîrșită, încît toate celelalte să apară ca un haos în comparație cu ea, ea singură fiind asemenea sistemului deplin al lui Dumnezeu, mașina lumii. Pansofia să fie norma pentru toate cărțile particulare, așa precum operele naturii constituie norma pentru tot ce se face cu ajutorul artei. Forma, norma și baza pansofiei va fi lumina minții, adică ordinea lucrurilor care coboară de la genurile superioare pînă la speciile inferioare. Pansofia are siguranța în ea însăși, nu în noi, din cauza inadvertenței noastre. Aceasta ar putea lămuri un exemplu: Toți oamenii care au trăit pînă acum în lume și aceia care trăiesc în prezent, infinit de mulți, provin din același sînge, din aceeași rădăcină, și anume nu numai dintr-un singur tată, Adam, ci și de la Noe, tatăl lumii postdiluviene. Se consideră că toți europenii descind din același tată Noe, prin fiul său Iafet, asiaticii prin Sem, iar africanii și americanii, prin Ham. Astfel că din fiii acestora provin diferitele popoare, de la nepoții lor — diferitele familii etc. Cine ar putea spune acum prin cîte grade de rudenie sîntem separați unul de altul? Arborele genealogic al mai marilor noștri indică o serie de strămoși (dacă ar fi numai aceasta întotdeauna și pretutindeni sigur), iar noi ceilalți nu cunoaștem distanța de rudenie care ne separă. La evrei, toți se preocupă de cunoașterea genealogiei, dar și acolo totul este confuz. Acest lucru nu se mai poate investiga, deoarece aparține trecutului și nu mai este la îndemîna istoriei. De aceea, acolo este lucru imposibil. Dar ordinea lucrurilor, așa cum Dumnezeu le-a creat (în lumina reală și ideală), este veșnică și accesibilă minții. De fapt, ordinea lucrurilor, care purcede din genuri superioare pînă la specii inferioare și una dintr-alta, nu formează o serie atît de lungă ca neamul omenesc (care cuprinde cu mult peste o sută de generații), și atît cît este de imposibil de a cerceta genealogia oamenilor, pe atît de posibil este de a reduce la un număr și la o serie de genuri speciile lucrurilor. De putem realiza aceasta, facem un lucru extraordinar de plăcut și util.

21. Trebuie să se întocmească *pandecte* pansofice[39]. Întrucît Dumnezeu a așezat toate lucrurile în natură și care pot servi ca idei în lumile noastre (adică nu numai în lumea artificială, dar și în lumea morală a virtuților și viciilor, și în cea spirituală, după cum arată Wardus, prin atracția magnetului și a pietrei de jasp)[40], ar fi bine să se trateze în teme particulare toate lucrurile naturale, cu alte cuvinte în cărțile lumii, ale Sf. Scripturi și ale minții. De exemplu:

Abraham poate servi drept exemplu pentru virtutea credinței adevărate și vii.

Achab, drept un tiran.

Salubritatea absintului (a pelinului) este o indicație a utilizării crucii[41].

Zizania (buruiana) este exemplul celor fără Dumnezeu, care se nasc totdeauna între cei buni.

Cîinele, ca exemplu pentru morbul invidiei.

Ursul, ca exemplu pentru nerăbdarea care murmură.

Astfel, toate proprietățile lucrurilor naturale (chiar și ale acelora privite pînă aici ca fără importanță) ne pot servi la descoperirea misterelor artelor, ale prudenței, evlaviei și eternității, cu maximum de eleganță și avantaj.

22. *Comentariul cuprinzător al cărţilor lui Dumnezeu* (ale lumii, ale minţii şi ale Sf. Scripturi). Înţelegem de trei ori cîte trei cărţi [42] adică elucidarea:

I. Lumii prin
- I. însuşi ajutorul *lumii*, natura prin natură;
- II. *raţiune*, adică prin ideile lucrurilor aflate în gîndirea noastră, dovedind că totul trebuie să fie aşa cum este;
- III. *Sf. Scriptură*, care atestă că totul este destinat şi hotărît de Dumnezeu aşa cum vedem că se întîmplă în adevăr.

II. Minţii prin
- I. comunicarea *gîndurilor*;
- II. *demonstrarea senzorială* a tuturor lucrurilor pe care mintea le enunţă;
- III. mărturia *Sf. Scripturi*.

III. a Sfintei Scripturi prin
- I. însăşi *Scriptura*, armonizată prin ea însăşi;
- II. prin mijlocirea *raţiunii tuturor lucrurilor* obţinute din lumina naturii;
- III. cu ajutorul demonstrării *senzoriale* a adevărului.

Am în vedere exemple care să ilustreze cum cineva cu o credinţă eroică să creadă ceea ce a spus Dumnezeu (ceea ce nu poate fi pătruns nici de raţiune şi nici accesibil simţurilor); cum el execută printr-o ascultare eroică tot ceea ce Dumnezeu poruncise (chiar dacă a fost atît de cumplit pentru carne şi sînge); şi cum, în sfîrşit, are o încredere eroică (sperînd împotriva oricărei speranţe) în ceea ce a promis Dumnezeu şi apoi cum aceasta s-a realizat.

Principala utilizare a comentariilor Sf. Scripturi constă în aceea că ele se pot extrage numai din ea şi trebuie să fie în *concordanţă cu locurile Sf. Scripturi*, care aparent se contrazic. Pentru viitor ar fi excelent (spre a servi la o scurtare şi la o mai bună evidenţă) dacă toate punctele teologice controversate ar fi aşezate în coloane faţă în faţă, şi anume cu vorbele proprii ale Sf. Scripturi (aparent contradictorii). În coloana de mijloc să se aşeze citate din Sf. Scriptură care să servească drept cheie pentru concilierea şi dispariţia contradicţiilor respective. Aceasta va dezvălui că teologii litigioşi au în vedere numai partea şi nu întregul. Ei se cramponează cu îndîrjire numai de o singură parte a contradicţiei şi înlătură tot ceea ce i se opune, cu toate pretextele posibile. Bine întemeiate sînt numai acelea care pot aduce, într-o privire unitară, din întreaga Sf. Scriptură, părţile extreme, cu cele medii şi cu cele contradictorii etc.

23. *Pananthea* [43], sau *gnomologia*, trebuie să se cheme cartea ce conţine, într-o ordine alfabetică, citate frumos exprimate, din toate materiile, şi cu numele autorului lui, exprimate într-o anumită epocă. De exemplu: „Aşa cum soarta îi ajută pe cei îndrăzneţi, tot astfel îi respinge pe cei fricoşi" *(Virgiliu)*. „Prin libertinaj devenim cu toţii mai răi" *(Terenţiu)* [44]; sau cuvintele lui Wotton, citate mai sus: „Mîncărimea de limbă este o scabie a bisericii". Şi aşa în continuare, în ordinea cuvintelor, despre toate lucrurile.

24. Nu trebuie trecut cu vederea aici nici *Lexicon panglotton* (Lexiconul tuturor limbilor) şi *Gramatica panglotta* (Gramatica universală a limbilor), despre care se tratează în capitolul IV al *Panglottiei* [45].

25. *Catalogul ignoranţelor neamului omenesc* conţine: 1) o evidenţă a lacunelor de cunoştinţe descoperite deja, prin bunătatea lui Dumnezeu; 2) o însemnare a acelora care, de îndată ce se ivesc, trebuie observate; 3) şi notarea erorilor care au fost deja biruite sau care trebuie să fie biruite prin forţa adevărului, pînă ce în sfîrşit toate lucrurile vor înfăţişa viaţa paradisiacă, pentru ca toţi să vadă adevărul şi înţelepciunea lui Dumnezeu răspîndită pretutindeni şi să se bucure de bunătatea şi beatitudinea sa.

Capitolul VII

PANDIDASCALIA [1]

adică despre educatorii adevăraţi ai oamenilor, despre învăţătorii pampaedici care învaţă pe *TOŢI*, despre *TOATE* (lucrurile), *CU TOTUL*; despre nevoile şi cerinţele lor

Odată cărţile *Pampaediei* corect întocmite, trebuie să ne dăm osteneala ca şcolarii să se aleagă din şcoli nu cu cărţi savante, ci cu mintea, inima, limba şi mîna bine cultivate, astfel ca ei, pe parcursul vieţii lor, să poarte înţelepciunea nu în cărţi, ci în inimi şi să o dovedească prin fapte. Aceasta se va realiza cînd toţi vor învăţa să folosească cărţile nu ca o lectică pentru momente tihnite şi de dulce aţipire, ci drept vehicul sau corabie cu care să ajungă repede acolo unde toţi trebuie să ne grăbim să ajungem, adică la înţelepciune. De aceea, nu este de ajuns să avem cărţi bune, ci trebuie să le citim cu sîrguinţă; dar nu numai să le citim, ci să le înţelegem cu adevărat cuprinsul, să-l imprimăm ferm în memorie şi să-l exprimăm în fapte. Pentru că în faza finală a înţelepciunii toţi trebuie să ştie, *este nevoie de o dirijare din partea pandidascalilor.*

2. Dar ce este de fapt un pandidascalus? Este un cunoscător al *Pampaediei*, care ştie să cultive pe *toţi* oamenii prin *toate* lucrurile care contribuie la desăvîrşirea naturii omului, pentru ca oamenii să fie desăvîrşiţi *cu totul*. Asemenea învăţaţi erau apostolii instituiţi de Hristos (*Coloseni*, 1, 28) [2]. Acum trebuie să avem grijă ca, şi în timpurile postapostolice, toţi aceia care preiau asupra lor cultivarea oamenilor să fie asemenea, şi noi trebuie să ne îngrijim ca ei de fapt să fie asemenea.

3. Dacă se va avea grijă de aceasta, la alegerea pandidascalilor, trebuie să respectăm cu strictete trei cerinţe: 1) ca fiecare să fie aşa cum urmează să fie cei pe care îi formează; 2) să stăpînească mijloacele prin care îi formează pe alţii; 3) şi, în sfîrşit, să fie plin de rîvnă în activitatea sa. Pe scurt: *să fie capabil, să ştie şi să fie în stare să creeze pansofi.*

4. Aşadar, aceşti formatori ai oamenilor trebuie să fie oamenii cei mai aleşi, evlavioşi, cinstiţi, respectabili, harnici, muncitori şi înţelepţi. Noi îi dorim să fie ca şi poporul din vremea din urmă *(ultimi seculi)*: luminaţi, paşnici, religioşi şi sfinţi. Avînd în vedere scopul, ei trebuie să fie:

evlavioşi, întru totul dedicaţi lui Dumnezeu, ca să aibă parte de colaborarea lui *Dumnezeu*;

cinstiţi, adică nepătaţi înaintea oamenilor din toate punctele de vedere;

demni, ca pe toate să le execute cu cea mai blîndă severitate;

harnici, încît niciciînd să nu se ruşineze sau să fie dezgustaţi de funcţia lor şi să nu se frîngă uşor sub povara muncii;

prudenţi, deoarece firile oamenilor (îndeosebi cele mai aprinse) sînt ca şi Proteus [3] — ele se transformă în monştri multiformi dacă nu sînt captivate şi dacă nu sînt strînse puternic în lanţurile ordinii.

5. Spre a şti să acţioneze eficient asupra unor asemenea firi, ei trebuie să cunoască: 1) toate scopurile profesiunii lor; 2) toate mijloacele necesare pentru aceasta şi 3) întreaga varietate a metodei.

6. Scopul este măsura mijloacelor sale, şi unui singur lucru i se pot da mai multe scopuri; cu adevărat îşi va aşeza nesmintit temelia dirijării sale pandidac-

tice acela care înţelege aceste scopuri şi îşi va organiza munca în conformitate cu ele.

7. Fiecare pandidascalus trebuie să aibă în vedere scopul întregii culturi umane universale cît şi scopul particular şi propriu al profesiunii sale de pandidascalus. Scopul acestuia este să refacă în om chipul pierdut al lui Dumnezeu şi perfecţiunea pierdută a liberului arbitru, care constă în a alege bine şi a reproba răul, astfel încît oamenii să înveţe *să cunoască adevărul, să voiască binele şi să facă ceea ce este necesar*, adică: 1) omul să nu schimbe galbenul cu paraua; 2) să nu neglijeze eternul de dragul efemerului; 3) să nu schimbe ceea ce este preţios cu ceea ce n-are valoare. Căci altfel ar fi fost mai bine să nu se fi născut sau să se fi născut vită, ale cărei păcate nu-i aduc nici un fel de pagubă, întrucît sufletul îi este muritor. Aceşti formatori ai oamenilor trebuie să fie conştienţi de datoria lor, să înveţe pe oameni toate cîte sînt pertinente pentru a reface chipul lui Dumnezeu în noi şi mai ales pentru a-i familiariza din nou cu întreita carte a lui Dumnezeu, astfel ca toţi să ajungă: 1) *ştiutori*, adică înţelepţi, să se înţeleagă *pe ei înşişi*, să înţeleagă lumea şi pe Dumnezeu; 2) *capabili* — să se guverneze pe ei înşişi, să guverneze lumea şi (relaţiile) cu Dumnezeu[4]; 3) şi, în sfîrşit, *buni*, adică evlavioşi, miloşi şi drepţi. Însuşi Immanuel[5], care a venit să îndrepte corupţia, ne învaţă acelaşi lucru (întru umanitatea noastră ca să fie exemplu), aşa cum trebuie înţeles Isus (7, 15), unde sînt indicate alegoric *untul şi mierea* drept mijloace eficace pentru aceasta. Exemplele bune sînt untul, iar preceptele sfinte — mierea, îndeosebi din Sf. Scriptură. Pentru ca tinerimea să poată fi învăţată întru acestea de învăţătorii ei, trebuie ca aceştia din urmă să fie aşa cum am arătat, adică oamenii cei mai aleşi, dotaţi nu cu mai puţină înţelepciune şi iscusinţă practică decît păstorii bisericii şi şefii organizaţiilor politice, ba mai mult, ei trebuie să-i depăşească pentru că *aici* (în şcoală) se pun temeliile statului şi ale bisericii[6]. De aceea, ei trebuie să fie cu totul vrednici de o alegere foarte grijulie, de cinstire, de răsplată etc. Acesta este cel dintîi scop, comun tuturor educatorilor oamenilor, de a orienta toată educaţia omului către refacerea în noi a chipului pierdut al lui Dumnezeu.

8. Pentru ca pandidascalul să fie într-adevăr ceea ce trebuie să fie, să-şi stabilească un întreit scop al didacticii sale:

I. *universalitatea*, ca să-i poată învăţa pe *toţi — toate*;

II. *simplicitatea*, ca prin mijloace sigure să-i înveţe ceea ce este sigur;

III. *spontaneitatea*, ca toţi să înveţe în mod plăcut şi vesel, ca un joc — astfel ca întregului proces de educare a oamenilor să i se poată da denumirea de *şcoala joc (Schola ludus)*. Aceasta se poate exprima pe scurt, dar precis, prin trei cuvinte, să învăţăm *pe toţi, toate* şi *cu totul*.

9. Ce se înţelege să fie *educaţi toţi, în toate şi cu totul*[7] şi cît este de necesar, de posibil şi de uşor de realizat acest lucru a fost expus pe larg în cele patru capitole precedente ale *Pampaediei*. Ca să mai repet ar fi supărător; vreau doar să explic pe scurt ce înseamnă aceşti termeni şi să arăt apoi prin cîteva probleme în ce mod poate şi trebuie oricare pandidascalus să-i înveţe pe toţi toate şi cu totul, în toate şcolile şi prin toate cărţile.

10. A-i învăţa pe *toţi* înseamnă a-i pune pe oamenii de orice vîrstă şi de orice grad de pricepere *(ingenium)* în situaţia de a cunoaşte cît mai complet lucrurile. A-i învăţa *toate*, înseamnă a-i învăţa tot ceea ce desăvîrşeşte natura umană, *adică să ştie ceea ce este adevărat, să aleagă ceea ce este bun şi să facă tot ceea ce este necesar de ştiut în viaţă şi moarte*. A-i învăţa *cu totul* înseamnă să-i înveţi: 1) astfel încît să le adîncească învăţătura temeinic şi cu siguranţă; 2) cu plăcere, totuşi şi cu bucurie; 3) repede, în toate lucrurile şi prudent oriunde. Să ne ocupăm acum de aceste probleme, spre a arăta prin ce căi şi mijloace poate un pandidascalus să ajungă la acest triplu scop.

PROBLEMA I

11. *Fiecare om să fie în stare să înţeleagă toată înţelepciunea lui Dumnezeu.*

Există trei căi: 1) să se consacre însuşirii culturii, cît poate mai devreme, chiar din prima copilărie; 2) să rămînă cît mai mult în palaestra bună a spiritului, chiar pînă la începerea vieţii profesionale; 3) să se exerseze în acest scop tot timpul, în mod plăcut, exact — şi va atinge ceea ce urmăreşte. Şi cît este de uşor! Este just şi echitabil să-ţi consacri toţi anii tinereţii acestui obiectiv şi nu altor lucruri inutile! Nici unul să nu păşească în viaţă atîta timp cît nu este în stare să trăiască pentru el, pentru aproapele său şi pentru Dumnezeu.

PROBLEMA a II-a

12. *Oricare om prin cultură să ajungă la o eleganţă a stilului.*

Orice rafinament trebuie arătat prin exemple şi ilustrat prin precepte (ca să poată fi înţeles şi îndrăgit)[8]. În sfîrşit, el trebuie întărit prin practică sub continua supraveghere a învăţătorilor. În felul acesta, fiecare lemn va putea deveni un Mercur[9], prin lemn înţelegînd orice spirit vulgar, iar prin Mercur — spiritul frumos cultivat, deşi vor exista şi discriminări şi grade de rafinament.

PROBLEMA a III-a

13. *Cine învaţă — să înveţe totul.*

Să-i îndreptăm simţurile asupra tuturor lucrurilor sensibile; raţiunea — asupra tuturor lucrurilor inteligibile; iar credinţa — asupra a tot ceea ce este revelat, şi astfel toate vor pătrunde în el.

PROBLEMA a IV-a

14. *Să cunoşti tot ce este adevărat, să alegi tot ce este bun şi să faci tot ce este necesar.*

Pentru aceasta există trei căi: 1) să îndreptăm simţurile şi mintea tuturor oamenilor asupra lucrurilor, asupra lor înşile şi asupra lui Dumnezeu. În acest scop trebuie să folosim cele trei cărţi ale lui Dumnezeu, care sînt cunoscute familiar de toţi, pentru ca de aici să scoată necontenit ştiinţă, înţelepciune şi evlavie; 2) să supună voinţa proprie întru ascultarea unei voinţe superioare, şi mai ales a voinţei supreme, pentru a urma numai pe acela care le oferă, în gradul cel mai înalt, binele din veşnicie; 3) forţele externe şi interne ale omului să fie mereu ocupate, pentru ca să nu se veştejească şi să se risipească în trîndăvie, ci, prin mişcare şi vigoare continuă, să se îndrepte permanent spre scopul lor.

PROBLEMA a V-a

15. *Să se realizeze ca fiecare să parcurgă cu uşurinţă toate cărţile lui Dumnezeu.*

Trebuie să se procedeze treptat, începînd cu lucrurile senzoriale şi, prin intermediul celor intelectuale, să tindă la acelea care sînt revelate.

Această metodă se pare că a indicat-o însuşi Dumnezeu: El a creat mai întîi lumea celor văzute, apoi pe om — plin de raţiune — şi, în sfîrşit, i-a mai dat încă şi glasul său (prin aceea că i-a vorbit). În acelaşi fel s-a ridicat Hristos din lumea simţurilor în lumea spirituală, din cea vizibilă în cea invizibilă. Tot aşa se manifestă în om aceste capacităţi: 1) în copilărie — simţurile; 2) în adolescenţă — judecata; şi, în sfîrşit, 3) se formează credinţa în Dumnezeu. Această metodă am urmărit-o în *Pansofia*, cu excepţia că am pus în faţă lumina gîndurilor, ca şi cum le-am fi vorbit unor oameni deprinşi deja cu lumea simţurilor.

PROBLEMA a VI-a

16. *Să se învețe tot.*

Aceasta se obține:

1. *Printr-un paralelism constant de exersare a triplei existențe: a minții, a limbii și a mîinii. Acestea* trei trebuie să fie formate temeinic în școli: 1) deoarece de acestea trei depind toate; 2) mărturisește și Ștefan (*Faptele* 7, 22) despre Moise, că el era învățat în toată înțelepciunea egiptenilor și că era stăpîn pe cuvintele și faptele lui; 3) însuși învățătorul ceresc, Fiul lui Dumnezeu, cît a fost întrupat și a trăit între oameni, i-a învățat astfel prin exemplul său. Prima dovadă a *înțelepciunii* sale a manifestat-o ca *adolescent*, discutînd cu înțelepții în templu; devenit *bărbat*, a dat dovadă (în afară de înțelepciunea învățăturii sale) de *puterea* sa, subjugînd natura prin multe și atît de mari minuni. În sfîrșit, *biruitor* a pogorît din cer duhul său sfînt, cu darul *limbilor*, care sînt vehiculele *științei* și ale credinței, de la unii la alții. Nu fiindcă dorea el ca acestea să fie deprinse succesiv (căci ele pot și trebuie să fie deprinse simultan și gradat), ci fiindcă nu au forță dacă nu sînt folosite așa. Căci nimeni nu este stăpîn pe vreo acțiune dacă nu stăpînește înțelegerea lucrurilor și nici nu e stăpîn pe elocință dacă n-are puterea minții și a acțiunilor. De aceea, El a vrut să ne învețe metoda gradării și respectarea ordinii în utilizarea darurilor lui Dumnezeu. Adică, mai întîi mintea trebuie să fie luminată, ca să înțeleagă ce și cum trebuie să acționăm, apoi trebuie să lucrăm toată viața; în sfîrșit, plini de înțelepciune și vrednicie în muncă, trebuie să învățăm pe alții. De aceea trebuie să luăm în considerație diversele etape de vîrstă și este ușor să înțelegem că anii copilăriei și ai adolescenței trebuie să fie destinați studiului științelor, iar tinerețea să-și însușească forța virtuții. Atunci va deveni capabilă nu numai să-și trăiască propria viață, dar să și învețe să formeze pe alții. Prin exemplul său, Hristos oare nu ne-a învățat cu ce studiu trebuie să se ocupe tineretul mai presus de orice? Înțelepciunea noastră trebuie să se refere la cunoașterea lui Dumnezeu (care constă din contemplarea operelor și legilor sale) și la venerarea sa. *Forța* noastră trebuie să se manifeste mai ales în corectarea naturii noastre corupte, iar limbile trebuie să le folosim — în sfîrșit — spre a preamări faptele minunate ale lui Dumnezeu (*Faptele*, 2, 11).
2. Să unim întotdeauna și pretutindeni *exemplele, regulile și exercițiile*[10]. Fără exemple nu putem învăța ușor nimic, fără reguli, nimic rațional, iar fără aplicare, nimic temeinic. Întrucît urechile cred altora, ochii sieși, iar mîna, limba și mintea cercetează direct lucrul, de aceea trebuie să avem grijă ca lucrurile să treacă de la auz la văz, iar de aici la mîini. Această ordine trebuie mereu respectată, căci: a) trebuie să mergem direct la lucruri, într-acolo ne conduc simțurile prin exemple; b) lucrul trebuie să pătrundă în intelect, în care este introdus exact prin reguli; c) înțelegerea lucrului trebuie să ducă la folosirea lui, la care conduc încercările dese și exercițiile exacte.
3. Așa se folosește metoda completă, unind *analiza, sinteza și sîncreza* (compararea).

De vrea cineva să cunoască structura artificială a unui obiect oarecare, de pildă, a unui orologiu, aceasta nu o poate face altfel decît dacă îl ia în mînă și atent: a) îl demontează și b) *iarăși îl montează*, observînd din cîte și din ce părticele este compus orologiul și ce rol îndeplinește fiecare. Dar el le cunoaște numai atunci cu adevărat cînd c) *compară* mai multe orologii diferite și observă cîte posibilități de schimbare există în ele, fără să le schimbe rostul. În mod similar, la înțelegerea unității lucrurilor sînt necesare *analiza lucrurilor, sinteza lucrurilor și sîncreza lucrurilor* (compararea lucrurilor).

Analiza înseamnă descompunerea întregului în părțile sale; ea este cel dintîi și cel mai adînc temei al oricărei cunoașteri adevărate. Lucrurile nedivizate și indistincte sînt confuze și tulbură simțurile, mintea și ceea ce aparține *eului*. În *distingere* există lumină. Analiza este triplă: 1) *distingerea* sau discriminarea unui întreg față de alții; 2) împărțirea întregului în *părți*; și 3) *distribuirea* întregului în specii.

Analiza trebuie exersată foarte exact, altfel va fi împiedicată observarea adîncită a lucrurilor, și cunoașterea va fi obscură, incertă și înșelătoare. Privește un anatomist și un măcelar! Ambii disecă trupul animalelor. Dar cu cîtă deosebire. Primul separă cu atenție membrele, venele și încheieturile, pentru ca ceea ce este unit să rămînă intact, ca o unitate, fapt ce-l observă în mod exact. Celălalt însă taie membrele așa cum se nimerește, el nu separă venele și împarte totul după bunul său plac, iar la sfîrșit cunoașterea lucrului este fundamental deosebită. Anatomistul învață să cunoască, printr-una sau două disecții, întreaga structură a corpului, în timp ce măcelarul, cu toate că repetă de mii de ori disecarea, nu descoperă nimic în opera naturii. Aceeași deosebire există și între cei care analizează lucrurile sub dirijarea însăși a acestora și cei ce fac aceasta într-un mod arbitrar. Primii, prin analiza atentă a lucrului, aduc — cu ajutorul minții — lumină intelectului, ceilalți, frîngîndu-l, îi oferă intelectului violență, întuneric, înșelăciune. De aceea, cunoscuta sentință: *„Qui bene distinguit bene docet"* („Cine distinge bine, învață și pe alții bine") este atît de adevărată, încît Socrate, cel mai înțelept dintre filozofi, obișnuia să spună (după mărturia lui Platon): *„Dacă aș găsi un conducător care să știe să dividă lucrurile, aș călca pe urmele sale ca pe ale unui zeu"*[11] — așa de mult aprecia el arta de a diseca lucrurile după adevăratele lor vene. De aceea trebuie să ne ocupăm cu analiza lucrurilor și într-un mod evlavios.

Sinteza este reașezarea părților într-un tot corespunzător. Dacă se face just, servește foarte mult cunoașterii sigure a lucrurilor, întrucît din observarea părților nu rezultă nici un folos și nu este ușor să ne dăm seama la ce servește una sau alta. Dacă însă lucrurile sînt puse în adevărata ordine și unite laolaltă, rezultă imediat utilitatea lor, la fel cum se poate vedea dintr-un orologiu desfăcut și apoi reconstituit.

În sfîrșit, *sîncreza*, fiind compararea cuvenită a părților cu părțile și a întregilor cu întregii[12], lămurește foarte mult cunoașterea lucrurilor, dezvoltînd-o la nesfîrșit. Căci a înțelege lucrurile unul cîte unul (cum de obicei o face gloata omenească) înseamnă ceva particular, dar a pricepe armonia lucrurilor și proporțiile comune ale tuturor în tot, iată în sfîrșit ceea ce aduce minții o lumină clară, care se revarsă asupra tuturor.

PROBLEMA a VII-a

17. *Să realizăm ca fiecare om să știe, să vrea și să poată înfăptui cu adevărat ceea ce trebuie să știe, să vrea și să poată cu adevărat.*

Pare să fie o mare artă să aduci la îndeplinire aceasta, şi totuşi nu este aşa. Dumnezeu a vrut însă ca omul, chipul său, să ştie, să vrea şi să poată, de aceea i-a dat posibilitatea să ştie, să vrea şi să poată, adică rădăcinile ştiinţei, ca să cunoască totul, ale voinţei, ca să vrea totul, şi ale putinţei, ca să poată înfăptui tot ceea ce este posibil; aceste rădăcini apar spontan, de la sine, dar mai uşor cînd sînt ajutate, ceea ce vedem la autodidacţi. O, cît de mulţi sînt oamenii care ştiu ceea ce nu ştiu, care vor ceea ce nu vor şi pot ceea ce nu pot; aceştia sînt oamenii care ştiu mult din ceea ce ei nu ştiu că ştiu, vor ceva din ceea ce nu observă că ei vor şi pot din ceea ce ei nu înţeleg că pot. Aşadar, acest unic lucru să ne fie prezent cu precădere: ca oamenii să înceapă să se cunoască pe ei înşişi, că sînt făpturi ale lui Dumnezeu, pentru ce sînt creaţi, ce mijloace le sînt atribuite ca să realizeze scopul existenţei lor, cum le pot folosi într-un mod corect ca să nu se abată de la scop. Trebuie procedat în aşa fel încît ei să înţeleagă limpede tot şi vei obţine în acelaşi timp ca ei, urmărind şi ţinta fericirii lor, să-şi dea osteneala să vrea, să poată şi să ştie, deoarece graţia lui Dumnezeu va colabora mereu la îndemnul unui efort serios şi al unei credinţe smerite.

PROBLEMA a VIII-a

18. *Omul să înainteze de la bezna extremei ignoranţe către lumina cunoaşterii celei mai limpezi.*

1. *Aprinde-i toate făcliile*, adică prezintă-i lucruri, suscită în el concepte, ca să audă vorbind despre ele pe însuşi Dumnezeu.
2. *Deschide-i ochii pentru tot*, adică îndreaptă-i simţurile sale spre lucruri, raţiunea spre noţiuni, credinţa spre mărturii faţă de Dumnezeu.
3. *Îndrumează-l gradat*, astfel ca să preceadă cunoştinţele generale celor speciale, întregul — părţii, de la confuz la distinct, pînă ce va ajunge la lucrurile cele mai speciale, mai particulare şi cele mai distincte. Pentru că lumina internă nu se aprinde altfel în minte decît prin exemplul acelui om care, după ce a fost orb, a văzut lumina zilei (*Marcu*, 8, 24—25), apoi pe oameni — ca nişte copaci, mai înainte de a-i recunoaşte clar.

Aşadar, dacă omul percepe *tot ce-i oferă simţurile* (lumea întreagă), tot ce corespunde *intelectului* (toată sfera ideilor) şi toată *credinţa* (unitatea întreagă a lucrurilor revelate) — procedînd astfel (arătîndu-i) de la primul pînă la ultimul, de la cel mai înalt pînă la cel mai de jos, de la maximum la minimum, atunci va ţîşni lumina clară a înţelepciunii.

Nu contează cu ce începe învăţătura, dacă se pleacă numai de la ceea ce este cel mai cunoscut şi cu ajutorul acestuia se înaintează la proximul necunoscut, de la cel mai mic prin cel mai mare la cel şi mai mare. De exemplu, începătorul poate să înveţe alfabetul şi arta citirii, indiferent dacă va începe de la *a* sau de la *z* sau de oriunde. El trebuie să înveţe să cunoască mai întîi toate literele, apoi să le compună în silabe, în sfîrşit în cuvinte şi cuvintele în propoziţii etc. Aceasta este valabil şi pentru toate celelalte. Aşa cum în lumea întreagă nu există nici un izvor şi nici un pîrîiaş care se formează din el, oricît de mic ar fi, care să nu aibă putere să te conducă, dacă îl urmezi, spre confluenţa apelor mai mari şi la urmă chiar către mare, tot astfel începutul cunoaşterii nu este atît de mic încît, împreună cu alte elemente, să nu mărească fluviul cunoaşterii şi, în sfîrşit, să te conducă pe tine, dacă vrei să-l urmezi, la profunzimile omniscienţei, dacă-ţi va plăcea să mergi atît de departe.

PROBLEMA a IX-a

19. *Să-i promovăm sigur pe oameni spre tot ce-i bun.* Aceasta se poate atinge, în general, pe trei căi:

1. *să unim voinţa omului cu aceea a lui Dumnezeu*, pentru ca noi înşine să vrem, să dorim şi să rugăm pe Dumnezeu acelaşi lucru pe care îl vrea el de la om;
2. *înţelepciunea umană să se subordoneze providenţei divine*, pentru ca Dumnezeu să ne conducă spre scopurile vieţii destinate nouă, prin aceleaşi mijloace prin care noi înşine am dori să fim conduşi, şi să ne rugăm ca aceste mijloace să ne fie propice;
3. *dacă se uneşte efortul omenesc cu ajutorul făgăduit de Dumnezeu*, atunci lucrul progresează în mod sigur, deoarece Dumnezeu nu-i refuză sprijinul făpturii sale, dacă ea îşi conformează voinţa sa cu cea divină şi procedează corect (adică precaut şi serios), şi nici omul nu poate să nu înţeleagă cu adevărat scopul său şi să nu se bucure de el.

PROBLEMA a X-a

20. *Să-i deprindem pe oameni să realizeze fapte cît mai perfecte.*

1. Arată-le printr-un exemplu frumos ce trebuie să facă şi de ce fel de greşeli trebuie să se păzească.
2. Dă-le în mînă norma lui Polykleites şi învaţă-i să o aplice prin cuvînt şi faptă.
3. Lasă-i să imite, iar dacă unuia nu-i reuşeşte, încurajează-l atîta timp pînă nu mai face nici o greşeală. Aşa îi formezi pe artişti.

PROBLEMA a XI-a

21. *Să realizăm ca fiecare om care este format să fie format temeinic, ca să nu mai decadă şi să degenereze.*

Nici un artist nu poate evita ca vreun lucru să nu se vatăme în mîna sa. Atunci cum poate fi format după o lege precisă omul — o făptură atît de schimbătoare, de complexă şi în toate privinţele atît de volubilă? Pentru acest lucru merită luarea-aminte cuvîntul care a purces de la Domnul către *Ieremia* (18, 1). Trebuie totuşi să ne preocupe ca nimeni să nu se corupă sub mîna noastră, iar de moare — să nu fie din vina noastră, ci din a sa proprie.

Aici, ca şi în altă parte, trebuie să ţintim către un singur lucru — prin artă şi îngrijire: să-l păzim pe om de tot ceea ce îl poate corupe şi să-l facem să persevereze în ceea ce îl menţine. Deoarece natura umană este mereu în mişcare şi, întocmai ca o moară, îndepărtează din mintea sa ceea ce este fals, din voinţa sa răul, din acţiunile sale zădărniciile, să ai grijă ca în faţa ochilor omului să-i prezinţi mereu ceea ce este adevărul adevărat, cu adevărat bun, cu adevărat util. Aşa se evită coruperea, iar Dumnezeu nu ne va refuza graţia sa dacă o invocăm cu adevărat.

PROBLEMA a XII-a

22. *Să realizăm ca, într-adevăr, să se înveţe ceea ce se învaţă.*

1. Dacă ai început vreun studiu, nu-l lăsa pînă nu-l termini.
2. Toate să se înveţe prin teorie, practică şi chrisis sau utilizare, prin reguli, exemple şi experienţă. Reguli puţine, dar clare, exemple multe şi adecvate lucrului, experienţă numeroasă pînă la deprindere.

PROBLEMA a XIII-a

23. *Să realizăm ca ceea ce s-a învăţat o dată să nu fie uitat.*

Dumnezeu i-a dăruit omului o natură atît de docilă încît el învaţă totul mai uşor decît uită. De aceea şi Socrate şi-a dorit ca el mai degrabă să poată uita decît să reţină [13], pentru că îşi amintea mai uşor ceea ce cîndva văzuse sau auzise şi nu putea uita tot ceea ce văzuse fără să vrea, deşi ar fi dorit foarte mult acest lucru. Mai ales că memoria nu respinge

ajutorul metodei prin care își imprimă ceva mai ușor, reține ceva mai ferm, redă ceva mai prompt sau, cu siguranță, își amintește mai ușor dacă i-a scăpat cumva ceva.

PROBLEMA a XIV-a

24. *Să se predea totul pînă la deplina certitudine:*

1. *Nimic fără simțuri*, ca să se constate că există ceva [14].
2. *Nimic fără rațiune*, ca să se constate de ce este așa și nu poate fi altfel.
3. *Nimic fără mărturia cuvîntului lui Dumnezeu*, ca să se constate (pentru cele mai importante lucruri) că nici simțurile noastre și nici rațiunea nu rătăcesc.

Cu toate acestea, noi să avem în grijă că:

1. Nu trebuie să fie prezentate simțirii lucruri care au ceva primejdios sau necinstit.
2. Nici rațiunea nu trebuie folosită oriunde, ci numai acolo unde este de ajutor și unde este nevoie de ea pentru lucruri nesigure, care par îndoielnice oricum sau cînd nu sînt atît de evidente încît să nu constituie un motiv de îndoială pentru unul sau altul. Dar ar fi ridicol dacă cineva ar dori să susțină totul cu motive raționale. De aceea, Dumnezeu a întregit fiecare poruncă a sa din prima tablă (a legii) cu o motivare, dar nu și din cea de-a doua [15]. Astfel, dacă poruncește: *Să nu ucizi! Să nu furi!* — acestea sînt evidente prin legea naturii și n-au nevoie de nici o motivare. Dimpotrivă, poruncile mai înalte, mai îndepărtate de simțuri trebuiau motivate, mai ales într-un timp cînd înflorea politeismul și idolatria. De aceea, cînd i se prezintă cuiva ceva neobișnuit și mai puțin cunoscut, trebuie să fie demonstrat prin rațiune, pentru ca ascultarea întru cele omenești și cele divine să fie rațională, spontană și serioasă.
3. La fel se prezintă situația și cu mărturiile (cuvîntului lui Dumnezeu): apelăm la ele cînd lucrul o cere, altfel constituie un impediment și un obstacol.

Dă-i aceluia care învață: 1) *reguli* puține, însă adevărate, fără excepție; 2) *exemple* multe și toate căutate cu grijă; 3) *o exercitare* amănunțită pînă la deprindere — așa îl faci capabil să învingă orice.

Puterea exercițiului este atît de mare încît permite să demonstrezi și lucrurile de necrezut (adică acelea care sînt în afara naturii sau împotriva ei), așa cum ne arată exemplul făpturilor mute. În felul acesta dresorii deprind cîini, cai, elefanți etc. să facă tot ce vor ei, și noi să nu fim în stare de aceasta la făpturile înzestrate cu rațiune, la oameni? Ei să ne fie judecătorii! Licurg a dresat cățeii de la aceeași cățea în direcții diferite. În Elveția, un preot avea zilnic la masă patru comeseni: un cîine, o pisică, un șoarece și o pasăre. Printr-o disciplină blîndă și prin obișnuință, el i-a familiarizat, astfel încît ei — de cîte ori voia el — mîncau din același castron dimineața, la prînz și seara. Acest lucru l-a povestit unul care a văzut cu ochii săi (D r e x e l i u s, *Aurifodina*, p. 114) [10].

PROBLEMA a XV-a

25. *Toate să fie predate cît mai ușor.*

Ajungem la aceasta cînd urmăm următoarele sfaturi:

1. Referitor la timp:

1) Începe la vreme.
2) Să predai continuu.
3) Susține practica cu ceea ce este agreabil și vei înainta foarte departe.

2. *Referitor la unelte*:

1) Toate să fie pregătite.
2) Toate la îndemînă.
3) Toate foarte simple și foarte potrivite.

3. *Referitor la obiecte:*

1) Toate să fie prinse mai întîi de simțuri.

2) Apoi să fie verificate prin practică.
3) Și, în sfîrșit, să se vorbească despre lucruri.

4. *Referitor la trepte:*

1) Totul în general și în linii mari.
2) Apoi mai precis, mai distinct și mai exact.
3) În sfîrșit, foarte amănunțit și foarte exact.

PROBLEMA a XVI-a

26. *Să realizezi ca oamenii să le învețe pe toate cu plăcere.* Fă în așa fel ca să se știe:

— *că vrea de la natură*, și ceea ce tu îl îndemni să vrea, îndată se va bucura că vrea;

— *că de la natură poate* ceea ce dorește și curînd se va bucura că poate;

— *că știe* ceea ce consideră că nu știe și se va bucura că știe.

De fapt, natura umană este astfel înzestrată încît simțurile, mintea, voința și toate facultățile își caută întruna hrană. Dacă nu le dai, atunci se întristează, slăbesc, lîncezesc și mor. Dacă le îngrijești cu prudență, se bucură, se înviorează, prosperă și au de ajuns din toate. Dacă însă le oferi prea multe, le slăbești, le corupi și le distrugi. Așadar, numai la prudență trebuie recurs, ca să-i aduci cu pricepere ochiului lumină, și tot ce vei vrea va fi în lumină; intelectului — adevărul lucrurilor; voinței — bunătatea; forței — material și instrumente, și atunci vei vedea cum ochii, ca și celelalte simțuri externe și interne, le vor prinde pe toate, cum voința va capta toate, iar părțile organice se vor ocupa toate de lucrurile pentru care sînt vrednice.

S-a arătat de fapt în altă parte [17] că scena divină (lumea, mintea și Sf. Scriptură) este plină de lumină. Întrucît lumina operelor Domnului luminează toate, iar lumina cuvîntului divin luminează pe toți, oare atunci de ce totul nu s-ar putea prezenta clar fiecărei înțelegeri omenești și pe înțeles, chiar și fără rigiditatea filozofică?

Dar ce este rigiditatea filozofică? Să comunici lucrurile prin sentințe rigide. Ce înseamnă pe înțeles? Înseamnă să comunici lucrurile prin sugestii, persuasiune și încurajări; pe scurt, mai degrabă prin colocviu decît prin monolog, nu dogmatic, ci protreptic [18]. Căci prin dogmatism se comite o anumită violentare și înfricoșare a minții. Modul protreptic trezește lumina înnăscută, ca să devină flacără. Căci îi este propriu luminii ca ea să nu fie îngrădită și îngustată, ci să se răspîndească și să se reverse. Așadar, dacă tu îi arăți omului lumina sa internă, lumina veșnică și neschimbătoare (adică adevărul etern, evident prin sine însuși), atunci nu mai este altceva necesar decît să avanseze în cunoașterea tuturor lucrurilor, învățîndu-l să aplice această lumină asupra cîte unui lucru individual (mai degrabă s-o aducă în prezența minții), și îndată va vedea atît adevărul cît și eroarea lucrurilor. Nu va mai fi necesar să se demonstreze insistent asupra lucrului cu argumente noi, deoarece adevărul veșnic se va strădui să iasă singur la lumină.

PROBLEMA a XVII-a

27. *Să se predea astfel încît tot ce se predă să poată fi înțeles.*

Pe cît de ușor este să-l înveți pe un copil să citească și să scrie, pe atît de ușor este să-l înveți și toate celelalte, dacă acestea vor fi redate:

1) în organicitatea lor legată;
2) deduse din principii simple;
3) construite treptat ca o scară, pentru ca tot ce este anterior să aștearnă calea pentru tot ceea ce urmează.

Pandidascalus va fi atunci ca oricare discipol:

1) mai întîi îi va arăta lucrul în întregime, pentru ca să i se dezvăluie ochiului ce este (lucrul) care i se cere să-l învețe;
2) apoi va descompune întregul, în mod metodic, pentru ca să se

vadă clar cele mai importante părți;

3) după care i se va cere să imite, fie prin arătarea aceloraşi lucruri, fie denumindu-le (dacă este vorba de teorie) sau executîndu-le (dacă a învățat ceva practic). Aici trebuie să observăm:

1. *Că este necesară o supraveghere permanentă*[19]. Primii paşi nu trebuie făcuți fără conducător, pentru că cei neexperimentați se abat uşor, chiar pe drumul mare. O abatere prezintă mereu, dacă nu pericolul, cel puțin osteneala că trebuie din nou să te întorci. Aşadar este mai bine să nu porneşti, decît să porneşti greşit şi apoi să te întorci. De aceea este mai bine ca şcolarii începători să se joace sau să se odihnească, atunci cînd lipseşte profesorul (directorul şi supraveghetorul), decît să fie lăsați singuri să se oştenească zadarnic şi să înveţe greşit.

2. *Primele încercări să fie domoale, însă exacte, după aceea mai libere.* Căci cum este începutul, aşa este totul. Exercițiile ulterioare urmăresc numai siguranța şi iuțeala. De aceea, la început trebuie să ne străduim să învingem greutățile şi să fim atenți ca primele greşeli să nu devină sursa multora viitoare.

Vezi problema: *Fiecare să străbată uşor toate cărțile lui Dumnezeu.*

Problema:[20] *Să-i facem pe oameni să cunoască şi să ştie multe.*

La aceasta duc trei căi:

1) lectura multor autori sau cărți; o asemenea sîrguință îi face pe oameni învățați;

2) introducerea experiențelor variate; aceasta îi face pe oameni *cunoscători* sau *experimentați;*

3) înțelegerea ideilor prin care este necesar ca atît lucrurile generale cît şi cele particulare să fie aşa sau să nu fie aşa; aceasta îi face *înțelepți.*

Primul drum este cel mai uşor, dar plin de ocolişuri. Cine apucă pe mai multe răspîntii este expus la erori. El se bazează pe povestiri despre lucruri sau pe mărturii şi rapoarte, pe care trebuie să le creadă. Oamenii învățați să meargă pe acest drum sînt asemenea acelora ce trăiesc dintr-o pîine cerşită.

Cel de-al doilea drum este mai greu, dar mai sigur: el se bazează pe mărturia simțurilor, care, dacă sînt folosite corect, nu ne înşeală. Dar şi el este plin de meandre, din cauză că viața noastră este scurtă şi abia ne ajunge să învățăm numai o singură meserie, ca, de pildă, în domeniul chimiei etc. Cei ce-l folosesc seamănă cu aceia care vor să cumpere o pîine cu un preț oarecare.

Al treilea drum este cel mai greu, dar dacă cineva îl străbate corect, este cel mai avantajos, mai plăcut şi mai sigur. Cel care îl alege seamănă cu oamenii care cultivă pămîntul şi au un beneficiu sigur în pîine, apă, vin, bani şi în tot felul de bunuri. O asemenea ştiință o are Dumnezeu, care vede şi contemplă totul în tot, din veşnicie în veşnicie, şi, în bună parte, şi îngerii, care înțeleg lucrurile fără prea multe discursuri şi raționamente. O asemenea ştiință aparține proorocilor şi minunaților înțelepți care neîntrerupt exprimă lucrurile prin simboluri şi le prezintă pe unele prin celelalte, inteligenței lor proprii sau a altora. Noi însă trebuie să unim, dar gradat, cele trei căi. Mai întîi, şcolarii trebuie să înveţe să creadă şi să urmeze părerile altora, apoi să facă uz peste tot de simțurile lor şi, în sfîrşit, să înveţe să-şi formeze o cunoaştere abstractă a lumii lucrurilor. Cine va fi educat în acest fel, acela va fi instruit în mod iscusit şi înțelept.

Vrei, aşadar, să-l înveți multe pe discipol?

1) Ia pe unul care este docil şi începe.

2) Ia-ți suficient timp (într-un an se învață mai mult decît într-o lună) şi nu irosi zadarnic nici o parte din el.

3) Oferă simțurilor, intelectului, voinței şi altor facultăți multe lucruri, în extensiune şi în profunzime, combinîndu-le cu plăcutul şi vei obține un rezultat bun.

Vrei să-l înveți toate lucrurile?

1) Ia un spirit universal, capabil şi avid pentru toate.

2) Foloseşte-i tot timpul, adică toți anii tinereții, ba încă şi pe aceia ai vieții întregi.

3) Învață-l treptat, zilnic cîte ceva, pînă nu mai rămîne nimic. Căci mintea omului, această imagine a infinitului, este capabilă să cuprindă totul, dar într-un mod finit. De aceea, ea nu cuprinde deodată totul, ci numai parțial, un lucru după altul şi în mod succesiv îi ajunge pentru toate.

Pe scurt: *vrei ca omul să ştie toate?* Condu-l prin toate scenele Domnului şi el va şti.

Vrea pe cele mai bune? Arată-i diferența dintre bine şi rău.

Să poată totul? Exersează-i forțele în tot ceea ce este de dorit şi se va deprinde.

Paradoxe: Vrei ca discipolul tău să ştie multe şi temeinic? Învață-l să ignoreze multe, şi anume nimicurile de care se ocupă vulgul.

PROBLEMA a XVIII-a

28. *Să realizezi ca totul să decurgă de la sine*[21].

Aceasta se va întîmpla dacă ei vor fi instruiți în:

1) *Toate, cu nădejdea că se va preda un lucru nou.* Căci nu există nimeni care să nu se bucure că învață ceva nou.

2) *Toate cu bunătate,* ca să se bucure că ascultă. Căci nu există nimeni căruia să nu-i placă să fie astfel instruit.

3) *Toate prin demonstrare clară şi infailibilă,* căci nu există nimeni care ar vrea să fie înşelat.

4) *Toate prin observare personală* (autoobservare — αὐτοψίαν), căci fiecare îşi dă sieşi mai multă crezare decît altora.

5) *Şi toate prin proprie voință* (autonom — αὐτονομίαν), căci fiecare vrea mai degrabă să-şi urmeze propria-i voință decît pe a altora.

6) *Toate lucrurile prin autoguvernare* (αὐτοκρατείαν) sau prin încercări şi experimente proprii.

7) *Toate pînă la îndestulare* (αὐταρκείαν), pînă ce oricare discipol recunoaşte că este satisfăcut de toate lucrurile.

PROBLEMA a XIX-a

29. *Să transformi toate şcolile din mori sau ateliere de turuială (pistrina seu officinas) în locuri de joc.*

La aceasta se va ajunge:

1. *Prin observarea justă a etapelor de vîrstă,* astfel încît să nu se facă nimic (nici să se înceapă) decît la timpul corespunzător, cînd însăşi natura începe să dea roadele sale; nici nu se poa[te] altfel proceda, decît să ajuți natura [să] nască.

Fiecare şcoală poate deveni un loc de joc universal, dacă noi ne străduim să orientăm just şi într-un mod plăcut fondul natural de îndată ce se manifestă. Căci însăşi natura umană ne invită spre tot ce-i omenesc. Ar fi mai greu să o împiedicăm, dar, oare, nu este mai uşor să o dirijăm decît să o împiedicăm? Oare nu se bucură copiii să călărească pe un băț lung sau să construiască colibe, să se joace de-a soldații, să dea lupte, să se ia la trîntă, să aleagă regi, să împartă funcții, să se judece între ei şi astfel să reprezinte instituțiile statale? Alții țin predici, organizează ceremonii funebre etc. Din asemenea întîmplări se vede încotro îl tîrăşte natura şi reiese cu claritate că nu trebuie să-i lăsăm pe copii în voia lor, ci să-i instruim cu prudență. Vrea să călărească? Arată-i dîrlogii, şaua, pătura, scările de şa, numeşte-i-le şi, jucîndu-se, învață călăria. Vrea să construiască? Vrea să pescuiască? Vrea să lupte? Arată-i instrumentele şi utilizarea lor şi l-ai învățat construcția etc. Vrea să conducă statul? Permite-i să cunoască, sugerîndu-i funcțiile şi ierarhia; arată-i desfăşurarea unei judecăți şi formulele juridice — şi l-ai inițiat în toate acestea.

Aşadar, în formarea tineretului trebuie să aşteptăm momentul prielnic, la fel ca pentru toate lucrurile, şi nu să-l anticipăm. Să începem totul la timpul potrivit, nu mai devreme, pentru că prin aceasta nu ajutăm natura, ci o corupem. Aşa cum o mamă nu naşte prematur şi nici nu poate fi constrînsă la aceasta, tot aşa nici într-un suflet nu poate să se nască cunoaşterea înainte de vreme, sau se va naşte un avorton. Toate lucrurile îşi au vremea lor. Dacă o moaşă neroadă prea o constrînge pe lehuză (prin vorbe sau medicamente) dăunează mamei şi copilului. Nu dăunează, dacă îi lasă timp. Nici păsărica nu-şi rupe piciorușul stînd în cuib. Dacă însă îndrăzneşte să iasă la vreme nepotrivită sau este speriată, se poate răni cu uşurinţă. Aşadar trebuie să se înfrîneze dorinţele prea aprinse, aşa cum obişnuim să înfrînăm la băieţi plăcerea lor de a hoinări, pentru ca să nu se producă vreo nenorocire dacă li se îngăduie să-şi satisfacă această curiozitate. Se poate păcătui mai puţin decît în pretenţia nesăbuită de a grăbi pe copii să devină cît mai repede învăţaţi sau filozofi. Dacă copiii sînt supraîncărcaţi, se vor plictisi, vor deveni stupizi şi năuci. Nu trebuie să ne opunem voinţei Minervei: ceea ce nu se formează de la sine nu suportă să fie format nici de noi, însă ceea ce vrea să se formeze se manifestă de ajuns prin semne sigure. În acest sens, adevărat este ce a spus Catul: *„Natura este cel mai bun conducător"*. Tot aşa este valabilă şi afirmaţia lui Cicero: *„Dacă ne încredinţăm conducerii naturii nu vom greşi niciodată"*. La fel a scris şi Seneca: *„Trebuie să mergem pe drumul pe care ni-l indică natura şi să nu ne abatem de la el. Cine-l urmează, pentru acela toate sînt uşoare şi fără piedică. Cine se opune, are o cale la fel ca şi aceia care vîslesc împotriva curentului"* [22]. Cum recunoşti însă că şcolarii sînt apţi pentru un anumit studiu? Fă sau lasă-i pe alţii să execute în văzul lor ceea ce bucuros vei voi să imite. Dacă ei sînt atenţi şi se pregătesc să imite, lasă-i să imite. Dacă imită pripit şi greşesc, îndreaptă-i. Dacă, fiind îndreptaţi, vor să lucreze mai departe, să ştii că a sosit timpul şi natura îşi face drum, şi atunci continuă să mergi înainte, să-i înveţi şi să-i îndrepţi, astfel lucrul va înainta. Dacă observăm această lege (şi este de datoria noastră), trebuie să exersăm, înainte de orice, în prima copilărie, *simţurile externe*, pentru că tocmai acestea se dezvoltă în această perioadă şi se îndreaptă în gradul cel mai înalt către obiectivele lor. În *copilărie* trebuie să exersăm *memoria*, pentru că atunci este extrem de viguroasă; apoi, în *adolescenţă*, *judecata raţională*, în *tinereţe*, *intelectul pur*, iar în perioada *bărbăţiei*, *practica lucrurilor şi întrebuinţarea lor*.

2. *De fapt, promovăm o mai mare aviditate cînd totul se face numai din plăcere.* Căci acolo unde este bunăvoinţă, nimic nu este greu sau — cum spune Augustin — nu simţim că muncim cînd iubim sau cînd însăşi munca ne produce bucurie [23]. *Dar cum putem trezi dorinţa aprinsă?* Lăudînd lucrul despre care este vorba şi prezentîndu-l într-un mod plăcut: a) *observării personale;* b) *lecturii personale;* c) *practicii personale;* d) *folosirii personale* (autopsia, autolexia, autopraxia, autochresia). Negreşit, toate trebuie astfel prezentate discipolilor încît ei să vadă cu propriii lor ochi (şi să le perceapă şi cu celelalte simţuri), să găsească denumirea potrivită şi să le realizeze (şi maimuţele se bucură cînd imită ceva). În sfîrşit trebuie să le arătăm cît de utilă este ştiinţa şi să-i lăsăm să încerce totul. Astfel se poate îndulci orice muncă — chiar şi pentru firile cele mai indolente. O, ce antidot pururi eficace plictiselii se află în faptul de a *te socoti oriunde activ!* Acestui scop (al menţinerii bunei dispoziţii şi a voioiciunii) îi serveşte cumpătarea: Totul cu măsură! [24] Iată de ce nu sînt de acord cu sîrguinţa prea mare a unor preceptori care obosesc spiritele celor pe care-i învaţă, prin aceea că-i ocupă de dimineaţa pînă seara cu lucruri serioase. Asemănător citim despre Socrate că el cînd contempla şi studia natura soarelui obişnuia să stea de cînd răsărea soarele şi pînă la asfinţit — în acelaşi loc, cu ochii ţintă la soare, absorbit, ca şi cînd mintea sa ar fi fost despărţită de corp (vezi Gellius I, 2 c. 1)[25]. Dacă trecem acest exemplu asupra soarelui ideilor sau asupra soarelui cuvîntului divin, pe care mereu trebuie să-l contemplăm, atunci putem lăuda un astfel de zel, însă nu procedeul. Pentru că Dumnezeu n-a creat soarele ca să-l contemplăm numai pe el, ci prin el (să contemplăm) şi celelalte opere ale sale. Noi nu trebuie să fim orbiţi, ci luminaţi.

3. Să începem întotdeauna de la cele dintîi şi de la cele mai de jos şi să înaintăm pînă la ultimele şi cele mai înalte. Tot aşa trebuie să mergem de la cele mai uşoare la cele mai grele, pînă ce le biruim chiar pe cele foarte grele. Mereu trebuie să plecăm de la cele mai mici elemente izolate şi să înaintăm prin combinaţii minore, pînă la unele alcătuiri mai complexe, ca, de exemplu, în arta citirii: *a*) de la alfabet; *b*) prin tabelele silabelor; *c*) la cuvinte, expresii frazeologice, sentinţe, texte etc [26]. La fel în aritmetică şi oriunde. Cel mai indicat este ca începătorul să plece de la lucrurile cele mai evidente.

4. Să avansăm încet (în special la început), astfel ca şcolarii să nu simtă că li s-a cerut un efort decît după ce efortul a fost biruit.

5. *Toate gradat.* E la fel aici ca la o scară: de îndepărtezi o treaptă (şi apoi două sau trei), greutatea urcării creşte, şi pericolul de a te prăbuşi se măreşte [27]. Căci sistemul lucrurilor este unic, în care întregul cu părţile sale este astfel conexat încît cine urmează ordinea sa nu găseşte ceva cu totul nou, ci numai o continuitate nouă a lucrurilor anterioare şi ca o modalitate sau o treaptă a acestora. Tot astfel ar trebui să se conexeze cunoaşterea lucrurilor în sufletul omului şi în aşa fel înlănţuite încît copilului, tînărului sau bărbatului să nu-i iasă în cale ceva cu desăvîrşire nou, ci numai ca o specificare amănunţită a lucrurilor cunoscute mai înainte. De aceea, în copilărie trebuie să se împlînte rădăcinile acelor lucruri pe care copiii nu le observă şi nu ştiu nimic despre ele, iar cînd încep să le observe, să constate că de acum înainte toate le sînt în folosul lor: *a*) viaţa; *b*) sănătatea; *c*) vioiciunea; *d*) acţiunea; *e*) bunele moravuri; *f*) exerciţiile de pietate.

6) Întotdeauna să unim exemplele, regulile şi practica — aşa cum am arătat mai sus.

7. Să predăm printr-un continuu paralelism, al celor trei entităţi, adică prin exersarea minţii, a limbii şi a mîinii — ca mai sus.

8. Făcîndu-le pe toate prin jocuri şi dezbateri, în funcţie de vîrstă — în şcoala copilăriei, adolescenţei, a tinereţii şi aşa mai departe. Şi aşa cum am transformat *Janua Linguarum (Poarta limbilor)* în opt dialoguri scenice [28], la fel se pot transforma în scene şi toate celelalte, chiar şi întreaga pansofie, în toate şcolile şi clasele, pentru observare şi practică personală *(autopsia, autopraxia)*.

Aşa se pot alcătui *jocuri:*

alfabetice	istorice
de citit	metafizice
de scris	fizice
de desenat	tehnice
de aritmetică	morale
de geometrie	religioase.
muzicale	

Se recomandă însă, în primul rînd, jocuri din istoria Bibliei, prin care se poate ilustra întregul şir al vremurilor şi istoria lumii prin IX acte scenice, şi anume:

I. De la începutul lumii pînă la Noe (tragedie).
II. De la Noe la faraoni (idem).
III. De la Moise la David.
IV. De la Solomon la distrugerea monarhiei babiloniene (tragedie).
V. De la Zorobabel [29] la Hristos, inserînd ruinarea monarhiei persane şi greceşti.
VI. De la Hristos la Antihrist, după anul 600.
VII. De aici pînă la prăbuşirea Antihristului (tragedie).
VIII. Domnia lui Hristos, un paradis al bucuriei.
IX. Gog şi Magog — sfîrşitul lumii (tragedie).

9. *Instituind diverse recreaţii pentru corp şi pentru spirit.* Căci este în folosul:

a) *sănătăţii* — prin mişcare, alergare şi luptă;
b) *simţurilor* — prin felurite ilustrări ale noutăţilor şi cu ajutorul picturilor etc.;
c) *inteligenţei* — prin diferite dezbateri;
d) *memoriei* — prin repetări emulatorii;
e) *judecăţii* — prin enigme şi dispute;
f) *vivacităţii* — în afaceri şi *iscusinţei* în acţiuni care trebuie realizate cu prudenţă;
g) *elocinţei* — prin colocvii improvizate şi exerciţii scrise şi orale.

Aşa se poate vorbi cu adevărat despre o *ŞCOALĂ-JOC.*

Notă asupra emulaţiei

Este de necrezut ce poate obţine omul cînd se găseşte în emulaţie cu destoinicia altuia, cînd se sprijină pe un lucru recunoscut anterior ca bun sau cînd ajunge la convingerea că printr-o sîrguinţă prevăzătoare totul este accesibil. Căci în noi muritorii acţionează o forţă divină, nemuritoare, căreia nu-i este nimic impracticabil, nimic inaccesibil. Ea pătrunde în toate lucrurile fără oboseală şi fără aversiune, plină de bucurie, în măsura în care nu lipseşte o conducere prudentă. Dacă înţelegem în mod just numai un singur temei al lumii lucrurilor, vom înţelege infinite lucruri — la fel ca atunci cînd lucrăm cu o unealtă bine realizată cu care se pot executa lucruri infinite. Cu picioare sănătoase putem străbate nesfîrşite drumuri, cu ochi sănătoşi putem contempla infinit de mult, iar cu o limbă volubilă se pot ţine discursuri nesfîrşite etc. În concluzie: de la natură (sau de la tatăl naturii) s-a avut în aşa fel grijă de noi încît nu ducem lipsă de nimic dacă nu ne lipseşte voinţa. Invocarea muzelor (lucru obişnuit la poeţi) nu înseamnă altceva decît: trezirea înzestrării noastre divine păstrate în noi, stimularea memoriei, solicitarea inteligenţei.

10. *Să folosim o disciplină blîndă şi plăcută, fără violenţă.* Despre aceasta

PROBLEMA a XX-a

30. *Trebuie să realizăm ca disciplina să nu producă şcolarilor teamă de învăţătură.* La aceasta se ajunge pe trei căi:

1. *Prevenind ca să nu fie nevoie de impunerea disciplinei şi pedepsei.* Ajungem la aceasta cînd, prin simpla recomandare a disciplinei, ademeneşti la învăţătură, cînd laşi ca simţurile să pască cu plăcere pe pajiştea ştiinţelor şi nu le împovărezi cu prea multe îndatoriri.

2. *Să ajutăm nesmintit disciplina, ca în aplicare să nu fie prea dezagreabilă.* Să o aplicăm cu grijă, cu prudenţă, cu moderaţie, nu cu sălbăticie, ci să arătăm dragoste, chiar în mustrare, dar niciodată să nu depăşim măsura. Să începem mereu cu treapta cea mai blîndă, cu admonestarea, apoi mustrarea etc.

3. *Trebuie aplicată corecţia disciplinei, nu din pricina neputinţei de a învăţa* (din pricina slabei înţelegeri) *ori a lipsei de voinţă* (dacă dezgustul s-a furişat din toate părţile), ci numai *din pricina îndărătniciei,* în cazul cînd unul, cu toate îndrumările, nu se comportă bine. Şi aceasta numai cu scopul ca el să cunoască răul obrăzniciei şi după aceea să se păzească de el. Nu fără motiv şcoala este numită un joc. Aceasta vrea să însemne că în ea totul trebuie organizat ca într-un joc, ca totul să se desfăşoare cu plăcere şi cu blîndeţe. Cine poate fi la joc mînios şi arţăgos, dînd palme şi lovind cu gîrbaciul? Aşa ceva nu-şi găseşte loc nici în şcolile de meserii, şi e posibil, oare, să fie o situaţie mai rea în condiţia şcolilor literare? Nicidecum. Astfel, *cîrmacii şcolii trebuie să se joace în lumea lor, cu ai lor, după cum înţelepciunea lui Dumnezeu se joacă pe toată faţa pămîntului cu făpturile ei, în special cu fiii oamenilor.* Este pentru fiecare evident că orice se produce, se creează, se formează în mod natural — apare spontan şi fără constrîngere. Şi

Dumnezeu îndrumează neamul omenesc în chemări, sfaturi, încurajări. De ea, şi noi căutăm nu numai să fim de folos, dar şi să delectăm.

Ceea ce s-a spus despre posibilitatea unui învăţămînt uşor şi plăcut, poate fi exprimat mai pe scurt în următoarele:

„Rădăcinile culturii sînt amare, dar fructele sînt dulci", a spus înţeleptul Socrate[30]. Şi experienţa a confirmat-o. Să vedem, însă, dacă nu cumva şi rădăcinile se pot îndulci. Acest lucru pare să fie posibil:

I. dacă îndepărtăm din învăţămînt dezgustul şi frămîntarea;
II. cînd toate lucrurile le facem clare, ca şi cum ar fi spontane;
III. cînd învăluim toate lucrurile în farmec.

Primul obiectiv se va obţine:

1) prin eliminarea exemplelor urîte şi întortocheate şi prin prezentarea continuă a celor frumoase, bune şi plăcute;

2) prin informaţii corespunzătoare şi mereu evidente pentru simţuri, despre toate lucrurile;

3) printr-o disciplină mai blîndă de cum a fost folosită pînă acum.

Al doilea obiectiv se va obţine:

1) aşteptînd prilejul pînă ce natura însăşi se înclină în faţa dorinţelor ei, cînd ici, cînd colo, şi arată că a sosit momentul oportun ca să apară mugurii şi florile (pedagogul este numai un slujitor al naturii)[31]. De aceea, nici o precipitare şi nici o violenţă, ci să aşteptăm momentul prielnic pentru îndrumarea celui pe care trebuie să-l îndrumăm. Un mînz nu trebuie înhămat la căruţă pînă ce nu este suficient de robust;

2) să înaintăm puţin cîte puţin, fără să îngreuiem excesiv natura (chiar dacă aceasta ar fi nesăţioasă să zburde). Grăbeşte-te încet!

3) mai bine frîneaz-o, pentru ca rîvna să se trezească cu atît mai mult!

Al treilea obiectiv se obţine...[32]

PROBLEMA a XXI-a

31. *Să facem ca simţurile, mintea şi mîna şcolarului să-şi însuşească totul cît mai repede.*

Oferă tot ceea ce vrei, liber şi nestînjenit, şi ai grijă ca nimic să nu fie nebulos, încurcat şi spinos, ci clar şi desluşit. Dă-i prilejuri nimerite cum să înţeleagă lucrurile şi el va prinde repede totul.

PROBLEMA a XXII-a

32. *Să le înveţe repede pe toate.*

Să nu urmăreşti orice amănunt, ci: 1) să înţelegi mai întîi, în mod just, ceea ce este esenţial; 2) lasă la o parte ceea ce este mai puţin folositor; 3) apoi, ceea ce rămîne, dacă este prea împrăştiat, concentrează-l. Dacă continui mereu în acest fel, este de necrezut cît de multe poţi cuprinde, într-un timp extrem de scurt, prin simţuri, minte şi mînă. Exemplul ni-l oferă Alexandru cel Mare, care în scurta lui viaţă a realizat fapte atît de mari. *El niciodată nu zăbovea!* Cucerea un oraş sau un popor, nu se oprea şi nici nu se odihnea (ca Hanibal în Campania), ci ataca mereu mai departe[33]. El nu cucerea toate oraşele sau cetăţile (pentru aceasta nu i-ar fi ajuns viaţa întreagă), ci numai pe cele mai importante. După cucerirea acestora, celelalte se supuneau. Numai moartea prematură a întrerupt cursa victoriei şi l-a împiedicat de a supune lumea întreagă. Ca aşa ceva să nu se întîmple Alexăndreilor noştri (şcolarii), trebuie să ne străduim să le prelungim viaţa sau cel puţin să le-o menţinem.

Este vorba aici şi de mijloace metodice, prin care totul devine mai uşor, întrucît totul se înlănţuie, nimic nu se opune, toate curg ca apele unui rîu şi se adună la un loc de la sine. Nici chiar moartea nu poate întrerupe aspiraţia spre înţelepciune, ci mai degrabă o susţine, promovînd pe candidaţi la perfecţiunea eternă a veşniciei. Chiar dacă această aspiraţie spre deplina înţelepciune se limitează la durata acestei vieţi

şi la înţelegerea lumii lucrurilor, cu ordinea ei, prilejuind, poate, greutăţi unei minţi mai încete, să facem totuşi ceea ce a făcut şi Alexandru şi să ne îndreptăm cu deosebire forţa spre lucrurile cele mai importante. Atunci, tot restul ni se va supune de bunăvoie sau va fi constrîns la tăcere, deoarece noi ne vom face stăpîni pe putere.

Cele mai importante lucruri sînt principiile ştiinţei, care dacă sînt bine constituite şi înţelese, tot restul devine clar de la sine. Aceste principii trebuie, înainte de orice, să fie bine imprimate şcolarilor. Dacă vrea cineva o grădină roditoare, plină de flori şi fructe, nu trebuie să aducă din altă parte arbori, tufişuri şi plante, ci să împrăştie seminţe, şi lăstarele să le altoiască cu altoi bun. Apoi, datorită soarelui şi binecuvîntării cerului, totul germinează de la sine şi, de la an la an, va ieşi la lumină mai îmbelşugat. Tot aşa, dacă se imprimă cum se cuvine principiile ştiinţei, evident că infinit de multe lucruri se vor lămuri de la sine. Şi apoi: vrei ca discipolul tău să ştie mult şi temeinic? Învaţă-l să ignoreze multe, mai ales fleacurile cu care se ocupă vulgul.

PROBLEMA a XXIII-a

33. *Să facem ca manualele să fie folositoare pentru cei care învaţă.*

1. De cîte ori dascălul ia în mînă o carte nouă, trebuie să înlăture greşelile tipografice. Dintr-o carte cu greşeli se învaţă greşit.
2. Nu trebuie să li se azvîrle şcolarilor cărţi întocmai cum se azvîrle cîinilor oase, ci precum doicile credincioase, care le dau în gură sugarilor fără dinţi alimente deja mestecate, adaptîndu-se mereu la slăbiciunile lor.
3. Realizăm aceasta întotdeauna învăţîndu-i prin: 1) mijlocirea unui exemplar prezentat corect de mai înainte; 2) indicîndu-le modul de a-l imita; 3) dirijîndu-l pe acela care imită şi atrăgîndu-i luarea-aminte cînd greşeşte.

Şi aşa să se procedeze în toate împrejurările. De exemplu:

1) În ştiinţe, înţelegerea lucrurilor prin simţuri (prezentînd obiectul vederii, auzului şi gustului), explicînd în ce fel se întîmplă aceasta şi verificînd dacă şcolarul a priceput bine.
2) La fel în arte şi în lucrurile practice, învaţă-l să facă, executînd tu ceea ce trebuie realizat; cere-i să imite, precedîndu-l tu la aceasta. Laudă-l dacă imită corect; îndreaptă-l atunci cînd greşeşte — dar fără mînie.
3) În predarea limbilor, cînd îl înveţi să vorbească, mai întîi pronunţă tu şi apoi lasă-l pe şcolar să te imite, atîta timp pînă ce ştie. Nici un lucru pe care-l luăm în mînă (notează-ţi bine) să nu-l lăsăm la o parte pînă ce nu-l biruim.
4) Preceptul cel mai important care trebuie respectat foarte riguros este ca toţi să se deprindă cu totul: 1) să perceapă lucrurile amănunţit, distinct şi limpede; 2) să le exprime prin cuvînt; 3) să le imite ca şi cum ar fi acţiuni proprii.

În aceste trei puncte comitem toate erorile vieţii noastre, deoarece concepem lucrurile confuz, luîndu-le pe unele drept altele. De aici provin nenumărate confuzii şi atît de multe devieri ale cugetărilor omeneşti, ale vorbelor, ale acţiunilor şi ale vieţii întregi. Acest rău nu cumva provine din timpul celor dintîi deprinderi şi oare nu atunci se poate acţiona mai eficace pentru ca lucrurile, vorbele şi ideile să nu fie înţelese în mod schematic?

PROBLEMA a XXIV-a

34. *Să predăm toate lucrurile în ordine şi gradat.*

Aceasta se întîmplă atunci cînd sînt predate mai întîi lucrurile care vin în primul rînd şi apoi acelea care le urmează. Este bine cunoscut versul lui Horaţiu:

Acela care îmbină utilul cu plăcutul obţine toată încuviinţarea[34]. Just este, însă, ca agreabilului şi utilului să-i treacă înainte ceea ce este cinstit, evlavios şi sfînt. Căci, de fapt, după primele două, vulgul aleargă de la sine, pe întrecute, fără să-l învăţăm noi; fiecare se agită într-acolo, destul, din propriu-i impuls. Însă cel de-al treilea lucru trebuie mai ales să pătrundă în suflet, pentru ca oricine s-a născut om să se gîndească la înalta lui menire şi să se preocupe nu numai de ceea ce este dulce sau util, ci — înainte de toate — să acţioneze cu onestitate. Acesta trebuie să fie mereu temeiul şi scopul, o parte esenţială a intenţiilor şi faptelor noastre. Evident, dacă se îmbină onestitatea cu utilul este şi mai bine, iar dacă se mai adaugă (dacă este posibil) şi plăcutul, cu atît totul va fi mai frumos şi mai agreabil. De aceea trebuie să-l îndreptăm pe Horaţiu aşa:

Pe primul loc stă *onestitatea*, apoi *utilitatea*, şi în al treilea rînd *plăcutul.*

Dar lumea a răsturnat această ordine, punînd prosteşte ultimul pe primul loc.

Aşadar, pe primul loc stă *evlavia*, hrana sufletelor, pe al doilea, *moravurile bune*, ca normă a relaţiilor între oameni, şi la sfîrşit, *cultura*, drept hrană spirituală.

Înainte de toate trebuie inoculată *evlavia*, deoarece ea conţine făgăduinţele acestei vieţi şi ale celei viitoare. Înţelept este acela care se îngrijeşte de cea din urmă, ca şi de căile care duc într-acolo.

De fapt, scopul acestei vieţi constă în a te pregăti pentru eternitate, şi dacă nu o faci în timpul vieţii, atunci viaţa este pierdută. Dar la eternitate ajungem prin moarte, de aceea oamenii trebuie să se pregătească să înfrunte cum trebuie moartea.

Ajungem la o moarte bună numai printr-o viaţă bună. De aceea, trebuie să ne pregătim pentru o viaţă bună chiar de la începutul vieţii. La o viaţă bună ajungem numai prin deprinderi bune. Aşadar, tineretul trebuie deprins din primii săi ani să facă bine tot ceea ce face.

Dar deprinderea de a acţiona bine se formează prin neîntrerupte exemple bune şi prin alegerea din proprie iniţiativă şi constantă a binelui şi reprobarea răului. Alegerea se poate face corect numai pe baza înţelegerii. Iar la înţelegere se poate ajunge numai prin învăţare *(doctrina)*, prin intermediul căreia se pregăteşte capacitatea de a distinge binele şi răul. De aceea trebuie să înţelegem în mod temeinic această distincţie a lucrurilor, începînd din primii ani ai adolescenţei, şi de aici pe parcursul întregii vieţi.

Acesta este *unicul lucru necesar şi partea bună* care nu va fi smulsă de la aceia care şi-o aleg (L u c a 10, 42)[35].

După evlavie, al doilea loc trebuie să-l ocupe *bunele moravuri.* Ele sînt utile de-a lungul întregii vieţi pentru relaţiile dintre oameni. Despre ele se poate spune: *„Cine progresează în ştiinţe, dar este deficitar în moravuri, acela mai mult pierde decît cîştigă..."*[36] De aceea trebuie să avem grijă deosebită ca toţi, de tineri, să se deprindă cu munca şi sîrguinţa, şi nu cu lenevia. Abia atunci şcolile vor merita să fie numite adevărate ateliere ale umanităţii, cînd vor deprinde tineretul nu cu trîndăvia, ci cu munca, nu-l vor pregăti ca simpli spectatori fără rost ai lucrurilor şi sporovăitori, care numai vorbesc despre cîte un lucru (pe care nici nu l-au înţeles bine) sau subtili judecători ai ambelor părţi ale unui argument, ci, dimpotrivă, făuritori vii, care ştiu cum să procedeze şi să administreze circumspect lucrurile, exersîndu-i pentru activitate permanentă şi înzestrîndu-i cu iscusinţă pentru justa conducere a lucrurilor care le-au fost încredinţate. Toate şcolile publice trebuie să fie *ateliere* publice, palestre, pentru exerciţiile cele mai utile vieţii, ca un remediu eficace împotriva dezordinii generale, pe care majoritatea muritorilor o dobîndesc în şcoli şi o manifestă toată viaţa, adecvat tînguirii lui Seneca: *„O mare parte a vieţii se trece cu acţiuni rele, cea mai mare parte, cu inactivitate, iar viaţa întreagă, făcînd altceva decît ceea ce trebuie făcut."*[37]

În sfîrşit, *literatura*, plăcută şi veselă, destinată să hrănească şi să bucure spi-

ritul omului. De ce ocupă ultimul loc? Răspund: Este frumos să ştii mult, poate chiar *totul*. De aceea, Dumnezeu însuşi a plantat în paradis arborele cunoaşterii binelui şi a răului, atît de frumos ochilor şi desfătător ca înfăţişare, încît Eva, nechibzuită, s-a apropiat şi a putut fi amăgită de farmecul său. Ar fi fost mai salutar pentru ea *să privească arborele vieţii*, să se hrănească şi să trăiască din el, nu să-l dispreţuiască, să culeagă fructul de pe celălalt şi să moară.

Lucrurile frumoase sînt vătămătoare, dacă le dorim numai pentru ele[38]. *De aceea, noi muritorii este mai bine să privim mai cu iubire la arborele vieţii, decît la acela al binelui şi al răului dacă preferăm să nu alunecăm şi să nu ne rătăcim pentru totdeauna. Mai întîi ca Solomon trebuie să cerem de la Dumnezeu* o inimă smerită, decît, tot ca el, să începem să cercetăm diferenţele firilor[39]. Însuşi Hristos, acest Solomon ceresc, ne-a dat un exemplu în timpul vieţii sale ca om. El s-a străduit să izbîndească mai mult prin înţelepciune şi bunătate faţă de Dumnezeu decît faţă de oameni; în primul rînd el considera necesar să izbîndească prin cunoaşterea legii lui Dumnezeu şi supunere faţă de Dumnezeu (abia la vîrsta de 12 ani), înainte de a se supune naturii (la 30 de ani)[40]. Aşa precum un orb stă în întuneric, indiferent de este sau nu lumină, tot astfel nelegiuitul, fie că are sau nu lumina minţii, este cuprins de întunecime. El nu poate vedea, căuta şi găsi în Dumnezeu cel mai înalt bun, cea mai înaltă fericire, ci, departe de el şi de lumina sa divină, se prăbuşeşte în întunecimea veşnică. În vase murdare se alterează cea mai bună licoare. Tot aşa se întîmplă cu cea mai bună ştiinţă dacă pătrunde într-un spirit pervertit, de neîndreptat. De aceea trebuie să depunem toată străduinţa ca înţelepciunea noastră să înceapă prin aceea ca noi să ne temem de Dumnezeu, dar şi de oameni, şi de noi înşine. De *Dumnezeu*, în faţa căruia ne sfiim să păcătuim, cînd ne gîndim că el poate să-i distrugă trupul păcătosului şi să-i trimită sufletul în iad; de *oameni* — ca să ne obişnuim să ne temem de supărarea părinţilor, preceptorilor şi a altor oameni buni; *de noi înşine* — prin aceea că, devenind conştienţi de propriile noastre slăbiciuni, să nu ne încredem întotdeauna în noi, ci mai bine să ne temem de noi înşine, lăsîndu-ne conduşi, cu bucurie, de spiritul Domnului şi să ascultăm de îndrumarea lui Dumnezeu. Dacă ajungem la aceasta, înţelegem nu numai ce este, dar şi cît de adevărat este ceea ce de atîtea ori Sfînta Scriptură caută să ne strecoare: *„„Temerea de Dumnezeu este începutul înţelepciunii"*[41]. Adevărata teamă poate sălăşlui numai într-un suflet bine dominat, eliberat de aroganţă, de minciună, de mînie şi de încăpăţînare. Aici se vede cît de important este ca studiile asupra înţelepciunii să înceapă odată cu acelea asupra moravurilor şi asupra evlaviei.

Apoi, pandidascalus trebuie să respecte treptele vîrstelor, adică învăţătura şi ştiinţa a ceea ce se potriveşte fiecărei vîrste. Temeiul acestei înţelepciuni constituie gradele de cunoaştere a lucrurilor, care sînt trei[42]:

I. *intuitivă*: cînd lucrul pe care trebuie să-l cunoaştem ne este prezentat nemijlocit simţurilor, el îşi imprimă imaginea în mintea noastră — ca atunci cînd, văzînd steaua Jupiter, în acelaşi timp învăţăm de la sine şi denumirea ei. În felul acesta concură trei componente: obiectul imaginat, imaginea lui în minte şi acela care imaginează;

II. *comparativă*: un lucru deja cunoscut, dacă mai apare o dată, el poate fi comparat cu el însuşi sau cu un altul asemănător; se va aprecia dacă este acelaşi lucru sau un altul[43]. Dacă, de exemplu, văd o stea nouă, asemănătoare cu steaua Jupiter, sînt în cumpănă dacă este ea sau una asemănătoare ei. În acest caz confrunt mărimea, culoarea, timpul şi locul (în care ar trebui să stea Jupiter în acel moment) şi conchid dacă este ea sau alta. Aici, la aceasta, concură două lucruri imaginate asemănător, apoi două imagini (una cunoscută anterior şi alta nouă) şi fantezia imaginativă. Acest mod constituie temelia conchiderii raţionale, în care se enunţă

ceea ce este similar cu similar, diverscu divers, contrariu cu contrariu: două lucruri care sînt egale cu un al treilea (sau nu sînt), sînt sau nu sînt egale între ele;

III. *ideativă:* cînd din ideea lucrurilor perfect cunoscute pot fi cunoscute toate, făcînd distincţie, în acelaşi timp, care anume se împărtăşesc mai mult sau mai puţin de ea şi formîndu-ne judecata cît de mult se abat ele de la perfecţiune[44]. Şi aici se unesc trei componente: 1) ideea; 2) unul sau mai multe lucruri formate prin idee; 3) mintea care le confruntă şi le cunoaşte. Această treaptă a cunoaşterii este cea mai înaltă, ea ne conferă cea mai înaltă lumină, şi pentru aceasta este şi cea mai de pe urmă treaptă cu adevărat pansofică.

N.B. — Cunoaşterea poate fi numită:

a lucrurilor singure: se dobîndeşte prin cunoaşterea unui singur lucru;

a lucrurilor combinate: ea duce la cunoaşterea a două lucruri, comparate între ele;

a lucrurilor adunate (strînse): aceasta oferă cunoaşterea tuturor lucrurilor care, într-un fel sau altul, se împărtăşesc din idee.

Aşadar, prima treaptă corespunde primei vîrste, primei copilării şi copilăriei, a doua — adolescenţei şi tinereţii; a treia — tinereţii, bărbăţiei şi, în sfîrşit, bătrîneţii; deoarece în această a treia treaptă se formează judecata desăvîrşită despre lucruri, ea se exprimă deschis ori prin parabole sau prin apologii (fabule).

Caz special

Ce este de făcut cînd întîlnim pe cineva care se opune total luminii cunoaşterii, este îndărătnic şi refractar, nu suportă să asculte nici de bunele sfaturi şi nici de admonestări?

Răspund: se spune că există cai atît de sălbatici şi primejdioşi încît, deşi se lasă prinşi de oameni, duşi ori chiar călăriţi, nu suportă să fie duşi într-un grajd. Totuşi, ei pot fi duşi acolo dacă se foloseşte următorul procedeu: leagă-i calului ochii, atunci el îşi urmează conducătorul fără să ştie încotro. Dacă este adevărat aceasta şi dacă se găsesc şi printre oameni unii refractari şi sălbatici, care nu vor să primească o învăţătură mai bună, de ce să nu se potrivească şi aici imitarea aceleiaşi stratageme? Se ivesc însă aici trei probleme:

I. *Cum poate fi prins un om neîmblînzit şi incapabil de învăţătură?*

II. *Cum i se pot lega ochii fără ca el să se împotrivească?*

III. *Cum îl putem apoi conduce într-acolo unde am vrea să-l ducem?*

Răspund la prima întrebare: *omul nu se lasă prins de nici un alt căpăstru, în afara aceluia al propriei sale inimi*, adică de dorinţa înnăscută spre ceva bun, permiţîndu-i-se să-şi însuşească acest bun, să-l stăpînească şi să-l folosească, dacă vrea să-l imite pe Sf. Pavel *(Fapte* 17, 23).

Al doilea punct se obţine *scăpîndu-l de toate influenţele din afară*, adică de posibilitatea de a imita anumite exemple rele, ce au spus sau n-au spus unii sau alţii, ce fac sau refuză să facă ori disperă, ci ca să se aleagă fiecare pe el însuşi conducător pentru sine şi propria lumină a cunoştinţelor înnăscute a instinctelor şi propriile sale facultăţi. Atunci va fi mai uşor să renunţe la alţi conducători şi nu se va mai teme că poate fi îndepărtat de el însuşi, cînd are posibilitatea să decidă personal asupra tuturor lucrurilor. Ajungînd la acest lucru, restul îndrumării sale va înainta uşor, dacă îl conduci treptat, încet şi calm, în aşa fel încît să nu se sperie de nici o groapă şi nici să nu se împotrivească şi să sară în lături. Aceasta se va întîmpla dacă nu-i vorbeşti vreodată altfel decît din acea lumină comună în toţi, pentru ca văzînd că progresează nu datorită unui alt sfătuitor şi îndrumător, ci prin el însuşi, să înainteze fără amînări, pe calea pe care i-o indică, în tot locul, propriii săi ochi şi-i arată că este sigură; şi astfel, îl vei aduce la ieslea *bunului suprem*, cu adevărat văzut şi gustat (adică la cunoaşterea înţelepciunii depline). Acum,

el va putea pătrunde ca într-un ţinut al luminii şi al bucuriei. Aşa am încercat să înaintăm *în pansofie* (şi în alte scrieri); dacă este drept, vor judeca înţelepţii şi realitatea însăşi va mărturisi, iar pandidascalii prudenţi o vor imita.

Pe baza celor ce am prezentat în ultimele trei capitole (cu privire la şcolile universale, la cărţi şi la profesori), voi preciza în capitolele următoare legile acestora, adică pentru fiecare perioadă din vîrsta oamenilor cum trebuie pregătite *şcolile, cărţile* şi *profesorii*, astfel ca toate lucrurile să fie pampaedice, adică adaptate la educaţia universală a tuturor oamenilor.

Capitolul VIII

ŞCOALA PRENATALĂ

sau

îndrumări utile pentru părinţi despre prima îngrijire a speciei umane încă din pîntecele mamei [1]

În atotputernicia sa, Creatorul ar fi putut face întregul neam omenesc dintr-o dată, în totalitatea sa, aşa cum i-a făcut pe îngeri. Dar i-a plăcut să-şi manifeste înţelepciunea într-un alt mod. Aşa a creat el numai rădăcina omenească, bărbatul şi femeia, pentru ca aceştia să sporească prin înmulţire [1a]. Dumnezeu a făcut cunoscut, prin profeţii săi, că bărbatul şi femeia au fost plămădiţi pentru aceea ca să fie uniţi laolaltă prin sfînta căsătorie şi aşa să caute sămînţa lui Dumnezeu (M a l e a h, 2, 15). De aici rezultă că: 1) oamenii descind din sămînţa lui Dumnezeu; 2) se înmulţesc, întocmai ca şi plantele şi animalele; 3) dar pentru ca această înmulţire să se producă cu sfinţenie, li se îngăduie această grijă părinţilor, în locul lui Dumnezeu, a cărui sămînţă sînt îndemnaţi să o caute.

2. De aceea se cuvine ca oamenii (aceste făpturi destinate desfătărilor eterne) să nu se înmulţească întocmai ca animalele, printr-o procreare brutală şi lascivă, ci, dimpotrivă, această procreare să fie în mod legiuit şi curat, ca fiii şi fiicele Domnului. Se cuvine ca nici copiii, după ce s-au născut, să nu rămînă în continuare fără îngrijire, întocmai ca sălbăticiunile, ci, dimpotrivă, să fie consideraţi drept cel mai preţios tezaur al lui Dumnezeu şi să fie încredinţaţi părinţilor pentru o îngrijire credincioasă, spre a fi ocrotiţi şi formaţi ca proaspeţi cetăţeni ai lumii şi viitori moştenitori ai eternităţii. Acest lucru este de o deosebită importanţă şi el reclamă toată atenţia. Despre aceasta părinţii trebuie să fie lămuriţi, pentru ca ei să ştie că procreează pentru *Dumnezeu*, şi nu pentru ei, pentru *cer*, şi nu pentru *lumea pămînteasc*ă. Să nu trecem peste acestea fără unele precizări.

3. *Să te naşti bine, să trăieşti cum trebuie şi să mori cum trebuie sînt cele trei puncte cardinale ale binecuvîntării umane*, dar astfel încît de primul depinde cel de-al doilea, iar de-al doilea, cel de-al treilea. De aceea, celui dintîi trebuie să-i acordăm toată atenţia.

4. *Să te naşti bine* înseamnă, în primul rînd, *să te naşti în chip onest, din părinţi oneşti.* De aceea, nu trebuie întreţinute nici un fel de relaţii sexuale în afară de căsătorie, pentru ca să nu se nască copii nelegitimi. În al doilea rînd, se naşte bine *cine se naşte cu un corp sănătos, cu simţuri sănătoase şi cu o minte sănătoasă.* De aceea, soţii trebuie să se unească prudent şi în primul rînd să aibă grijă de sănătatea lor ca de o rădăcină de unde vor germina urmaşii lor. În al treilea rînd, se naşte bine cine se naşte în biserica Domnului, din părinţi fără prihană. Iată de ce viitorii părinţi trebuie, înainte de orice, să fie evlavioşi, astfel ca *Dumnezeu* să recunoască drept sămînţă a sa ceea ce ei vor genera.

5. *Trăieşte însă cum trebuie* cine trăieşte: 1) *onest* şi-şi dobîndeşte de la oameni, prin fapte lăudate, favoarea şi un renume bun; 2) *are o sănătate bună* şi în privinţa situaţiei sale este liniştit; 3) este *evlavios* şi se bucură de graţia şi binecuvîntarea Domnului.

6. Şi, în sfîrşit, *moare cum trebuie* acela care moare: 1) lăsînd după el o *amintire cinstită*; 2) *moare senin*, de moarte naturală, nu violentă; 3) *evlavios*, trecînd prin moarte în viaţă.

7. Cît priveşte primul punct — *a te naşte bine* — are pertinenţă cu *ŞCOALA PRENATALĂ*; celelalte două puncte revin celorlalte şcoli. Muritorii pot fi cu devărat înţelepţi şi să-şi conducă just viaţa dacă ei trăiesc în conformitate cu ideile călăuzitoare care urmează să fie precizate exact. Pe scurt, totuşi, cîteva aforisme despre aceasta:

I. *De îndată ce omul începe a se forma, să avem grijă de el să nu se deformeze sau să degenereze.* De aceea trebuie ca, din momentul conceperii, poate chiar mai înainte, cînd părinţii se hotărăsc să dea naştere unui copil, să se gîndească să-l procreeze astfel ca acesta să apară bine format cînd va fi dăruit luminii. Mai mult chiar, de la naştere, în perioada primei copilării, trebuie să fie bine îngrijit, cu deosebire în perioada copilăriei, dar şi în continuare, pentru că mereu vor fi prilejuri tot mai numeroase de seducţie spre cele rele. Căci stă în natura lucrurilor ca încă din şcoala prenatală să se pună cu toată grija primele fundamente, deoarece erorile care se înfăptuiesc în prima perioadă cu greu se mai pot îndrepta mai tîrziu. Dacă fundamentul este viciat, întreaga construcţie se ruinează.

[Se spune pe drept că pietatea şi moravurile bune trebuie să fie inoculate chiar din primele zile ale copilului, odată cu laptele matern; dar şi mai bine ar fi dacă ar începe înaintea laptelui matern, cu sîngele mamei şi al tatălui (din care începe să se formeze mai întîi însăşi substanţa copilului). Se înţelege că părinţii trebuie să fie evlavioşi şi cu bune moravuri încă din acel timp, dacă vor să dea naştere unui copil evlavios şi cu bune moravuri. Aşadar, grija pentru copii trebuie să înceapă încă înaintea naşterii acestora, fiindcă părinţii sînt îndemnaţi să caute sămînţa lui Dumnezeu. Căutăm însă ceea ce încă nu avem. O dată începută grija pentru sămînţă, ea trebuie să dureze atîta vreme pînă ce sămînţa creşte şi se maturizează în fruct.]

II. *Dacă soţii se hotărăsc să aibă copii, trebuie, înainte de orice, să aibă*

foarte mult în vedere trei lucruri. Mai întîi, că lumea vizibilă nu se păstrează în ea însăşi din pricina vreunui alt scop decît ca să slujească la generarea seminţei lui Dumnezeu şi la împlinirea numărului aleşilor săi. *Apoi,* ce mare cinste este pentru soţi faptul că ctitorul neamului omenesc le-a încredinţat — oarecum — sarcina sa de a căuta sămînţa Domnului. *În sfîrşit,* ei trebuie să se străduiască, în mod deosebit, ca de această minunată operă să se îngrijească cu un sfînt respect şi, ca părinţi evlavioşi, să însămînţeze numai sămînţa Domnului, adică chipul lui Dumnezeu, şi nu al satanei.

III. *Spre a realiza aceasta, ei trebuie să ştie că datoria lor constă în a face totul în frica lui Dumnezeu, în rugăciuni şi cu intenţia sfîntă şi pură.* În special trebuie să observe: 1) să înceapă căsătoria în mod cinstit; 2) ca soţi, să fie moderaţi în relaţiile lor conjugale şi 3) să aibă grijă de fructul conceput, printr-o viaţă temperată, prudentă, pioasă şi curată [2]. Căci astfel se pregăteşte ogorul înainte de însămînţare, observîndu-se ca numai sămînţa curată să fie semănată, apoi se grăpează cu atenţie semănatul şi se încredinţează binecuvîntării cerului. La fel se procedează în plantaţii de arbori, în livadă, în vie şi la creşterea găinilor, a gîştelor, a cîinilor, a cailor; căci tot ce trebuie îngrijit cu atenţie, să-l îngrijim chiar de la începutul său.

8. *Această şcoală va cuprinde trei clase:* I. *în prima se va purta de grijă de departe pentru viitorii urmaşi prin încheierea unei căsătorii prudente, oneste şi pioase;* II. clasa a doua *începe după încheierea căsătoriei,* cînd există speranţa de a avea în curînd copii; III. *în a treia clasă trebuie să avem grijă de fructul conceput, pînă la naşterea acestuia.*

PRIMA CLASĂ

9. La încheierea căsătoriei trebuie să acordăm atenţie în cel mai înalt grad următoarelor: *în primul rînd,* nu trebuie să se căsătorească fete sau băieţi prea tineri, întrucît îşi dăunează lor înşişi şi urmaşilor. Căci copăceii tineri (înainte ca trunchiul să primească vigoarea vieţii) sau nu pot să dea nici un rod, sau, dacă-l dau, acesta este plăpînd şi cade uşor. De altfel, patriarhii s-au căsătorit mai tîrziu şi au avut urmaşi plini de viaţă. Licurg, legislatorul spartanilor, admitea căsătoria numai pentru a se naşte copii, permiţînd să se căsătorească doar femeile nimerite ca vîrstă, bine făcute pentru sarcină. Acelaşi lucru îl atestă şi Caesar despre vechii germani [3]. Dar şi oamenii înaintaţi în vîrstă ar trebui să se abţină de la căsătorie, mai ales atunci cînd sînt bolnăvicioşi sau sînt infectaţi de o boală contagioasă [3a]. De obicei se recomandă cumpătare celor săraci şi nevoiaşi, deoarece n-au mijloace să se întreţină pe ei şi nici pe urmaşii lor. Dar dacă ei sînt sănătoşi, activi şi muncitori, Părintele ceresc are din belşug spre a-i hrăni atît pe ei cît şi pe copiii lor [4].

CLASA A DOUA

10. *Chiar în timpul căsătoriei, tatăl, năzuind să aibă copii, trebuie să aibă grijă ca, prin felul său de viaţă, prin munca şi temperanţa sa, să-şi menţină forţele;* astfel, slăbeşte şi îşi pierde vlaga naturală, a viitorilor săi copii şi a urmaşilor săi. Acelaşi lucru este valabil şi pentru mame. Căci, desigur, fiii veacului [5] trebuie să fie precauţi cînd vor să crească vreo rasă de animale bune de povară: să ia femele de soi bun, să le hrănească bine şi să cunoască toate cîte trebuie făcute pe lîngă aceasta.

CLASA A TREIA

11. *În timpul sarcinii,* mama (de îndată ce simte binecuvîntarea divină a graviditătii) *va observa riguros aceste trei lucruri: mai întîi va evita tot ce este dăunător sănătăţii şi moravurilor ei.* Căci tot ce face să sufere mama se imprimă în corpul şi sufletul copilului, aşa cum o dovedesc semnele din naştere pe care le aduc cu ei nou-născuţii. Ele apar datorită faptului că mamele, în timpul sarcinii, au poftit ceva necumpătat şi n-au primit sau au atins cu mîna un loc al corpului lor în timpul unei spaime subite. De asemenea, din Sf. Scriptură avem argumente şi exemple cum, la naşterea animalelor, poate fi influenţată culoarea părului în acest mod *(Facerea,* 30, 37—38; la inspiraţia lui Dumnezeu, cap. 31, 10—11); la fel, şi la descendenţa oamenilor, de pildă, Samson trebuia să devină un nazarean [6], adică să nu bea vin, şi de aceea mamei i-a fost recomandat să se abţină de la vin şi de la suc de curmale (*Judecători,* 13, 4—5). Şi pentru că Ioan Botezătorul, încă în pîntecele mamei sale, trebuia să fie umplut de Duhul Sfînt, a fost necesar ca şi mama sa să ducă un mod sfînt de viaţă (*Luca,* 1.15). La o mamă neevlavioasă acest lucru n-ar fi posibil. De fapt, cu copilul închis în pîntecele mamei situaţia este analoagă cu un cerc mai mic înscris într-unul mai mare, cu acelaşi centru [7]. Aşa cum raza cercului mare trebuie să treacă spre centru prin raza celui mic, tot astfel se imprimă fătului tot ceea ce face sau suferă mama — acţiuni asemănătoare şi înclinări pentru aceleaşi pasiuni. Dacă este beţivă, dacă este lascivă, irascibilă, invidioasă, hoaţă etc., atunci germenii acestor vicii trec asupra copiilor cu siguranţă şi pe nesimţite. Apoi, bolile fizice şi psihice ale părinţilor devin ereditare pentru copii şi chiar pentru familii întregi.

12. *În al doilea rînd, trebuie să se folosească de tot ce îi stimulează sănătatea şi bunele moravuri.* Negreşit, aceasta ţine de un mod bun de viaţă, mişcare moderată şi medicamente care asigură vlăstarului sănătate, frumuseţe şi minte. Modul bun de viaţă va consta, în cea mai mare parte, în aceea că mama în devenire, care vrea să-şi asigure sieşi şi fiului ei o sănătate viguroasă şi constantă, se va obişnui (dacă n-a făcut acest lucru înainte) cu lucruri contrarii, ca de pildă va dormi ceva mai mult, iar apoi va sta ceva mai mult trează, se va mişca, dar se va şi abţine de la mişcare, va mînca mai mult şi apoi iarăşi va posti, va suporta frigul, dar şi căldura etc., într-un cuvînt, se va păzi de moleşeală şi de excese în ambele cazuri [8].

13. *În al treilea rînd, ea va ruga continuu pe Dumnezeu* ca el să abată de la ea nu numai întîmplări triste, ci să-i dăruiască o naştere fericită şi un copil bine format, robust şi viguros; ba, mai mult, chiar din pîntecele ei, să umple această făptură nouă cu spiritul lui, care sfinţeşte întunericul descendenţei noastre adamice (pîngărite de păcat), şi să o lumineze cu lumina bunătăţii sale.

14. După naşterea fericită, tatăl şi mama îi mulţumesc lui Dumnezeu, tatăl spiritelor, pentru că se dovedeşte că cei născuţi sînt o moştenire venind de la el şi că rodul pîntecelui este un dar al său (*Psalmii,* 126, 3). Şi astfel, ei vor lăuda

numele lui Dumnezeu, dăruitorul bunurilor. Cu inima plină de recunoştinţă, îi vor aduce darurile lor, rugîndu-l fierbinte ca el, care a dat viaţă pruncului lor, să-i dăruiască posibilitatea de a continua această viaţă, nu numai aici pe pămînt, pînă cînd este necesar să se pregătească pentru veşnicie, dar şi la El, după aceea, ca să-i asigure o viaţă fără de sfîrşit.

15. *Mama trebuie să-şi alăpteze singură pruncul*[9]: 1) întrucît Dumnezeu a dispus această hrană pentru cel nou-născut, nu trebuie să fie frustrat de ea; 2) pentru sănătatea copilului este cel mai bun lucru să i se dea hrana cu care deja s-a obişnuit, din sîngele matern, ceea ce este sănătos şi pentru mamă; 3) şi mai ales chiar pentru deprinderile de viaţă ale celui născut — şi este sănătos şi pentru mama şi tatăl copilului. Pentru bunele deprinderi ale pruncului, este cel mai bun lucru să fie hrănit cu sîngele şi spiritul matern şi patern (fără amestec străin). *Excepţie se poate face numai* cînd mama a murit sau suferă de o boală ori are din întîmplare moravuri rele. Atunci o altă femeie sănătoasă, robustă şi cu moravuri cinstite poate fi hărăzită doică.

Capitolul IX

ŞCOALA COPILĂRIEI TIMPURII
ŞCOALA DIN POALA MAMEI

sau

despre formarea plină de prevedere a copiilor de la naştere pînă la aproximativ al şaselea an de viaţă

Coruperea universală a lumii începe de la rădăcină. De aceea, reforma universală a lumii trebuie să înceapă tot de acolo. Aşadar, scopul *Pampaediei* este realizarea Psalmului 8: „ca să răsune lauda din gura pruncilor"[1]. Ca un preludiu pentru aceasta, copiii au intonat osanale la prima venire a lui Hristos în templu[2]. Acum, lumea întreagă va fi templul lui Dumnezeu (*Psalmii*, 100, 1 — întregul psalm indică aceasta) şi toţi oamenii vor fi copiii Domnului. Să începem intonarea Osanalei şi să ajutăm ca pe întregul pămînt ea să fie cîntată cu seriozitate şi sinceritate.

Definiţie: *Un copil mic este un om fraged, venit recent pe lume, necultivat în toate lucrurile şi avînd nevoie de cultivare în toate.* Aşadar, tot ceea ce putem face pentru educarea lui constă în a-i oferi cele dintîi temelii (rudimente), dar a i le oferi în mod înţelept, adică circumspect şi cu îndemînare.

În definiţie se spune: *„un om necultivat"* şi *„care trebuie să fie cultivat"*, expresii în care prima indică materia sau subiectul tuturor şcolilor, a doua indică

scopul educaţiei *(educatio)* şi munca şcolară. De aceea este bine să precizăm ce se înţelege prin *„necultivat"* şi „care trebuie să fie *cultivat" (rudis— erudiendus)* şi în ce constă diferenţa între aceşti doi termeni, ca să nu ne fie necunoscut în ce condiţii intrăm în şcoală şi în ce condiţii trebuie să o părăsim, în ce constă obligaţia noastră şi dacă o realizăm bine, dacă noi ne-am greşit scopul sau dacă l-am cuprins cu adevărat[3]. Vrem să lămurim aceasta în puţine cuvinte.

Meseriaşii denumesc ceea ce găsesc nelustruit, neprelucrat şi neadaptat încă utilizării sale (ca metale, pietre, lemn, piele etc.) drept materie *brută (rude)*, în schimb consideră *prelucrat (elaboratum)* tot ceea ce a ieşit dintr-o mînă meşteşugărească — turnat, forjat, construit, dulgherit sau sculptat —, adică tot ceea ce a fost pregătit pentru o anumită utilizare (în aşa fel lustruit, încît să strălucească). Din aceeaşi raţiune, un *om* se consideră necultivat — şi el este chiar, deşi are faţa omenească, pentru că mintea sa este goală de conţinut, limba bîlbîită, mîna neîndemînatică, incapabilă să poată realiza ceva iscusit, se tîrăşte de colo pînă colo, se comportă urît şi ignorează pe Dumnezeu. De la omul *necultivat (rudis)*, cum se spune, nu te poţi aştepta decît la *idei necioplite, vorbire neformată, acţiuni fără experienţă şi o comportare grosolană faţă de oameni şi faţă de Dumnezeu.*

Dimpotrivă, este *cultivat (eruditus)* acela a cărui *minte* străluceşte ca şi oglinda cea mai clară — care arată lumea întreagă chiar şi în întuneric —, a cărui *limbă* îi stă la dispoziţie cu plăcere ori de cîte ori mintea sa doreşte şi care lasă să curgă lumina cu cea mai mare promptitudine, a cărui *mînă* este gata să execute orice muncă, atunci cînd sînt necesare fapte nu vorbe, ale cărui *moravuri* sînt pline de blîndeţe, fiind întotdeauna gata să aducă servicii tuturora şi să nu prejudicieze pe nimeni, a cărui *inimă* este plină numai de Dumnezeu şi care arde continuu de dorinţa de a-i plăcea şi de a se bucura de graţia sa. Pe scurt, *un om cu adevărat cultivat este acela care, în acelaşi timp, întruchipează chipul viu al lui Dumnezeu, cu mintea sa surprinde totul, cu vorbirea sa exprimă totul şi prin faptele sale arată totul,* în măsura în care lui, ca o fiinţă limitată, îi este posibil acest lucru. *A fi în stare de toate acestea este adevărata şlefuire (politura) a omului cultivat (eruditio) cu adevărat.*

O asemenea cultură este şi trebuie să fie scopul şi obiectivul tuturor şcolilor, în special al celei primare, şi al întregii noastre educaţii; căci sămînţa ei trebuie pusă şi aşezate temeliile chiar din timpul copilăriei, după cum rezultă: I. din Sf. Scriptură; II. din idei sau motive raţionale; III. din imagini şi exemple.

I. *Din Sf. Scriptură indicăm cele mai importante locuri: Psalmii*, 8, 3; *Isaia*, 38, 9; *Zaharia*, 13, 7; *Isaia*, 40,11; *Isaia*, 60, 22; *Marcu*, 10, 14; *„Lăsaţi copiii..."*; *Matei*, 18, 3; la fel şi alte locuri în care Dumnezeu a promis să dezvăluie celor mici tainele sale; *Psalmii*, 19, 8; *Psalmii*, 119, 130; *Matei*, 11, 25; *Luca*, 10, 21. De aceea, şi ultima reformă a lumii se cheamă παλιγγενεσία („noua naştere"), deoarece atunci toţi trebuie să ne reînnoim, ca şi copiii nou-născuţi.

II. *Motive raţionale:*

1. *Întreaga speranţă pentru o reformă generală a lucrurilor depinde de prima educaţie.* Aceasta se desprinde nu numai din acele locuri pe care le-am indicat în Sf. Scriptură, dar se relevă mai limpede din următoarele raţiuni:

2. Noi (corpul nostru, spiritul, moravurile, aspiraţiile, vorbirea şi comportarea) sîntem astfel precum ne-a format prima educaţie şi apoi îndrumările date în adolescenţă. Dacă această educaţie este justă şi corespunzătoare normelor adevărului şi binelui, atunci, în mod necesar, oamenii care s-au bucurat de ea vor ieşi din comun. De aceasta depinde soarta întregii vieţi, deoarece starea morală şi spirituală, la fel ca lucrurile naturale şi artificiale, dăinuie aşa cum au fost făcute[4], — adică, precum a fost plantată o grădină, a fost construită o casă sau o cetate, tot aşa rămîn.

3. Noi ne lamentăm de ticăloşia timpului nostru şi de creşterea dezordinii în toate stările, sexele şi vîrstele. Încercăm chiar să ne schimbăm unii pe alţii, prin case, şcoli, biserici şi state — în tot şi pretutindeni, în moduri diferite, adesea cu violenţă. Aşa vedem cum părinţii vor să-şi îndrepte odraslele lor, de pe acum adulţi, prin ciomăgeli, iar stăpînii pe supuşii lor, prin carcere, sabie, ştreang şi roată. Înşişi regii îi ţin în frîu pe supuşii lor prin mijloace machiavellice[5], prin fraudă şi vicleşug. Aceştia, la rîndul lor, se răzbună pe regi şi provoacă răscoale, astfel că lumea este plină de războaie, violenţe şi calamităţi. Ar fi mult mai bine dacă oamenii ar fi constrînşi de frîul raţiunii, decît de violenţa legilor şi a condamnărilor! Dar se spune că majoritatea oamenilor, datorită firii lor sălbatice, nu se lasă conduşi de raţiune; zadarnic se foloseşte blîndeţea împotriva răutăţii nestăpînite şi împotriva unei încăpăţînări pretutindeni înrădăcinate. Noi, însă, trebuie să cercetăm motivele pentru care o făptură raţională nu poate fi guvernată prin frîul raţiunii. Poate chiar la baza acestei guvernări, aşa cum se exercită ea, stă ceva iraţional? Medicii ne spun că *defectele primei digestii nu se pot îndrepta nici după al doilea sau al treilea proces de digestie*[6]. Or noi greşim chiar de la originea lucrurilor, deoarece nu informăm bine mintea cu temeiurile lumii lucrurilor, ca ea să premeargă voinţei, cu lumină justă. Iar voinţa nu o înclinăm spre bine, în aşa fel încît conştiinţa să nu suporte o violentare. De aceea este necesară o grijă deosebită în prima copilărie.

4. *În sămînţă este cuprinsă toată esenţa plantei. În consecinţă, tot ce i se întîmplă seminţei, i se poate întîmpla şi plantei.* Un exemplu semnificativ al acestui adevăr îl constituie procedeul, de curînd descoperit, de a gunoi seminţele pentru ogoarele nisipoase, cînd nu există suficiente paie sau îngrăşămînt. Se iau seminţele şi se lasă trei sau patru zile să se înmoaie în gunoi. Abia apoi le semănăm sau, mai bine spus, le plantăm la o anumită distanţă una de alta (astfel ca fiecare bob să germineze cu siguranţă). Prin acest procedeu se obţine o semănătură mai abundentă decît dacă s-ar îngrăşa ogorul.

Descoperirea aparţine englezului Plat[7]. El constată că la însămînţare se pot economisi trei sferturi din sămînţă — dacă ea nu se împrăştie, ci se aşază cu mîna, cu atenţie —, iar recolta este de trei ori mai mare ca la gunoirea obişnuită şi la însămînţarea cunoscută pînă acum.

Din această comparaţie rezultă că: 1) se realizează o economie deosebită în muncă dacă primele temelii ale ştiinţelor sînt bine pregătite şi implantate cu grijă spiritului; va duce la o însămînţare bogată; 2) în prima cultivare a spiritelor, cînd toate facultăţile sînt încă latente, ca într-o sămînţă, există mai multe posibilităţi de educaţie decît în tot restul studiilor şi al vieţii.

Prima copilărie este primăvara vieţii, în timpul căreia nu trebuie pierdută nici o ocazie ca micul ogor al spiritului să fie bine pregătit. Cine doreşte o recoltă abundentă trebuie să însămînţeze tot cîmpul şi să nu lase nimic nelucrat. Aşa cum sămînţa trebuie însămînţată de timpuriu primăvara, pentru recolta viitoare (dacă nu chiar din toamna precedentă), tot astfel sămînţa vieţii demne trebuie pusă chiar de la începutul vieţii.

Aşa cum cu greu o tulpină care a răsărit pieziş dintr-o rădăcină îşi mai îndreaptă acest defect, poate chiar niciodată, dacă ea în plină creştere n-a fost îndreptată şi s-a învîrtoşat, la fel se întîmplă şi cu omul: va îmbătrîni în deprinderile tinereţii sale. Viciile primei educaţii ne însoţesc de-a lungul întregii vieţi. De aceea, îngrijirea esenţială a speciei umane începe chiar din leagăn; prima educaţie trebuie cîrmuită cu toată grija, ea avînd o mare importanţă pentru etapele următoare de vîrstă, iar dacă se neglijează acum ceva, aceasta constituie un mare prejudiciu. De aceea, pentru cursul educaţiei este deosebit de important ca, chiar de la început, să ne îndreptăm just spre ţel.

5. Se adaugă la aceasta faptul că cine a intrat în viaţă *păşeşte pe un teren lunecos şi va ieşi de acolo către lumină veşnică sau către întunericul veşnic.* De aceea trebuie să ne păzim din timp de întuneric şi să căutăm lumină.

6. *Viaţa, care este situată între cele două limite, este plină de obligaţii.* De aceea, oamenii trebuie să fie instruiţi din timp, nu numai pentru ei înşişi, dar şi de dragul altora, mai ales că (după cum spune pe bună dreptate Cicero): *„Temelia întregului stat este o bună educare a tinerimii"*[8]. Dar noi nu trebuie să ne gîndim numai la stat, ci şi la biserică, şi la cer, pentru ca şi prin acestea să ne fie bine.

III. La cele de mai sus adăugăm cîteva *modele* şi *exemple:*

Modele

1. Pămîntul Canaanului n-a fost dat bătrînilor, ci copiilor (5. M o i s e, 1, 39);

2. Isaia a avut şapte fii, din care cel mai tînăr şi cel mai mic a fost uns rege[9].

3. Leproşii au devenit curaţi, ca şi corpul unui copil (2. *Regi,* 5, 14);

4. Hristos, restauratorul tuturor lucrurilor, a trebuit să fie prunc (*Isaia,* 9, 6 şi 7,15).

Un *exemplu* care depăşeşte pe toate celelalte îl avem la Solomon, care scrie despre el însuşi (*Proverbe,* 4, 3—4) că din fragedă vîrstă a fost primit să asculte preceptele înţelepciunii.

Am demonstrat şi am arătat clar că *omul are nevoie de o educaţie preventoare din prima copilărie şi că de ea depinde nădejdea unei îndreptări universale a tuturor lucrurilor omeneşti. Cui revine deci, în cel mai înalt grad, această sarcină?* Răspund: prima îngrijire a copiilor le revine părinţilor, deoarece dragostea pentru urmaşi a fost împlîntată, prin înţelepciunea Creatorului, tuturor fiinţelor vii, în aşa fel că majoritatea animalelor îşi riscă viaţa pentru puii lor. Dar între oameni se găsesc totuşi unii fără inimă şi raţiune (ἄστοργοι — ἄλογοι), care, fiind preocupaţi numai să-şi umple stomacul şi să adune bogăţii, se gîndesc doar la ei şi nu au nici o grijă de pruncii lor. (Ei sînt asemenea struţului, care îşi depune ouăle pe pămînt, purtîndu-se hain faţă de pui, ca şi cum nu ar fi ai

lui, şi aceasta deoarece Dumnezeu l-a lipsit de înţelepciune şi pătrundere — I o v, 39, 16.) Pe asemenea oameni trebuie să-i admonestăm, ca să nu sfîrşească prin a fi neoameni. La fel se fac vinovaţi şi aceia care, nu din răutate, ci din naivitate, angajează doici şi mai tîrziu pedagogi şi lasă în seama lor toată grija copiilor. Ei nu se mai sinchisesc de nimic şi le este indiferent ce se întîmplă cu copiii lor. Faptul că este primejdios ca ei să greşească şi să fie nedrepţi faţă de pruncii lor este dovedit mai întîi de însăşi originea copiilor, care pornesc din însăşi substanţa noastră. Căci ei sînt sîngele nostru, trupul şi spiritul nostru. Noi n-avem voie să-i părăsim, ci trebuie să-i ocrotim cu aceeaşi grijă, laolaltă cu noi, întocmai cum copacul nu numai că-şi poartă ramurile, dar le şi întreţine şi le face să crească. Cum altfel?! Nu sînt, oare, copiii — încă înaintea concepерii — o parte din noi înşine, substanţă din substanţa noastră? Se spune că Levi (după Sf. Scriptură) a stat în coapsele tatălui său Abraham (*Evrei* 7, 10). Nu sînt ei — atîta vreme cît sălăşluiesc în corpul matern înaintea naşterii — nedespărţiţi de mama lor, nu sînt purtaţi de ea, hrăniţi şi ocrotiţi cu teamă de orice vătămare? De ce oare copiii, fiinţa noastră proprie, de îndată ce s-au lepădat puţin de noi, nu mai sînt la fel de iubiţi, de îngrijiţi şi de ocrotiţi? Pentru fiecare om, din instinct natural, copiii lui reprezintă cel mai de preţ bun, mai valoros ca aurul, nestematele şi toate celelalte comori, pentru aceea că în ei noi ne renaştem, în ei trăim mai departe, după moartea noastră, şi neamul nostru se străduieşte să se perpetueze, ca să trăim, aşadar, în fiecare şi să ne perpetuăm în laudă (dacă este posibil chiar glorios), lucru ce nu se poate fără virtute. Afară de aceasta, este o tendinţă naturală a omului să-şi dorească binele sie însuşi şi copiilor săi. De aici rezultă tendinţa de a înmulţi moştenirea (de a aduna avere şi onoruri exterioare, de a se căsători corespunzător). De ce oare oamenii n-ar trebui să se străduiască înmiit, să lege pe copiii lor, printr-o comportare virtuoasă, de Dumnezeu, izvorul tuturor bunurilor? Căci ei nu pot lăsa copiilor lor o moştenire mai bună şi comori mai valoroase decît înţelepciunea, virtutea şi prietenia cu Dumnezeu, demnitatea cerească, iar după această viaţă, moştenirea eternităţii. *În sfîrşit, părinţii n-au dat viaţă copiilor lor pentru ei, ci pentru Dumnezeu,* după cum ne spune Domnul (*Ezechiel*, 23, 37); el îi numeşte sămînţa sa proprie (*Maleahi*, 2, 15), căci al Lui neam şi sîntem (*Fapte*, 17, 29); de aceea, Fiul lui Dumnezeu a poruncit ca să fie lăsaţi copiii să vină la el, ca pe fraţiorii şi surioarele sale, moştenitori, împreună cu el, ai împărăţiei viitoare (*Marcu*, 10, 13—16) şi îi avertizează că vai de aceia care vor sminti pe unul dintr-aceştia mici (*Matei*, 18, 5 şi 6). Cînd va veni el să ceară fiecăruia socoteală despre bunurile ce i-au fost încredinţate şi de se va vedea că, dintru început, prin perfidie şi lipsă de grijă, bunul a fost pierdut, atunci trăsnetul condamnării va nimeri pe aceia cărora cu smerenie le-a fost încredinţat acest mare tezaur. La aceasta *se mai adaugă faptul că, din voinţa lui Dumnezeu, nimănuia nu i-a fost încredinţată, într-o asemenea măsură, grija pentru copii, ca părinţilor. Mai întîi, el a dat copiilor locul în inima lor — centrul dragostei.* Apoi i-a pus la sînul lor şi în braţele lor şi a pus în sufletul lor dorinţa *de a-i avea mereu înaintea ochilor sau, dacă sînt departe, de a se gîndi la ei. Oare a făcut aceasta zadarnic?* Noi să recunoaştem că este *lucrul cel mai natural ca părinţii să fie cei dintîi învăţători ai copiilor lor* şi, ca autorii vieţii acestora, să-i înveţe să aibă o comportare cinstită, curată şi frumoasă. Întrucît, însă, nu toţi părinţii, datorită ocupaţiilor lor, se pot dedica în suficientă măsură îndrumării copiilor, chiar dacă o doresc, încredinţează, pe bună dreptate, *pedagogilor şi preceptorilor* educaţia acestora, ca ajutoare, în schimbul plăţii. Istoria atestă că indienii şi brahmanii au obiceiul de a-şi încredinţa copiii, imediat după naştere, unui preceptor şi unui îndrumător al vieţii *(magister vitae)* (pentru ca aceştia, sub supravegherea lor, să se formeze prin învăţături bune şi prin exemple binefăcătoare). La noi, oferind copilul lui Dumnezeu, prin taina botezului, ne apropiem strîns pe naş şi pe naşă (părinţii spirituali), care este un obicei bun, însă se acordă prea puţină atenţie sensului său adevărat. Ce greşeală enormă comite majoritatea părinţilor atunci cînd, angajînd învăţători pentru bune purtări şi literatură, nu caută — sau nu se pricep — să facă o alegere bună, ori să le stîrnească zelul acestora cu o sumă mai însemnată. Cît de puţini sînt aceia care, ca şi Licurg, să fie dispuşi să dea nu numai o mie de drahme, dar chiar jumătate din averea lor întreagă celor care le-ar promite că vor face pe fiii lor mai buni!

În ceea ce priveşte formarea tinereţului, ea trebuie să înceapă din fragedă vîrstă, şi asupra acestei chestiuni este necesară o explicaţie mai largă, din cauza nepăsării şi a stupidităţii unor părinţi care consideră că este util *să lase copiilor, în primii ani, toată libertatea de a face orice, crezînd că astfel ei vor fi mai nimeriţi pentru toate, de îndată ce vor creşte.* Că o asemenea părere constituie o eroare periculoasă ne-o arată cele ce urmează.

S-a demonstrat că omul este trimis în această lume ca într-o şcoală, spre a se forma după chipul lui Dumnezeu şi pentru acea viaţă care urmează imediat după existenţa pămînteană. Omului îi sînt atribuite trei locuinţe: *pîntecele mamei, pămîntul şi cerul* — sau abisul veşnicului întuneric, pentru cel care, în mod nefericit, se abate de la cer. Din prima locuinţă, prin naştere, se ajunge în a doua, din a doua, prin moarte, în a treia, acolo, însă, rămîne pentru veşnicie.

Dacă vreunuia, în pîntecele mamei, în acel prim atelier, nu i-au fost formate toate membrele sau i-au fost formate imperfect şi monstruos, în această lume nu mai găseşte nici o posibilitate ca să le poată reface: în întreaga sa viaţă el le va simţi lipsa, fiindu-i necesare, şi le va purta incomplete şi monstruoase. Tot aşa, după această viaţă, nu mai există nici o posibilitate de îndreptare a sufletului care, atîta timp cît a sălăşluit în corp, nu s-a format după chipul lui Dumnezeu — el va pierde pentru toate zilele veşniciei comunitatea cu Dumnezeu. Este vorba, aşadar, de un lucru deosebit de important: moartea care pîndeşte pe copiii noştri, ca şi pe noi înşine, şi care îşi răpeşte prada pe neaşteptate. Iată cît de periculos este de a neglija sau de a amîna formarea interioară a omului! Noi credem că mila Domnului veghează asupra mîntuirii oamenilor, chiar atunci cînd este adormită grija omului, totuşi nu poate fi iertată somnolenţa care face ca oamenii să nu îndeplinească ceea ce ar trebui.

Dar, chiar *dacă moartea cruță cea dintîi vîrstă* și există speranța pentru o viață lungă, *totuși formarea copilului nu trebuie amînată*, din pricina mulțimii lucrurilor pe care trebuie să le învățăm și să le facem în viață, mulțime atît de mare încît, chiar dacă viața ar fi de două ori mai lungă, nimic din ea n-ar trebui să pierdem în zadar. Mai ales că *noi avem de învățat acum mai mult decît cei din vechime, de vrem să-i egalăm în erudiție*. Ei filozofau numai într-o limbă, în limba lor de acasă, pe cînd noi trebuie să învățăm atîtea limbi! Ei se mulțumeau numai cu filozofia sau cu teologia, însă în fața noastră Dumnezeu deschide toate comorile sale. Ei aveau numai puține secole în urma lor, ale căror evenimente trebuiau să le cunoască, noi, dimpotrivă, trebuie să cunoaștem desfășurarea cursului aproape al tuturor secolelor, care în curînd se înclină spre sfîrșitul lor. Ei s-au bucurat de timpuri aproape liniștite, în vreme ce epoca noastră este plină de tumultul evenimentelor. Cine trebuie să cunoască, să cerceteze și să facă atît de mult în viața sa, acela trebuie din vreme să-și deschidă temeinic simțurile. Dar la grabă nu ne determină numai mulțimea, ci și varietatea lucrurilor. Căci, așa cum este foarte important pentru cineva care se găsește pe un drum necunoscut și trebuie să se descurce prin multe încrucișări, ca să i se arate chiar de la primii pași adevărata direcție, altfel orice greșeală i-ar putea fi foarte periculoasă și l-ar putea duce tocmai în direcția opusă, tot așa omul nu trebuie părăsit la începutul vieții sale. Dealtfel animalele, lipsite de inteligență (chiar și cele mari — cai, boi, elefanți etc.), care au de învățat numai ceea ce le este necesar pentru a trăi, ajung într-un an sau doi să atingă înălțimea potrivită și pot fi folosite ca atare. Iar omul, nici măcar la 20 de ani! Pentru aceasta nu avem nici un alt motiv decît că abia atunci putem acționa cînd sîntem capabili să deliberăm cu înțelepciune.

De aceea, părinții care neglijează să-i învețe din primii ani pe copiii lor lucruri utile, să știe că lasă să treacă un prilej care nu mai revine.

Dacă și pe mai departe ei se liniștesc cu ideea *că binele se poate învăța oricînd* — le răspund: dar nu cu același succes, dacă scapă primele ocazii. Căci din exemplul tuturor lucrurilor reiese evident că se reține sigur și stabil ceea ce a fost imprimat în prima vîrstă. Copacul chiar de cînd este mai fraged își desfășoară ramurile și tot astfel și le păstrează — nu le mai schimbă poziția. Lîna își menține culoarea cu care a fost îmbibată și nu se mai lasă revopsită în altă culoare. Și vasul, chiar dacă se sparge, păstrează mirosul pe care l-a căpătat cînd era nou[10]. Obada întărită a roții mai degrabă se sparge în mii de bucăți decît să se îndrepte. Asemenea se întîmplă și cu omul: primele impresii persistă și nu se lasă înlocuite de acelea care vin ulterior. Așa se explică cum în mintea omenească există atîtea prejudecăți puternice și tenace, unele adevărate, altele false: pentru că cine a ocupat cel dintîi palatul creierului vrea să domnească, mai ales că ceea ce nu aparține nimănui se consideră drept proprietatea aceluia care-l ocupă primul. Astfel, viciile copilăriei ne însoțesc pînă la adînci bătrînețe, cu o singură diferență: în copilărie ne pierdem cu nimicuri, iar la bătrînețe ne pierdem zilele: Ceea ce în copilărie se poate încă îndrepta, la bătrînețe rămîne neschimbat.

Dacă obiectează cineva *că din cauza firavelor puteri copilașii încă nu sînt capabili de o educație fizică și spirituală și că este zadarnic să cheltuiești munca și vremea*, îi răspund: a spus cineva că *copiii știu toate limbile*, dar vorbesc numai pe aceea pe care o învață prin îndrumare. În general *putem spune așa: copiii dispun de potența (potentia) de a ști totul, dar ei știu în fapt numai ceea ce au învățat*. Ei dispun de o potență și abilitate *(potentia* et *habitas)* nelimitate, pentru toate. În funcție de aceasta, lui Platon i-a venit ideea circuitului etern al lumii și a spus că *a învăța însemnează a-ți reaminti*[11].

Întrucît *contează atît de mult deprinderile din copilărie*[12], de aceea primele impresii despre lucruri trebuie să fie obținute conform normelor adevăratei înțelepciuni, iar primele deprinderi, corespunzător ideilor virtuții. Dacă nu procedăm în acest fel, se adaugă la pierderea bunelor impresii și deprinderi o altă pagubă, și anume haosul de noțiuni și imagini, ca și de acțiuni inutile și primejdioase. Este la fel ca și un ogor care n-a fost însămînțat cu sămînță bună și drept recoltă ce va aduce? Spini, mărăcini, pir, ferigă bună de ars, zizanie etc. (*tribulos, urendam filicem, zizania* etc.)[13]. La fel, nici spiritul uman nu poate sta pasiv cînd simțurile exterioare sînt în activitate și se îndreaptă spre lucruri, deoarece, de nu este ocupat cu lucruri utile, se ocupă cu cele inutile (în cazul în care nu se întreprinde nimic împotriva exemplelor rele ale acestei lumi corupte), iar ca să te dezobișnuiești mai tîrziu de aceste lucruri va fi imposibil sau foarte greu.

La aceasta se referă cuvîntul lui Dumnezeu, la profetul Ieremia (Ieremia, 13, 23): nu stă în puterea omului să se transforme atît de des pe cît ar vrea; obișnuința devine a doua natură[14]. Pe de altă parte, lumea este plină de enormități pe care nu sînt în stare să le stăvilească nici autoritățile laice, nici slujitorii bisericii, atîta vreme cît noi înșine nu ne dăm serios osteneala să stăvilim de la început izvoarele răului. De fapt, Dumnezeu lasă să crească, pînă la coacere, buruiana pe care dușmanul a semănat-o pe cîmpul Domnului, în timp ce noi dormeam[15]. Dar, apoi, vai de somnolența noastră!

În sfîrșit, sînt și exemple care ne arată ce trebuie făcut. Noi indicăm cel puțin două din Sf. Scriptură. Solomon povestește următoarele despre tatăl său, David: „*Eu am fost fiul gingaș al tatălui meu și singurul fiu pentru mama mea și el mă învăța și-mi zicea: «Păstrează bine în inima ta cuvintele mele, păzește învățăturile mele și vei trăi!»*" (*Proverbe*, 4, 3 și urm.). Să reținem: copilului firav, tatăl evlavios îi picura înțelepciune, iar mama-i pioasă Bethsaba nu se opunea să i se facă aceasta unicului său copil. Domnului i-a plăcut atît de mult zelul celor doi părinți, încît i-a dat băiatului un nume nou prin prooroc, și anume de Iededia, adică desfătarea lui Dumnezeu (2. *Samuel*, 12, 25). Preotul Eli, care era un om evlavios, n-a procedat la fel cu fiii săi. La început, el nu a avut o atitudine hotărîtă față de aceștia, ci, abia cînd ei au devenit maturi și deprinși cu viciile, a vrut să-i dojenească, dar a fost zadarnic. De aceea și-a atras rușinea nu numai pentru fiii săi, dar și asupra lui însuși și asupra casei sale, precum și o decădere completă (1. *Samuel*, cap. 2, 34). De aceea este adevărată afirmația Apostolului: „Nu vă înșelați: Dumnezeu nu

se lasă să fie batjocorit. Ce seamănă omul, aceea va şi secera" (*Galateni*, 6, 7, 8). Timpul cel mai potrivit pentru semănat este prima vîrstă, iar în următoarele se face recoltarea. În consecinţă, *este clar că tinereţii nimic nu-i poate fi mai salutar decît ca, din primii ani, să fie formată înţelept şi pentru aceasta să nu piardă nici o ocazie.* Într-un cuvînt: *fericirea veşnică depinde de o moarte bună, iar o moarte bună depinde de o viaţă bună, iar viaţa bună depinde de o educaţie bună şi de deprinderea de a acţiona bine, consolidată printr-un exerciţiu continuu, ceea ce se bazează pe temelii puse bine şi de timpuriu.*

Fiecărui om îi stă la inimă salvarea propriilor săi urmaşi, conducătorilor neamului omenesc şi a lucrurilor oamenilor (*res humanae*), în domeniul statal şi bisericesc. De aceea, ei trebuie să se grăbească să ia măsuri pentru ca răsadurile cerului să fie plantate la timp, tăiate, udate şi formate înţelept, pentru progresul fecund în literatură, moravuri şi pietate.

Scopul acestei prime educaţii este şi trebuie să fie:

I. să suscite la timp scînteile divine ascunse în învelişul corpului;

II. să prevină ca nici lumea şi satana şi nici însăşi forţa naturii (care poate fi considerată ca o maşină construită pentru mişcare) să nu pună stăpînire pe om şi să-l atragă spre lucruri inutile şi primejdioase. De fapt, omul nu trebuie să ignoreze dreptul său asupra tuturor lucrurilor, dar el nu ştie să le utilizeze. De aceea, el trebuie să înveţe aceasta, înainte de a începe să exercite acest drept;

III. în sfîrşit, trebuie înzestraţi copiii cu cunoştinţe autentice, care într-adevăr aduc o utilitate în viaţa aceasta şi în cea viitoare. Adică:

1) *să le asigurăm o legătură strînsă cu lumea* prin care urmează să treacă şi cu tot ce se iveşte în ea, ca nimic să nu le fie păgubitor, ci totul de folos;

2) *să-i educăm pentru legături corecte cu oamenii în lume*, cu care au şi trebuie să aibă legături;

3) *să-i ridicăm spre Dumnezeu* şi să-i învăţăm să ducă o viaţă cerească.

Mijloacele care duc la acest obiectiv sînt:

1) *însăşi scena lumii* şi tot ce există în ea şi care constituie un exerciţiu continuu pentru simţurile noastre;

2) *propria constituţie a naturii umane*, bine analizată, care arată egalitatea naturii în toţi oamenii, astfel ca fiecare să înveţe prin el însuşi să aprecieze pe toţi ceilalţi şi să dorească sau să nu dorească tuturor ceea ce îşi doreşte sau nu îşi doreşte;

3) *ansamblul de profeţii divine*, care ne ajută să dobîndim o cunoaştere şi o familiarizare cu Dumnezeu, cu îngerii, cu cerul şi cu viaţa viitoare.

Pentru aceasta se vor utiliza următoarele procedee:

I. o prudentă solicitudine personală;
II. obţinerea ajutorului străin, de oriunde ar proveni;
III. dobîndirea binecuvîntării divine cu ajutorul rugăciunilor.

Raţiunea primului punct: Nimeni nu se interesează de lucrurile străine ca de cele proprii. Ceea ce doreşti tu ca alţii să-ţi facă ţie şi la ai tăi — fă-le tu mai întîi.

Raţiunea punctului doi: Nimeni individual nu poate să fie suficient de prevăzător sau prezent mereu şi pretutindeni, mai ales cînd este împrăştiat din cauza obligaţiilor sale.

Raţiunea punctului trei: Toată înţelepciunea omenească n-are valoare dacă-i lipseşte ochiul prevăzător al lui Dumnezeu.

De aceea:

1. Cine dispune de timp, acela să fie însuşi păzitorul şi educatorul propriilor săi copii.

2. Cine nu dispune de timp, acela să angajeze pentru aceasta oameni evlavioşi, serioşi şi zeloşi, şi să nu-i scape nimic din vedere, ci să verifice totul, cel puţin o dată pe săptămînă.

3. Zilnic să-i încredinţeze pe ai săi lui Dumnezeu.

Dacă el singur sau cu ajutorul altora îşi îndeplineşte obligaţiile, să le îndeplinească: 1) *cu seriozitate*; 2) *nu cu severitate, ci cu blîndeţe;* 3) *continuu.*

1. *Cu seriozitate.* Este un lucru mare să-l formezi pe om cum se cuvine, stăpînul lucrurilor, viitor tovarăş de veşnicie fericită cu Dumnezeu, spre a utiliza corect lucrurile şi în egală măsură, la o sfinţenie asemănătoare cu sfinţenia lui Dumnezeu. Dar toată munca este zadarnică dacă primii paşi nu reuşesc, întrucît temeliile n-au fost bine construite (Vezi, Isus din Sirah, 22, 7, 8, 9)[16].

2. *Cu blîndeţe, copilăreşte.* Trebuie să se creeze jucării pentru recrearea spiritului, dar să fie în aşa fel alcătuite încît prin ele copiii să înveţe, la timpul lor, denumirea lucrurilor şi utilizarea lor. Copiii trebuie să cunoască acele lucruri care sînt proprii oamenilor, dar pe înţelesul lor. Aşa Timotei putea încă în timpul copilăriei să înveţe Sf. Scriptură, adică teologia[17]. Atunci, copiii de ce să nu înveţe filozofie, drept, medicină, pe fiecare în felul lor?

3. *Continuu.* Pentru această ŞCOALĂ A COPILĂRIEI TIMPURII vor fi şase clase:

I. Clasa celui nou-născut — o lună şi jumătate.
II. Clasa sugarului — un an şi jumătate.
III. Clasa gînguritului şi a primilor paşi.
IV. Clasa vorbirii şi a perceperii senzaţiilor.
V. Clasa moravurilor şi a evlaviei.
VI. Clasa celei dintîi şcoli comune sau clasa primelor învăţături.

I. Clasa celui nou-născut

Compară acest capitol cu cele despre şcoala maternă din *Didactica magna*[18].

Înainte de orice, nou-născuţii, pornind de curînd în această lume, cît timp sînt fragezi, trebuie să fie consacraţi în serviciul lui Dumnezeu. Bisericile construite în cinstea lui Dumnezeu sînt consacrate Domnului imediat după terminarea lor şi nu după ce se învechesc şi se ruinează. La fel şi oamenii, care sînt destinaţi templului lui Dumnezeu, trebuie să fie închinaţi Domnului înainte de a începe să-şi trăiască viaţa pentru ei înşişi, pentru ca, amintindu-şi că nu sînt destinaţi pentru nimic profan, să ştie ce trebuie să facă pentru ei. *În ce fel însă?* Prin rugăciune, prin botez şi printr-o bună educaţie din prima şi cea mai fragedă copilărie.

II. Clasa la sînul mamei sau clasa sugarului

1. Copiii nou-născuţi trebuie alăptaţi, pentru că dacă ar fi lăsaţi în voia lor s-ar prăpădi. Însă ei nu trebuie să fie hrăniţi ca vitele, numai cu laptele mamei, care serveşte creşterii corpului; la hrana lor contribuie mai mult şi lap-

tele grației Domnului, pentru ca în același timp să prindă rădăcini și formarea înlăuntrului lor. Întrucît puterea și sîrguința omenească nu sînt suficiente pentru aceasta, de aceea se vor ruga tatăl și mama, doicile și îngrijitorii, rudele și întreaga biserică pentru ca spiritul divin, care activează înăuntrul celui nou-născut, să se transforme într-un mic vas al grației[19]. Copilul de doi, trei și mai ales celui de patru ani i se poate strecura cunoașterea lui Dumnezeu și a lui însuși, a vieții și a morții, prin care omul trece din această viață într-alta, astfel ca fiecare, pe măsura capacității sale, să înceapă să înțeleagă de ce există lumea aceasta și ce trebuie să facă în ea.

2. Mamele să-și alăpteze singure copiii; cele nobile să le încredințeze unei doici sănătoase, cinstite și evlavioase, ca să le infiltreze sămînța evlaviei și a cinstei.

3. Chrysipp dorea ca *doicile să fie înțelepte*[20]. El mai dorea cu ardoare ca oamenii să nu fie hrăniți, încă din fragedă copilărie, nici cu banalități, nici cu vorbe goale, pentru că el știa că de la natură ținem într-un mod foarte dîrz la ceea ce am învățat în primii ani, ca și vasul care păstrează mirosul acela cu care a fost îmbibat prima dată, chiar dacă se sparge în bucăți. Iată de ce este de o mare importanță ca doicile să nu fie proaste sau obraznice, ori de reacredință, spre a nu strecura acestei vîrste fragede impresii necugetate, inepții sau chiar lipsă de evlavie, pentru că această vîrstă fragedă prinde totul ce i se oferă, fie că e bun, fie că e rău, și spiritul reține puternic, nefiind împiedicat de altele. O picătură de otravă ajunge să strice un butoi întreg, la fel și o firimitură de drojdie, ca să fermenteze tot aluatul, cum știm că s-a întîmplat și cu primii oameni. De a fost aceasta posibil cu natura integră, cu atît mai mult este posibil acum, cînd natura este coruptă, mai ales că mintea noastră se aseamănă cu un jar ce mocnește ușor, apoi se aprinde și se mistuie în flăcări.

III. Clasa începutului vorbirii și a primilor pași

Trebuie să-i învățăm pe copii să vorbească prin intermediul lucrurilor, adică în același timp să învețe să știe și să vorbească, întărind astfel cele spuse de Solomon: *„Căci înțelepciunea a deschis gura celor muți și limba pruncilor a făcut-o bine grăitoare"*. (*Înțelepciunea lui Solomon*, 10, 21). Aceasta se va realiza cînd ceea ce se numește, se și arată.

Doicile să-i învețe vorbirea în felul în care s-a făcut în paradis:

1. De îndată ce ele observă că pruncii își plimbă ochii de la un lucru la altul (atunci cînd vigoarea vîrstei o permite), să-i învețe să numească *lucrurile*, arătîndu-le totodată.

2. *Să înceapă cu părțile mai mari ale lucrurilor.* De exemplu, să numească mai degrabă cîinele, decît capul, ochii, coada ș.a.m.d.

3. *Să înceapă cu vorbe mai simple, apoi cu cele compuse sau cu diminutive.* De exemplu: să numească mai întîi cîinele și apoi cățelul[21]. Căci încă nu este necesar să învețe cuvinte mîngîietoare, ci limba și pronunțarea.

4. *Pretutindeni se va aplica paralelismul*[22], adică se va arăta obiectul și se va întreba: „Ce este aceasta?" Obiectul să fie numit și arătat de copil. „Unde este cîinele?" „Unde este masa"? „Unde este capul tău?" Și fiindcă sănătatea singură nu este suficientă, pentru că dacă ești greoi și leneș ești inutil, de aceea

copiii trebuie să-și exerseze și agilitatea corpului și a spiritului; trebuie să se obișnuiască cu mișcări, cu efort și cu frig, așa cum ne învață Saavedra (p. 20)[23] în ce fel perșii își exersau copiii în primii șapte ani numai în cultura fizică.

Metode de urmat pentru acest lucru:

1. Este necesar ca mamele să pună temelia pentru aceasta, în timpul sarcinii, ferindu-se de inactivitate.

2. Doicile să clădească mai departe pe această temelie, purtînd copilul, cîntîndu-i, veselindu-l prin toate mijloacele, și astfel stimulînd vioiciunea sîngelui și a spiritului.

3. Cînd micuții, jucîndu-se, încep să se ridice în picioare și să stea drept, să li se permită să se miște și să se folosească de membrele lor cît mai felurit. În nici un caz să nu li se permită niciciînd ca să nu facă nimic și să fie leneși. Mai bine să se joace și să alerge, ca să se obișnuiască să fie veșnic în mișcare. O viață activă este adevărata viață; trîndăvia este moartea omului viu. Ne naștem pentru activitate, de aceea, trebuie să ne exersăm pentru a activa. Atîta timp cît aceasta nu este posibil printr-o ocupație serioasă, trebuie să se producă prin joc; el servește aceluiași scop. Să se aleagă numai jocuri de mișcare, nu cele statice; de aceea, jocurile cu zaruri și cărți nu sînt permise. Copiii să facă exerciții de alergare, jocuri cu mingea, aruncări cu discul și alte jocuri asemănătoare, pentru ca în aceeași măsură toate membrele să fie în mișcare. Să-i imităm deci pe vechii spartani, care îi obișnuiau pe băieți cu greutățile vieții, pentru ca să fie: 1) cu sănătate mai robustă; 2) mai capabili să suporte truda și 3) mai pregătiți pentru întîmplările vieții.

Copiii, deci, nu trebuie să fie moleșiți, ci, după exemplul spartanilor, trebuie să se exerseze cu sîrguință în activități (cum se arată în *Didactica magna*, p. 12)[24]. În mod deosebit să-i obișnuim: 1) cu agilitatea, făcînd exerciții variate de mișcare și de manipulare; 2) cu munca și 3) cu suportarea adversităților, cu probe de felurite genuri. Sau să fie obișnuiți: 1) cu munca (învățînd prin muncă); 2) cu prudența (fiind adesea în greșeală, te îndrepți conștient de ea; 3) de a căuta întotdeauna folosul lucrurilor (la care se ajunge prin justa lor utilizare).

Mijloacele prin care se pot atinge aceste scopuri sînt *precepte*, *exemple* și *practică* (copiii să se deprindă efectiv cu ele).

Preceptele să fie scurte[25]! Tot ceea ce vei da ca învățătură să fie scurt. Adică, tot ceea ce este dat ca învățătură sau este spus, să se facă: 1) adecvat timpului și lucrului; 2) în scurt timp; 3) cu claritate și temeinic; pentru ca copiii: 1) să asculte cu atenție; 2) să înțeleagă ușor; 3) să rețină temeinic. De nu: 1) se plictisesc ușor; 2) nu înțeleg; 3) chiar dacă înțeleg pentru moment, nu rețin.

Să învețe *exemple* din muncă, pentru aceasta să fie duși în ateliere, pe cîmp, pe arie etc. Dacă încep singuri să facă ceva, să nu fie împiedicați. Să li se procure chiar unelte asemănătoare, ca să se joace cu ele. În felul acesta, nu numai că se va fixa mai bine denumirea lucrurilor și a acțiunilor, dar vor putea executa ei înșiși aceste acțiuni. (Le vor învăța să le facă, făcîndu-le.)

Autopraxia (autoactivitatea) este un mare mister și cheia oricărei sîrguințe. Unul dintre înțelepții antici obișnuia să spună, cînd îi îndemna pe tineri la sîrguința studiilor și la citirea marilor autori,

că păsările au o carne mai savuroasă nu atunci cînd sînt hrănite cu mîncare pregătită, ci atunci cînd ele singure şi-o adună (διὰ τὸ σκαλεύειν). Să se facă acelaşi lucru cu copiii, exersîndu-i ca ei singuri să adune, să caute, să strîngă la un loc, să aleagă. În felul acesta vor avea mai multă plăcere, iar cînd vor fi bătrîni îşi vor economisi munca.

Evident că copiii mici nu pot face ceva serios, dar trebuie să avem în vedere ca jocul lor să fie un preludiu la lucruri mai serioase. De aceea, ei trebuie:

1) să se obişnuiască mereu să facă ceva, spre a nu irosi timpul şi capacitatea lor înnăscută *(ingenium);*
2) să se obişnuiască să facă totul cu un anumit scop, nimic la întîmplare, din prostie sau dintr-o pornire iraţională;
3) să înveţe să dea atenţie mijloacelor potrivite pentru un anumit scop şi să le utilizeze adecvat, pentru că în alt chip nu-şi vor atinge scopul.

IV. Clasa perceperii senzoriale

1. La această vîrstă copilaşii sînt oaspeţi în lume, ei n-au în ei nici un fel de impresii (bune sau rele), de aceea ele trebuie să fie introduse. Şi cum se poate face aceasta prin poarta simţurilor? Căci omul este o fiinţă raţională şi nu întreprinde nimic fără hotărîrea voinţei. Iar voinţa nu întreprinde nimic fără indicaţia sfătuitorului său — intelectul sau raţiunea. Or, nimic nu se află în intelect care n-a fost mai înainte în simţuri. *De aceea* (în cultivarea însuşirilor înnăscute) *trebuie să ne îngrijim, înainte de orice, de simţuri şi de păstrarea acestora.* O grijă deosebită trebuie acordată faptului ca prin simţurile copiilor să nu pătrundă în mintea lor ceva fără valoare, fals, monstruos sau nelegiuit, care să rămînă acolo multă vreme, poate chiar viaţa întreagă. Căci primele impresii sînt persistente.

2. Dar nici înţelegerea lucrurilor subtile (chiar dacă prin ele însele ar fi cele mai bune), nu cade în seama copiilor, deoarece ei nu cunosc diferenţele dintre lucruri, nici măcar pe cele mai rudimentare. De aceea, să nu fie ocupaţi cu subtilităţi, ci să fie exersaţi în recunoaşterea însuşirilor de bază ale lucrurilor, iar apoi, treptat, se va ajunge la diferenţe mai numeroase şi mai remarcabile.

3. La fel, *limba* începe cu gînguritul şi continuă apoi cu bîlbîieli, pînă la vorbire — mereu sub îndrumarea propriei vederi şi a pipăitului. Noi nu putem să vorbim copiilor despre lucruri abstracte, atîta timp cît ei nu au încă nici un fel de noţiuni *(notiones)* separate despre lucruri şi imprimate în mintea lor, astfel ca, la simpla auzire a denumirii lucrului, să le vină în minte şi reprezentarea lui. De aceea, nu este uşor să explici ceva copiilor despre un lucru absent, dar este mult mai uşor să prezinţi însuşi lucrul, să-l arăţi şi apoi să-l numeşti. Cu alte cuvinte: noi nu putem vorbi cu ei cum poate să le vorbească natura însăşi şi să se imprime ochilor, urechilor, nărilor, limbii şi mîinilor lor.

4. *Va fi în avantajul acestor prunci, pentru viaţa lor întreagă, să-şi fixeze simţurile de lucruri.* Căci astfel se obişnuiesc să fie de acord numai cu adevăruri evidente şi în toate să se bazeze numai pe propria lor judecată. Această formă a însuşirii cunoştinţelor este cea mai desăvîrşită şi singura legitimă. Deci, dacă noi le cerem copiilor ca totul să fie examinat cu propriile lor simţuri, nu facem din aceştia sclavii presupunerilor (străine şi proprii), ci investigatori de adevăr, tineri candidaţi ai adevăratei înţelepciuni, care să aibă o judecată liberă în împărăţia lucrurilor şi să nu admită nimic fals, zadarnic, iraţional, ca să-şi strîngă numai hrana de nădejde a adevărului şi înţelepciunii.

5. Aşadar, pe drept a fost observat de filozofii senzorialişti că ocîrmuirea întregii vieţi depinde de simţuri; şi dacă aceşti conducători sînt pe calea bună, ei ştiu ce să facă încît totul să decurgă bine.

6. Simţurile vor fi formate cum trebuie dacă vor fi: 1) *stimulate* — să producă inteligenţe vii; 2) *instruite* — să perceapă just lucrurile, prin înţelegere; 3) *controlate* — pentru a se abţine de la lucrurile vătămătoare.

Stimularea se face prin obiecte; cu cît acestea sînt mai remarcabile, cu atît stimulează mai puternic. Iată de ce însuşi Dumnezeu a stabilit[26] pentru vîrsta primei copilării atîtea ceremonii bisericeşti şi de aceea trezeşte el atenţia prin minuni. (Vezi Iezechiel, 12, 1). Simţurile se pot *instrui prin precepte*, care, la această vîrstă, nu pot consta din altceva decît din simpla denumire a lucrurilor şi puţine explicaţii. *Sînt controlate de disciplină*, care le ţine în teama de a nu îndrăzni ceva neîngăduit sau chiar interzis.

7. În afară de aceasta, simţurile sînt aduse pe drumul cel bun cînd: 1) *sînt oprite de a se manifesta necontrolat.* Căci, de fapt, primul semn al unei minţi bine formate este capacitatea de a se concentra şi de a reflecta; 2) *să se îndrepte numai spre lucrurile bune.* Căci această vîrstă fragedă este ca o ceară moale — evident, numai pentru scurt timp; 3) *să fie obişnuite cu lucrurile reale, spre a preveni erorile, şi nu erorile să le întîmpine pe ele.*

Toate acestea sînt uşor de învăţat, cum spune Seneca în Epistola 109: „Foarte uşor se lasă conduse spiritele tinere spre iubirea a tot ce este cinstit şi drept. Adevărul îşi pune mîna sa pe simţurile încă docile şi doar puţin corupte, dacă a găsit şi un apărător potrivit". Cu aceasta este de acord şi vocea lui Dumnezeu (*Isaia*, 28, 29)[27].

8. Întrucît ştiinţa îi face pe oameni învăţaţi, moravurile bune îi fac morali, evlavia însăşi îi face pioşi, atîta timp cît se exersează într-un mod corespunzător în ştiinţă, în moravuri bune şi în evlavie, mai ales că temelia, pentru toate acestea, trebuie pusă din primii ani ai vieţii. Şi noi nu trebuie să ne temem că străduinţele noastre sînt zadarnice, întrucît şi Seneca spune în Epistola 109, „Foarte uşor se lasă conduse spiritele tinere spre iubirea a tot ce este cinstit şi drept".

V. Clasa bunelor moravuri şi a evlaviei

1. Timpul pentru formarea bunelor moravuri este acela cînd copiii încep să dorească ceva, să refuze sau să se teamă, chiar dacă nu ştiu încă să vorbească.

Regulă: De aceea este o greşeală periculoasă atunci cînd se scuză încăpăţînarea copiilor care nu-şi ţin gura şi aleargă încoace şi încolo, spunîndu-se: „*El n-are încă minte!*" Apostolul interzice să fie provocată mînia la copii (*Efeseni*, 6, 4). De ce? Tocmai ca să nu se deprindă cu mînia, căci mai tîrziu se vor lăsa cu greu de acest obicei. De fapt, la om rădăcinile tuturor lucrurilor şi ale tuturor activităţilor se formează la prima vîrstă. Ceea ce va deveni, va

deveni datorită unui proces de dezvoltare.

2. Există trei procedee pentru a învăța pe copii bunele moravuri: *exemplele, învățarea* și *disciplina.*

În ceea ce privește *exemplele*, trebuie observat: 1) a învăța înseamnă a conduce. Dar numai acela conduce care merge înainte. Așadar, nu va putea învăța acela care nu constituie, în mod permanent, el însuși un exemplu bun, adică acela care cere insistent să facă ceea ce el nu face. De aceea, nu vom admite: 2) ca cineva să găsească prilejul să învețe ceva rău (fie cu intenție sau ocazional); 3) dar nu e suficient doar ca exemplele rele să lipsească; cele bune trebuie să fie prezente. Trebuie *să ne comportăm în mod cinstit față de toți*, spune apostolul Pavel [28]. Aceasta este cu atît mai valabil în comportarea noastră față de copiii nevinovați. Vai de acela care le provoacă vreun necaz! [29]. Dacă ținem copiii departe de exemple rele și nu le oferim pe cele bune, se creează posibilitatea de a se înclina și de a le accepta și pe unele și pe celelalte. În drumul lor în lume, ei se vor ciocni curînd de exemple rele, care îi vor corupe. Ca să evităm aceasta, trebuie să-i formăm cu grijă pentru lucruri bune, atîta timp pînă cînd vor ajunge puternic formați. Fără îndoială că exemplele cîrmuitorilor înrîuresc gloata [30]; 4) exemplele bune se prezintă pe neobservate; copiii să nu creadă că cei maturi se comportă atît de corect din cauza lor, ci să fie convinși că aceasta este adevărata lor comportare; 5) să ne păzim foarte mult de ceea ce copilul nu trebuie să vadă și să audă ori să perceapă într-un alt sens. Dacă se dă atenție acestor lucruri, atunci cu siguranță că nu vor afla nimic din ele. Căci cum poate intra ceva în intelect cînd porțile sale sînt închise? *Iată de ce simțurile trebuie să fie bine păzite, așa cum am arătat* puțin mai înainte; în aceasta constă *marea taină a educației.* De aceea, să nu se dea niciodată copiilor prilej (să vină în contact cu răul), să nu fie lăsați niciodată singuri, în propria lor grijă, ca să nu descopere asemenea ocazii.

Învățarea *(institutio)* să se facă deschis, clar, cu vorbe potrivite, mai eficace prin parabolele lucrurilor, astfel încît ceea ce trebuie să asculte (copiii) să se explice prin exemplul pomului tînăr și bătrîn. De aici se desprinde un principiu general valabil: *Ceea ce începe să se formeze la copii, prin natura lor, trebuie să înceapă, în același timp, prin dirijarea și formarea lor, pentru ca, lăsați în voia lor, să nu se abată în mod dăunător. Iar prima îndrumare să se facă blînd și cît se poate de prudent.*

Menirea omului va trebui prezentată în fața ochilor copilului atît de des și de insistent, încît să o poată înțelege și să o poată atinge. Prin natura lui îi revine omului: 1) să stăpînească rațional pe celelalte făpturi; 2) să se conducă înțelept pe sine însuși; 3) să se asemene lui Dumnezeu [31], arhetipul său, spre a se putea bucura de desfătarea sa, prin el, din el și în el, aici și în veșnicie.

De aceea, în școala copilăriei trebuie să se învețe renunțarea la voința proprie, spre a-i obișnui pe oameni cu ascultarea și cu recunoașterea că este mai sigur să se conducă după sfatul altora.

În ceea ce privește *disciplina*, trebuie observat că are cea mai mare greutate în cea dintîi vîrstă. Ea să nu se bazeze pe bătaia cu vergile (acestea să lipsească, în afară de cazuri extreme pentru înfrîngerea îndărătniciei), ci pe o supraveghere continuă, prin exerciții prudente și dirijare prevenitoare, ca ceea ce trebuie făcut, să fie făcut bine. Copiii nicicînd să nu se deprindă să se abată de la calea indicată lor, nici din necunoaștere și nici din zburdălnicie. Respectă cunoscutul principiu medical: *Principiis obsta!* (Combate încă de la început!) [32].

Că este necesar să conduci copiii spre evlavie, rezultă din Isaia, 28, 9; din psalmul 8,3 și din cartea a 5-a a lui Moise, 31, 13 [33].

De asemenea și aici există trei căi: *exemple, instruire* și *disciplină.*

Cu privire la *exemple*, să notăm:

1. Fiecare casă în care sînt copii să fie o mică biserică, în care dimineața și seara să aibă loc rugăciuni în comun, rugăciuni de mulțumire și imnuri, lecturi din Cuvîntul lui Dumnezeu și conversații evlavioase.

2. Părinții să înceapă a-și duce copiii la biserică. Platon sfătuia să se ia copiii la război, ca să fie martorii luptei din două motive: 1) ca la vederea lor, tații să lupte mai vitejește pentru ei; 2) copiii să învețe să imite destoinicia părinților [34]. Cu atît mai mult poate fi recomandată propunerea noastră, ca ei să învețe să stea liniștiți, să le facă pe toate în tăcere, să rămînă pînă la sfîrșitul serviciului divin, și, treptat, să se încredințeze lui Dumnezeu și voinței sale.

Din *instruire* fac parte următoarele:

1. La orice ocazie să vorbim copiilor despre Dumnezeu — ca, de pildă, atunci cînd trimite tunete, trăsnete și grindină, ori dacă un mort este dus la groapă sau un răufăcător la locul de supliciu; să le imprimăm copiilor o imagine despre viața viitoare (care poate fi fericită sau nefericită) și la care ajungem prin această viață.

2. Să le povestim despre judecata lui Dumnezeu sau cum Dumnezeu i-a pedepsit și pedepsește, în mod exemplar, pe cei lipsiți de evlavie.

3. Înainte de toate, copiii să fie îndemnați spre rugăciuni, care să fie scurte și exprimate prin cuvinte adaptate mentalității lor, nu prin metafore. De exemplu, unii încep cu un oftat: „*Mielul lui Dumnezeu, care iei asupra ta păcatele lumii, îndură-te de mine!* [35] Copilul care aude aceasta și care abia pricepe înțelesul propriu al cuvîntului „miel" sau cine e Hristos și pentru ce este numit mielul lui Dumnezeu, nu poate să nu fie depășit de acest lucru. Mai bine să se spună: *O, Hristoase, fiul lui Dumnezeu, îndură-te de mine!* [36]

4. Să învețe ca, în timpul rugăciunii, să-și împreune mîinile, să ridice ochii la cer, să stea decent, în picioare sau în genunchi, fără să privească în jur; și toate acestea după îndemnul cuvîntului și al exemplului.

5. Pentru că se comportă decent nu trebuie să fie lăudați. Căci dacă procedăm așa înseamnă că depreciem aceste deprinderi, ca și cînd ele depind numai de voința lor, de a le face sau nu, sau ar putea crede că toate acestea se fac numai din rîvna de a plăcea oamenilor.

6. Înainte de toate trebuie să le inoculăm din timp și puternic în memorie temeliile religiei creștine, ale credinței, dragostei și speranței, așa cum le găsim însemnate în prima carte a lui Moise *(Geneza*, 15 și 17): 1) „*Eu sînt Dumnezeul cel Atotputernic;* 2) *fă ce-i plăcut înaintea mea* și fii fără prihană [37], și 3) eu sînt scutul tău și răsplata ta va fi foarte

mare"[38]. Aceste cuvinte au următorul sens:

1) *Crede în mine* — în aceasta constă temelia *credinţei.*
2) Ascultă şi iubeşte-mă, urmează-mă, aceasta este temelia *dragostei.*
3) Ai încredere în mine şi aşteaptă tot binele de la mine — aceasta este temelia *speranţei.*

7. Copiii să înveţe să folosească propriile lor membre, făpturile din jurul lor, alimentele, îmbrăcămintea, fructele, plantele, mineralele şi îndeosebi animalele domestice — spre binele omului. Toate trebuie aduse în faţa lui Dumnezeu, dătătorul, şi pentru cinstirea lui. Oriunde se oferă pentru aceasta vreun prilej, copiii să fie îndrumaţi spre pioşenie şi bunele moravuri. De exemplu: dacă purceaua este murdară, nu trebuie să fie şi omul. Porumbelul este nevinovat şi fără falsitate, el sugerează candoarea şi naturaleţea [39].

8. Exerciţiile sacre, îndeosebi rugăciunile, să nu fie neglijate. Copiii trebuie învăţaţi cum să se roage lui Dumnezeu, recitîndu-li-se şi repetîndu-li-se diferite formule de rugăciuni, îndeosebi rugăciunea Domnului, Tatăl nostru.

O mică rugăciune de dimineaţă:

Dumnezeule, Domnul nostru, care ai voit ca eu să trăiesc această zi în sănătate, ţine-mă, te rog, sub scutul tău şi nu mă lăsa să cad în păcat; dreptatea ta să conducă gîndurile inimii mele, vorbele gurii mele şi lucrul mîinilor mele prin Hristos, Domnul nostru, amin.

O rugăciune foarte scurtă la masă:

Toate cîte se găsesc pe masă şi se vor găsi să le binecuvînteze Domnul, care le hrăneşte pe toate, prin bunătatea sa. Amin. Tatăl nostru ...

Rugăciunea de mulţumire pentru masă:

Tu, care ne-ai creat, mîntuit şi sfinţit, care ne-ai săturat acuma, fii binecuvîntat în veşnicie. Amin. Cred într-unul Dumnezeu ...

O rugăciune înainte de a fi noapte:

Să ne binecuvînteze şi să ne păzească Dumnezeul cel Atotputernic şi milostiv, Tatăl, Fiul şi Sfîntul Duh. Amin.

O rugăciune la diverse ocazii:

Milostenia Ta, o Doamne, să fie asupra noastră, care ne punem în tine toată nădejdea [40].

Disciplina să nu fie rigidă, dar totuşi să fie făcută în aşa fel încît copiii să se simtă în mod permanent observaţi şi să ştie că vor fi pedepsiţi, dacă nu ascultă. Dacă sînt însă cuminţi, pot fi lăudaţi, dar cu chipul mai sever, ca să simtă că este vorba de lucruri serioase. Să înceapă chiar a cunoaşte deosebirea între faptele glumeţe şi cele serioase. S-ar părea că ceea ce propun este fără importanţă, totuşi este un lucru foarte mare.

VI. Clasa, reunită şi activă, din poala mamei

Într-un anumit sens, este şcoala semioficială în care copiii se obişnuiesc să trăiască laolaltă, să se joace, să cînte, să numere, să cultive bunele deprinderi şi evlavia, să-şi exerseze simţurile şi memoria (fără scris-citit), sub supravegherea unor femei onorabile, în ale căror case sînt organizate asemenea întîlniri ale copiilor din vecinătate. Greutăţile unei asemenea şcoli sînt suportate de cei care vor să formeze pe copiii lor în acest chip şi să-i pregătească pentru şcoli publice, de la patru cam pînă la şase ani [41].

Sophonias Hasenmüller [42] a recomandat să se organizeze asemenea şcoli şi pentru copiii mici, care nu ştiu încă să citească şi să scrie, dar care să înveţe să pronunţe clar şi să socotească corect, fiind astfel pregătiţi spre a urma, mai tîrziu, învăţămîntul propriu-zis. El vrea ca aceştia să înveţe pe de rost cele ce li se rostesc mai înainte în faţa lor, pe care ei trebuie să le pronunţe corect şi rostindu-le de multe ori, ajung să le înveţe pe dinafară *(praerecitando).* (Durch Vor — und Nachsagen; A spune cu ajutorul lui *înainte* şi *după.*) Ca, de exemplu:

I. Întregul alfabet în ordine, pe dinafară.
II. Cuvinte monosilabice, apoi cele formate din două, trei şi mai multe silabe.
III. Propoziţii frumoase din două, trei sau chiar mai multe cuvinte, care îi învaţă frica de Dumnezeu şi îi ajută să deosebească cinstea de necinste.
IV. Rugăciuni pe cît posibil multe, dar scurte şi convingătoare.
V. Simbolul credinţei *(Crezul).*
VI. Cele zece porunci *(Decalogul).*
VII. Număratul pînă la o sută.
VIII. Înmulţirea acestor numere prin tabla înmulţirii a lui Cebes.
IX. Să silabisească pe dinafară, dar numai cuvintele monosilabice — exerciţiu ce se recomandă ca extrem de util.
X. Arătarea lucrării „*Lucidarius*"[43], cu imaginile sale.

Toate acestea sînt necesare întrucît copiii au greutăţile cele mai mari tocmai la învăţarea primelor elemente, mai ales a cititului şi a scrisului; dacă se trece de această dificultate, tot restul curge ca un riuşor dintr-un izvor deschis. Ar merita deci să îndulcim aceste prime rădăcini amare ale instruirii printr-un artificiu oarecare, încît copiii să nu le simtă gustul neplăcut. Lucrul se poate obţine numai prin transformarea acestei munci destul de grele într-un joc. Cum se poate face aceasta ne arată Saavedra (pagina 36) [44]. Dar propunerea sa cu cele 24 de cuburi este prea complicată; ajung patru, cu cîte 6 litere săpate pe fiecare.

I. Se ia acela pe care sînt scrise sau pictate vocalele. Copiii îl aruncă şi numesc vocala care le revine în timpul jocului. Cine nu va şti pierde jocul.

II. După ce stăpînesc vocalele, li se dă al doilea cub, cu consoanele guturale. La început se joacă numai cu acesta, pînă ajung să le cunoască. Apoi aruncă primul şi al doilea cub, pentru a învăţa formarea silabelor.

III. Apoi primesc al treilea cub, cu labialele. La început este aruncat singur, apoi se adaugă primul cub, cu vocalele, şi, în sfîrşit, al doilea, cu guturalele. Din acest moment se trece de la unirea consoanelor cu vocalele, la formarea cuvintelor pline de sens.

IV. După ce copiii cunosc toate aceste lucruri cît mai exact, se aruncă al patrulea cub, cu sunetele dentale şi nazale. Şi aici se procedează în mod treptat, în felul următor: 1) mai întîi literele izolate; 2) în legătură cu vocalele; 3) cu consoanele guturale; 4) cu cele labiale etc.

V. În sfîrşit, se folosesc toate literele şi toate cuburile în acelaşi timp, obţinîndu-se prin aceasta: 1) deplina silabisire şi 2) compunerea cuvintelor. În plus, ar mai trebui utilizat un al cincilea cub, cu diftongii.

Deci sînt necesare cinci cuburi:

— pe primul sînt vocalele: A, E, I, O, U, Y;
— pe al doilea, guturalele: H, G, K, CH, Q, X;

— pe al treilea, labialele şi liqvide: W, B, P, F, L, R;
— pe al patrulea, dentalele şi nazalele: D, T, S, C, M, N;
— pe al cincilea, diftongii: au, ae, eu, oe.

Îi putem învăţa pe copii şi în alt mod să citească repede:

1) O oră întreagă să scrie şi să exprime litera *a*.
2) În ora următoare scriu *e*, apoi unesc *e* cu *a:* ae, ea.
3) În a treia oră scriu *i*, pe care îl unesc din nou cu vocalele anterioare: aei, eia, aie (rezultînd şase combinaţii).
4) În a patra oră scriu *o*, şi acum repetă aceasta de douăzeci şi patru de ori.
5) În ora a cincea se ia *u* şi se obţin astfel 120 de combinaţii.
6) Se adaugă litera *L;* 7) *V;* 8) *W;* 9) *N;* 10) *S;* 11) *C;* 12) *Z.*

Astfel, în decurs de 24 de ore copilul va putea învăţa să cunoască şi să scrie literele, cu precizie şi repede.

El va învăţa apoi să compună sau să formeze, în decursul unei ore, silabe cu două litere, iar în ora următoare, silabe cu trei litere.

Pe scurt: într-o lună copilul va putea citi şi scrie [45].

În ultimul an al primei copilării să i se dea copilului două cărticele cu figuri:

1) Un *Lucidariu*, care conţine lucrurile familiare, obişnuite cu o însemnare explicativă; înainte de orice, un *alfabet viu* [46].

2) Un *manual biblic*, care că conţină povestiri alese din cărţile sfinte sau din toată Sf. Scriptură [47].

Trebuie apoi să avem în vedere două lucruri:

1) să nu se dea concomitent aceste două cărţi, ci fiecare în cîte o jumătate de an;

2) să nu fie lăsate copilului, la bunul său plac, ci să-i fie încredinţate la anumite ore, înainte şi după masă, ca să nu le rupă sau, tot răsfoindu-le, să nu-l plictisească pînă la urmă.

Utilitatea acestor cărţi constă:

1) Pentru copii vor fi un exerciţiu ales, în locul zbenguielii, ori al jocurilor inutile.

2) Pe nesimţite, li se va înflăcăra mintea de dragoste faţă de cărţi, chiar dacă nu vor mai fi cu figuri.

3) Ei îşi vor procura astfel cele dintîi impresii despre lucruri, încît (cunoaşterea lor) să fie distinctă, clară şi închegată, nu haotică.

4) Orice lucru care se va întipări din citirea Sf. Scripturi nu va fi uitat, deoarece cele dintîi impresii se întipăresc în mod deosebit.

5) Aceasta va fi un preludiu şi o pregătire pentru exerciţiile ulterioare, pentru că, văzînd ce le citesc din carte, lămurindu-i, mama sau doica, vor înţelege uşor că imaginile nu sînt fără rost şi vor încerca să citească aceleaşi lucruri şi să le înveţe. Astfel, formîndu-li-se memoria prin cele două cărticele, cînd vor ajunge apoi în *clasă* şi vor avea în mîini iarăşi cele două cărţi, li se vor părea foarte familiare, ca nişte vechi cunoştinţe, şi adăugînd negreşit ceva nou, ei vor învăţa să citească şi să scrie, le vor învăţa pe de rost, şi, prin multipla repetare, vor avea folos multiplu.

Cele cu privire la perfecţionarea copiilor mici sînt suficiente spre lauda

lui Dumnezeu. Înainte de a părăsi această şcoală, vrem să sintetizăm recomandările binefăcătoare care vor contribui în mod indubitabil la prevenirea ruinării oamenilor, a familiilor şi a statelor.

Prima axiomă: neglijarea educaţiei este ruinarea oamenilor, a familiilor şi a statelor.

A doua axiomă: coruperea familiilor duce la greutăţi de muncă în şcoală, în biserică şi în stat.

A treia axiomă: fiii de nobili şi principi, în care alţii îşi pun speranţele, trebuie să fie educaţi cu o grijă deosebită.

A patra axiomă: temelia unei bune educaţii constă în a învăţa să înţelegi prin ce se deosebeşte omul de fiară, omul bun de cel rău, învăţatul de cel neînvăţat, înţeleptul de prost şi, în sfîrşit, prin ce se deosebeşte viaţa aceasta de cea viitoare şi calea care duce la fericire, de aceea care duce la pieire.

Numai din răsadul bine înrădăcinat şi proaspăt înverzit îngerii şi oamenii evlavioşi pot avea cea mai mare bucurie. Dacă tu ţi-ai îndeplinit bine datoria pînă aici, adu-ţi aminte totuşi că poţi avea speranţa vreunui lucru ales, dar nu încă lucrul respectiv, ca nu cumva să înceteze grija. Şi de nu eşti în stare să oferi hrană spiritului acum, lasă-l în grija şcolii publice, despre care este vorba în capitolele următoare.

Capitolul X

ŞCOALA COPILĂRIEI

sau

despre formarea înţeleaptă şi prevăzătoare a tineretului de la vîrsta de şase ani şi pînă la doisprezece ani[1]

În orice lucru, antecedentul determină şi pune temelia celor ce urmează. Iar toate care urmează nu se adaugă pur şi simplu la precedent ca un apendice, ci se dezvoltă pornind de la el, depinzînd de el şi bazîndu-se pe el. De aceea este clar că dacă temelia unui edificiu nu este bună, atunci nici edificiul construit deasupra nu poate fi solid, nici rezistent şi nici sigur. Mereu se va clătina şi va ameninţa să se prăbuşească, dacă nu-l sprijinim prin noi coloane, accesorii.

Aşadar, lucrurile pe care copiii mici şi mari încep să le mişte, să le vadă, să le audă, să vorbească despre ele şi să le facă constituie temelia pentru tot ceea ce urmează în întreaga viaţă. De aceea trebuie să ne preocupăm ca această temelie să fie bine pusă. Am arătat în capitolul precedent cum trebuie să procedăm cu copiii mici care încă nu ştiu cum să se folosească de raţiune şi le-am indicat o şcoală corespunzătoare înţelegerii vîrstei lor. Acum o părăsim şi păşim în

şcoala copilăriei, în care se predă tot ceea ce se învaţă mai tîrziu în şcoala adolescenţei, dar mai pe scurt, în limba maternă şi mai accesibil.

Definiţie: *Copiii sînt oameni fragezi, viitori succesori ai acelora din care e construită acum lumea* (statul, biserica şi şcoala).

1. *Sînt oameni?* Atunci trebuie formaţi pentru umanitate.

2. *Sînt copii?* Atunci să-i tratăm ca pe copii, corespunzător capacităţii de înţelegere a vîrstei lor.

3. *Vor fi viitori bărbaţi?* Deci trebuie să-i educăm pentru ceea ce le va folosi ca bărbaţi.

4. Vîrsta *bărbăţiei se termină cu bătrîneţea, bătrîneţea cu moartea,* moartea cu reînvierea, de aceea noi trebuie să-i educăm astfel încît prin viaţa prezentă să ajungă fericiţi în cea viitoare.

5. *Moartea este sigură, dar nesigură ora,* de aceea trebuie să-i pregătim fără amînare, şi anume:

6. Deoarece se dezvoltă *treptat,* trebuie să fie educaţi treptat.

7. *Întrucît vîrsta copilăriei este încă prea fragedă pentru a efectua munca lucrătorilor, de aceea să o ocupăm cu activităţi mai uşoare,* dar care să fie un preludiu al muncilor serioase.

8. *Dar numai cu acelea pentru care sînt capabili, potrivit vîrstei lor.*

9. Deci *să înveţe să citească şi să scrie limbi şi deprinderi practice mai uşoare,* care constituie o delectare pentru spiritul omului şi totuşi să fie un preludiu frumos pentru toată viaţa.

10. Dar *să-i învăţăm în mod serios* toate acestea, pentru că viaţa pentru care se pregătesc nu este o jucărie, ci un lucru serios. Să nu ne închipuim că copiii încă n-au capacitatea de a face în mod serios un lucru serios, bineînţeles în felul lor. Are dreptate *Erasm* cînd spune: *„Un singur an din copilărie este mai important pentru cultivarea spiritului decît 10 ani în care capul este ocupat cu alte griji şi este mai refractar la învăţătură"* [2].

Iar pentru că oamenii tineri sînt necunoscători *(rudes)* în privinţa tuturor lucrurilor, tocmai la această vîrstă fragedă trebuie să aibă învăţători deosebit de devotaţi şi pricepuţi. Aceasta este valabil şi pentru faptul că primele temelii ale unui edificiu şi primele contururi ale unei picturi trebuie să fie bine executate, căci aşa *cum este începutul, tot astfel va fi totul* [3]. Iată de ce preceptorul pentru clasele inferioare trebuie să fie mai înţelept decît alţii; trebuie să-l cîştigăm şi printr-o remunerare mai bună.

Scopul şi ţinta acestei şcoli constă în a asigura agerime corpului, simţurilor şi minţii. Adică:

1. *Să-şi stăpînească mişcările,* astfel ca să-şi poată îndrepta *ochii* spre a citi repede literele, *limba* — ca cele citite să le poată exprima repede, iar *mîna* — ca să poată scrie şi desena repede.

2. *Toate simţurile* (externe şi interne), imaginaţia şi memoria să fie împlinite prin percepţii, spre a dobîndi cunoştinţe cu privire la existenţa lucrurilor (din lumea întreagă) (τὸ ὅτι).

3. *Să înceapă utilizarea raţiunii prin iniţiere în artele libere* (aritmetica, muzica etc.), în *începuturile înţelepciunii* (moravuri oneste) şi în *fundamentele evlaviei.*

Observaţii:

1) referitoare la cultivarea simţurilor: trebuie continuată exersarea simţurilor externe, dar înainte de orice trebuie să avem aici grijă de simţurile interne, adică

să se deprindă copiii să-şi extindă atenţia simţurilor mai adînc şi să se îndrepte cu mai multă intensitate asupra lucrurilor, pentru a le înţelege şi imagina, a le distinge şi pentru ca să se obişnuiască să le păstreze mai exact în memorie. Acum, timpul împinge înainte energia naturală a copiilor, care se dezvoltă tot mai mult. Noi nu trebuie să aşteptăm să se învîrtoşeze supleţea creierului şi să recepţioneze mai greu ceea ce li se oferă. De aceea este adevărată afirmaţia: *lucrurile care se învaţă în copilărie se asimilează mai repede şi mai desăvîrşit;*

2) în privinţa artelor şi ştiinţelor: ne gîndim cu precădere aici la acele arte şi la ştiinţele matematice [4] care tratează diferenţele privind numerele, măsurile şi greutăţile. Sînt de părere că ele trebuie transmise dintru început întregului tineret. Aceste lucruri bine predate nu depăşesc capacitatea de înţelegere a copiilor (căci aici le putem desena şi arăta în faţa ochilor). Ele stimulează şi ascut în mod deosebit înţelegerea într-un fel unic pentru toate celelalte lucruri. De aceea vor fi predate aici disciplinele matematice: a) *ca o formulă conclusivă a lucrurilor senzoriale,* în măsura în care operează asupra obiectelor palpabile datorită evidenţei, certitudinii şi demonstraţiilor derivate din principiile născute împreună; b) ca *o cheie şi o poartă pentru folosirea minţii,* în măsura în care implică intervenţia raţionamentelor şi captivarea imaginaţiei — vagă prin ea însăşi —, care să se concentreze asupra obiectelor; c) *ca temelii ale înţelepciunii întregi* ale cărei taine constau în proporţiile numerelor, măsurilor şi greutăţilor. De aceea, filozofii antici îşi începeau studiile cu ele. De aici şi de la aceste arte ale cantităţilor s-a dat numele de discipline matematice, adică de ştiinţă prin excelenţă (κατ' ἐξοχήν); băieţii sînt foarte capabili în aceste ştiinţe dacă le sînt predate cu dexteritate. Dă-i unui băiat în mînă o linie, un compas, un cîntar, semnele numerelor şi ale măsurilor — şi te vei mira de ceea ce vei constata.

Mijlocul de atingere a acestui scop vor fi *şase clase* [5], fiecare întocmită după programul ei *(pensum)* şi cuprinse într-o cărticică. Aceste clase şi cărţi vor fi:

I. *Un abecedar pentru învăţarea literelor (Tyrocinium literarium).*

II. *Lumea în imagini (Orbis sensualium — Lucidarium).*

III. *Morala pentru copii,* dedusă din lucrurile senzoriale şi din analiza naturii omului.

IV. *Un rezumat din povestirile biblice.*

V. *Miezul învăţăturilor biblice,* prezentînd o foarte simplă însumare a ceea ce trebuie să credem, să sperăm şi să facem.

VI. *O carte de enigme pentru copii (Sphinx puerilis; „Hirnschleifer" — Ascuţirea creierului).*

1. Aceste cărţi prevăzute pentru această şcoală trebuie să fie în total şi în parte astfel elaborate încît: 1) să deschidă calea acelora care vor merge în şcoala latină şi să le aducă lumină în viaţă acelora care vor porni către o profesiune. 2) ori dacă vreunul va frecventa toate aceste clase ale şcolii materne sau numai o parte, el va avea foloase proporţionale cu treapta urmată. Astfel, de pildă, va cunoaşte cititul (din prima clasă); 3) chiar dacă vreunul nu urmează nici o şcoală publică, el poate învăţa particular de la cineva să citească şi să scrie, iar celelalte discipline să le pătrundă prin efort propriu.

2. Se va ajunge la aceasta cînd toate aceste cărţi şi fiecare în parte vor fi: 1) *universale* — cuprinzînd toate lucrurile; 2) *metodice* — ajutînd minţii să avanseze de la o treaptă la alta; 3) *împodobite cu imagini* incluse în text şi cu alte lucruri atractive şi plăcute; 4) vor avea denumiri luate din horticultură, ca, de exemplu, *Plantarium* (pepinieră), *Seminarium* (răsadniţă), *Violarium* (pajiştea de viorele), *Rosarium* (trandafiri), *Viridarium* (crîng) şi *Paradisus* [6] (grădină).

Corespunzător cu aceasta, frontispiciul fiecărei cărţi va avea o imagine sau un desen reprezentînd rădăcinile, semănătura, viorelele, trandafirii, crîngul şi grădina, iar titlul trebuie să se potrivească cu materia cuprinsă în cărţi, în modul următor: 1) *Plantarium* va cuprinde alfabetul, silabele, vocabularul, numerele şi rugăciuni mici; 2) *Seminarium* va cuprinde un rezumat al tuturor lucrurilor (adică al întregii pansofii); 3) *Violarium* — un rezumat mai amplu şi mai complet; 4) *Rosarium* — o analiză a lumii lucrurilor (împreună cu practica) sau lucrurile naturale; 5) *Viridarium* — o analiză a minţii, a lucrurilor artificiale şi morale; 6) *Paradisus* — o analiză a Sf. Scripturi şi un rezumat al doctrinei şi al practicii sale: credinţa, caritatea şi speranţa.

Raţiunea acestor procedee este următoarea: 1) prin asemenea titluri, copiii sînt mai uşor atraşi şi captaţi; 2) se înţelege mai uşor gradarea lor şi se află în văzul lor ceea ce trebuie să fie făcut.

3. *Trebuie să existe puţine cărţi.* Dacă lumea trebuie eliberată de potopul cărţilor, aceasta să se producă chiar de la prima instruire şcolară. Iar dacă lumea trebuie să fie iniţiată în cărţile sfinte, aceasta să înceapă odată cu primul grad de instruire.

4. În ceea ce priveşte *conţinutul (pensum) cărţilor*, trebuie să fie atît de întins, încît să ocupe în mod potrivit tot timpul copilăriei, ca să nu mai rămînă nimic pentru lucrurile fluşturatice şi rele.

5. *Cărţile trebuie să conţină sentinţe selecţionate cu mare grijă* (din Sf. Scriptură şi din alte cărţi), precum şi adagii traduse în limba maternă. Consider extrem de util ca, încă din frageda vîrstă, copiii să înveţe sentinţe, chiar cu miile. Şi Esquin era de acord cu aceasta cînd spunea: Διὰ τοῦτου, οἶμαι παῖδες ὄντες τὰς τῶν ποιητῶν γνώμας μανθάνομεν, ἵνα ἄνδρες, ὄντες αὐταῖς χρῶμεθα. (Pentru aceasta, cînd sîntem copii, învăţăm sentinţele poeţilor, ca să le folosim cînd vom deveni bărbaţi) [7]. De aceeaşi părere erau şi părinţii, după mărturia lui Syrah în capitolul 39. *Dar care anume şi ce fel de sentinţe se cuvine să învăţăm?* 1) Din Sf. Scriptură să fie alese o mie — în aşa fel, încît toate să fie strînse în armonie. 2) Din natura lucrurilor să se aleagă 100 de aforisme nimerite. 3) Din Psalmi şi imnuri — o mie sau două mii. 4) Din viaţa morală, adagii, versuri scurte (maxime) etc. Ar fi însă bine ca aceste sentinţe să nu fie date grămadă, ci să fie înlănţuite într-o oarecare ordine, şi anume: *a*) într-un context raţional — în dialog; aşa s-ar realiza un text închegat; *b*) într-o succesiune alfabetică, în felul unui indice, anticipînd astfel un dicţionar; *c*) se poate anexa o mică gramatică, pentru ca băieţii să înveţe a o imita.

6. În sfîrşit, aceste cărticele didactice trebuie să ne servească (ca şi alte instrumente artificiale) nu ca *picioarele*, ci ca acele *lopăţele de îndreptare (serperastra)*, care susţin şi conduc atunci cînd se formează paşii copiilor şi care

sînt aruncate după ce picioarele capătă putere. Tot aşa, spiritul nostru, mintea, voinţa, mîna şi limba duc lipsă de mijloace de îndreptare. Trebuie, însă, să avem întotdeauna grijă să nu ducă lipsă de acestea şi să fie astfel primite încît după scurt timp să putem renunţa la ele.

Procedeul acţionării. Metoda să fie atît de blîndă încît totul să se întîmple ca într-un joc neîntrerupt: 1. prin observarea pentru sine *(autopsia)*; 2. vorbire pentru sine *(autolexie)*; 3. practică pentru sine *(autopraxie)*; 4. folosire pentru sine *(autochrestie)*; pentru ca să-şi îngăduie înşişi copiii: 1) să le vadă pe toate, să le audă, să le atingă; 2) să le rostească, să le citească şi să le scrie; 3) să le deseneze şi să le facă; 4) să le aducă în folosul lor.

Problemă: *Este oare mai convenabil ca în copilăriea timpurie să învăţăm cu ajutorul compendiilor, sau mai pe larg, în ordine şi gradat?* Răspund: 1. Băieţii n-au altceva mai mult decît ceea ce fac, de aceea nu trebuie să ne grăbim cu ceea ce este accesoriu (πάρεργον), ci cu ceea ce este fundamental (ἔργον). 2. Toate compendiile prezintă lucrurile într-un fel tăiat şi obscur, de aceea este necesar ca primei vîrste să i se pună toate lucrurile în faţa ochilor, explicate clar.

CLASA I ÎNCEPĂTOARE-PRIMUL AN

PLANTARIUM (pepinieră)

Această clasă va cuprinde *trei trepte*.

1) *începătorii*, adică aceia care învaţă silabisirea;

2) *avansaţii*, adică aceia care citesc;

3) *avansaţii*, adică aceia care scriu. Dealtfel, scriu şi începătorii, şi avansaţii, dar pentru avansaţii treptei a treia scrisul este preocuparea principală (κατ'ἐξοχήν).

Şi astfel există şi trei mijloace didactice:

1. TEORETIC
- Alfabetul viu [7a],
- Vocabular în versuri şi sentinţe,
- Trei dialoguri [8].

2. PRACTIC
1) O tăbliţă cu alfabet şi silabe.
2) O tăbliţă de scris cu cretă şi condei.
N.B. Bazele caligrafiei sînt: 1) liniile drepte, 2) oblice, 3) rotunde — pînă la exactitatea geometrică (vezi Harsdörffer [9]). 3) Hîrtie şi cerneală.

3. EXERCIŢIU
1) ALFABETIC — jocul alfabetarelor *(Würfelspiel)*. Se aleg 25 de copii şi fiecare primeşte numele unei litere, care se scrie pe mînecă (sau i se dă în mînă litera scrisă). Apoi se alege un şcolar oarecare (un decurion), care trebuie să pronunţe cuvinte (de pildă, Tatăl nostru etc.); după el pronunţă şi ceilalţi şi se aşază în ordinea literelor corespunzătoare. Cel care nu reuşeşte va pierde jocul. Aceasta este silabisirea vie. La fel se poate proceda cu numerele pînă la 1000.
2) *Tachygraphia*, sau scrierea rapidă, trebuie exersată prin întrecere. Se cere copiilor să scrie ceva (de pildă, Crezul); cine termină primul, acela cîştigă, iar ultimul dintre toţi pierde.
3) *La caligrafie*, întrecerea nu constă în iuţeală, ci în perfecţiunea formelor literelor (ἀκριβεία). (Vezi Harsdörffer, *Erquickstunden*, partea a II-a, p. 512, problema III.)

CLASA A II-a A ŞCOLII PRIMARE
(al doilea an)

SEMINARIUM (răsadniţă)

Obiectivul: Aici se efectuează o disecare (analiză) exterioară a lucrurilor care urmează să fie ştiute, adică, o cunoaştere reală:

I. a lumii întregi, în măsura în care se dezvăluie simţurilor;

II. a sufletului întreg, în măsura în care se dezvăluie raţiunii (anatomia minţii);

III. a întregii Sf. Scripturi, în măsura în care se dezvăluie credinţei.

Mijloacele. Trebuie să se facă o analiză exactă a tuturor acestor materii, reducîndu-le pe toate la întrebări şi răspunsuri, iar acolo unde este necesar, împodobindu-le cu figuri şi lămurindu-le prin bune explicaţii, făcîndu-se exerciţii practice, şi astfel şcolarii vor înţelege totul.

N.B. Cu privire la *Lexicon vestibulare*[10] (lexicul iniţial): după modelul lui *Janua linguarum*, totul trebuie prins într-un text închegat şi care să conţină numai rădăcina cuvintelor *(radices vocabulorum)*. De exemplu: litera *A* (aceasta este de la vocala *A*); cu ea începe copilul să înveţe *ABC*-darul: *Abies, acer, alnus sunt arbores* (bradul, arţarul, aninul sînt arbori). *Acerbum pomum est austerum* (fructul strepezitor este necopt). *Aloë est amara sicut fel* (aloia este amară ca fierea); *Acetum acidum* (oţetul este acru); *Piper acre* (piperul este pătrunzător).

Un asemenea lexicon (alcătuit în limba maternă şi latină) constituie o mare plăcere şi bucurie pentru lexicul lucrării *Janua*, unde orice cuvînt rădăcină se va divide şi va germina iarăşi — în ramuri şi rămurele.

CLASA A III-a

VIOLARIUM (pajiştea de viorele)

Etica pentru copii, strînsă din lucrurile senzoriale

Prezenta cărticică vrea să-i obişnuiască pe tineri să devină discipoli ai naturii, chiar şi în formarea bunelor moravuri. Se poate realiza acest lucru dacă străbatem universul (aşa cum am procedat în *Enciclopedia lucrurilor senzoriale*)[11], astfel că, referind cele ce sînt şi devin în lucruri la însuşirile şi acţiunile omului, să-i învăţăm pe tineri cele ce sînt bune şi să-i abatem de la cele rele, prin exemple luate din toate lucrurile din natură. De pildă, din cuvîntul *apă* pot fi amintite acestea:

1. Suprafaţa apei (dacă nu este agitată de vînt) este peste tot egală şi nici o picătură nu se ridică deasupra alteia. Acest lucru să-l imite oamenii astfel încît nici unul să nu se ridice deasupra altuia, în măsura în care toţi sînt din aceeaşi fire.

2. Apa umezeşte tot ceea ce atinge, aceasta fiind o proprietate a naturii sale lichide. La fel şi omul, în tot ceea ce face, să-şi pună pecetea omeniei sale.

3. Rîul îşi duce apele de bunăvoie încolo şi încoace, pentru a iriga oraşele şi satele, şi prin acelaşi act (apa) îşi păstrează vigoarea (pe cînd mlaştinile stătute bălteşc) şi aduce folos altora. La fel este iubit şi omul ager în serviciile sale, pe cînd omul leneş este detestat şi devine pînă la urmă inutil pentru el şi pentru ceilalţi.

Acelaşi lucru este valabil şi cu *soarele*. Soarele aleargă mereu ca să le dea tuturor lumina lui. Asemănător este şi omul iscusit dacă doreşte sau poate să le fie folositor tuturor.

Asemenea şi cu *arborele*. El nu creşte într-un an, ci în mai mulţi. La fel creşte omul la trup şi suflet. Nu numai în fiecare an creşte arborele; în timpul verii creşte chiar zilnic (iarna, însă, gerul îi opreşte creşterea). Şi noi trebuie să creştem în fiecare zi!

Pomul sterp este nimicit în foc; la fel şi omul care nu dă roade bune[12].

Pomul mai întîi înfloreşte şi apoi poartă fructe. La fel şi omul, mai întîi să înveţe el însuşi, înainte de a învăţa pe alţii sau de a aduce servicii societăţii umane etc.

Tot aşa este şi cu *cîinele*. Cîinele lovit cu o piatră roade piatra; la fel se comportă omul învrăjbit în rău. Însă noi trebuie să ne ferim de deprinderile cîinelui.

Cînd traversezi o *pădure* care are de la natură arbori înalţi, ca: brazi, pini, vei observa că acolo cresc şi copaci de înălţime mai mică de la natură, ca: stejari, fagi, mesteceni şi plopi şi că tind spre înălţimi peste obişnuinţa lor, ca şi cînd ar voi să se împărtăşească din cerul liber, nevoind să fie apăsaţi şi sufocaţi. Iată, chiar printre plante, spiritul de emulaţie![13] Şi oare nu cu atît mai mult aceasta va trebui să se înstăpînească printre noi, plante cereşti, făpturi raţionale, ca să ne avîntăm cît mai sus, unii prin exemplele altora?

Trandafirul miroase frumos, dar el se naşte printre spini. La fel, cultura şi virtutea sînt frumoase, dar exerciţiile pentru atingerea lor (munca şi disciplina) sînt spinoase.

Cînd *soarele* nu străluceşte şi avem totuşi nevoie de lumină, ne mulţumim cu luna şi stelele sau aprindem o lampă mică. Tot aşa cînd ne lipsesc lucrurile mari, trebuie să ne mulţumim cu cele mici şi să-l lăudăm pe Dumnezeu.

În acest mod pot fi luate nesfîrşit de multe exemple de la tot felul de făpturi şi aplicate la acţiunile oamenilor, pentru folosul nespus de mare al copiilor, căci acest procedeu de a instrui produce bucurie şi nu este niciodată plictisitor. El este eficace deoarece simbolurile lucrurilor pătrund mai adînc şi ne afectează puternic sufletele. În sfîrşit, este de ajuns pentru a-l educa pe un om în totalitate şi a-l forma după legile naturii. El constituie un temei deosebit pentru toate lucrurile care vor urma, pentru a fi mai uşor percepute şi mai prompt asimilate, incluzîndu-se chiar şi acele lucruri care sînt dincolo de natură. Natura este o treaptă spre graţia divină, iar graţia divină nu îndepărtează natura, ci o înalţă; nu o distruge, ci o desăvîrşeşte[14].

Însă pot fi principii morale şi în lucrurile făurite de om. De exemplu, cine vrea *să construiască o casă sau un turn, nu le construieşte pe nisip, ci pe piatră şi stîncă.* Tot aşa este temelia unei vieţi oneste — o copilărie şi o adolescenţă nu de răsfăţ, ci deprinsă cu greutăţi.

Cu cît cineva îşi construieşte mai înalt turnul său, cu atît mai adînc îi pune temelia; tot aşa şi cine vrea să clădească o construcţie de mare înţelepciune şi virtute, acela trebuie să pornească de la o profundă smerenie. *Oricît de bune ar fi amnarul şi cremenea pentru aprinderea focului, scăpăratul este zadarnic dacă iasca nu este bună.* Tot aşa este şi cu un învăţămînt bun, predat de profesori excelenţi, dacă au de-a face cu proşti şi leneşi.

Copile, învaţă să-ţi placă lauda şi să iubeşti sfiala;
Lauda să-ţi dea pinteni, iar pudoarea frînele!

În acest fel pot fi luate unele principii morale din autorii clasici, cum se-ntîlnesc, de pildă, în *antologii*. Însă este nevoie de o altă ordine. Clasicii pun asemănările drept bază a lucrurilor la care se aplică acestea, noi punem însă lucrurile de unde sînt luate asemănările[15].

O scurtă culegere de reguli morale:

1. Nu pofti tot ceea ce vezi
2. Nu crede tot ceea ce auzi
3. Nu spune tot ceea ce știi
4. Nu face tot ceea ce poți

} și vei fi înțelept.

Tot așa: 5. Să nu fii familiar cu toți pe care se întîmplă să-i cunoști!

6. Încrede-te, dar fii atent în cine.
7. Nu te necăji de un lucru pierdut!
8. Să nu te mai tulbure și nici să te mai chinuie un lucru care a trecut.
9. Să-ți porți ochii în frunte, nu în călcîi!
10. Să nu mai faci un lucru deja făcut, ci pe acela care trebuie să fie făcut.

Înainte de orice, copiii să fie învățați să înțeleagă, să cugete și să aibă în fața ochilor *scopul* vieții lor, pentru ce au fost născuți și încotro se îndreaptă. Căci a trăi fără să știi de ce trăiești înseamnă a trăi cum trăiește o muscă sau ca urzica; doar și lor le-a fost dat să trăiască și să se hrănească.

Viața omului însă trebuie să fie *contemplativă, comunicativă* și *activă* (pentru că el este dotat cu rațiune, vorbire și cu capacitatea de a acționa). Deci să învețe să-l contemple pe Dumnezeu și toate lucrurile care duc la Dumnezeu, care mențin relații bune cu Dumnezeu și cu oamenii și să facă mereu ceva vrednic pentru Dumnezeu. Descrierea înălțimii sufletului omenesc să-și aibă locul în această perioadă, după schițele trasate de Campanella, cap. XVI, p. 64 și urm.[16] În școala copilăriei, școlarii să înceapă a se obișnui să observe, să vorbească, să facă tot ceea ce este bun pentru folosirea binelui în viața aceasta și în cea viitoare, urmărind mereu și în tot locul scopul fericirii. Astfel să stea scris pretutindeni, în fața ochilor tuturor, acel: *Spune-mi pentru ce ești aici?* — ca să se obișnuiască să considere totul în funcție de acest scop și să fugă, ca de venin, de tot ce se opune acestui scop. Această obișnuință trebuie formată și în continuare în toate celelalte școli.

Copiii să se obișnuiască de pe acum să-și împartă timpul cum trebuie: orele de dimineață să le consacre studiilor diverselor obiecte, ceasurile de după-amiază, comunicărilor și îndeletnicirilor practice, iar pe acelea din timpul nopții, odihnei.

În această clasă trebuie să li se dea și o istorie a Bibliei sau un manual biblic, bineînțeles, pentru anul al treilea din școala copilăriei[17].

Formule de rugăciuni:

Te rugăm, o, Doamne, lasă îndurarea ta să îndrumeze faptele noastre, ajută-ne întru aceasta și desăvîrșește prin binecuvîntarea ta ca toate vorbele și lucrările noastre să purceadă de la tine, să izbîndească prin tine și să sfîrșească în tine, de la care, prin care și în care se află toate, tu, Tatăl, Fiul și Sfîntul Duh, unul Dumnezeu, îndură-te de noi! Amin.

Revarsă lumina și adevărul Tău, Doamne, să mă îndrumeze și să mă ducă pe muntele Tău sfînt, în cortul Tău!

CLASA A IV-a AL IV-lea AN

ROSARIUM (rondul de trandafiri)

În această clasă se face o primă explicare a celui de-al treilea principiu al *revelației divine*. Ea trebuie deprinsă sub forma de reprezentări scenice, asemănătoare cu Dialogurile sfinte ale lui Castellio[18], dar să fie elaborate cu mai mare amploare.

Vestibulum Sacrae Scripturae (anticamera Sf. Scripturi)[19], din care dăm un exemplu:

Dumnezeu este acea *putere* eternă care le-a creat pe toate și le susține pe toate și acea *înțelepciune* care le guvernează pe toate, precum și *bunătatea* care le dirijează pe toate, pentru țeluri înalte.

Omul este imaginea lui Dumnezeu, înzestrat cu oarecare putere, inteligență și voință asemănătoare lui Dumnezeu.

Lumea este sălașul, locul de hrană și școala oamenilor.

Sf. Scriptură este cartea lui Dumnezeu, scrisă de profeți și apostoli, ca să-i avertizeze pe oamenii ocupați cu lucrurile din afară, de cele dinăuntru și veșnice.

Profeții au fost acei bărbați ai lui Dumnezeu, în Vechiul Testament, pe care i-a inspirat cu duhul său și i-a învrednicit să predice și să scrie, în ebraică, voința lui.

Apostolii au fost acei bărbați ai lui Dumnezeu, în Noul Testament, pe care Hristos i-a învrednicit să predice și să-i învețe pe oameni Evanghelia, ceea ce au și făcut, cu vorba și cu scrisul, în limba greacă.

Dintre *profeții* ale căror scrieri le avem sînt: Moise, Josua, David, Samuel, Nathan, Solomon, Isaia etc.

Dintre *apostoli:* Matei, Ioan, Petru, Pavel, Iacob etc.

La alcătuirea scenetelor istorico-biblice (pentru această clasă) să se țină seama de sfatul lui Lubinus din Prefața sa la Noul Testament, p. 33[20].

Copiii din clasele a III-a și a IV-a trebuie să fie învățați mai ales să cugete la cele *trecute*, să *cîrmuiască (regere) prezentul și să se îngrijească de cele viitoare* — toate acestea în mod treptat și mereu progresiv. Arborele, de la prima încolțire, își întinde rădăcinile în adîncime, iar ramurile în înălțime, și anume în proporție constantă (cu cît trăiește mai mult și cu cît își trimite rădăcinile mai în adînc, cu atît mai mult își înalță ramurile mai sus. De aici urmează că, la copiii mici, cele două elemente (rădăcinile și trunchiul) sînt cuprinse și ascunse împreună ca într-o sămînță, iar la un copil mai mare, sămînța începe să germineze, astfel încît să poată să-și amintească și să enumere acțiunile unei zile, a două sau a trei zile, să învețe și în același timp să privească spre viitor. Pentru că un adolescent își amintește de mai mulți ani trecuți, la fel trebuie să prevadă și pentru un număr similar de ani ce-i stau în față. Din timp, să mediteze la ceea ce să facă în viitor și cum să-și petreacă în prezent timpul. Cine este în stare să-și reamintească cele petrecute încă din leagăn poate să privească înainte pînă la eternitate și să se pregătească pentru ea.

Formule de rugăciune:

O, Doamne, curăță-mă și mă sfințește, ca să-ți fiu pe plac. Cîrmuiește-mi și îndreaptă-mi pașii, ca să meargă pe căile poruncilor tale. Păstrează-mă și ocrotește-mă pe mine, slujitorul tău, de orice rău, aici și în veșnicie. În tine am nădăjduit, o, Doamne, și nu mă lăsa să mă prăbușesc. Amin.

Păzește-mă, Doamne, ca pe lumina ochilor tăi. Să nu mă părăsești, Dumnezeule, ca să nu te părăsesc nici eu, pentru numele tău sfînt. Dumnezeule, care luminezi cu duhul tău sfînt inimile credincioșilor tăi, ajută-mă să gîndesc astăzi și pururea drept, să le înfăptuiesc pe toate în sfințenie, să vorbesc cu folos și

să mă bucur înăuntrul meu de mîngîierea ta, prin Domnul nostru Iisus Hristos, Amin.

CLASA A V-a SAU AL V-LEA AN

Aici este locul pentru o *Medulla Biblica (Miezul povestirilor biblice)* — o culegere a principalelor învăţăminte biblice, care pot fi alcătuite din *Flores Biblicae* a lui Hopf [20a], care a aşezat spusele Scripturii în ordinea alfabetică.

Va sosi acum timpul să-i pregătim pe şcolari, cu tot zelul, pentru evlavie. În special pe aceia care au o inteligenţă vie *(liberale ingenium)*; ca să nu aibă o fire potrivnică, trebuie să-i învăţăm să se încredinţeze ocîrmuirii lui Dumnezeu şi să se integreze toţi voinţei lui, cu alte cuvinte, acel copil sau adolescent în a cărui inimă începe să se cuibărească nelegiuirea este aidoma ricinului lui Iona, care se usucă datorită unui vierme din rădăcină [21].

Noi trebuie să-i avertizăm mai ales pe copii că ochiul lui Dumnezeu este mereu îndreptat asupra lor şi a acţiunilor lor, aşa cum consideră cu pietate St. Bernard , în cartea sa *De Consideratione*. „Dumnezeu le iubeşte pe toate (spune el), fiind bunătatea, le cunoaşte, fiind adevărul, le potoleşte, fiind dreptatea, le domină, fiind principiul, ca maiestate, le cîrmuieşte, fiind originea tuturor lucrurilor, le ocroteşte, fiind mîntuirea, le înfăptuieşte, fiind virtutea, le revelează, fiind legea (sau lumina), şi le ajută, fiind mila" [22].

De asemenea: „Dumnezeu sălăşluieşte printre făpturi şi în toate făpturile, fiindcă nu poate să nu fie cel care este pretutindeni şi umple cerul şi pămîntul. Aşa cum sufletul umple tot trupul (şi chiar cele mai adînci şi mai neînsemnate părţi ale acestuia), tot astfel Dumnezeu umple această lume materială, pe care a făurit-o ca teatru al înţelepciunii sale şi ca tron al gloriei lui. Aşadar, nimeni să nu întrebe unde este Dumnezeu, căci el este în tine, în faţa ta, în urma ta, deasupra ta, dedesubtul tău. De oriunde te împresoară şi te cuprinde cu mîna milei sale, dacă te comporţi smerit, evlavios şi cinstit, iar de păcătuieşti — cu mîna dreptăţii sale".

Şi fiindcă cel care ne-a creat este singurul care cunoaşte fiinţa noastră lăuntrică, singurul care ne-a format şi ne poate forma din nou, de aceea avem nevoie de binecuvîntarea şi de graţia sa, pentru ca în toate să ne meargă bine. Aşa precum pămîntul în zadar este cultivat dacă n-ar fi aer, soare şi ploaie, tot astfel fără Dumnezeu nu progresează nici cultivarea spiritului. Nu este suficient să însămînţezi pămîntul, trebuie să aştepţi ploaia din cer. Nu ajunge să plantezi pomii şi să-i uzi, este necesară binecuvîntarea. Tot aşa stau lucrurile şi cu formarea spiritelor.

Ajutorul lui Dumnezeu îl obţinem numai prin:

1) *simplicitatea scopurilor*, dacă noi nu căutăm altceva decît slava lui Dumnezeu, zidirea bisericii sale, mîntuirea aproapelui nostru şi a noastră;

2) *o muncă neobosită;* căci numai acelora care cer, caută şi bat la poartă li s-a promis că vor primi, vor găsi şi li se va deschide cele ce cer, caută şi vor să le fie deschise;

3) în sfîrşit, trebuie să insistăm cu *îndîrjire*, prin rugăciuni, ca să nu părem că ne încredem numai în noi înşine. Dăm cîteva formule de rugăciuni:

Dumnezeule, atotputernic, veşnic şi milostiv, izvorul întregii şi adevăratei înţelepciuni şi prevederi, dăruieşte-ne spiritul tău sfînt, pentru ca noi, în această zi pe care tu ne-o laşi, să o începem în fericire, să nu vorbim, să nu gîndim sau să nu facem nimic altceva decît ceea ce priveşte lauda numelui tău prea sfînt, pentru mîntuirea aproapelui nostru şi a noastră. Tu, însă, Doamne Iisuse Hristoase, înţelepciune veşnică a Tatălui, care ai dat vîrstei fragede a copilului putinţa de a învăţa uşor, rogu-te, adaugă la avîntul firii noastre graţia ta, ca să învăţăm mai repede artele liberale şi ştiinţa, spre a le pune în slujba slavei tale, astfel ca mintea noastră, ajutată de sprijinul lor, să dobîndească mai deplin cunoaşterea ta, care trăieşti şi ocîrmuieşti, împreună cu Tatăl şi Sfîntul Duh, Amin.

O, bunule Iisus, măreşte-ne nouă credinţa pe care o mărturisim aici, cu inima şi gura, ca fiind adevărat cea dreaptă şi apostolică, şi fă ca noi să dăinuim statornici în libera mărturisire a acesteia, pînă la ultima suflare a vieţii noastre. Cred într-unul Dumnezeu etc. şi alte formule asemănătoare cu acestea.

Se pune întrebarea: *băieţii şi fetele trebuie să fie duşi la adunări religioase?* Argumentele sînt şi pro, şi contra.

Argumente împotrivă:

1. Ei nu înţeleg încă ceea ce aud; în consecinţă, dacă slujitorul cuvîntului Domnului ar vrea să vorbească pe înţelesul lor, atunci ar neglija pe ceilalţi.

2. Din lipsă de atenţie, nu vor trage nici un folos din cele auzite. Căci dacă unii trebuie să stea atenţi faţă de alţii, în mod necesar, se neglijează pe ei înşişi.

3. Aceasta este primejdios şi vătămător pentru viaţa întreagă.

Dacă ei de mici se deprind cu neatenţia, rămîn aşa întreaga lor viaţă. Cînd oare să înceapă ei să devină mai atenţi? Nu se mai acordă atenţie la ceea ce a devenit o deprindere.

Argumente pentru:

1. Porunca lui Dumnezeu.

2. Exemplul lui Hristos (*Luca*, 3, 41).

Ce trebuie să facem, aşadar? Cel mai înţelept lucru este ca şcolarilor să le facem cunoscut, separat, cuvîntul Domnului în şcoală, corespunzător capacităţii lor de înţelegere, şi să-i exersăm în cîntarea psalmilor şi a imnurilor obşteşti [23]. În acelaşi timp, îi putem şi examina. Mai tîrziu, cînd devin mai mari şi mai atenţi, pot fi admişi la slujba religioasă din biserică, mai ales dacă doresc acest lucru.

Dacă totuşi ei sînt vrednici de a fi admişi în biserică, trebuie găsit un mod de a remedia slăbiciunea lor.

Negreşit:

1. Să fie pregătiţi acasă cum trebuie, de părinţii lor, şi instruiţi mai înainte despre cele ce se întîmplă în biserică.

2. Să li se stimuleze atenţia, pe de o parte, de părinţi, prin aceea ca permanent să fie în ochii lor, pe de altă parte, de predicatori, ca aceştia să vorbească pe înţelesul lor.

3. După predică, să fie interogaţi asupra ei.

Nu trebuie neglijată instruirea lor în misterele şi articolele credinţei. De pildă, *doctrina dezvinovăţirii (doctrina de justificatione)* poate fi astfel explicată:

1. Este evident din Sf. Scriptură că *toţi oamenii sînt păcătoşi* şi sînt lipsiţi de slava lui Dumnezeu. Aşa stă scris în Epistola către Romani, 3.

2. Întrebare: *Cum poți spera să stai în fața judecății lui Dumnezeu?* Răspuns: Prin mijlocirea și apărarea Domnului nostru Iisus Hristos, care se află lîngă Părintele său.

3. *De unde* dovedești aceasta? Din întîia epistolă a lui Ioan, 2, 1 : „Copiii mei, acestea vi le scriu, ca să nu păcătuiți. Și dacă a păcătuit cineva, avem mijlocitor".

4. *Este apărarea acestuia folositoare?* Este. *Mai întîi* fiindcă Hristos nu și-a arogat el însuși această misiune, ci i-a fost încredințată de către Tatăl *(Epistola către evrei,* 5, 5). În *al doilea* rînd, fiindcă el însuși este drept și a respectat peste tot preceptele lui Dumnezeu și nu le-a călcat *(Epistola către evrei,* 7, 25, 26). În *al treilea* rînd, fiindcă, pe lîngă acestea, el s-a oferit în locul păcătoșilor ca jertfă expiatorie *(Epistola către evrei,* 2, 14), suficientă pentru păcatele lumii întregi (1. *Ioan,* 2, 2).

5. *Pentru cine intervine Hristos?* Pentru cei care se căiesc și pentru cei care cred. În aceste două cuvinte el cuprinde esența Evangheliei (*Marcu,* 1, 15).

6. *Ce înseamnă a te căi?*

7. *Ce înseamnă a crede?*

8. *Ce este, așadar, dezvinovățirea?* Că noi vom fi declarați drepți și absolviți de învinuire și de pedeapsa morții veșnice. Aceasta se întîmplă prin iertarea păcatelor (*Romani,* 4, 5, 6, 7, 8).

9. *Ce cere Hristos de la cei dezvinovățiți?* Răspuns: Ca ei să nu mai păcătuiască și să se păstreze în grația lui Dumnezeu și să se mențină în sfințenie și neprihănire, ca să nu li se întîmple ceva mai rău.

10. *Ce se întîmplă dacă omul alunecă în păcat?* Răspuns: Dacă-i din slăbiciune, Dumnezeu nu stinge lemnul care fumegă; dacă-i din vreo nerușinare, îl pedepsește ca să-l îndrepte; dacă omul este neînduplecat pînă la capăt, atunci Dumnezeu își îndepărtează de la el grația sa; dacă nu se îndreaptă, atunci îl părăsește ...

CLASA A VI-a (Enigme copilărești)

PARADISUS (grădina)

Aici sînt ghicitori (enigme) pe teme religioase și morale, fabule, parabole, felurite asemănări adaptate pentru această vîrstă tînără. Dintre aceste fapte, o parte va fi cunoscută de mai înainte. Mai ales însă trebuie folosite:

1) enigme pe teme biblice;

2) enigme scoase din lumea largă pe teme de fizică, astronomie sau geografie[23a]. De exemplu: în ce parte a lumii există căruțe fără roți? În ce căruță încap 20, 30, 50 și chiar 100 de persoane trase numai de un cal și atît de repede de parcă zboară? Răspuns: în Olanda. Sau care este țara foarte roditoare unde, totuși, aproape că nu plouă? Egiptul. Tot așa există enigme cu privire la numărul grăunților de nisip și despre picăturile de ploaie, ca și despre zilele veșniciei. Aici se poate folosi vechea comparație cu muntele de nisip, care este atît de mare ca și lumea, și cu pasărea care vine zburînd la fiecare mie de ani și ia un grăunte de nisip. La fel este comparația lui Felgenhauer[24] cu o sută și o mie de cifre;

3) în sfîrșit, tot de aceasta țin și enigmele din atelierul inteligenței: enigme cu sens dublu (ambigue) și sofistice, scoase din logică și gramatică etc.

N.B. Ar fi bine ca toate cunoștințele mai importante să fie aduse într-o anumită trichotomie și întărite prin mijloace auxiliare mnemotehnice[25]. De exemplu:

Gryphi Lexici et Grammatici pueriles[26]
(Ghicitori lexicale și gramaticale copilărești)

Duc me, nec sine me, per me, Deus Optime, duci
Nam duce me pereo, Te duce salvus ero.

ex Sedeo, sed eo, Cedo.

Si qua sede sedes, et ea est tibi commoda Sedes
Illa sede sede, nec ab illa sede recede.

ex Venoi et Venus: facio et facies.

Quod facies facies Veneris si veneris ante
Ne sedeas sed eas: ne pereas per eas.

ex aeris, eris, haeres.

Aeris servus *eris:* si te species habet *aeris*
Aeri cur *haeres?* cras *aeris* non *eris haeres.*

În traducere: Prea bunule Dumnezeu, îndrumează-mă și nu mă lăsa să mă cîrmuiesc eu, căci sub îndrumarea mea pier, iar tu, fiindu-mi îndrumător, voi fi fără prihană. (Jocul de cuvinte cu: *duc* și *duce* nu se poate reda în limba română.)

Dacă șezi pe un scaun și scaunul acesta îți este comod, șezi pe scaunul acela, și nu te scula de pe acel scaun. (Jocul de cuvinte cu *sedeo, sed eo* și *cedo).*

Cînd vei ajunge în fața frumuseților Venerei, așa să faci: nu te așeza, ci du-te, ca să nu pieri prin ele. (Jocul de cuvinte cu *Venus, facio* și *facies.*)

Vei fi sclavul banului, dacă te stăpînește ideea banului. Pentru ce strîngi tu banii? Mîine nu vei fi moștenitorul banilor. (Jocul de cuvinte cu *aes, ero* și *haeres.*)

De exemplu, pentru tineretul german:

1. Von Gott soll man dreyerley W lernen
nehmlich sein Wesen, Willen, Werken.
(Cu privire la Dumnezeu trebuie să învățăm un triplu „W": esența sa, voința sa, opera sa.)

2. Gott hat ihm dreyerley R vorbehalten
Rahten, Regieren, Rächen.
(Dumnezeu și-a rezervat un triplu „R": a sfătui, a guverna și a pedepsi.)

3. Der Mensch ist Gott dreyerley G schuldig
Glaube, Gehorsam, Gedult.
(Omul îi este îndatorat lui Dumnezeu cu un triplu „G": credință, ascultare și răbdare.)

4. Darauf hat er dem Menschen dreyerley S zugesagt.
Sorgen für ihn, Ihn Segnen, und das Ihn Seeligmachen.
(Ca urmare, Dumnezeu i-a acordat omului un triplu „S": să-i poarte de grijă, să-l binecuvînteze și să-l fericească.)

Tot astfel cu privire la viața economică:
Ein liegend Grund (Vorwerck) soll dreyerley W haben
Wasser, Wald, Wiesenwachs.
(O gospodărie trebuie să aibă trei „W": apă, pădure, luncă.)

sau în cehă: Luky, Luhy, Lesy[27].
(pajiști, lunci, păduri).

Ein Haußvatter soll dreyerley Geld samlen
Zehrpfennig, Ehrenpfennig, Nothpfennig.
(Un tată de familie trebuie să adune trei feluri de bani:
bani necesari pentru întreținere,
bani pentru ocazii de onoare a familiei,
bani pentru nevoi neprevăzute.)

Tot așa în limba cehă:

Newěsta ma miti Pět P k ozdobě swé: Pobožnost, Poctiwost, Pělna, Penězita, Poklidna.

Ženich tolik M. Maudry, Mjrny, Milý — —

(Logodnica trebuie să întrunească drept podoabă a ei cinci „P": evlavie, cinste, frumusețe, bogăție, liniște, iar mirele tot atîția „M": deștept, pașnic, gentil ...)

De aceasta ține:

1. O metodă a vorbirii și a scrierii, a lui *Priscian*[28], mai completă decît cea de pînă acum.

2. *Este o invenție de aur de a preda și învăța foarte ușor și exact gramatica.* Alcătuiește un text din toate cuvintele *(phrasis)* care urmează să fie cuprinse în 15 reguli[29]. Adaugă la acestea regulile și lasă după fiecare regulă un loc liber pentru alte exemple pe care să le caute școlarii, dar sub dirijarea profesorului, în timpul exercițiilor de emulație, cu sîrguință și judecată. Ce se întîmplă dacă nu dai numai un exemplu de fiecare regulă, ci regrupezi mai multe cuvinte decît intră în această regulă sau excepție? Va fi, astfel, cu mult mai complet.

N.B. Cele ce s-au spus aici despre sintaxa cuvintelor pot fi înțelese și pentru sintaxa propozițiilor și a frazelor.

3. *Acum este timpul să urmărim cu strictețe înrădăcinarea evlaviei.* Căci adolescentul în a cărui inimă începe să se cuibărească nelegiuirea este ca și ricinul lui Iona care se usucă din cauza viermelui de la rădăcină. În primul rînd, tinerii trebuie să se obișnuiască să respecte prezența lui Dumnezeu și a îngerilor, ca și pe aceea a oamenilor evlavioși, dacă le sînt în preajmă. Dealtfel, ei înșiși trebuie să se considere ca o imagine a lui Dumnezeu, iar conștiința lor proprie, ca un paznic și martor dat de divinitate, ba, mai mult, întocmai ca ochiul lui Dumnezeu îndreptat mereu asupra lor.

Ei trebuie să se obișnuiască a se îngriji mai puțin de trup, și mai mult de suflet, pentru că pe cel dintîi îl avem din pămînt și nu trebuie să i se acorde mai multă considerație decît merită vasele făcute din lut. Dar sufletul este de la Dumnezeu. De aceea, el trebuie păstrat curat pentru o lume mai mare și restituit lui Dumnezeu.

Va fi necesar aici să-i îmbii pe copii cu precepte religioase pe care să le învețe pe dinafară, pentru că le vor fi cîndva de folos. Asemenea precepte le găsești în *Viaticum* de Chytraeus[30]:

„De faci numai atît cît fac și turmele (mănînci, bei, dormi etc.), prețuiești atît cît o vită. Dacă faci însă ceea ce fac oamenii, prin ceea ce ei sînt oameni (muncești, faci opere de artă, acte de prevedere), atunci duci o viață de om. Dacă faci ceea ce fac îngerii (contempli și-l lauzi pe Dumnezeu și-l cultivi printr-o ascultare smerită), atunci duci o viață angelică.

De faci ceea ce face diavolul (te întorci de la Dumnezeu, fugi și-l blestemi), atunci duci o viață diabolică".

Copiii creștini trebuie să fie duși de părinții lor la biserică (după exemplul lui Hristos, cînd a împlinit 12 ani), dar nu numai între zidurile bisericii și în adunarea din văzul tuturor a bisericii, ci în biserica dinăuntrul ei, care servește la formarea spirituală, acolo unde ne așezăm cu copilul Hristos, ne întrebăm și ne informăm reciproc.

În mod egal, copiii trebuie să fie stimulați continuu să invoce pe Dumnezeu prin rugăciuni și implorări. De exemplu:

Cînd pleacă băiatul de acasă să spună: Dumnezeule, arată-mi calea ta și luminează-mi potecile tale. Îndreaptă-mi pașii după vorbele tale, ca nici o nedreptate să nu pună stăpînire pe mine. Întărește-mi pașii mei pe căile tale, pentru ca tălpile mele să nu se abată de la ele.

Cînd intră în biserică să spună: O, Dumnezeule, cu mare mila ta, voi intra în casa ta, mă voi ruga în sfînta ta biserică și voi mărturisi numele tău.

Cum trebuie să se comporte un băiat în *biserică* a arătat Hristos: *Lăcașul meu este casa rugăciunii și nu o speluncă de tîlhari*[31]. De aceea, nu trebuie să se petreacă aici nici un fel de zbenguieli, obrăznicii, șoapte și glume, să nu se privească în jur cu ochii și cu mintea trîndavă, ci copiii să-și reculeagă sufletul către devoțiune. Cînd se cîntă imnuri sfinte, să cînte și ei, cînd se roagă (ceilalți), să se roage și ei, cînd se ascultă cuvîntul Domnului, să-l asculte și ei. După acestea sau între acestea, în clipe de răgaz, ei trebuie să implore mila Domnului, prin suspine înăbușite.

Cînd se preamărește Sfînta Cuminecătură să rostească: Tatăl milelor și Dumnezeul întregii mîngîieri, tu care din dragoste fierbinte pentru noi l-ai dat morții pe Fiul tău cel născut, pentru ca trupul său frînt în durere să ne fie hrana vieții, iar sîngele său vărsat, băutura nemuririi, acordă-ne — te rugăm — grația ta, pentru ca noi să fim părtași atenți, evlavioși și reverențioși la taina mîntuirii. Moartea ta, Iisuse Hristoase, să ucidă în noi păcatele, iar învierea ta, după moarte, să ne trezească pe noi pentru o viață nouă, în sfințenie și dreptate, care să-ți placă ție.

Cînd mergi la culcare spune: Mîntuiește-ne, Doamne, cînd sîntem în veghe și ocrotește-ne în somn, ca să ne odihnim în pace și să ne trezim în bucurie. Păzește-ne, Doamne, ca și lumina ochiului tău, ocrotește-ne în umbra aripelor tale, miluiește-ne pe noi, o, Doamne, miluiește-ne și iartă-ne de păcatele noastre.

La intrarea într-o casă nouă sau într-o nouă locuință: Te implorăm, vezi, Doamne, locuința aceasta și îndepărtează de ea toate vicleniile dușmanului. Îngerii tăi sfinți, care ne apără în pace, să locuiască aici cu noi, binecuvîntarea ta să fie pururea deasupra noastră, prin Iisus Hristos, Domnul nostru.

Cînd se întîmplă o bucurie, spune: Mărire lui Dumnezeu în înălțimi ... Sfînt este Domnul Sabaoth. Plin e cerul și pămîntul de mărirea ta!

Premise generale cu privire la exercițiile pentru copii

1. În toată școala copilăriei trebuie să se prevadă exerciții, dar de asemenea manieră încît ele să nu depășească lumea simțurilor. De aceea, dacă se propun fabule și ghicitori (ca în *Sphinx Puerilis)*, ele trebuie să fie foarte simple și foarte ușoare. Să provoace desfătare, nu chin!

Exerciții de scriere:

2. Este necesar ca, pînă ce se ajunge la scriere, copiii să se exerseze:

— în *caligrafie*, în anul 1 și 2;

— în *tachygraphie* (scrierea rapidă), în anul 3 și 4;

— în *ortografie*, în anul 5 și 6. Prinmul grad ...".

3. Fabius era de părere că nimic nu este mai priincios pentru o mare învățătură ca o scriere bună și rapidă[32]. De aceea sînt bine sfătuiți cei ce din copilărie învață arta scrierii, pentru că ea le permite un acces bun la diverse discipline.

Exerciţii de scriere :

4. Aşadar este necesar să fie pusă o bună temelie a caligrafiei, adică o înfăţişare artistică a punctelor, liniilor şi a figurilor simple şi, în sfîrşit, a literelor.

5. Cu privire la puncte. Un punct poate fi pătrat ■, rotund ●, semicerc ◡ sau ◑[33].

6. Mai întîi trebuie să se facă separat puncte de orice fel, apoi două puncte combinate în direcţia dreaptă, oblică şi transversală. (: ⁚ ..); în sfîrşit, mai multe puncte, unul lîngă altul, fie în lung ca să curgă în şir drept ... sau vertical ⋮, fie în forma unui triunghi sau patrulater. ∴, ⁝ ⁚, ∴, ⁘

7. O linie poate fi subţire sau groasă (— —), perpendiculară sau oblică (| / \ ), semicirculară sau curbată ◑ sau ◠; apoi cîte două de acelaşi fel = ‖ ◑, în sfîrşit, mai multe ≡ ⫼ /// .

8. O figură poate fi rotundă ◯, triunghiulară △ sau patrulateră □ ▭ ori semicirculară S .

9. De aici, copiii încep să scrie literele, dar mai întîi unciale sau majuscule (latine), pentru că aici ies cel mai bine în evidenţă precizia, proporţia şi eleganţa. După aceasta putem trece uşor la minuscule şi cursive, dar cu un condei mare şi bine ascuţit. La început exersăm:

1) litere formate din linii drepte: I L H F E T .

2) litere formate din linii curbe: C O S.

3) litere formate din linii mixte { drepte şi oblice NZMKXVA; drepte şi curbe DPBGQ; drepte, oblice şi curbe R.

10. Arta de a scrie repede şi elegant se învaţă cu ajutorul *modelelor* de litere, prin aceea că şcolarii pun deasupra literelor o tăbliţă de os transparentă pe care scriu cu cerneală (mai ales că aceasta se lasă apoi spălată). Sau se tipăresc, în mare număr, modele de litere cu cerneală semialbă, iar elevii scriu pe deasupra, şi astfel se deprind să scrie aceleaşi litere cu aceeaşi exactitate.

11. Perfecţiunea literelor rezidă în faptul: 1) ca ele să aibă un aspect plăcut şi nu inform. Prin aceasta excelează literele latine faţă de cele greceşti şi germane, mai ales la scrierea majusculelor, a iniţialelor; 2) literele trebuie bine despărţite între ele, pentru ca să nu fie luată una drept alta şi să nu se producă astfel vreo eroare, aşa cum, de pildă, în ebraică este uşor să se confunde ו cu ז כ şi ב sau ת, ori ת ת; 3) să aibă o mişcare uşoară, cum este cazul cu cele rotunde, nu însăşi la cele pătrate sau frînte.

12. Scrierea rapidă, cunoscută în antichitate, *tachygraphia*, nu mai este uzuală. (Vezi C a e c i l i u s, p. 13 şi *Lexiconul* lui K n a p s k i, cu titlul Abbreviaty. Pismo tajemne[34].)

13. Cea mai bună *ortografie* este aceea în care scrisul corespunde cu pronunţarea, şi viceversa[35]. În această privinţă, francezii şi englezii au cele mai mari dificultăţi. Ei se justifică prin aceea că păstrează ortografia veche, întrucît iese mai bine în evidenţă derivarea cuvintelor din limba latină, dar că lasă loc pronunţiei moderne. Însă, prin aceasta, se produce un prejudiciu: 1) la învăţarea cititului şi a scrisului; 2) pentru străini şi 3) apare, aşa zicînd, o anumită discordanţă între ochi şi gură (dacă nu chiar între gură şi minte).

14. La învăţarea *scrisului* trebuie parcurse trei trepte: în *prima*, ca ochii să

simtă măsura pentru a reproduce mişcarea literelor într-o justă proporţie reciprocă; în a *doua*, mîna trebuie să se exerseze pentru repeziciunea scrisului; în a *treia*, trebuie să ne deprindem să observăm caracteristicile proprii ale fiecărei limbi.

15. Întrucît, pentru toate acestea, temeiul îl constituie matematica, pentru ca rădăcinile tuturor consideraţiilor noastre se sprijină pe numărare, măsurare şi cîntărire (se consideră că diferenţa între om şi animal constă în aceea că animalul nu ştie să socotească), de aceea trebuie ca aritmetica, geometria şi statica să fie predate în toate şcolile de limbă maternă, în mod universal *(universaliter)*.

Raţiunea:

1) Aceste trei obiecte sînt pe drept indispensabile tuturor oamenilor pentru a duce o viaţă raţională. Aşa precum fără cunoaşterea alfabetului nu se poate învăţa citirea şi nu se poate citi nici o carte, tot astfel fără ştiinţa numerelor, a măsurării şi cîntăririi nu este posibilă scrutarea tainelor lumii, în care totul este făcut, prin arta divină, după număr, măsură şi greutate[36]. Nici structura lucrurilor nu se poate observa în alt chip mai bun.

2) Fiindcă aceste discipline constituie piatra de ascuţire a înţelegerii, cheia înţelepciunii, o preocupare vrednică de om.

3) Ea îi atrage şi pe copii, pe care trebuie să-i stimulăm spre o alegere folositoare.

4) Deoarece le foloseşte pentru întreaga viaţă.

16. Cît priveşte aritmetica, ea este utilă copiilor dacă ei numără nu numai pînă la 10 sau 10 × 10 egal 100, sau după perechi, duzini ori şaizeci, dar şi progresiv şi regresiv, pentru ascuţirea agilităţii înţelegerii lor.

Progresiv: cu cîte doi: 2, 4, 6, 8 pînă la 20.

La fel cu trei: 3, 6, 9, 12, 15, 18, 21, 24, 27, 30. Cu patru: 4, 8, 12, 16, 20, 24, 28, 32, 36, 40. Cu cinci: 5, 10, 15, 20, 25, 30, 35, 40, 45, 50. În acelaşi mod cu 6, 7, 8, 9. Şi, în sfîrşit, cu 10, 20, 30, 40, 50, 60, 70, 80, 90, 100.

Regresiv, mergînd înapoi cu 20, 19, 18, 17 etc.

17. Tot ce învaţă copiii trebuie să se imprime în memorie. Vîrsta aceasta nu simte oboseala, deoarece copiii nu se gîndesc la ea; fiind curioşi, ei înţeleg uşor lucrurile şi, dată fiind maleabilitatea creierului, învaţă uşor, pot învăţa mult în cursul unui an (chiar integral o limbă). Aşadar, acum, copiii trebuie să-şi adune o comoară.

18. Între exerciţiile pentru vîrsta copilăriei trebuie inclusă învăţarea *limbilor popoarelor învecinate*, fie că aceasta se întîmplă acasă, prin slujitori sau cu ajutorul pedagogilor cunoscători ai limbii respective, ori în relaţiile cu oamenii care se folosesc de această limbă şi cărora le pot fi încredinţaţi copiii în al 10-lea sau al 11-lea an, sau chiar şi în al 12-lea şi chiar al 13-lea an. Această activitate se intercalează (ca un studiu extraordinar) între şcoala vîrstei copilăriei şi şcoala adolescenţei, cînd considerăm noi că:

vîrsta copilăriei este timpul cel mai propice pentru învăţarea limbilor[37], deoarece:

1. *Limba* este mai maleabilă acum decît mai tîrziu şi poate articula sunete chiar mai dure şi neobişnuite.

2. *Memoria*, pe care se bazează mai ales învățarea limbilor, este acum extrem de viguroasă.

3. *Plăcerea de a flecări* (înnăscută copiilor) favorizează în cea mai mare parte această învățare.

4. Cît privește obiectele reale, care se bazează pe judecată, mintea copiilor încă nu este aptă pentru aceasta, dar atunci ce să facă în acest răstimp? Ei nu pot face nimic mai bun decît să învețe limbi, mai ales că dispunem de o metodă care grăbește considerabil acest lucru și care constă în repetarea materiilor deja cunoscute, astfel ca intelectul să nu aibă nevoie să se obosească cu înțelegerea lucrurilor, ci, stimulat de lumina lucrurilor, trebuie să-și însușească numai cuvintele.

Pentru aceasta *există o metodă ușoară:* aceleași cărți din care copiii au învățat limba lor maternă obțin, pentru fiecare cuvînt, concordanță în limba străină pe care tocmai o învață. De aici rezultă că:

I. Vor învăța ușor, deoarece mintea lor nu mai este îndreptată asupra lucrurilor (acum cunoscute), ci numai asupra cuvintelor și frazelor nedeprinse încă.

II. Ei repetă lucrurile deja cunoscute și de aici rezultă o înțelegere mai clară.

III. De aici decurge o pregătire mai sănătoasă a minții pentru studiile superioare.

19. *Toți copiii trebuie să studieze muzica:*

1) pentru că totul trebuie să fie armonic — or este evident că studiul muzicii este armonic în cel mai înalt grad; 2) ea servește pentru o nobilă recreere și 3) pentru lauda lui Dumnezeu, astfel că toți trebuie să se forțeze să-l imite pe David.

I. Regula generală: *În școala copilăriei trebuie să se predea o cultură generală,* fără luarea în considerație cine va fi nobil sau plebeu și cine va fi meseriaș, negustor, țăran, preot ori mirean, căci în școală se predau lucrurile care vor fi utile tuturor, în așa fel precum în pîntecele matern se formează toate membrele pentru toți oamenii. De aceea să împrăștiem semințele înțelepciunii universale în toate sufletele tinerilor închinați lui Hristos, fie că ei vor avansa spre școli superioare (latină) și deci trebuie să aibă o cultură generală de bază, fie că vor merge la meserii, și deci vor trebui să aibă ochii deschiși pentru a citi cărți în limba lor maternă, pentru a asculta diverse discuții, dar mai ales pentru a citi și a auzi cuvîntul lui Dumnezeu.

N.B. *Despre metoda începătoare a dialogului:*

Să se utilizeze forma de dialog spre a stimula pe copii să învețe.

De exemplu:

— Vrei oare să știi totul?

— De ce nu?

— Așadar trebuie să le înveți pe toate, căci ceea ce nu se învață, nu se știe. Multora nu le lipsește inteligența, dar nu știu pentru că nu și-o ascut.

— Dar poate că *este imposibil să le știi pe toate*?

— Răspund: Este posibil. Dumnezeu l-a făcut pe oricare om capabil să cunoască toate lucrurile care au fost făcute pentru el. De fapt, el a creat lumea vizibilă cu toate lucrurile pe care le cuprinde. Pentru aceasta el a adăugat trei cărți și un ochi întreit: simțurile, rațiunea și credința.

Dar aceasta este poate foarte greu!

— Răspund: 1) Fără muncă nu se face nimic, nici nu-ți pregătești sau nu-ți iei mîncarea, nici haine nu îmbraci, ba chiar nici nu te poți juca și recrea; 2) la aceasta nu este necesar să-ți provoci violență, ci să mergi încet, treptat: picătura scobește piatra[38]; nu este necesar să zbori într-un turn, ci să mergi pe trepte; 3) munca devine mai ușoară prin joc; observînd totul cu veselie, vei putea să le înveți pe toate, ca într-un joc.

Cu privire la legile disciplinei. Regulă: În tot ceea ce ține de voință, deprinde-te cu cele mai aspre eforturi, înainte de a fi admis la bucurii. Cel care îi învață pe cai, îi obișnuiește mai întîi cu căpăstrul și îi trage mai înainte de a le pune frîul mlădios.

Obiecție: *De ce există o nomenclatură atît de extinsă a lucrurilor*[39]?

Răspund: 1. Pentru că stăm în contact cu toate lucrurile, este bine să avem cunoștințe despre toate.

2. A observa totul este o desfătare pentru spiritul omenesc. De ce să nu o îngăduim la această vîrstă, care n-are de făcut altceva mai folositor?

3. Nu se știe la această vîrstă pentru ce l-a hărăzit soarta pe fiecare sau încotro îl vor duce întîmplările în această viață. Să le încerce așadar de mai înainte pe toate și să păstreze ceea ce a gustat mai mult. Călătorii se bucură văzînd multe locuri, orașe, provincii, regate și abia la urmă se stabilesc într-unul din ele.

4. Cine este un om întreg și nu un ciot de om, acela să se cultive în totul, străbătînd toată întinderea lucrurilor.

5. Dacă sîntem moștenitorii lui Adam, făcuți stăpîni pe toate lucrurile, de ce să nu fie o încîntare pentru noi observarea totalității lucrurilor? Se știe că Socrate obișnuia să spună: *„fiecare poate vorbi destule despre un lucru pe care-l cunoaște îndestul"*. Aceasta este adevărat (și este adevărat întrucît pentru un lucru bine cunoscut cuvintele vin de la sine)[40], de aceea metoda noastră merită să fie luată în considerație, întrucît ea ne învață deosebirile tuturor lucrurilor, astfel ca noi să putem vorbi despre toate cu acuratețe și promptitudine. Aceasta este mai ales important pentru aceia care vor vorbi oamenilor ca oratori. În concluzie: *Să cunoști adevăratele diferențe ale lucrurilor și să cunoști exact care este prora și pupa celei mai adevărate înțelepciuni, chila și vîrful ei de catarg.*

Despre *Vestibulul școlii copilăriei* se va discuta la locul potrivit[41]. *Vestibulul* nu trebuie să meargă dincolo de fraze. Cînd se dictează propozițiile, ele trebuie să fie extrem de simple în privința cuvintelor și a structurii, însă cît mai pline de sens. Exercițiile vor fi date copiilor numai pe baza celor 15 reguli, ca de exemplu:

1. Conform primei reguli, trebuie să se unească toate substantivele (din cap. I), în măsura în care există un sens, de exemplu: Dumnezeu — creator; om — păcătos; apa — element; copac — tei etc. Asemenea exerciții ascut judecata asupra lucrurilor.

2. Copiii să combine două substantive, din care unul să stea la genitiv, ca de pildă: Creatorul lumii, omul lui Dumnezeu, cartea omului, arborele teiului.

3. Prin epitete, adăugîndu-se adjective la substantive (din cap. II), oricum pot ei, în acelaşi număr, gen şi caz şi aşa mai departe.

4. Să se formeze mici propoziţii, adăugînd verbul: *Dumnezeu a creat lumea; omul îl laudă pe Dumnezeu.*

Observaţie:

Vestibulum Janua Atrium	să nu meargă dincolo de	cuvinte şi locuţiuni propoziţii perioade.

Mai întîi cuvinte izolate. Apoi urmează discursuri şi cărţi.

Capitolul XI

ŞCOALA ADOLESCENŢEI

Gimnaziul limbilor şi al artelor, în special al latinei şi al altor limbi înţelepte, o enciclopedie a artelor şi a ştiinţelor, moravurilor şi pietăţii

Ce înseamnă *a fi necultivat (rudis)* şi *a fi cultivat (eruditus)* şi în ce constă diferenţa dintre acestea am văzut la copiii mici. În şcoala primei copilării şi în şcoala copilăriei am indicat ideile conducătoare pentru formarea spiritelor necultivate, iar acum precizăm pentru şcoala adolescenţei. Acest fapt îl voi ilustra prin exemple din natură şi artă. Mintea omului poate fi comparată cu un *palat*. Acela al copilului mic este întunecat; acela al unui copil, este alb, cu puţine şi confuze picturi; al unui adolescent deja cultivat, este strălucitor şi mai frumos pictat[1]. Sau dacă preferăm *mintea unui om necultivat, ea este ca un cîmp plin de nisip* ori avînd cîte un firişor de iarbă ici şi colo; însă *aceea a unui om învăţat* seamănă cu *o grădină foarte îngrijită*, oferind depline desfătări pentru ochi şi nări. De aceea este în interesul fiecărui om şi pentru binele public de a se cultiva ceea ce este înnăscut *(ingenium)*. Întrucît însă noi vrem să înţelegem aceasta mai bine şi să nu ne batem joc de strădania noastră, în privinţa cultivării aptitudinilor adolescenţilor, vom începe cu cîteva consideraţii generale privind înzestrarea omului, înainte de a ne ocupa de formarea lui propriu-zisă.

1. *Ce este omul?* Este imaginea atotputernicului, atotştiutorului, a sfîntului şi veşnic fericitului Dumnezeu.

2. *Ce este înzestrarea omului?* Este aptitudinea înnăscută pentru acele lucruri prin care el poate fi cultivat după chipul lui Dumnezeu, fiindu-i dată *mintea, mîna* şi *limba*.

3. *Ce este mintea omenească?* Oglinda lucrurilor, făcută spre asemănarea cu atotştiutorul Dumnezeu.

4. *Ce este mîna?* Instrumentul tuturor instrumentelor, care poate produce opere nesfîrşite, asemănător dreptei lui Dumnezeu, constructoarea tuturor lucrurilor.

5. *Ce este limba?* Interpretul omului către om despre cele care trebuie înţelese şi făcute (sau despre ceea ce a fost înţeles şi a fost făcut).

6. *Ce înseamnă a cultiva predispoziţiile umane?* Înseamnă tot atît ca şi a cultiva un ogor, o grădină, o vie, adică a le lucra cu o astfel de grijă încît să aducă un rod folositor vieţii umane. Pentru această consideraţie i se spune aptitudinii *ogor însufleţit*[2].

7. *Care sînt părţile cultivării predispoziţiei înnăscute?* Tocmai atîtea cîte părţi are însăşi predispoziţia, şi anume trei: *gîndirea* se cultivă sau devine atotcuprinzătoare ca să putem şti multe şi adevărate şi să nu ne lăsăm amăgiţi de ceea ce e fals; să alegem binele şi să fugim de rău. *Mîna* se formează împreună cu alte facultăţi existente în noi, ca să putem face tot ceea ce este necesar şi să înlăturăm cu iscusinţă defectele lucrurilor. *Limbajul* se cultivă pentru ca legăturile noastre cu oamenii să se desfăşoare raţional, plăcut şi îndatoritor. Pe scurt, noi sîntem cultivaţi ca să *înţelegem*, să *acţionăm* şi să *vorbim*.

8. *Ce înseamnă a înţelege?* A avea o minte frumos împodobită cu imaginile lucrurilor. Există trei părţi ale înţelegerii: 1) *cunoaşterea* lucrurilor; 2) *înţelegerea* lucrurilor; 3) *folosirea* lucrurilor.

9. *Ce este cunoaşterea lucrurilor?* Este a nu le ignora existenţa, fapt care se obţine văzînd, auzind, mirosind, gustînd şi pipăind lucrurile. (De aceea trebuie să exersăm simţurile copiilor de la prima vîrstă.)

10. *Ce este înţelegerea lucrurilor?* Este a cuprinde cu raţiunea esenţa fiecărui lucru, care este rostul acestuia, de unde provine şi cum este alcătuit. (De aceea, la vîrsta adolescenţei trebuie exersată judecata.)

11. *Ce înseamnă folosirea lucrurilor?* A şti şi a înţelege să foloseşti lucrurile pentru un anumit scop util vieţii. Aşa precum, după voinţa Creatorului, nimic nu este fără rost, tot astfel nimic nu trebuie să fie ştiut sau înţeles fără rost. (De aceea, vîrsta adultă trebuie să se exerseze în folosirea lucrurilor.)

12. *Ce înseamnă a acţiona?* A transpune în faptă ştiinţa, cuprinderea şi folosirea lucrurilor pentru a mări astfel avantajele proprii şi ale altora, particulare şi publice, în relaţiile cu lucrurile, cu oamenii şi cu Dumnezeu.

13. *Ce să facă omul în relaţiile cu lucrurile?* Răspund: Să le stăpînească după cum i-a încredinţat Creatorul (1. Moise, 1) şi aceasta înseamnă că tot ce există în lume el poate să stăpînească, să transforme şi să adapteze trebuinţelor sale, după bunul său plac.

14. *Ce să facă în relaţiile cu oamenii?* Să se comporte faţă de toţi cu măsură, cu dreptate şi cu bunăvoinţă şi prin aceasta să cultive pacea şi prietenia, fiecare la locul său şi potrivit stării sale.

15. *Ce să facă în relaţiile cu Dumnezeu?* Să cinstească pe cel mai bun Creator cu dragoste şi teamă, cu rugi şi cu credinţă. (De aceea, omul de-a lungul întregii sale vieţi trebuie să se exerseze în realizarea sarcinilor sale.)

16. *Ce înseamnă a vorbi?* A comunica altora gîndurile lăuntrice ale spiritului nostru prin învăţătură, îndemnuri, sfaturi şi mîngîieri şi toate acestea pentru mîntuirea comună. (De aceea, în toate acestea trebuie să exersăm din timp pe adolescenţi; ei se dovedesc cu atît mai potriviţi pentru această şcoală cu cît mai temeinic au fost puse bazele, în vederea acestui scop, în şcolile inferioare.)[3]

Adolescenţii sînt oameni tineri, care deşi au depăşit copilăria, nu sînt încă pe deplin dezvoltaţi în ceea ce priveşte statura, judecata şi forţa.

Scopul acestei şcoli constă în a ordona în forme sigure pădurea de noţiuni recoltată prin simţuri pentru folosul mai deplin şi mai vădit al raţiunii. *Fiindcă valoarea omului asupra animalelor ţine de raţiunea lui.*

De aceea, *raţiunea* trebuie cultivată cu o grijă deosebită, ca să ne putem

îndepărta cît mai mult de animale şi să ajungem cît mai aproape de îngeri.

Sau: noi trebuie să străbatem sintetic lumea, gîndirea şi Sf. Scriptură, ca să înţelegem ceea ce este τὸ διότι (acel pentru ce?).

Aşadar, această şcoală trebuie să redea raţiunea tuturor lucrurilor, însă, pe înţelesul tuturor.

Ca *mijloace* pentru aceasta servesc trei sisteme diferite, deduse fiecare din principiul său: filozofia, politica, teologia [4].

Metoda, întotdeauna practică, constă din dialoguri, discuţii, reprezentări scenice şi scrisori ...

În ceea ce priveşte *dialogul*, trebuie să consemnăm: este de mirare că pînă acum în şcoli nu se predă arta dezbaterii *(ars colloquendi)*, cînd în realitate colocviul ocupă o mare parte din viaţă. De aceea este necesar să-i învăţăm pe adolescenţi arta de a dezbate prin exerciţii bine determinate şi poate că şi cărţile (manualele) şi exerciţiile să fie scrise sub forma de dialog [5].

Observaţia privind *discuţiile:* în şcoala adolescenţei trebuie introduse discuţiile pentru exersarea priceperii; în şcoala tinereţii, ele trebuie sistate, în locul acestora trebuind să se deprindă arta de a demonstra şi de a deosebi. De exemplu, pentru şcolarii din *Vestibulum* (prima treaptă a învăţăturii) — dialogul; pentru cei de la *Janua* (a doua treaptă a învăţăturii) — reprezentările scenice; pentru cei din *Atrium* (a treia treaptă de învăţătură) — proverbele şi parabolele în formă elegantă.

Pentru această şcoală am stabilit în *Didactica magna* şase clase [6]:

I. de gramatică,
II. de fizică,
III. de matematică,
IV. de etică,
V. de dialectică,
VI. de retorică, ce cuprinde diferite exerciţii de stil, apoi de istorie şi Collegium Gellianum [7].

Dacă o şcoală sau o clasă trebuie să fie pansofică, nu trebuie să difere decît prin grad, aceste (obiecte) trebuind să fie studiate cu desăvîrşire altfel (adîncindu-se din ce în ce mai mult) [8]. Ca să înţelegem mai bine acest lucru, în puţine cuvinte, trebuie să observăm următoarele:

I. În şcoala adolescenţei (şcoala latină) se vor preda aceleaşi lucruri ca şi în şcoala copilăriei (a limbii materne), dar: 1) în limbi diferite — studiul lor ocupă în mod deosebit această vîrstă. Iar pentru ca acest studiu să se realizeze cît se poate de uşor şi cu roade mai multe, se va face referire la lucruri deja cunoscute; 2) totuşi, ca să se înlăture cît mai mult dezgustul şi ca să existe lucruri noi, atractive, 3) şi fiindcă trebuie să li se dezvăluie de pe acum cauzele lucrurilor, acest studiu se va asocia cu filozofia.

II. În această şcoală se vor studia cu precădere trei domenii:

1) limbi;
2) arte;
3) moravuri.

III. Aici se vor învăţa următoarele *limbi:* 1) una sau două limbi ale popoarelor vecine; 2) limba latină; 3) limba greacă; 4) limba ebraică — toate acestea se vor învăţa uşor în şase ani. Pentru învăţarea limbii latine sînt necesari trei ani, pentru greacă, doi ani, iar pentru ebraică, un an [9].

IV. *Artele:* 1) divine, lumea fizică; 2) umane — din sfera activităţii umane; 3) Sf. Scriptură — prin credinţă, activitate şi speranţă.

V. *Exerciţiile* trebuie să se refere la *simţuri, inteligenţă, voinţă, facultăţi* (operaţiuni) şi la *stil:*

1) *exerciţii improvizate (nu în scris, ci oral) se vor face cu toţi şcolarii prin aceeaşi metodă de lucru, ca, de exemplu:* Ce este aceasta ori aceea? În ce fel vei lucra (sau vei exprima) aceasta: în limba maternă, în latină sau în greacă?

2) exerciţii *meditate în prealabil,* şi anume în două feluri: cu o durată de *o oră,* făcute în şcoală, în care fiecare meditează în linişte cu el însuşi, reflectează şi, în sfîrşit, îşi prezintă lucrarea; şi

3) exerciţii pregătite în cursul *unei zile întregi,* cu o temă mai mare, mai ales după o perioadă de timp.

VI. În primul rînd îşi au locul aici exerciţiile *gellianice.* Anume, şcolarii trebuie să cunoască nu numai pe scriitorii unei singure epoci sau ai unei limbi, ci şi tot ce este demn de reţinut, în orice epocă a fost scris şi ne-a fost transmis, în cărţi scrise în orice limbă inteligibilă, în specificul ei [10].

Într-un negoţ foarte cinstit, se organizează legătura în aşa fel încît negustorii se întîlnesc într-un anumit loc, aduc mărfuri bune din ţara lor, pe care le schimbă pentru acea marfă pe care un altul o aduce dintr-o altă ţară...

De n-ar exista asemenea legături, atunci fiecare ţară ar duce cu siguranţă lipsă de unele mărfuri necesare, căci nici una nu este atît de fericită încît să se poată îndestula singură în toate. Acelaşi lucru trebuie să recunoaştem şi în ceea ce priveşte înţelepciunea. Fiecărui şcolar să i se atribuie un autor, aşa cum se atribuie o bucată anumită de pămînt sau o insulă, o cetate sau o mină... unde, muncind cu statornică sîrguinţă, să extragă de acolo ceva deosebit, frumos şi util pentru viaţă (fie cunoaşterea lucrurilor, pentru a afla cele necesare susţinerii vieţii, fie podoabele vieţii — perle şi giuvaere preţioase de sentinţe, adagii, povestiri şi altele), pe care să le aducă la piaţa comună, stabilind şi comparînd preţul muncii, şi oferindu-le altora, să primească în schimb pe ale acestora.

Este indicat să se permită citirea în comun a autorilor:

1) sub îndrumarea învăţătorului; 2) fiecare să citească în particular autorul său; 3) apoi să-şi prezinte public extrasele făcute, citindu-le sau expunîndu-le din memorie.

Aceasta este util pentru că:

1) şcolarii se deprind să citească cu atenţie, întrucît trebuie să explice în public ca să-şi întoarcă laudă, nu ocară;

2) ceea ce observă mai mulţi devine comun pentru toţi şi dobîndesc mult chiar şi cei mai slabi;

3) de pe acum îşi vor forma şcolarii deprinderea la Collegiul Gellianum (de a-l frecventa la universitate).

Fiecare trebuie să extragă din autorul său:

I. elemente *filologice:* cuvinte, fraze, sentinţe, asemănări şi exemple;

II. elemente *logice:* probleme deosebite, răspunsuri subtile şi argumente iscusite;

III. elemente *reale:* fapte anterior ignorate, povestiri frumoase despre anumite lucruri, iscusinţa şi cîştigul din girarea afacerilor în domeniul economic sau în orice altă împrejurare de viaţă.

VII. *Adolescenţii să nu ignore legile stilului laconic; dar să nu fie siliţi să le urmeze.*

Raţiunea prevalentă a acestei cerinţe:

1) pentru că metoda universală a stabilit să se predea totul; 2) pentru că şcolarii nu dobîndesc deplin metoda stilului asianic fără cunoaşterea contrariului.

Raţiunea secundară: pentru că este greu de a-ţi însuşi din vîrsta copilăriei acea gravitate a stilului ... (dealtfel, ei se vor strădui să se exprime pe scurt, în ciuda talentului lor).

Aşadar trebuie să propunem adolescenţilor asemenea exerciţii prin care ei să înveţe că pot reda mai clar în puţine cuvinte ceea ce altul expune în multe.

Este uşor a lungi vorba, dar pentru a-ţi exprima simţirile inimii într-o formă concisă este nevoie de înţelepciune. Acesta este şi sensul maximei: „*Difficilius esse laconizari quam philosophari*" („Este mai greu să fii laconic decît să filozofezi"). De fapt, cine nu cunoaşte bine raţiunile lucrurilor, acela nu poate nici ascunde şi nici descoperi misterele lor. Stilul laconic este o viguroasă formă a înţelepciunii şi culmea elocinţei, dar către culmea lucrurilor se urcă treaptă cu treaptă, şi nu în grabă mare, dacă nu cauţi hăurile.

VIII. Întrucît de eleganţa vorbirii şi a stilului ţine şi folosirea prudentă a noianului de *sinonime,* trebuie observat ca ele să nu fie de prisos şi să nu ducă la tautologie sau batologie [11].

1. *Sinonimele nu trebuie să însemne același lucru întocmai*, ci o speță asemănătoare a lucrului, o treaptă diferită, ca, de pildă, *frumos (pulcher)* și *încîntător (venustus)* etc. Căci aceleași expresii întocmai stîrnesc rîsul (ca de exemplu: el a încălecat un cal sau un cal de călărie, (în text: Er hat sich auf ein Pferd oder Roß gesetzt); fie că aparțin aceleiași limbi sau unei limbi diferite (ca: profet și prooroc). Așa, la Frischlin spunea un lăudăros că a vizitat Latium și Italia, a umblat prin Gallia și Franța, a cutreierat Anglia și Britania, Germania și Alemania, și că a trăit în Luteția și Paris [12].

2. *Sinonimele trebuie să fie așezate în bună ordine*, gradat, de la mai mic la mai mare, pentru încordare sau, din contra, pentru destindere.

3. Sinonimele sînt utile atunci cînd se folosesc: 1) spre a exprima mai bine *lucrurile;* 2) spre a *învăța* mai bine despre lucruri.

Lucrurile: pentru că în același lucru se exprimă mai bine diverse considerații ori calități, ca, de pildă, Terențiu voia să exprime prostia și spunea: ciot, bîtă, buștean, butuc, măgar, tuci [13].

Nouă ne sînt utile sinonimele în ceea ce privește:

1) *mintea,* deoarece, dacă nu este bine înțeleasă prima expresie, se va înțelege a doua sau a treia, și anume nu prin simpla repetare, ci mai degrabă prin diversele denumiri, spre a evita plictiseala;

2) *memoria,* și anume atunci cînd o expresie a scăpat atenției și nu s-a imprimat clar, a doua o pătrunde pe cealaltă și poate să se imprime;

3) *afectivitatea,* în sensul că dacă nu ne emoționează o expresie, atunci ne emoționează mai multe (căci unde nu folosește una singură, mai multe pot ajuta).

IX. *În școala adolescenței* trebuie *să înceapă* a se folosi *însemnările zilnice* [14]:

1) pentru că aici îl întîmpină pe școlar mai multe și mai variate lucruri, și de aceea este nevoie de mai multe ajutoare împotriva confuziilor;

2) imaginația și memoria, fiind deja saturate cu lucruri senzoriale, nu le cuprind și nu le reține cu egală ușurință pe toate, de aceea trebuie sprijinite;

3) *pentru tot restul vieții sînt necesare,* nu numai în cursul studiilor *(studiorum curriculum), însemnări zilnice.* De aceea, elevii trebuie să fie învățați cum să le folosească și să le înceapă să le întocmească. Oare nu este timpul cel mai potrivit pentru aceasta acum cînd școlarii au avansat în lumea lucrurilor senzoriale și încep să-și făurească lumea propriei imaginații și să raționeze? (Trebuie numai să-i învățăm metoda și limitele sale.)

Școlarii să fie învățați așadar să folosească însemnările zilnice:

1. Să-și noteze orice au prins în mod neprevăzut, ca să aibă la ce să se refere pentru repetarea, spre a nu pierde, ci, dimpotrivă, prin folosire să se consolideze din nou.

2. De întîlnesc ceva ce nu înțeleg, trebuie să noteze ca să nu uite, apoi să cerceteze sau să întrebe pe învățător sau pe colegii lor.

N.B. Asemenea însemnări, de al doilea tip (pentru care, spre a fi lămurite, trebuie să întrebe sau să cerceteze), le vor trece într-un loc anumit din carte sau măcar pe o fîșie mai îngustă (astfel ca să rămînă loc pentru răspuns și să nu se producă confuzii).

X. Înainte de orice trebuie să avem o serioasă grijă ca să înrădăcinăm *bunele moravuri și evlavia.* Este timpul de a face uz de arta de *a extirpa viciile și de a implînta virtutea.* Căci nu este ușor de a cultiva pentru toți virtutea în mod egal. Cei moderați din fire se aprind mai puțin și nu se tulbură atît de repede ca cei mai iuți din fire și cu care este nevoie de mai multă muncă. Unii au un temperament atît de liniștit încît în mod spontan înclină spre virtute și o exercită, ceilalți însă nu realizează aceasta fără luptă, deci fără răni și durere.

Aici se pune întrebarea:

1. Oare ne este dată *arta de a extirpa viciile?* Răspund: dacă dintr-un ogor se

înlătură buruienile, neghina, lăstarii nefolositori, dacă se înlătură bolile din trup — de ce nu am putea înlătura viciile din suflet?

2. *Este oare aceasta posibil?* Cine nu vrea să depună efort în acest sens — neagă, însă aceia care o voiesc, constată contrariul (*Seneca,* Epist. 117).

3. *Este oare ușor?* Și ușor, și greu. Este dificil pentru cei neglijenți și pentru aceia care se îngrijesc mai întîi de alte lucruri și apoi își au grija lor. Este ușor pentru cei harnici, care se străduiesc pentru mîntuirea lor, implorînd ajutorul lui Dumnezeu, și care nu ignoră metoda de a se vindeca de vicii.

În puține cuvinte, vom schița această artă în felul următor:

1. *Întrucît viciile sufletului sînt boli, nu se poate proceda altfel aici decît ca la vindecarea bolilor,* cu grija restabilirii, apărării și întăririi sănătății. De aceea și pentru trup, și pentru suflet este nevoie: 1) să se curețe umorile rele; 2) să se întărească forțele naturale; 3) să se țină un regim riguros.

2. Vindecarea bolilor trupești reclamă mai întîi înlăturarea materiei morbide: 1) prin sistare; 2) prin grăbirea (vindecării) prin curățire. Primul lucru se realizează prin anihilarea scurgerii, al doilea prin separarea umorii bolnave de celelalte părți ale corpului și, în sfîrșit, prin leacuri care să o elimine. De aici rezultă că unui medic bun trebuie să-i cerem trei lucruri: 1) diagnosticarea exactă a bolii și a cauzelor ei; 2) cunoașterea mijloacelor pentru înlăturarea răului și 3) aplicarea concretă, prevăzătoare și constantă.

3. La fel trebuie să procedăm la îngrijirea unui suflet vicios. Mai întîi omul pe care vrem să-l scăpăm de vicii trebuie să fie îndepărtat de tovărășia rea și de toate prilejurile răului. Căci așa cum nu este posibil să frigi un pește nescos din apă, să cureți o cișmea dacă nu sînt astupate canalele, să vindeci pe dihropic care bea mereu apă, pe un gutos dacă aduce sacrificii lui Venus și lui Bacchus, tot astfel este imposibil să-l reîntorci pe un bețiv la sobrietate cît timp este lăsat între beți. „Nu folosește mult să scăpăm de propriile vicii, cît trebuie să ne luptăm cu ale altora" *(Seneca)* [15].

4. Aici este vorba de cele ce acționează în noi și ne dăunează (ne hărțuiesc), pentru a ști să ne păzim de ele și să le dirijăm. Aceste elemente sînt de trei feluri:

1) obiecte externe;
2) umorile din corp;
3) mintea, cu instinctele ei naturale sau cu impresii dobîndite din afară.

Acești trei factori ne precipită cu totul spre vicii dacă nu știm să ne păzim sau ne redau virtuțile dacă știm să le utilizăm. Căci:

1) *Obiectele* externe oferă ocazii (pentru rău) și acționează ca stimuli. Așadar, trebuie să le evităm și să ne stăpînim sufletul, așa cum Ulise și-a astupat urechile.

2) *Umorile* cărnii produc stimuli interni foarte iuți. De aceea, noi trebuie să stîrpim asemenea umori prin regim, prin temperatură și posturi sau să ne fortificăm sufletul, propunîndu-ne să nu fie subjugat trupului.

3) Deoarece *instinctele naturale ale minții* sînt prin ele însele bune (fiind opera unui Creator bun), nu trebuie folosite decît spre a urmări *binele* pe căi cinstite, cu mijloace oneste, pe care ni le indică rațiunea sănătoasă și cuvîntul Domnului. Trebuie să prevenim fanteziile care vin din afară (păzindu-ne ca, mai ales în tinerețe, să nu vedem și să nu ascultăm răul), pentru că este mai ușor a le evita decît a ne lepăda de ele — sau trebuie, dacă putem, să le extirpăm prin uitare și, în sfîrșit, să le combatem.

5. După aceea *trebuie să îndoim rădăcinile viciilor implîntate, ca să poată fi smulse, sau să grăbim coacerea umorii viscoase și ștergînd-o, ca să poată fi curățită fără violență.* Ajungem la aceasta prin provocarea aversiunii față de viciu (căci acolo unde spiritul omenesc simte cu adevărat aversiune, nu numai că se

desprinde uşor, dar caută singur să se elibereze, spre a nu mai fi înlănţuit). Aversiunea este produsă prin imaginarea turpitudinii şi a nenorocirii, în sfîrşit, a ruşinii şi a durerii, de care nu are cum să fugă decît acela care s-a eliberat la vreme. Iată de ce aici se potriveşte tot ce poate genera asemenea imaginaţie (sfaturi, admonestări, prezentarea de exemple; de asemenea, legătura cu oameni buni, de a căror prezenţă şi pilde de virtute să se ruşineze singur cel vicios şi să-şi reproşeze propriile vicii.

6. În al treilea rînd, *scăpăm de viciu* prin deprinderea contrariilor. Căci contrariile se anihilează numai prin contrarii.

7. *Întărirea sufletului împotriva viciului se realizează prin:*

1) meditarea frecventă asupra voinţei lui Dumnezeu;
2) meditarea asupra cuvintelor şi faptelor oamenilor înţelepţi, spre a-i imita;
3) propria suavitate a virtuţii, după ce ne-am obişnuit s-o practicăm.

8. *Modul de viaţă indicat:*

1) să ai legătură cu oameni buni;
2) să eviţi prilejurile rele (vezi *Seneca*, Epistola 70);
3) să-ţi întăreşti sufletul faţă de toate ademenirile, spre a nu cădea în ele; considerăm ca un pas spre virtute cînd nu mai suportăm nici o pată în noi. (În ceea ce priveşte formarea, legea, exemplul, societatea şi deprinderea, vezi *Verulam*, p. 37 [16]).

9. Atîtea sînt despre vicii ca boli. Dar fiindcă *sînt bolile sufletului, iar sufletul este condus de raţiune, este necesar ca întreaga îngrijire a viciilor să fie condusă de raţiune.* Astfel, despre aceasta te poţi convinge singur că viciul îţi promite numai o falsă slujire a măgulirii, iar binele adevărat îl poţi aştepta numai de la virtute. De fapt, nici un rău fără răsplată. (Vezi Seneca, Epistola 69, 4).

10. *Împlîntarea virtuţii se face:*

1) prin *luminarea intelectului*, ca să ştie diferenţele lucrurilor, ce este sau nu este cu adevărat onest, util şi plăcut; aceasta se realizează prin învăţătură;

2) *prin dirijarea spre cele mai bune dorinţe*, spre a cuprinde pe acelea care aduc bucuria, şi nu amărăciunea. La aceasta ajungem prin dese îndemnuri, prin exemple şi prin următoarea regulă: orice ai de gînd să faci, gîndeşte-te mai întîi în ce situaţie te vei afla de reuşeşte intenţia ta şi cum va fi de nu va reuşi;

3) deprinderi ce apar din exerciţii. Este uşor să formezi un om virtuos dacă voinţa sa de la natură se îndreaptă spre bine. Prezintă-i de aceea binele, convinge-l că există binele, lasă-l să încerce, persistă în aceasta, pînă ce va porni către deprinderea a ceea ce este drept — o plăcută stare a lucrurilor.

11. Ca să se realizeze cu succes extirparea viciului şi implantarea virtuţii trebuie:

1. În felul de mai jos sau în alt fel *să ne rugăm lui Dumnezeu*, de la care provine tot binele şi toate aptitudinile noastre, care dă aceluia ce cere şi deschide celui care bate.

Scurtă rugăciune a adolescentului. O, Sfinte Dumnezeule, îndestulează-mă, pătrunde-mi fiinţa cu bunătatea ta! Satură-mă cu privirea înţelepciunii tale! Sprijină-mă cu mîna ta ajutătoare. Dă tuturor darul de a descrie frumuseţea fiinţei tale divine, căci unde lipseşti, Dumnezeul nostru, totul se ofileşte. Dă-ne simţuri agere, o minte ascuţită, o memorie stăruitoare! Dă-ne ardoare în voinţă şi eficacitate în acţiune, dă-ne reuşită în toate cîte au fost bine începute şi perseverenţă în progres şi ca mîna ta peste tot să mă însoţească încotro mă îndrept şi binecuvîntarea ta să mă urmeze, pînă ce mă vei conduce la tine împreună cu cei mulţi care-ţi aparţinem. Amin.

Şi pentru ca să se apropie de Dumnezeu cu toată încrederea, trebuie să imite vreun bărbat, un sfînt meditînd asupra obiectului invocării noastre: pentru Dumnezeu, pentru Tatăl, Fiul şi Sfîntul Duh.

1) *Pe cine invoci?* Invoc pe Tatăl, invoc pe Fratele, invoc pe Mijlocitorul.
2) *De unde curajul?* Din porunca Tatălui, din învăţătura Fiului, din îndemnul Mijlocitorului.
3) *De unde ai încrederea?* Din promisiunea Tatălui, din ajutorul Fratelui, din mărturia Mijlocitorului.
4) *Ce ceri?* Moştenirea pe care Fratele a dobîndit-o, Tatăl a hărăzit-o, iar Mijlocitorul a confirmat-o. Căci eu sînt moştenirea lui Dumnezeu şi comoştenirea lui Hristos. Văd cum toată divinitatea nu numai că-mi este la îndemînă, dar se străduieşte pentru mine ori de cîte ori mă apropii de ea. O, cît de nelegiuit sînt de cîte ori nu mă apropii de ea, sau cînd mă apropii, de atîtea ori, mai puţin pregătit!

2. *Trebuie să asculţi şi să te conformezi celor prudenţi, îndrumători şi învăţători.* Aşa cum un copac nu poartă rod dacă n-a înflorit, tot astfel nimeni la bătrîneţe nu se bucură de o legitimă cinstire dacă în adolescenţă nu s-a trudit în exercitarea vreunei discipline. Dar cum poate exista disciplina fără supunere? Un adolescent fără ascultare este un adolescent fără disciplină, spunea Cyprian [17]. Nu este un lucru neserios, ci cinstit şi salvator, să te supui şi să asculţi de cei înţelepţi. Aceasta o găsim la Aristide.

3. Adolescenţii trebuie să fie stimulaţi prin diverse imbolduri. De exemplu:

1) Să li se pună în faţa ochilor *scopul vieţii şi al năzuinţelor lor.* Din Seneca: *„Aceasta se cere de la oameni ca să fie de folos oamenilor, dacă se poate înfăptui multora, dacă nu este posibil, la puţini, iar dacă nici aceasta nu-i posibil, atunci celor apropiaţi sau măcar lui însuşi"*, fiindcă dacă omul face numai atît, acţionează totuşi pentru comunitate. Căci cine este bun pentru el, atunci, evident, este bun şi pentru alţii, şi cine se dovedeşte folositor altora, acţionează pentru binele comunităţii. Şi tot astfel, cine acţionează rău, îşi dăunează nu numai lui însuşi, ci le dăunează şi tuturor cărora, dacă ar fi acţionat mai bine, le-ar fi putut folosi. Dacă cineva îşi face bine lui, numai prin aceasta, le este de folos şi altora, deoarece el se pregăteşte să le devină folositor.

2) Aceasta trebuie să le inculcăm adolescenţilor (prin spaima de rău), *pentru că relele se învaţă mai uşor decît se dezvaţă*, chiar dacă cineva voieşte şi se trudeşte pentru aceasta; de nu, se ajunge mai tîrziu la căinţă sau la impenitenţa finală şi la moarte. Astfel, prin imprudenţă sau nechibzuinţă, se poate pierde sănătatea, vederea, auzul, virginitatea, bunul nume, conştiinţa etc. Unele din aceste lucruri nu le mai putem redobîndi nici cu ajutorul Atotputernicului. De aceea, străduieşte-te să previi răul, ca el să nu-ţi vină în cale.

3) Trebuie să ne îndreptăm foarte mult atenţia împotriva viciilor către care ne simţim mai atraşi sau în care ne vedem îmbrîţi, căci astfel, temîndu-ne de duşmani, acţionăm veghind mai mult în locurile mai puţin întărite. La fel procedăm şi cu bolile trupeşti.

XI. Întrucît fiecare şcoală trebuie să fie un mic stat, este bine să împărţim astfel şcoala latină încît primele două clase să fie administrate după regimul democratic, cele două următoare după regimul aristocratic şi ultimele două după regimul monarhic [18].

XII. Şi fiindcă orice şcoală trebuie să fie o mică biserică, să-şi aibă aşadar pastorul ei, care să studieze cu şcolarii Biblia, s-o explice, s-o aplice şi să se roage (împreună cu ei).

XIII. *Trebuie să acordăm o mare atenţie sănătăţii celor care studiază*, deoarece:

1) au membrele mai delicate, în parte de la natură, în parte datorită faptului că nu sînt deprinşi să muncească fizic; aşadar sînt supuse mai mult vătămărilor şi stricăciunii;

2) este mai mare paguba dacă cineva care ar fi putut să fie util bisericii sau statului moare sau zace neputincios, decît dacă aceasta s-ar întîmpla cu un oarecare din gloata săracă. Prin conştiinţa lor, ei sînt obligaţi să prevină, aşadar, o decădere a vieţii publice;

3) aceasta se realizează mai sigur printr-un mod organizat de viaţă, decît prin medicamente.

Capitolul XII

ŞCOALA TINEREŢII

Academia destinată pentru dobîndirea unei înţelepciuni mai depline

Aşadar, erudiţia acumulată pînă acum prin intermediul simţurilor, al raţiunii şi al mărturiilor Sf. Scripturi, concentrată în arborele omniscienţei unice a omului [1], vizează: perfecţiunea raţiunii, care constă în înţelegerea pură a lucrurilor, perfecţiunea voinţei, în alegerea celor mai bune lucruri, şi în sfîrşit perfecţiunea facultăţilor operative, în rapida realizare a tuturor lucrurilor.

Aşadar, către aceasta trebuie să-*i* conducem pe oameni, care de pe acum au deprins caracteristicile unei gîndiri raţionale, astfel încît ei pot să vadă pretutindeni lumina în lumină [2] fără o argumentare obositoare, să vorbească despre lucruri şi să poată realiza lucruri cu promptitudine şi înţelepciune.

Ludovic Vives scria în „Palatul legilor" [3]:

Creşteţi virtuţi şi să înflorească şi rodnica vîrstă,
Iată, acum se deschide cîmpia pentru înţelegeri,
Sprijinul sigur în faţă îi stă acelui ce-i vrednic,
Iar iscusinţa îşi pune podoabe cu darul său propriu
Şi părticica aurei divine spre-nalt ridicaţi-o,
Suflete-alese, şi-n grabă-alergaţi spre limpedul ţel.

Şi acum *Ecclesiastul* (6, 18):

„Fiule! Din tinereţile tale alege învăţătura şi pînă la căruntele tale vei afla înţelepciune" [4].

O, ce frumos este cînd tinerii scînteiază în lauda înţelepciunii şi apar vrednici să instruiască chiar principi şi să înveţe pe bătrîni prudenţa, la fel ca tînărul Iosif (*Psalmii*, 105, 22) şi ca Daniel cu tovarăşii săi. Este vrednic de menţionat ceea ce se povesteşte despre caldeeni, că ei obişnuiau să încredinţeze tineri capabili bărbaţilor înţelepţi, pe timp de 3 ani, pentru ca să-i înveţe. Astfel pregătiţi, ei se întorceau şi puteau să stea în faţa regelui şi să se comporte ca sfetnici ai săi. (Daniel, 1, 51 18, 19). Dar ce? Nu putem oare noi imita miracolul lumii vechi? Oare nu trebuie să ne forţăm în aşa fel ca să-i perfecţionăm pe tinerii creştini atît de mult încît să devină vrednici să stea în faţa lui Hristos, regele regilor? Să încercăm, aşadar, să vedem cîtă muncă şi cîtă speranţă ne trebuie spre a-i forma!

Tînărul este omul care a lăsat în urmă adolescenţa, adică a atins statura normală a corpului şi îşi consolidează acum forţa corpului şi a spiritului.

Scopul formării tînărului este să ajungă la lumina armonică, deplină, universală, la plenitudinea (πληροφορίαν): 1) înţelepciunii; 2) virtuţii; 3) credinţei. În mod special, la puterea credinţei.

Mijlocul va fi lumea toată, întreaga arie a minţii şi textul integral al Sf. Scripturi, ceea ce constituie un întreit sistem al pansofiei, care demonstrează şi luminează cu lumina sa proprie toate lucrurile în mod armonic (printr-un deplin paralelism dintre simţuri, raţiune şi credinţă) şi aceasta va fi veşnica circulare a principiilor şi a celor fundamentate pe ele. Bibliotecile şi călătoriile vor servi ca accesorii.

Metoda este aceeaşi ca şi în şcoala adolescenţei, dar, în loc de dezbateri, se vor face cercetări şi demonstraţii pansofice, astfel ca să nu poată fi contrazise, precum şi exerciţii diacritice. De asemenea, se vor face exerciţii pregătitoare pentru administrarea familiei, a şcolii şi a statului, pentru misiunile onorifice şi pentru invenţiile noi.

Această şcoală *are trei părţi:* 1) academia; 2) apodemia (călătoriile dincolo de hotare); 3) pregătirea profesională.

Academia sau studiul academic are *trei clase:*

I. pansofică,
II. pambiblică,
III. panetoimică sau panepistemonică sau examinatoare [5].

În *prima clasă* se va parcurge pansofia teoretică (cele mai multe lucruri sînt cunoscute de mai înainte; este vorba numai de o sinteză armonică a acestora).

În *clasa a doua* se va face o aplicare practică a pansofiei prin variate şi continue experienţe. Întreaga sferă a ştiinţei omeneşti urmează să fie aprofundată prin diverse exerciţii, la capătul cărora omul, din toate cîte le observă (fie că sînt lucruri din natură sau din lumea activităţii umane), imediat să le poată aplica alegoric la problemele morale, spirituale şi veşnice. (Aici este loc pentru logica simbolică [6]).

În *clasa a treia* se vor cerceta bibliotecile, astfel ca fiecare să cunoască nu numai pe autorii cei mai importanţi ai facultăţii sale, dar şi pe alţii, spre a-şi spori astfel plăcut colecţia pandectelor.

Despre academie

1. *Ce este o academie?* 1) un consiliu permanent de înţelepţi; 2) o colecţie de cărţi de tot felul pe care le poţi obţine numai aici; 3) un atelier al înţelepciunii, servind pentru exerciţii serioase, reale şi neîntrerupte.

De aceea aici sînt trei clase:

I. O clasă de investigaţii pansofice în comun (Συζητητική).
II. Collegia Gelliana (Colegiile geliane).
III. Clasa emulaţiei sau a examenelor

2. Aşadar, ea trebuie întemeiată;

1) în fiecare regat sau într-o provincie mai mare;
2) într-un loc uşor accesibil, abundînd în toate bunătăţile vieţii;
3) într-un loc fără zgomote (ca, de exemplu, larma unei curţi princiare etc.) [7].

Dar se poate recomanda şi contrariul pe considerentul că aceşti oameni tineri trebuie să se apropie de viaţa practică, pentru că timpul îi cheamă de pe acum la lumină. Prima şcoală se află în pîntecele matern, într-un întuneric adînc, a doua, între pereţii de acasă, a treia, într-o clădire particulară, a patra, într-un loc retras, iar a cincea, deja în plină lumină, de unde fiecare trece în lumină la funcţiile sale publice şi particulare. De aceea, academia poate ar trebui totuşi să funcţioneze mai degrabă într-o capitală.

În orice caz, învăţăceii să nu-şi petreacă tot timpul în colegii, deoarece candidaţii la viaţă trebuie să păşească în lumină şi să se pregătească pentru practică. Iar această pregătire practică se poate asigura în mijlocul unei mulţimi de oameni, astfel ca studenţii în medicină, drept şi teologie să poată avea depline prilejuri de practică.

Motive şi pentru un loc retras:

Ori de cîte ori Dumnezeu a vrut să reveleze taine mai deosebite slujitorilor săi, profeţii, îi ducea pe furiş, departe de gloată, într-un loc retras, cum a făcut cu Moise, în singurătate, pe un munte. Şi tot astfel a procedat cu Ilie şi cu Ioan. Afară de aceasta, el i-a retras în ei înşişi, în extaz, departe de tot ce aparţine simţurilor. Răspuns: Dintr-o lume coruptă, sfinţii trebuiau izolaţi în singurătate, dar într-un stat îmbunătăţit, tinerii trebuie să rămînă în societatea omului şi acolo să înceapă să cunoască cît mai bine lucrurile omeneşti, ca revenind de la şcoală acasă să fie deja pregătiţi pentru practică şi să nu înceapă abia să înveţe din nou. Numai aşa şcoala vîrstei bărbăţiei va fi o şcoală pentru ei.

3. Orice academie e alcătuită din profesori şi tinerimea studioasă.

De fapt, în prima etapă a vieţii ne conduc mai ales simţurile, ele ne imprimă multe lucruri false şi inutile. De aceea trebuie mai întîi să ajungem să îndreptăm din temelie erorile tinereţii, înainte de a intra în vîrsta bărbăţiei şi în treburile publice, altfel începem să ruinăm şi lucrurile, totodată ne ruinăm şi pe noi înşine, căci neînţelegînd bine temeiurile lucrurilor şi pe ale noastre proprii, ne precipităm şi acţionăm nechibzuit. Pentru aceasta avem nevoie de conducători buni. Calea cea mai scurtă este a pansofiei. (Vezi C l a u b e r g, *Logica*, partea I, problema 127, pp. 58—59 [8].)

Ce este un student academic şi care sînt adevăratele sale obligaţii le-a prezentat cu măiestrie Antonius Walaeus în introducerea sa la opera lui Vossius şi ale altora cu privire la rostul şi felul studiului [9].

Ce trebuie să facă tinerii la academie a fost expus şi în *Didactica magna;* tot aşa este tratat cu mare atenţie în organizarea Colegiilor Gelliane şi în special a Colegiilor Συνζητητι, cis, pansofice şi demonstrative. (Vezi partea a IV-a din *Opera didactica omnia* în *Latium redivivum.* [10])

4. În academie trebuie să fie cămine sau colegii unde să trăiască împreună toţi cei care se dedică înţelepciunii, şi nu între meşteşugari, comercianţi şi promiscuitate plebeiană. Ei trebuie să fie izolaţi de zgomotul lumii şi al gloatei, ca şi nazareii lui Dumnezeu. Ei trebuie să se hrănească mai simplu şi mai raţional, să se îmbrace modest (ca nişte conducători), împotriva nerozilor modei lumii şi spre forme mai bune de viaţă.

5. Pentru tineretul academic am stabilit trei feluri de exerciţii: pansofice, pambiblice şi panetoimice.

I. Despre exerciţiile pansofice

6. *Scopul* acestei şcoli şi al vieţii academice constă în înţelegerea pură a lucrurilor şi accesul la practică. Ca *mijloc* serveşte pentru aceasta *pansofia deplină (plena)*, pentru care cărţuliile precedente nu constituie decît exerciţii preliminare. Căci aici, în unificarea panarmonică a razelor ce provin de la perceperea senzorială a lucrurilor, a intelectului şi a credinţei, apare acea lumină mare care nu lasă nimic lacunar, obscur sau ambiguu în simţuri, în intelect sau în credinţă.

7. *Procedeul* va fi o aplicare practică a pansofiei prin înţelegerea tuturor lucrurilor, mai întîi printr-un mod de a înţelege prin joc (*sapientia ludens*), adică printr-o prezentare scenică a lucrării *Janua rerum (Poarta lucrurilor)*, care va arăta în mod atrăgător căile juste pentru recunoaşterea şi îndreptarea erorilor omeneşti. Drept bază pentru aceasta serveşte *Cartea pildelor* (8,30—31, şi 3,17):

„Eu, înţelepciune, mă desfătam fără încetare în faţa lui Iehova, dezmierdîndu-mă pe rotundul pămîntului lui şi găsindu-mi plăcere printre fiii oamenilor. Căile mele sînt plăcute şi toate cărările mele sînt căile păcii".

8. Acest *joc al înţelepciunii* trebuie să se desfăşoare paralel cu cea de-a doua *Janua linguarum*, şi anume astfel încît să cuprindă toată Pansofia şi toată Panorthosia [11].

Pansofia trebuie prezentată astfel:

Cercetează toate lucrurile omeneşti (artificiale, morale şi spirituale) astfel cum ar trebui să fie în idee, de ce nu sînt aşa şi cum ar putea fi aduse la justa lor ordine. De aceea aşază-l pe Solomon ca preşedinte şi alătură-i pe Platon.

Oriunde: 1. Solomon trebuie să înceapă cu exprimarea dorinţei ca această acţiune să se desfăşoare în mod fericit, iar ceilalţi să aprobe.

2. Apoi trebuie căutate şi găsite mijloacele.

3. După aceea, modul cum pot fi aplicate şi utilizate.

4. În acest fel vor putea apărea la lumină trei încălcări: confuzie, exces şi defectuozitate. Totul trebuie în aşa fel dezvoltat sub aspect teoretic, încît fiecare să înţeleagă.

5. În sfîrşit se vor prezenta remedii din *Panorthosia*, şi anume:

1) înlăturarea lucrurilor de prisos;
2) suprimarea defectelor;
3) ordinea trebuitoare.

Aşa apare totalitatea, scurtă şi uşor de înţeles, a întregii pansofii, şi a întregii panorthosii. Asemenea exerciţii trebuie realizate în aşa fel în şcoala tinereţii încît în cursul unui an să fie studiate toate cele şapte lumi, inclusiv cu prezentarea ideilor referitoare la ele [12].

9. Un alt exerciţiu pansofic se poate organiza sub formă de dezbatere, căutînd la orice lucru: 1) definiţia: 2) structura; 3) axiomele; 4) specia. Aceasta o putem face şi cu lucrurile cele mai cunoscute, ca: şedere, mergere, alergare, călărie, navigare etc.; pană (de scris), cretă, mătură; la fel despre plantare, horticultură, pe parcursul întregului an.

10. La ce serveşte acest lucru?

1) Spre a învăţa că există o metodă cu adevărat universală care ne conduce spre adîncul lucrurilor.

2) Spre a deprinde tot ce se vede, se citeşte, se aude şi se scrie. Să se ajungă la înţelegerea lor şi, zi de zi, la cunoaşterea mai profundă a lucrurilor. La fel prin lucrurile metaforice (tropi, adagii, parabole etc.), tinerii trebuie să se deprindă să-şi însuşească o cunoaştere mai profundă a lucrurilor.

3) La dobîndirea unei uşurinţe de vorbire, a capacităţii de a stărui prin nenumărate întrebări şi de a răspunde prompt la obiect. Acest exerciţiu le va oferi mai multă bucurie decît s-ar părea la prima vedere; nu este vorba de a pescui cu undiţa de aur, ci de a scoate aurul cu un tîrnăcop de fier, adică, cu un minimum de efort — un maximum de profit.

11. S-ar putea institui un alt exerciţiu pansofic, sub forma de dezbatere — *să se vorbească şi să se scrie numai în axiome*, — adică atunci cînd se examinează o problemă, să se plece de la un temei presupus de mai înainte.

12. La fel s-ar putea institui un *exerciţiu emblematic*, pe bază de embleme, care n-ar fi altceva decît hieroglife ilustrînd un text expresiv, astfel ca înţelepciunea antichităţii să pară că se întoarce, cu o nouă strălucire, şi imitîndu-i, am învăţa să vorbim emblematic, adică în proverbe şi parabole [13].

13. Aşadar, ar trebui concepută o carte cu o sută de *embleme*, prin care să fie ilustrată întreaga pansofie, cu sentinţe măiestrit introduse, ca de exemplu: *Vrei să fii rege? Îţi voi da un regat: stăpîneşte-te pe tine însuţi! — Vrei să fii filozof? Îţi voi deschide izvoarele luminii: Cunoaşte-te pe tine însuţi! — Vrei să fii preot? Îţi voi da un templu şi un altar — inima ta: oferă-te pe tine însuţi, zilnic, lui Dumnezeu."* Aşa ar trebui să se parcurgă întreaga pansofie, încît fiecare student să fie cuprins de dorinţa de a răsfoi cu plăcere această carte, şi să ştie că posedă toată înţelepciunea, că o poartă cu el şi că prin însuşi acest fapt o poate exercita practic. Această cărţulie ar fi o adevărată *biblitotecă portativă*, un *vademecum viu*, o *lumină care nu se stinge niciodată*. Ea ar trebui concepută în genul cărţii lui S a a v e d r a, *Princeps politico-christianus* [14]. Întreaga

operă privind îndreptarea lucrurilor omeneşti s-ar putea face în acest fel sau măcar ilustra — mai ales *Panorthosia* s-ar putea ilustra în acest fel, — astfel ca urîţeniei unei erori cunoscute să i se opună prezentarea emblematică a frumuseţii vieţii îmbunătăţite, de pildă: mintea unui om incult se poate compara cu întunericul şi haosul, pe cînd a unui om cult, cu lumina şi ordinea.

(Cum sînt alcătuite emblemele biblice, vezi la C r a m e r, *Emblema morale*, XXXVI. La fel, prezentarea eticii prin lucruri senzoriale, vezi *Lehrgedicht 88*[15]. De fapt, întreaga Sf. Scriptură, întreaga natură, precum şi mintea noastră întreagă, cu toate cunoştinţele şi tendinţele sale înnăscute, este plină de mistere, care se explică reciproc pînă la cele mai mici punctişoare, firişoare şi părticele).

14. Atît despre exerciţiile teoretice ale pansofiei. Dacă acestea sînt realizate, *pansofia trebuie să se orienteze spre practică*, prin intermediul experienţei. De aceea se recomandă înfiinţarea academiei într-o metropolă, unde sînt reprezentate toate domeniile activităţii practice.

Filozofii ar trebui să mediteze: oare n-ar fi mai bine ca ei să se consacre experienţei lucrurilor, şi aceasta să se realizeze chiar în academie, şi ca viaţa socială să nu se desfăşoare în speculaţii abstracte şi teoretice, rupte de realitate şi în dispute sterile? Evident că aşa este. Aici prin autoobservare *(autopsia)* şi autoexperienţă *(autapsia)* trebuie să se realizeze argumentarea *(apodeixes)* de tot felul, pînă la certitudinea ştiinţelor mecanice. Verulam are dreptate: *„S-ar părea că ştiinţele ar suferi o dezonorare dacă oamenii învăţaţi ar coborî la investigarea şi observarea lucrurilor mecanice etc., deşi adesea s-a văzut că lucrurile mici şi umile contribuie mai mult la cunoaşterea problemelor mari, decît cele mari la cunoaşterea lucrurilor mici"*[16]. În continuare el arată: *„Îmi exprim deplina mea convingere, dacă opinia mea ar trebui să fie luată vreodată în consideraţie, că: utilizarea cercetării mecanice este pentru filozoful naturalist de o importanţă decisivă şi fundamentală. Am în vedere o filozofie naturală, care să nu se disperseze în fumul speculaţiilor subtile şi înalte, ci care să ajute eficient la înlăturarea neajunsurilor vieţii omului"*. Apoi, în cartea a III-a, cap. 4, scrie: „Prin modul de cercetare care a fost folosit pînă acum (de fizicieni) niciodată nu se va dezvălui forma esenţială a lucrurilor naturale." Şi adaugă: *„Rădăcina acestui rău constă în faptul că oamenii prea în grabă şi prea depărtaţi de experienţă şi de lucrurile deosebite s-au obişnuit să-şi formuleze şi să-şi abstractizeze cugetările şi toţi să se integreze meditaţiilor şi argumentărilor lor"*.

II. Despre exerciţiile pambiblice

Avem în vedere utilizarea cărţilor scrise de oameni şi a bibliotecilor, ceea ce se face mai bine în Colegiile Gelliane, după cum am arătat mai înainte.

Deoarece cunoaştem (aşa cum am mai spus şi dovedit) trei cărţi ale lui Dumnezeu, care sînt suficiente pentru cunoaşterea lumii, se pune întrebarea: în ce măsură putem, oare, *tolera cărţile scrise şi publicate pînă acum de oameni?*

Răspund: dacă sînt bune, pot fi ele altceva decît pîrîiaşul care curge din izvorul divin? Oare ele nu sînt altceva decît comentarii şi explicaţii la textul lui Dumnezeu? Comentariile filozofilor şi medicilor se referă la cartea naturii, cele ale logicienilor şi politicienilor, la cartea minţii, acelea ale teologilor, la Sf. Scriptură. De curge apă curată din aceste cărţi, ele sînt binefăcătoare (adesea bem apă cu mai multă siguranţă, fiind mai plăcută, dacă este luată chiar din izvor). Dacă explicaţiile ilustrează distins textul, atunci ele nu numai că nu sînt vătămătoare, ci sînt chiar utile. Însă aici este nevoie de judecată, deoarece adesea multe din ele mai degrabă întunecă decît să lumineze, ba încă, pînă la urmă, ne aduc, de la adevăr, la eroare.

De aceea, cel mai sigur este pentru toţi cei care sînt deja introduşi în cărţile lui Dumnezeu:

1) Să folosească nu multe cărţi, ci pe cele utile.

2) Să le supună pe toate probei de foc a adevărului; să aleagă aurul, şi zgura s-o arunce.

3) Treptat se dezobişnuiesc de aceste cărţi şi se opresc cu sfinţenie la cărţile divine, astfel că devin şcolarii lui Dumnezeu (θεοδίδακτοι).

Trebuie să-i citim pe autorii antici, pentru ca să nu fim ignoranţi cu privire la cursul secolelor şi la fluxul luminii în neamul omenesc. De aceea ar fi bine să avem în academie bărbaţi care să studieze antichitatea. Şi negreşit:

1. *Istorici distinşi*, care să poată da informaţii cu privire la tot ce vor fi consultaţi. Şi anume, cîte 2 în fiecare academie, astfel ca: 1) să fie deajuns pentru răspîndirea studiului antichităţii; 2) să se stimuleze prin emulaţie şi să se perfecţioneze; şi 3) din pricina morţii, căci dacă moare, aşa, unul din ei sau piere prin accident, să nu ducă lipsă predarea.

2. *Critici excelenţi*, care să-şi dea părerea asupra tuturor scrierilor antice şi care să poarte de grijă ca în viitor să rămînă numai ceea ce este verificat ca adevărat şi util. Tot ceea ce este inutil trebuie scos pentru totdeauna sau cel puţin pus deoparte, pentru că dacă cineva vrea să vadă podoabele cailor fără cal, sau pene fără pasăre, sau, cum spune profetul (I s a i a, cap. 66, v. 24), cadavrele celor care au fost ucişi, să aibă această posibilitate.

Dar a citi mult despre oamenii îndepărtatei antichităţi şi de a fi în tovărăşia lor înseamnă tot atît de mult ca şi a peregrina întreaga viaţă între străini. De aceea:

1) Se va citi din fiecare epocă numai ceea ce a fost selecţionat din diverse opere.

2) Mai întîi să se citească sumar, rezumate, repede. Apoi mai dezvoltat, cu excerpte.

Trebuie menţionat că va fi de un inestimabil folos dacă se vor face rezumate din toţi autorii renumiţi ai întregii antichităţi, aşa cum a procedat Plutarh cu opiniile filozofilor[17].

3) Tinerii să se întoarcă la vreme acasă pentru a cunoaşte problemele patriei şi ale epocii contemporane; dar mai ales să fie preocupaţi de ei înşişi, să ştie să se conducă, să se fructifice pe ei înşişi *(seipsis frui)*. În sfîrşit, să se consacre cu toată încrederea şi cît mai mult lui însuşi şi lui Dumnezeu şi să nu se bucure mai mult de nici o altă cunoaştere decît de cunoaşterea cît mai profundă a propriei lor conştiinţe.

[Despre lectura cărţilor bune şi evitarea celor rele sau inutile, vezi D e s c a r t e s, *Contra Voëtium*[18] (partea I, p. 20), unde el arată ce fel de cărţi să citim şi în ce mod (p. 21). Merită atenţie ceea ce arată la pagina 22, şi anume să ne dezvăţăm *a căuta înţelepciune în teze şi comentarii*. Întrucît însă aproape toate cărţile oamenilor sînt comentarii la cărţile lui Dumnezeu, se poate conchide că acei oameni sînt cei mai înţelepţi care îşi extrag hrana lor din cărţile lui Dumnezeu şi cît mai puţin din cărţile oamenilor.]

Despre folosirea încă din copilărie a Sf. Scripturi sau a revelaţiei divine

1. Procură-ţi un exemplar bun, din cea mai bună ediţie, în limba pe care o foloseşti în şcoală, în relaţiile cu oamenii sau în familie.

2. Să fie tipărită pe o hîrtie bună. Leag-o bine, pentru ca această carte să-ţi fie pentru viaţa întreagă.

3. Păstrează acest singur exemplar şi nu te mai îngriji de altul, pentru ca memorarea locului să se realizeze negreşit, prin toate, şi să-ţi poţi face oricînd adnotări.

4. La citire, subliniază pasajele principale şi reţine-le prin repetare zilnică, săptămînală şi lunară. La o a doua citire, subliniază cu roşu locurile care-ţi par noi, iar la a treia, cu verde şi procedează aşa mai departe la a patra citire şi în continuare.

5. Caută ca în timp de 2 ani să termini lectura obişnuită, în mod ordonat, citind zilnic cîte patru capitole, două

dimineaţa şi două seara. Afară de aceasta, foloseşte orice ocazie pentru a consulta în mod extraordinar o carte sau alta, sau vreun pasaj, fie la adunarea publică, fie în alt loc, şi de aceasta să nu te laşi niciodată.

6. Îmbină lectura cu meditaţia!

III. Despre exerciţii „panetoimice" sau despre examene

Cu privire la aceste exerciţii, vezi în *Didactica magna* capitolul XXXI, care tratează despre academie. Acolo (**N.B.**), la paragraful 13, unde se discută despre ultimul examen pentru obţinerea unui grad, trebuie completat: „Spre a putea susţine un asemenea examen, trebuie să se introducă examene premergătoare, asemănătoare celor din colegiile particulare, la profesori (sau chiar publice). Negreşit, preşedintele va trata de dimineaţă locurile comune, din articole de teologie, medicină, drept, iar de la amiază, va examina pe studenţi, întrebînd:

1) despre semnificaţia fiecărui lucru sau despre starea controverselor referitoare la el;

2) despre argumentele care demonstrează aceasta;

3) va insista cu replici, pînă cînd cel examinat va reuşi să rezolve problema.

Să aparţină facultăţii de teologie (aceasta să fie scopul şi forma) toate argumentele spirituale (ἀναγογίξειν), pentru a pătrunde prin toate pînă la Dumnezeu şi la viaţa viitoare.

Aceasta se poate realiza prin anumite meditaţii, prin simpla comparare a lucrurilor din lume care ne stau în faţă cu fiinţa invizibilă a lui Dumnezeu, cu ceea ce operează în noi graţia sa sau cu ceea ce ne rezervă în ceruri.

Noi trebuie să dorim ca acest lucru să se poată îndeplini: 1) pentru farmecul sfînt al tinereţii noi; 2) pentru slava înţelepciunii lui Dumnezeu, ascunsă şi descoperită în metoda comparativă *(syncrisis)*; 3) spre a atrage mai bine mintea omului în a asculta de Dumnezeu şi în a o îmbăta cu farmecul său.

Aceasta se va realiza prin compararea tuturor lucrurilor cuprinse în tripla carte a lui Dumnezeu şi prin raportare la Dumnezeu şi la divinitate (în măsura în care Dumnezeu li se arată lămurit acolo).

APODEMIA. Călătoriile

Călătoriile peste hotare constituie o parte plăcută a educaţiei practice; ele îmbogăţesc esenţial experienţa, dacă sînt executate cu prudenţă [10]. Ca acest lucru să se întîmple, trebuie să avem în vedere următoarele:

Cine să călătorească?

Răspund: Mai mult sau mai puţin, toţi cei ce au terminat şcoala. Şi anume:

1) pentru a-şi aerisi spiritul;
2) pentru a-l desfăta;
3) pentru ca să poată hotărî mai sigur şi mai uşor asupra felului lor de viaţă.

II. Încotro?

La popoarele vecine sau îndepărtate, în oraşele, în cetăţile, în şcolile şi în locurile din apropierea patriei sau în provinciile învecinate. În sfîrşit, în regatele îndepărtate din acelaşi continent. Unii pot călători chiar şi în ţări din afara continentului lor, spre ţinuturile de la antipozi.

III. Cu ce scop?

Pentru consolidarea propriei înţelepciuni şi pe a altora. Aşadar, pentru a fi pregătit să înveţi tu însuţi şi să înveţi pe alţii.

IV. În ce chip?

Lacedemonienii interziceau concetăţenilor lor să călătorească, de teamă să nu fie corupţi de moravurile corupte ale străinilor. O, doamne! Ei erau convinşi că tineretul lor este educat corect în patrie. La noi s-a statornicit obiceiul ca popoarele mai puţin corupte să-şi trimită tineretul la popoarele cele mai corupte. *(O tempora, o mores!* O timpuri, o moravuri). Aşa se răspîndeşte otrava Italiei şi a Franţei asupra celorlalte popoare europene.

Însă o asemenea rezervă nu se referă la călătorii în general. Un negustor simte unde poate cîştiga ceva şi se hotărăşte să plece într-acolo. Tot aşa unul care caută să dobîndească comorile înţelepciunii, ale prudenţei şi ale evlaviei trage într-acolo unde cu precădere se găsesc asemenea comori şi unde trăiesc oamenii de la care poate profita.

Nu fără temei a scris odată cineva, care căuta un remediu împotriva curiozităţii juvenile (era un bărbat înţelept): *„Vrei să cunoşti obiceiurile neamului omenesc, ajunge pentru aceasta o singură casă!"* Tot aşa altul i-ar putea replica: *„Abia dacă ajunge lumea întreagă!"* Căci nu apare totul peste tot, dacă nu există prilej pentru aceasta. Nu este misiunea noastră de a sfătui pe oameni să se risipească, ci mai degrabă să se adune. Pe de altă parte, ar fi greşit dacă ei ar dispune de o insuficientă erudiţie sau experienţă sau chiar de un lucru insuficient şi s-ar complăcea în ştiinţa lor închipuită. De aceea, noi sfătuim în privinţa călătoriilor, în general, să acceptăm calea de mijloc: nu trebuie lăsate deoparte călătoriile, dar nici să nu fie prea multe, ci în mod înţelept organizate. Indicăm următoarele reguli pentru fericita întreprindere a unei călătorii:

1. *Călătoria trebuie să înceapă cu pămîntul patriei*, adică mai întîi trebuie să vedem tot ce este acasă. Aşa fac şi păsările cînd încearcă să zboare..., ele nu caută să fie vulturi în altă parte, iar acasă cîrtiţe.

2. Călătoriile nu trebuie întreprinse uşuratic, numai pentru a vedea marea sau peisaje, strălucirea oraşelor sau diferite porturi etc. (în acest sens, pe drept se spune: Cine a văzut un munte, o vale, o cîmpie, un copac, un cal, un om — acela a văzut lumea întreagă, pentru că ea e alcătuită din ele), ci pentru ca să ne mărim înţelepciunea. Aşadar, să nu se întreprindă călătorii înainte de trecerea celei dintîi părţi a vîrstei tinereţii şi înainte de a fi fost puse temeiurile solide ale culturii.

3. Cine întreprinde o călătorie trebuie să aibă un conducător de încredere, un supraveghetor sau un slujitor care cunoaşte deja locurile şi limba respectivă.

4. El trebuie să facă cunoştinţă şi să se adapteze la obiceiurile poporului pe care îl vizitează, să se comporte civilizat şi să tragă învăţăminte pentru viitor.

5. Să aibă la el harta ţării, cu anumite descrieri ale itinerarului, şi o istorie a acestei ţări.

6. Să ţină un jurnal în care să consemneze observaţiile sale.

7. Oriunde s-ar duce, peste tot să salute pe oamenii învăţaţi şi celebri, şi aceasta fie că o face în trecere, fie într-o şedere mai îndelungată în aceeaşi localitate, în funcţie de mărimea oraşului, a mulţimii bărbaţilor proeminenţi şi a celebrităţilor. Nicăieri, însă, să nu se oprească prea mult şi peste timpul necesar.

8. Nu este rău să aibă la el scrisori de recomandare.

9. Să tragă, de preferinţă, la cele mai bune hanuri publice, unde conviețuiesc atît oamenii de stare mai bună, localnici, ca şi călătorii din alte ţări. Aici, avînd relaţii cu oameni de diverse naţiuni, învaţă cum să se comporte cu ei şi ia cunoştinţă de ţările respective.

10. Peste tot trebuie să se comporte ca un oaspete într-o casă străină, să fie decent, modest şi în acelaşi timp precaut.

11. El ar trebui să viziteze toate lucrurile rare şi vrednice de văzut şi în această plimbare să nu considere nimic nedemn, fie că sînt minuni ale naturii: munţi, stînci sau coloanele lui Hercule, din Spania, sau în Sicilia strîmtoarea Scyllei şi Charybdei, sau muntele Etna care scuipă foc ş.a., fie că este vorba de

opere de artă, cum sînt: grădinile, edificiile deosebite, arta contemporană, colecții de antichități și ruine.

12. În special trebuie să-și îndrepte atenția asupra diverselor instituții ale înțelepciunii omului: colegiile de eruditi, primării și tribunale, biserici și mănăstiri, la fel și consistorii bisericești (mai ales să le vizitèze în timpul cînd acolo se învață, se judecă, se deliberează sau se duc dispute). Apoi să observe arsenalele, halele din piață, oficiile de schimb, teatrele și spectacolele — dacă au loc. Să se intereseze, de asemenea, de obiceiurile de la nunți, de la înmormîntări, de la ospețe și de tot ce diferă ca obiceiuri de patria lui.

13. O absență prea îndelungată de la ai lor a fost pentru mulți păgubitoare. Cine lipsește multă vreme, își destramă conștiința și se dedică voluptății sau se obișnuiește cu trîndăvia și viața hoinară. Timpul îi zboară fără rost, trec anii și nu se alege cu nimic de valoare.

Despre „polytropia" sau despre fericirea de a avea relații cu mulți oameni ca apendice la „apodemia"

Drept *temei* natural pentru aceasta este capacitatea de adaptare a firii omului, pentru care există următoarele versuri: Cîți oameni sînt pe pămînt, în inimi atîtea moravuri sînt, Cine este-nțelept, se dă după marele număr. Dar de n-o cumpăni feluritele firi ale luminii atît de înșelătoare, Acela, nici el, pricepere n-are!

În ajutorul său vine:

1) cunoașterea limbilor;
2) arta fizionomiei (ca să poți judeca, prin trăsăturile exterioare, calitățile sufletului) [20];
3) cunoștințe istorice, care permit să se întipărească în inimă un breviar al experienței;
4 cunoașterea exactă a moravurilor;
5) Călătoriile.

Precauție

1. Trebuie să ne păzim de a ne lăsa prea mult pradă relațiilor și să ne jertfim prea mult timpul cu ele. Căci este mult mai greu, decît socotește un neexperimentat, de a menține cursul drept pe această mare tulburată, astfel încît să nu te zdrobești de stîncile dușmăniei și ale criticii, ori să fii dus cu sila de pînzele corabiei cutezanței. De aceea, înțelepții sfătuiesc să găsești în tine însuți reculegere. Și acest lucru este primul indiciu al unei minți bune — să stai și să zăbovești cu tine însuți *(Seneca)*. Dimpotrivă, este un semn de boală să te frămînți și să nu găsești în tine liniștea. „Mult a făcut acela care a început a-și fi prieten", spune Seneca *(Epistola* 6, 7). Cel care există, mai întîi pentru sine și în cel mai mare grad, și după aceea, în parte, există și pentru alții. Mișcarea este mai naturală în sine decît în afară de sine [21].

2. Trebuie să ne păzim, înainte de orice, de relații nediscriminate și mai ales de relații suspecte. Relațiile multiple, fără folos *(informis)*, sînt dușmanul oricărei virtuți, mai ales cînd cineva îi arată ceva rău altuia care nici nu bănuie că e un lucru rău, i-l imprimă și i-l fixează. Cu cît mulțimea în care ne amestecăm este mai mare, cu atît pericolul este mai mare. De aceea, retrage-te în tine însuți, atît cît poți, și să ai relații numai cu oameni care vor să te facă mai bun, sau tu pe ei. Aceasta se produce reciproc: oamenii învățînd pe alții, învață și ei.

3. Cine are relații cu mulți ar trebui să-și facă o evidență a prietenilor săi și a celor cu care stă în legătură de la distanță, spre a ști, la nevoie, numele, titlurile și starea lor. Neglijența în acest domeniu ofensează, în schimb a reține toate acestea înlesnește simpatia.

Partea a treia a școlii tinereții conține recomandarea de a *ține un jurnal* al propriei vieți.

Acesta să cuprindă:

I. O istorie a vieții trăite pînă acum.
II. O prezentare asupra studiilor academice realizate.
III. Lucrurile observate în timpul călătoriilor.
IV. O expunere asupra celor realizate pînă acum în viață și a ceea ce mai are de gînd să facă.

Plato spunea: *„Filozofii vechi erau preocupați, în tinerețea lor, de studii, în timpul vîrstei adulte, de călătorii, iar la bătrînețe, se retrăgeau spre a se odihni"* [22]. Nu este o propunere rea dacă filozofarea nu înseamnă altceva decît să te delectezi. Dar cînd ne dedicăm problemelor patriei? Căci filozofia nu trebuie să fie un pom sterp care să nu ofere nici un folos pentru alte aspecte ale vieții. De aceea, pansofia ne învață că este mai bine ca în tinerețe să ne îndeletnicim cu contemplarea *(contemplationibus vacare)*, apoi să ne petrecem viața în activități practice și, în sfîrșit, bătrînețea să învățăm s-o folosim în liniște și bucurie, cu conștiința că am dus o viață bună și înțeleaptă.

Ca să ajungi la aceasta trebuie de copil să înveți să știi trei lucruri:

1) să nu acționezi decît în vederea unui scop bun;
2) cu mijloace sigure;
3) cu bunăvoință.

Lumea este plină de oameni care greșesc. Nu există altă cale pentru a-i scăpa de erori decît de a-i elibera de ignoranță, izvorul tuturor relelor. Căci dacă un călător se abate de la drumul său, vina rezidă fie în neștiința sa, fie că provine de la întunericul din afară, fie din orbirea propriilor săi ochi sau din orbirea minții sale, el neștiind pe ce drum să meargă, sau din neglijență, întrucît este preocupat de alte lucruri, în loc să fie atent la drum. Tot așa stau lucrurile și în ceea ce privește veșnicele erori ale speciei umane, întrucît: 1) oamenii *nu cunosc scopul* spre care să-și îndrepte viața lor; 2) nu știu mijloacele care duc la acest scop; 3) fiind absorbiți de preocupările trepidante cotidiene, ei scapă din vedere aceste scopuri înalte. Dacă însă se arată tuturor clar către ce trebuie să-și îndrepte efortul, dacă nu vor să fie nimiciți și dacă li se indică drumul care duce la lumină, dar, totodată, și drumurile care se îndepărtează, atunci există speranța de a-i putea elibera de zădărnicii.

De aici se vede clar că Trismegistos [23] a vorbit înțelept spunînd: *„Este imposibil să fii cu adevărat evlavios fără cunoașterea filozofiei, căci sufletul care a recunoscut pe Creatorul său este cuprins de o dragoste fierbinte față de el și uită tot răul. Îi este imposibil să se mai separe de bine și, devenind asemănător lui Dumnezeu, devine spirit pur"*.

Prudența este soarele acțiunilor omenești, conducătoarea și învățătoarea tuturor celorlalte virtuți, măsura și începutul, mijlocul și sfîrșitul, temeiul și cununa, o adevărată comoară.

Formula de rugăciune pentru omul tînăr

O, Dumnezeule, tu care ne dai mai multă înțelepciune decît dobitoacelor pămîntului și mai multă pricepere decît păsărilor cerului (*Iov*, 35, 11), tu ai pus sfeșnicul tău în sufletul omului, prin care el cercetează toate (*Pilde*, 20, 27), deschide ochii minții mele spre a vedea! Deschide-mi înțelegerea spre a putea pricepe! Deschide judecata spre a putea deosebi clar adevărul de neadevăr, binele de rău și să acționez corect spre cinstirea numelui tău și spre mîntuirea sufletului meu!

Sf. Bernard se ruga în felul următor:

Doamne, ori de cîte ori	nu știu, rătăcesc, păcătuiesc, cad, merg, stau, mă trudesc, sînt în primejdie, sînt obosit, mă sfîrșesc,	Tu	instruiește-mă călăuzește-mă îndreaptă-mă ridică-mă dirijează-mă ține-mă ajută-mă ocrotește-mă refă-mă dă-mi viață.

ŞCOALA BĂRBĂŢIEI

(Matei, 6, 33)

Căutaţi mai întîi împărăţia lui Dumnezeu

Luca, X

Ἑνός ἐστι χρεία

E nevoie de un lucru.

De aceea, *sarcina principală*, ἔργον, a vieţii tale, omule, este unirea ta cu Dumnezeu, iar cea *secundară*, πάρεργον, unirea ta cu oamenii şi cu lucrurile.

Seneca, în *De brevitate vitae*, scrie: «Trebuie ca, de-a lungul întregii vieţi, să învăţăm să trăim, dar ceea ce poate te va mira mai mult: de-a lungul întregii vieţi trebuie să înveţi să mori [1].

Aşadar, omule, învaţă de-a lungul vieţii să mori, căci pe bună dreptate spune Augustin [2]: „Fă întotdeauna ceea ce vei voi să fi fost făcute în clipa morţii. Pentru că sînt proşti aceia care îşi duc în aşa fel viaţa ca şi cînd n-ar îndrăzni să moară"».

Capitolul XIII

ŞCOALA BĂRBĂŢIEI

care cuprinde arta de a trăi cum trebuie şi de a înfăptui, după dorinţă, toate acţiunile proprii, sau practica vieţii

Definiţie:

Bărbatul este un om care a atins limita dezvoltării şi a forţelor sale şi este apt să-şi rezolve sarcinile vieţii şi să înceapă să practice felul de viaţă pentru care s-a pregătit.

1. Viaţa întreagă este o şcoală, după cum am văzut în capitolele precedente. Aşadar şi partea mijlocie a vieţii care se dezvoltă în plenitudinea forţelor trebuie să fie cu atît mai mult o şcoală, pentru că în precedentele etape de vîrstă şi şcoli (copilăria timpurie, copilăria etc.) erau numai trepte pe acest drum, unde dacă nu progresai — regresai, mai ales că rămîn încă multe de învăţat. Şi aici trebuie să înveţi nu numai prin simple preludii, ci printr-o activitate serioasă.

2. Multe a putut învăţa omul în şcolile inferioare pe care le-a străbătut, dar în nici una nu putea învăţa atîtea ca în această şcoală pe care o începe acum, adică o serioasă deprindere a lucrurilor înseşi şi relaţii variate cu oamenii pentru tot restul vieţii.

3. Fără îndoială, nu a fost un mincinos acela care a spus: „*Multe am învăţat de la dascălii mei, dar mai multe de la colegii mei de şcoală şi cel mai mult de la elevii mei*", deoarece, construind, ne făurim pe noi înşine şi numai prin muncă devenim meşteri ai muncii. La vîrsta adultă îi este încredinţat fiecăruia un anumit număr de oameni (în şcoală, în biserică, în stat sau chiar în casă), dar orice le-ar face el pentru ei, aceştia îi vor fi lui preceptori statornici. Negreşit, adevărata metodă şcolară *(methodus scholastica)* realizează lucrînd ea însăşi *(fabricando fabricat)*, adică, printr-o continuă transpunere a teoriei în practică, îi face pe şcolari iscusiţi. Întrucît, însă, practica în şcoală se efectuează numai de dragul exerciţiului şi pentru că se exersează asemenea unui joc, ea are amprenta jocului şi nu poate produce niciciînd progresul atît de vădit şi serios ca în vigoarea anilor cînd se exersează lucruri serioase şi în mod serios.

4. Oricine socoteşte că a izbîndit ceva fără aceste acţiuni serioase, se înşeală— e doar umbră şi părere, după cum observă Galen [3]. Căci aşa spune el: Teoreticianul fără practică este un navigator care, şezînd liniştit pe scaunul său, distinge minunat după cărţi porturile, stîncile şi promontoriile Scyllei şi Charybdei şi care, în sfîrşit, îşi conduce excelent nava ... prin bucătărie sau pe masă. Dacă însă i-ai încredinţa cîrma unei corăbii, cu trei rînduri de vîsle, şi ar ieşi în largul mării, s-ar izbi de stîncile pe care înainte le cunoştea atît de bine.

5. Veniţi, aşadar, voi, tineri, care aţi ieşit din şcoli şi învăţaţi acum să fiţi navigatori pe însăşi marea vieţii şi a greutăţilor ei. Învăţaţi — vă zic — să vă comportaţi ca bărbaţi şi cîrmuiţi-vă lucrurile cu vigoare şi totuşi cu luare-aminte. Copiilor sugari li se dă lapte, iar cînd au dinţi, li se dă o mîncare mai moale, masticată de noi înainte; copiii mai mari încep să mănînce ei singuri, dar adulţii sînt obligaţi ca prin muncă să procure mîncare pentru ei şi pentru ai lor. Cînd eraţi copii, adolescenţi şi tineri, vi s-a oferit totul de-a gata, dar acum, ca adulţi, înzestraţi cu o înţelepciune matură, vi se încredinţează sarcina ca să pregătiţi rezerve pentru voi şi pentru ai voştri, prin străduinţă proprie. De acum veţi fi voi înşivă, pentru voi, dascăli şi elevi. Să explicăm în puţine cuvinte raţiunea acestor lucruri.

6. *Scopul* (acestei şcoli) va fi o cîrmuire înţeleaptă a vieţii şi a tuturor acţiunilor şi sentimentelor practice (mai ales, a carităţii—*praxis charitatis)*. Scopul şcolii va fi acela de a veghea ca, atunci cînd sîntem puşi în faţa greutăţilor vieţii şi strămutaţi în zarva lumii, să nu se piardă nimic din cultură, moravuri şi evlavie, adunate în anii tinereţii, pentru ca toate acestea să-şi dobîndească pînă la urmă adevărata lor întrebuinţare. Căci întregul fruct al înţelepciunii constă în folosirea prevăzătoare a vieţii. De aceea, oamenii trebuie să fie învăţaţi cum să folosească lumina înţelepciunii strînsă pentru toate greutăţile vieţii, astfel ca noi să trecem nestingheriţi prin toate — bune şi rele — şi să putem găsi pînă la urmă cea mai bună ieşire.

7. *Mijloacele* sînt: 1) cele trei cărţi ale lui Dumnezeu, pe care noi trebuie să le citim în întregime; fiind acum oameni maturi, abandonăm ajutoarele folosite de copii — scîndurelele care li se pun la picioare ca să meargă drept —, adică introducerile; 2) deşi sîntem copleşiţi de greutăţi, trebuie să ne lăsăm timp şi pentru Dumnezeu şi chemarea sa; 3) dar şi pentru autorii clasici, dacă găsim în cărţile lor ceva deosebit de bun.

8. *Modul:* Toate trebuie făcute cît mai serios, adică practic, după trebuinţa fiecăruia. Despre Plinius se scrie: „*Nimic nu citea fără să facă extrase*" [4]. Despre tine, ajuns bărbat, să se poată spune: N-a citit, n-a spus sau n-a făcut nici un lucru pe care să nu-l fi pus în practică, în viaţă.

9. În această şcoală există trei *clase* sau trepte:

I. Clasa celor care intră în vîrsta adultă sau îşi încep profesiunea în viaţă.
II. Clasa celor care îşi continuă profesiunea în viaţă.
III. Clasa celor care îşi termină profesiunea în viaţă.

10. *Metodă:* să fie instituit aici monologul, pentru ca fiecare bărbat învăţat să-şi poată vorbi sie însuşi, propunîndu-şi şi rezolvînd toate problemele.

Consideraţii care servesc în general tuturor claselor în şcoala vîrstei adulte

I. Viaţa este o şcoală

Aşadar, cărţile să nu fie aruncate (cum fac cei mai mulţi), ci trebuie să avem grijă de justa lor întrebuinţare.

Şcoala cere exemple, precepte şi exerciţii. Întrucît vîrsta adultă este ea însăşi o şcoală, aceia care au devenit bărbaţi vor trebui:

1) să se ocupe de istorie de la care trebuie să tragă exemple;

2) să cerceteze în cărţile dogmatice înţelepciunea abstractă;

3) să se exerseze într-o continuă practică.

Întrucît de exerciţiile şcolii ţin şi *întrecerile* (care dacă decurg în mod tacit le numim emulaţie), trebuie să ne gîndim *cum pot fi stimulaţi bărbaţii către bine şi în mod prietenos, printr-o onestă emulaţie.*

Şcoala vîrstei adulte este negreşit mai liberă, ea nu este legată de cărţi şi profesori. Totuşi, fiindcă pentru fiecare profesiunea lui îi va fi o şcoală, va fi necesar ca fiecare să fie — atît lui însuşi şi pentru ai săi — profesor, carte şi şcoală, furnizînd pentru el ca şi pentru ai lui exemple, precepte şi exerciţii continue. Desigur că doi ochi văd mai mult decît vede un singur ochi şi nimeni nu este atît de clarvăzător încît să nu mai tragă învăţăminte de la vreun prieten în viaţă sau mort.

De aceea indicăm un sfat cu privire la *cărţile care trebuie să fie citite în afară de şcoală, şi anume: ce cărţi, cu ce scop şi în ce mod să fie citite.*

Răul obicei care s-a înrădăcinat în unele locuri ca oamenii să abandoneze cărţile odată cu părăsirea şcolii şi să se scuture de ele ca de nişte cătuşe mă determină să-mi exprim părerea împotriva acestui obicei condamnabil. Prin aceasta aş dori să ofer un prilej de a medita asupra faptului cît de nechibzuit, de păgubitor şi de criminal este pentru fiecare un asemenea obicei. Oare nu l-ai declara nebun pe un muncitor care după ce îşi ascute securea o aruncă? Dar oare nu este şi mai condamnabil să pierzi complet fructul unei munci de atîţia ani? (De fapt, acest fruct se pierde dacă nu continui şi nu progresezi, ci regresezi.) Cum ar putea un meseriaş să fie atît de rău intenţionat încît să-şi neglijeze meşteşugul pe care l-a învăţat pentru întreaga lui viaţă?

Trebuie mai ales să fie citite cărţile lui Dumnezeu, şi anume:

1) *cartea minţii,* ca să nu fie admis nimic iraţional;

2) *cartea lumii* — pentru ca în acţiunile noastre să nu apară nimic care să nu fie în armonie, ci totul să se prezinte atît de sistematizat ca operele lui Dumnezeu;

3) *Biblia,* ca să nu se facă nimic fără a-l consulta pe Dumnezeu. Căci aici este sanctuarul nostru, *Urim* şi *Tummim*[5], aici ne vorbeşte Dumnezeu.

Dar şi alte cărţi bune trebuie să fie citite cu aviditate, şi înainte de orice pe istorici, pe filozofi şi pe teologi, pentru o înţelegere mai fructuoasă a lucrurilor, apoi pe oratori şi pe poeţi, ca să ne perfecţionăm stilul, şi în sfîrşit pe moralişti, pe tehnicieni etc., ca să ne dirijăm munca mai bine şi să dobîndim prevedere în realizarea ei. Dar şi la acelaşi autor bun putem căuta toate acestea, aşa cum pe aceeaşi pajişte boul caută iarbă, ciinele pe iepure, iar albina flori.

Este incontestabil însă că trebuie *să citim mai mulţi autori,* pentru că niciunul nu le cuprinde pe toate, şi chiar dacă le-ar cuprinde, varietatea totuşi este plăcută, ea ne ademeneşte, ne delectează şi ne captivează. Şi fiindcă, în sfîrşit, este necesară o alegere, ea nu-şi are locul decît dacă există o posibilitate mai largă de a alege. Căci nu este recomandabil ca cineva să-i aleagă pe autori după bunul plac al altuia, deoarece este un lucru steril, nedemn de măreţia minţii omului şi de lumina metodei acesteia. Cît despre alegerea cărţilor, lucrul acesta este necesar, deoarece ele se află în număr infinit şi nu pot fi citite nici măcar atîtea cîte se află într-o bibliotecă de proporţii mijlocii. Însuşi *Cicero se plîngea că în timpul său se înmulţiseră aşa de mult cărţile poeţilor încît nu i-ar fi ajuns viaţa lui* ca să citească doar poeţii lirici, chiar dacă aceasta i s-ar fi dublat[6]. Ce să mai spunem de veacul nostru, la care s-au adăugat atîţia poeţi latini, dintre cei mai buni (pe care Cicero încă nu-i cunoscuse), ca: Virgil, Horaţiu, Ovidiu, Claudian ş.a., iar potopul de scriitori istorici, filozofi, medici, jurişti şi teologi este atît de mare, încît nici un om, chiar dacă i s-ar da o mie de ani, n-ar putea termina nici a mia parte din biblioteci!

Dar ce să facem dacă (după judecata lui *Pliniu*[7]) nici o carte nu este atît de rea încît să nu cuprindă în ea ceva bun?

Răspund: Vom face ceea ce obişnuieşte să facă un bărbat moderat şi prevăzător atunci cînd se află în faţa unei mese foarte îmbelşugate. Se va uita la toate (dacă-i plac) şi va alege foarte puţine pentru folosul său, însă pe cele mai bune. În primul rînd, pentru că nu este necesar să zăbovim asupra multor cărţi, cînd se vor deschide izvoarele luminii, în al doilea rînd, că este primejdios să ne risipim în felurite chipuri, mai ales că lectura multă ne oboseşte, cum spune Solomon *(Ecclesiastul,* 12, 12). La întrebarea: *„De ce în epoca noastră nu mai apar bărbaţi învăţaţi şi înţelepţi ca în timpul lui Cicero şi Quintilian?"* — *Capnion se zice că a răspuns: „Pentru că ei pe atunci n-au fost aşa de tracasaţi de atîtea cărţi ca acum; pe atunci existau mai puţine cărţi, dar bune"*[8]. Aceasta este adevărat! *„Cine este peste tot nu este nicăieri"* — scrie Seneca. Abstracţie făcînd de faptul că ar fi aproape imposibil ca unul care citeşte multe cărţi să se poată sustrage de la tumultul opiniilor contradictorii sau de la clănţănitul repetărilor inutile (căci unii îi urmează pe alţii).

Pentru aceasta, cărţile trebuie să fie alese: 1) *corespunzător* cu scopul vieţii fiecăruia — cărţi politice pentru bărbaţi politici, teologice pentru teologi, de medicină pentru medici etc., şi în afară de acestea, încă o carte sau două de cultură generală; 2) *celebre,* noi sau vechi, vrednice de laudă prin înţelepciunea, prudenţa sau elocvenţa lor deosebită; 3) în sfîrşit, clare. A citi cărţi obscure înseamnă a pierde timpul, afară numai dacă se presupune că ar cuprinde mistere extraordinare.

Cu privire la *citirea cărţilor istorice* vrem doar atîta să notăm că este bine să fie citite istorii vechi, însă mai bine este să fie studiată istoria propriului veac, ale cărui fapte s-au întîmplat de curînd (în patrie sau la popoarele mai învecinate, sau în orice altă parte, acum întreaga faţă a pămîntului putînd fi străbătută din toate părţile) sau care se întîmplă ori se prevăd că se vor putea întîmpla. Aşa precum lumea întreagă, de la începutul ei pînă la sfîrşitul ei, este o şcoală pentru întregul neam omenesc, tot astfel, pentru fiecare om în parte, este o şcoală epoca sa. De aceea trebuie să corijăm greşeala tipică a unor pseudosavanţi care ignoră istoria propriei lor patrii, susţinînd că vor să ştie totul din istoria grecilor şi a romanilor. Ce înseamnă aceasta? Cine procedează astfel se îngrijeşte de casă străină şi o lasă în mizerie pe a sa proprie.

Dar cum trebuie să fie citite cărţile? 1) *mereu cu atenţie;* 2) făcînd *selectări şi extrase;* 3) pentru o *întrebuinţare practică.* Aceasta înseamnă că nu trebuie să ne deprindem să folosim cărţile pentru a ne desfăta, ca pe nişte lectici sau leagăne, ci ca vehicule sau corăbii care să ne ducă mereu în altă parte. Cu alte cuvinte, niciodată nu trebuie să iei în mînă o carte cu alt scop decît acela de a deveni, într-o anumită privinţă, mai inteligent, mai prevăzător sau mai bun, şi să n-o dai la o parte pînă ce n-ai obţinut din ea o înţelegere mai bună a unui lucru sau o înţelegere mai deplină a unei virtuţi. Niciînd să nu lăsăm din mînă un autor citit pînă ce n-am selectat de acolo florile şi nu le-am dus în prisaca noastră, ca să ne fie utile nevoilor prezente (sau viitoare).

Selectarea şi extrasele sînt necesare pentru cine îi citeşte pe autori. Acestea trebuie să fie precedate de o serioasă analiză, pentru ca să se ştie ce trebuie ales şi ce trebuie lăsat, deoarece în toate lucrurile omeneşti se află amestecate cele bune cu cele rele, cele adevărate cu cele false, cele folositoare cu cele vătămătoare. De aceea trebuie să imităm albinele care sorb mierea din flori şi lasă veninul[9]. Selecţia trebuie totuşi bine concepută, şi nu în grabă să accepţi sau să refuzi. Prevederea constă în aceea ca tu să fii mereu atent să vezi din ce sursă de lumină autorul explică sau demonstrează ceva, pentru ca să te îndrepţi într-acolo şi singur să consulţi acel izvor. Dacă autorul dovedeşte ceva prin mijlocirea *simţurilor,* atunci îndreaptă-te cu acelaşi simţ asupra aceluiaşi lucru, ca să vezi dacă într-adevăr este aşa. Dacă o face prin *raţionamente,* reflectează şi tu în tine însuţi să vezi dacă raţiunea ta îţi

dimineața și două seara. Afară de aceasta, folosește orice ocazie pentru a consulta în mod extraordinar o carte sau alta, sau vreun pasaj, fie la adunarea publică, fie în alt loc, și de aceasta să nu te lași niciodată.

6. Îmbină lectura cu meditația!

III. Despre exerciții „panetoimice" sau despre examene

Cu privire la aceste exerciții, vezi în *Didactica magna* capitolul XXXI, care tratează despre academie. Acolo (**N.B.**), la paragraful 13, unde se discută despre ultimul examen pentru obținerea unui grad, trebuie completat: „Spre a putea susține un asemenea examen, trebuie să se introducă examene premergătoare, asemănătoare celor din colegiile particulare, la profesori (sau chiar publice). Negreșit, președintele va trata de dimineață locurile comune, din articole de teologie, medicină, drept, iar de la amiază, va examina pe studenți, întrebînd:

1) despre semnificația fiecărui lucru sau despre starea controverselor referitoare la el;

2) despre argumentele care demonstrează aceasta;

3) va insista cu replici, pînă cînd cel examinat va reuși să rezolve problema.

Să aparțină facultății de teologie (aceasta să fie scopul și forma) toate argumentele spirituale (ἀναγογίξειν), pentru a pătrunde prin toate pînă la Dumnezeu și la viața viitoare.

Aceasta se poate realiza prin anumite meditații, prin simpla comparare a lucrurilor din lume care ne stau în față cu ființa invizibilă a lui Dumnezeu, cu ceea ce operează în noi grația sa sau cu ceea ce ne rezervă în ceruri.

Noi trebuie să dorim ca acest lucru să se poată îndeplini: 1) pentru farmecul sfînt al tinereții noi; 2) pentru slava înțelepciunii lui Dumnezeu, ascunsă și descoperită în metoda comparativă *(syncrisis)*; 3) spre a atrage mai bine mintea omului în a asculta de Dumnezeu și în a o îmbăta cu farmecul său.

Aceasta se va realiza prin compararea tuturor lucrurilor cuprinse în tripla carte a lui Dumnezeu și prin raportare la Dumnezeu și la divinitate (în măsura în care Dumnezeu li se arată lămurit acolo).

APODEMIA. Călătoriile

Călătoriile peste hotare constituie o parte plăcută a educației practice; ele îmbogățesc esențial experiența, dacă sînt executate cu prudență [19]. Ca acest lucru să se întîmple, trebuie să avem în vedere următoarele:

Cine să călătorească?

Răspund: Mai mult sau mai puțin, toți cei ce au terminat școala. Și anume:

1) pentru a-și aerisi spiritul;
2) pentru a-l desfăta;
3) pentru ca să poată hotărî mai sigur și mai ușor asupra felului lor de viață.

II. Încotro?

La popoarele vecine sau îndepărtate, în orașele, în cetățile, în școlile și în locurile din apropierea patriei sau în provinciile învecinate. În sfîrșit, în regatele îndepărtate din același continent. Unii pot călători chiar și în țări din afara continentului lor, spre ținuturile de la antipozi.

III. Cu ce scop?

Pentru consolidarea propriei înțelepciuni și pe a altora. Așadar, pentru a fi pregătit să înveți tu însuți și să înveți pe alții.

IV. În ce chip?

Lacedemonienii interziceau concetățenilor lor să călătorească, de teamă să nu fie corupți de moravurile corupte ale străinilor. O, doamne! Ei erau convinși că tineretul lor este educat corect în patrie. La noi s-a statornicit obiceiul ca popoarele mai puțin corupte să-și trimită tineretul la popoarele cele mai corupte. *(O tempora, o mores!* O timpuri, o moravuri). Așa se răspîndește otrava Italiei și a Franței asupra celorlalte popoare europene.

Însă o asemenea rezervă nu se referă la călătorii în general. Un negustor simte unde poate cîștiga ceva și se hotărăște să plece într-acolo. Tot așa unul care caută să dobîndească comorile înțelepciunii, ale prudenței și ale evlaviei trage într-acolo unde cu precădere se găsesc asemenea comori și unde trăiesc oamenii de la care poate profita.

Nu fără temei a scris odată cineva, care căuta un remediu împotriva curiozității juvenile (era un bărbat înțelept): *„Vrei să cunoști obiceiurile neamului omenesc, ajunge pentru aceasta o singură casă!"* Tot așa altul i-ar putea replica: *„Abia dacă ajunge lumea întreagă!"* Căci nu apare totul peste tot, dacă nu există prilej pentru aceasta. Nu este misiunea noastră de a sfătui pe oameni să se risipească, ci mai degrabă să se adune. Pe de altă parte, ar fi greșit dacă ei ar dispune de o insuficientă erudiție sau experiență sau chiar de un lucru insuficient și s-ar complăcea în știința lor închipuită. De aceea, noi sfătuim în privința călătoriilor, în general, să acceptăm calea de mijloc: nu trebuie lăsate deoparte călătoriile, dar nici să nu fie prea multe, ci în mod înțelept organizate. Indicăm următoarele reguli pentru fericita întreprindere a unei călătorii:

1. *Călătoria trebuie să înceapă cu pămîntul patriei*, adică mai întîi trebuie să vedem tot ce este acasă. Așa fac și păsările cînd încearcă să zboare..., ele nu caută să fie vulturi în altă parte, iar acasă cîrțițe.

2. Călătoriile nu trebuie întreprinse ușuratic, numai pentru a vedea marea sau peisaje, strălucirea orașelor sau diferite porturi etc. (în acest sens, pe drept se spune: Cine a văzut un munte, o vale, o cîmpie, un copac, un cal, un om — acela a văzut lumea întreagă, pentru că ea e alcătuită din ele), ci pentru ca să ne mărim înțelepciunea. Așadar, să nu se întreprindă călătorii înainte de trecerea celei dintîi părți a vîrstei tinereții și înainte de a fi fost puse temeiurile solide ale culturii.

3. Cine întreprinde o călătorie trebuie să aibă un conducător de încredere, un supraveghetor sau un slujitor care cunoaște deja locurile și limba respectivă.

4. El trebuie să facă cunoștință și să se adapteze la obiceiurile poporului pe care îl vizitează, să se comporte civilizat și să tragă învățăminte pentru viitor.

5. Să aibă la el harta țării, cu anumite descrieri ale itinerarului, și o istorie a acestei țări.

6. Să țină un jurnal în care să consemneze observațiile sale.

7. Oriunde s-ar duce, peste tot să salute pe oamenii învățați și celebri, și aceasta fie că o face în trecere, fie într-o ședere mai îndelungată în aceeași localitate, în funcție de mărimea orașului, a mulțimii bărbaților proeminenți și a celebrităților. Nicăieri, însă, să nu se oprească prea mult și peste timpul necesar.

8. Nu este rău să aibă la el scrisori de recomandare.

9. Să tragă, de preferință, la cele mai bune hanuri publice, unde conviețuiesc atît oamenii de stare mai bună, localnici, ca și călătorii din alte țări. Aici, avînd relații cu oameni de diverse națiuni, învață cum să se comporte cu ei și ia cunoștință de țările respective.

10. Peste tot trebuie să se comporte ca un oaspete într-o casă străină, să fie decent, modest și în același timp precaut.

11. El ar trebui să viziteze toate lucrurile rare și vrednice de văzut și în această plimbare să nu considere nimic nedemn, fie că sînt minuni ale naturii: munți, stînci sau coloanele lui Hercule, din Spania, sau în Sicilia strîmtoarea Scyllei și Charybdei, sau muntele Etna care scuipă foc ș.a., fie că este vorba de

dictează la fel. Dacă dovedeşte ceva prin *mărturie*, atunci cheamă şi tu acelaşi martor pe care îl aduce el, pentru ca să te convingi tu însuţi dacă este aceeaşi mărturie, cu aceleaşi cuvinte şi în acelaşi sens. Dacă nu rezistă unui asemenea examen, poţi să-l respingi, fie printr-o înlăturare directă, fie îl consideri ca un lucru dubios ori combaţi deschis falsurile evidente şi pedepseşti faptele nelegiuite.

Este necesară *extragerea* pasajelor memorabile, pe care tu n-ai vrea să le uiţi, pentru că memoria omului nu este atît de iscusită încît să-ţi redea prompt vreun lucru de care ai nevoie, dacă nu este bine aşezat în vreo îngrăditură. Ce sînt acele îngrădituri? Unele *locuri comune* sau *pandecte*[10], la care referi tot ce ai învăţat util şi de unde scoţi la lumină tot ceea ce este de trebuinţă.

II. Viaţa ca profesie

1. La intrarea în această şcoală trebuie să-ţi alegi un anumit mod de viaţă, prin care, slujindu-l pe Dumnezeu şi societatea omenească, în chip folositor şi, dacă se poate, cu voioşie, să-ţi treci zilele tale de om muritor.

2. Acest mod de viaţă trebuie să fie sigur şi bine ţintit, pentru ca să nu rătăceşti.

3. Mai bine o singură profesiune, decît mai multe, după cum ne învaţă supremul magistru al înţelepciunii: *„un singur lucru este necesar"*. Lui i-a plăcut mai mult viaţa Mariei decît a Martei (cu toate că şi aceasta l-a iubit pe Hristos). Şi orice îţi vei fi ales, trebuie să fie ocupaţia principală a vieţii tale (ἔργον) iar celelalte să fie secundare *(parerga)*.

Dar cum să ne alegem profesiunea? Trebuie s-o cerem de la Dumnezeu în mod serios (dacă mai înainte am făcut-o mai cu nepăsare), să ascultăm sfatul bărbaţilor înţelepţi şi, în sfîrşit, să ne consultăm propria noastră conştiinţă, adică şi înclinaţia noastră naturală şi propriile noastre forţe (ce sînt în stare să poarte umerii noştri şi ce refuză să poarte) *(Isus Sirah,* 37)[11].

III. Viaţa ca muncă

Fiecare trebuie să creadă că Tatăl din ceruri l-a trimis în viaţă pentru ca să lucreze ceva, întocmai ca în via lui *(Matei,* 20)[12] ori pe ogor ori în treburi cetăţeneşti şi pentru ca toată viaţa lui să fie o muncă continuă. Dacă se poartă bine şi cu credinţă, să-şi aştepte răsplata, dacă se poartă cu viclenie sau cu nepăsare, să-şi capete pedeapsa.

IV. Viaţa ca drum

Acest drum duce la bătrîneţe, la moarte şi de aici la veşnicie.

De aceea trebuie să ne pregătim un sprijin pentru bătrîneţe:

1) pentru că *treapta premergătoare există în funcţie de cea următoare*, ca şi o verigă într-un lanţ;

2) pentru că *un bătrîn cerşetor este un lucru mizerabil şi incurabil*, ca şi o boală învechită;

3) *bătrîneţea este comparată cu iarna.* Însă iarna este prin ea însăşi sterilă, ea nu aduce fructe, îi îngăduie omului să se folosească doar de cele culese; cine nu culege nimic vara sau toamna suferă de mizerie şi de foame iarna;

4) *acum mai este posibil, ceea ce mai tîrziu nu va mai fi.* În timpul vîrstei adulte, toate sînt în plină vigoare: simţurile, inteligenţa, memoria, judecata ...

La bătrîni, toate acestea slăbesc încet, încet, pînă se sting complet. De aceea trebuie să strîngem un tezaur de lucruri bune de orice fel;

5) şi fiindcă *bătrîneţea este sîmbăta vieţii*, în care nu trebuie să mai lucrăm, ci să ne odihnim, trebuie să nu uităm porunca lui Dumnezeu pe care a dat-o cîndva poporului evreu, de a aduna vineri o cantitate dublă de mană ca să fie pentru sîmbăta următoare (2. M o i s e, 16). Pe de altă parte, nu trebuie nici să adunăm prea mult şi să nu fim prea lacomi, pentru ca mana să nu se strice; aşadar, nici trei, cinci sau zece măsuri *(gomer)*, ci numai două! (Compară *Ecclesiastul,* 9, 10)[13].

Aşadar, tu, care nu-ţi doreşti o bătrîneţe sterilă, bolnăvicioasă şi înfometată, atîta vreme cît îţi îngăduie vara vieţii, tăria vîrstei, umple-ţi hambarele, cămările şi pivniţele cu provizii de înţelepciune, cu comoara unei sănătăţi solide şi cu alte lucruri necesare vieţii. Dacă tu din timp te îngrijeşti de sprijinul necesar bătrîneţii tale, vei putea nădăjdui pînă la urmă ca bătrîneţea (dacă îţi va veni) să nu-ţi fie tristă, ci plăcută, nu apăsătoare, ci vioaie, dar trebuie să procuri nu lucruri de prisos, ci numai ceea ce serveşte comodităţii şi nu ceea ce aduce împovărare.

Viaţa aceasta este o cale care *duce la moarte şi la eternitate*. De aceea trebuie să ne gîndim asupra celor ce sînt dincolo de viaţă.

Toate lucrurile din această viaţă trebuie să fie dispuse pentru folosul vieţii viitoare, aşa precum toate care se întîmplă cînd sîntem în pîntecele mamei au loc pentru folosul vieţii acesteia.

O b i e c ţ i e : Trebuie aici să săvîrşim acţiuni care nu ne însoţesc în viaţa viitoare, de exemplu: să mîncăm, să bem, să coasem haine, să construim case şi alte lucruri din afară, de care nu ne putem dispensa în viaţă. Dacă ne gîndim bine asupra acestui fapt, ne dăm seama că totuşi aceste lucruri pot şi trebuie să slujească viaţa viitoare, evident într-un mod subordonat. Aşa cum trebuie să ne ocupăm de trup nu cu alt scop decît ca să ne putem ocupa de suflet, la fel trebuie să ne ocupăm de lucrurile materiale numai spre folosul celor spirituale. Iată de ce oamenii trebuie să-şi cultive grădinile, ogoarele şi viile, să practice păstoritul, pescuitul, să aibă măcelării şi alte asemenea îndeletniciri. Dar cu ce scop? Toate acestea numai ca omului să nu-i lipsească hrana, căci toată munca omului este pentru gura lui ... (*Ecclesiastul,* 6, 7). Oare nu le face el pe toate acestea numai ca viaţa să-i dăinuiască? Însă viaţa nu trebuie să dăinuiască decît ca să învăţăm în timp ce sîntem în trup, şi apoi să trăim în afară de trup atunci cînd ni se va fi poruncit să-l părăsim.

V. Scopul vieţii este tihna
(bătrîneţii şi apoi a eternităţii)

De aceea ne este necesară prevederea, ca să nu ne îndepărtăm de la scopul nostru.

Iată o regulă deplin universală a înţelepciunii practice:

Să faci acele lucruri pe care în clipa morţii vei dori să fi fost împlinite!

Dacă acesta îţi este scopul, atunci şi mijloacele îţi sînt determinate pentru aceasta. Negreşit *vei dori* să fi fost împlinite:

1) păstrarea credinţei în Dumnezeu;
2) lupta dusă în mod cinstit[14];
3) propria ta conştiinţă, care să nu te acuze de nici o fărădelege;
4) renumele nevătămat;
5) o avere agonisită corect multă sau puţină (nu interesează cît) pentru a fi transmisă moştenitorilor;
6) moştenitori evlavioşi, cinstiţi şi înţelepţi.

Să faci ceea ce trebuie făcut, ca să-ţi atingi scopul, atîta vreme cît trăieşti.

VI. Viaţa este muncă, este frămîntare

De aceea este nevoie de sîrguinţă. Să observi următoarele reguli:

1. *Nu face nimic în afara unui folos sigur* (a munci în zadar este caracteristica proştilor).
2. Nu face nimic fără mijloace sigure.
3. *Să-ţi săvîrşeşti munca într-un mod pe cît poţi mai uşor.*
4. Să faci binele pe cît poţi şi să-l faci cît mai repede.
5. Dacă ţi se prezintă prilejuri pe care nu le-ai nădăjduit, să crezi că ele au fost dăruite pe cale divină.
6. Să ştii că un om înţelept nu lasă să treacă prilejul ce i se oferă.
7. În afară de Dumnezeu, nu te sprijini pe nimeni decît pe tine însuţi.

Arhitipograful *Christophorus Plantinus*[15] avea drept simbol al cărţilor sale un compas: un picior al acestuia era înfipt, iar celălalt descria o circumferinţă, cu următoarea inscripţie: „Prin

muncă şi statornicie" *(Labore et constantia)*. Consider că este just, dar ar mai trebui desenat şi un ochi, simbolul prevederii. Căci, de fapt, dacă munca şi perseverenţa nu sînt dirijate, ele pot degenera nu numai într-o osteneală zadarnică, dar şi într-o preocupare primejdioasă.

De aceea, omul mai întîi trebuie să-şi fixeze un scop pentru întreaga sa viaţă, şi pentru fiecare din etapele ei, de care să rămînă nedespărţit, în mod constant şi neclintit. Apoi trebuie să precizeze circumferinţa, adică *mijloacele* care îi circumscriu scopul din toate părţile. În sfîrşit, trebuie să adauge *ochiul prevederii* (care permanent să fie atent ca nimic să nu devieze). Atunci va deveni evident că toate lucrurile sînt bine orînduite ca să producă rezultatele dorite. (Referitor la aceasta, vezi Ephem, *Methodus linguarum novissima*, p. 512[16]).

VII. Viaţa este o capcană

De aceea este nevoie de prevedere! *Încearcă să faci puţine, dar cu scopul de a le desăvîrşi; dacă eşti înţelept, nu-ţi îndrepta spiritul către prea multe lucruri.* Aparţine prudenţiei faptul de a nu te împrăştia cu aprindere în iniţiative, fie prin cugetări, fie prin vorbe, fie prin fapte ori încercări. De fapt, forţa dispersată slăbeşte; în unitate stă puterea. Se pare că Dumnezeu aceasta a voit să se întrevadă atunci cînd a dorit ca puterea lui Samson să fie în chica sa, adică în părul niciodată tuns[17]. Căci este cunoscut faptul că prin tundere se deschid porii şi se evaporă lichidele interioare. De aici zicala lui Epictet: „*Vei fi neînvins dacă nu vei începe niciodată ceva care nu stă în mîna ta să-l sfîrşeşti*"[18]. Iar poetul spune: „*Rogu-te, pune frîu planurilor tale*"[19].

Aşadar, nu contează la cît de multe te vei gîndi, ci la cît de bune şi cît de bine le vei gîndi. În toate proiectele tale bine cumpănite şi stabile, să ai bunele exemple ale lui Booz şi ale lui David: dacă ai început să faci un lucru, nu te opri pînă nu-l săvîrşeşti după dorinţă *(Rut*, 3, 18; *Psalmii*, 132, 3, 4, 5)[20].

În hotărîrile tale fii ca un melc, însă în fapte, fii ca o zburătoare[21].

VIII. Viaţa este o luptă

IX. Viaţa este un joc al sorţii

Aşadar, vezi să acţioneze ca un făurar prevăzător al destinului tău.

X. Viaţa este o piesă de teatru

Împarte-o aşadar în acte, cum face poetul cu drama sa. Aristotel reproşează poeţilor care îşi prelungesc piesa pe mai mult decît o zi şi este dojenit actorul care nu e în stare să reprezinte o tragedie bună pînă la apusul soarelui. Şi viaţa prezentă este o piesă de teatru, adică o imagine simbolică, o pregătire pentru viaţa eternă. Apusul soarelui[22] este asemenea sfîrşitului vieţii. Înţelept este acela care îşi termină cu laudă drama vieţii înainte de moarte; şi este un prost acela care se ocupă cu lucruri accesorii şi abia le începe pe cele serioase, ori nu le mai începe deloc. De aceea, muritorii trebuie să fie avertizaţi şi instruiţi prin orice fel de bune măsuri ca să înveţe a se feri să-şi plătească nerozia aceasta cu o moarte eternă.

XI. Viaţa este un teatru al faimei

Nu trebuie să fie căutată faima (căci fericit este acela care s-a ascuns de ea, aici trebuie arătată zădărnicia ambiţiilor[22a]), dar dacă totuşi cineva are alte motive *(ratio)* pentru a aspira la un renume, atunci să se îndrepte într-acolo pe căi îngăduite, pe calea virtuţii. Dacă nu poţi aşa, atunci lasă lucrul în grija lui Dumnezeu. La el vor avea mult mai multă cinstire aceia pe care frica de Dumnezeu şi virtutea îi împodobesc, pentru eternitate.

Dacă, însă, cineva se bucură de pe acum de un bun renume, acesta trebuie:

1) păzit cu grijă. Este mai dezonorant să alungi un oaspete, decît să nu-l fi primit în casă[23];

2) să fie păstrat pe aceleaşi căi pe care a fost dobîndit prin virtute. Stimularea virtuţii să fie continuă;

3) dacă totuşi, deşi acţionezi just, eşti defăimat, încredinţează-te lui Dumnezeu.

Pentru numele lor bun trebuie să fie în mod deosebit preocupaţi acei bărbaţi care au o anumită situaţie în stat sau în biserică şi mai ales dacă ei se străduiesc să fie de folos pentru binele public. Este inevitabil ca aceştia, în măsura în care îşi pierd reputaţia lor, să prejudicieze tot pe atît şi mîntuirea celorlalţi. În această privinţă scrie Augustin: „*Noi nu trebuie să-i ascultăm pe acei oameni sfinţi care ne asigură că stau cu conştiinţa curată înaintea lui Dumnezeu, cînd este dovedită neglijenţa lor faţă de cineva*" (şi în consecinţă devin obiectul unei suspiciuni rele, de care ştiu ei că viaţa lor este imună); procedînd astfel, ei disprefuiesc consideraţia oamenilor nu numai în mod imprudent, dar chiar cu cruzime, întrucît ei ucid sufletele altora, fie ale acelora care blestemă calea lui Dumnezeu sau ale acelora care, sub un pretext, imită nu ceea ce văd, ci numai ceea ce socotesc ei. De aceea, cine îşi păzeşte viaţa de nelegiuirea faptelor rele, îşi face şieşi bine, iar cine îşi păzeşte reputaţia, acela este milostiv faţă de ceilalţi[24], *căci nouă ne este necesară viaţa, iar celorlalţi, reputaţia noastră.*

De aceea trebuie să ne păzim chiar şi de aparenţa răului, nu numai de rău, deoarece:

Orice viciu al sufletului are în el crima în mod cu atît mai vădit cu cît cel care păcătuieşte este considerat mai important[25]. Xenofon scrie în *Agesilaos*: „*Noi ştim că nimic nu poate fi ascuns din ceea ce au făcut oamenii celebri*"[26]. Iar Seneca le strecoară bărbaţilor care sînt situaţi pe o înaltă treaptă a demnităţii şi a consideraţiei preceptul salutar *(De Clementia*, I, cap. 8): „*Alta este condiţia acelora care se ascund în gloată şi nu o întrec. Pentru ca virtuţile să se arate şi să poată fi văzute, se luptă multă vreme, iar viciile lor rămîn în întuneric. Din contra, cuvintele şi faptele voastre au ajuns în gura lumii, de aceea nimeni nu trebuie să fie atît de preocupat de renumele său ca voi, căci vă veţi bucura de consideraţia pe care o meritaţi*". Cîtă grijă trebuie să acorde reputaţiei sale un bărbat celebru, care, aşa zicînd, stă pe scena lumii întregi. Tot Seneca ne învaţă în *Consolatio ad Polybium* (cap. 25), unde spune: „*Totul este mai liber pentru aceia ale căror pasiuni pot fi ascunse; însă nici o taină nu poate să nu fie slobodă pentru acela pe care soarta l-a pus în lumină, căruia nu i se cuvine nimic vulgar, nimic umil.*" Şi între altele el mai spune: „*Dacă voiai să-ţi fie orice îngăduit, atunci nu trebuia să întorci asupra ta privirile tuturor. Acum îndeplineşte ce le-ai promis acelora care laudă operele spiritului tău. Ei sînt custozii sufletului tău; nu vei putea face vreodată nimic nedemn pentru comportarea unui bărbat desăvîrşit cultivat, ca să nu se căiască mulţi de admiraţia lor faţă de tine. Nu ţi se îngăduie să plîngi şi să rîzi fără măsură, să-ţi lungeşti somnul pînă la prînz, să fugi de tumultul treburilor în tihna de la ţară, pentru liniştea ta etc., ori să dispui de o zi după bunul tău plac*".

XI.[26a] Viaţa este o curgere sau un vînt —

pentru a întruchipa scurtimea vieţii şi iuţeala ei năruitoare.

Aşadar, fugi şi tu cît mai repede. *Leneşul vrea şi nu vrea — spune* Solomon, *numai sufletul celor sîrguitori se va îndestula* (*Pilde*, 13, 4). Iar Ovidiu scrie: „*Grăbeşte-te şi nu le amîna pentru ceasurile care vin! Cine nu este capabil astăzi, mîine va fi şi mai puţin*"[27].

Cu mult spirit îl taxează Martial pe Postumus, drept unul care lasă lucrul de azi pe mîine:

„*Mîine vei trăi mîine!*" *o spui mereu,*
Postume,
Spune-mi, Postume, cînd va veni acest mîine?
Cît de departe este acest mîine?
Unde este? De unde trebuie cerut?
Se ascunde cumva la parţi ori la armeni?

Acum acest mîine are anii lui Priam ori ai lui Nestor.
Spune-mi cu cît se poate cumpăra acest mîine?
Vei trăi mîine? E prea tîrziu, Postume, chiar azi să trăiești!
Acela este înțelept, Postume, care a trăit ieri." [28]

La Argos, dacă cineva era nepăsător și trîndav în căutarea de lucru, ori dacă îl vedeau că este lăsător și fără vlagă, îl cercetau în fața unui magistrat, care ținea loc de cenzor, ca să justifice din ce trăiește (Alexander, I, 3, cap. 3[29]). În Sardinia se instituise o lege împotriva leneșilor, care aplica pedepse pentru indolență și netrebnicie și constrîngea pe fiecare să dea socoteală despre munca, hrana și întreaga lui viață [30]. Și cît de cumplit tună profetul Ieremia împotriva unor asemenea oameni: „*Blestemat să fie acela care face lucrurile Domnului cu nebăgare de seamă*" (*Ieremia*, 48, 10). Și însuși legislatorul spune: „*Orice pom care nu face roadă bună, va fi tăiat și va fi aruncat în foc*" (*Matei*, 3, 10), astfel încît să nu te dai tu însuți de o parte, să nu-ți fii tu făurarul propriei tale nenorociri. De aceea trebuie să fugim, ca să nu fugă viața de noi mai înainte de a ne fi folosit de ea, și trebuie să-l rugăm pe Dumnezeu, împreună cu David, ca să ne învețe *să ne socotim zilele noastre* [31].

XII. Viața are lipsuri, mereu avînd nevoie de unele lucruri

De aceea:

1) nu căuta să te îmbogățești;

2) dacă totuși are cineva motivele sale (din pricina moștenitorilor sau ca să nu lipsească mijloacele materiale ale virtuții), fă-o și pe aceasta;

3) dar dacă nici pe această cale nu-ți poți sprijini situația, stăpînește-ți sufletul prin răbdare.

XIII. Viața este o problemă gingașă

1. Nu acorda atenție desfătărilor și plăcerilor acestei vieți.

2. Dacă ai parte de ele, folosește-le cumpătat.

3. Dacă-ți lipsesc, să fii mulțumit cu soarta ta.

XIV. Viața prezentă este nesigură și trecătoare

1. Viața este ca o călătorie, hărțuită de pretutindeni de felurite întîmplări, ba chiar asaltată de ele; așa că în orice moment ea se poate sfîrși din cele mai neînsemnate pricini. De aceea este cea mai mare nebunie să faci ceva rușinos și urît din dorința nestăpînită pentru viața aceasta atît de nesigură.

2. Dacă nu vrei să devii bătrîn înainte de vreme [32], atunci îmbătrînește la vremea potrivită, adică începe din timp să te comporți prevăzător, să uzezi de temperanță și frugalitate, ca să nu te copleșească bolile și moartea.

3. Și fiindcă un om înțelept ne-a sfătuit, cu folos, *că toți aceia care-și irosesc viața sînt întrecuți de nesigura moarte*, de aceea va fi foarte înțelept lucru să-ți organizezi astfel fiecare zi ca și cum ar fi cea din urmă și în amurgul fiecărei zile să-ți dai socoteală de faptele tale, să-ți îndrepți greșelile, ca și cum ar fi amurgul întregii tale vieți.

Despre clasele școlii vîrstei adulte, în particular

După cum am spus mai sus, această școală are trei clase:

I. Clasa celor care-și aleg profesiunea vieții și o și încep.
II. Clasa celor care-și continuă profesiunea vieții.
III. Clasa celor ce se apropie de sfîrșit și așteaptă bătrînețea.

PRIMA CLASĂ

Despre alegerea profesiunii

Acum este important să arătăm că: 1) a sosit timpul să-ți alegi un anumit mod de viață; 2) către ce mod de viață te îndrepți și cum trebuie să fie (care și cum?); 3) după ce ai făcut alegerea, ce trebuie să faci.

Cu privire la primul punct: *este timpul să-ți alegi un mod de viață, și alege-l în așa fel încît să-i poți spune: tu ești singurul care-mi place.*

Obiecție: La ce bun să mai dobîndești înțelepciunea pansofică dacă numai un singur lucru este necesar?

Răspuns: 1. Să lauzi țarinile nemărginite, dar să cultivi un ogor mic! [33]. 2. Cînd le vei fi înțeles pe toate, vei înțelege ușor și pe acesta, unul. 3. Nu vei tulbura armonia celorlalte lucruri.

Să ne amintim aici ce spune Seneca: „*Greșim, pentru că toți deliberăm numai asupra părților vieții și nimeni nu cugetă la viața întreagă.*" [34] De aceea, tu, care ești înțelept, deliberează asupra întregii vieți și de la început privește spre sfîrșit (spre scopul final) și examinează mijloacele care duc la sfîrșit.

La al doilea punct: În ce mod trebuie să procedăm la alegere sau ce mod de viață trebuie să alegem și cum trebuie să fie ales?

Răspuns: modul de viață (sau profesiunea) trebuie să fie:

1) *sigur*, în scopul mîntuirii sufletului. Dar nu va fi destul să fie sigur, ci va trebui să contribuie în mod activ la mîntuirea proprie și la mîntuirea celorlalți;

2) *onest*, din motive de renume și de un nume bun;

3) *util*, pentru întreținerea materială. Căci noi nu sîntem îngeri; avem nevoie de cele necesare;

4) în sfîrșit, *plăcut*, adică pe cît posibil liniștit și comod.

În particular însă, fiecare să-și spună: dacă voi fi slujitorul Cuvîntului, medic, magistrat, subaltern, meseriaș sau negustor — *sînt gata să-i servesc pe oameni și pe Dumnezeu. Cine va face altfel și nu-și va fi propus acest scop ca, slujindu-i pe oameni, să-l slujească pe Dumnezeu, acela nu-și înțelege vocația sau abuzează în mod pervers de ea, și prin aceasta își dăunează lui însuși nespus de mult.* Căci, dacă prin tot ce fac intenționez cu adevărat să-l slujesc pe Dumnezeu, atunci mă va aștepta aici și în veșnicie o mare răsplată, și vocația mea va fi pentru mine calea spre împărăția lui Dumnezeu, după cum ne învață Apostolul (*Coloseni*, 3, 24, *Tim.* 2, 15). Aceasta este și trebuie să fie pentru toți o mare mîngîiere, indiferent de ce profesiune ar exercita — chiar dacă ea ar fi cu totul neînsemnată. Căci gloria veșnicului nostru Tată este atît de mare, încît în casa sa nu există nici o profesiune atît de neînsemnată și atît de disprețuită care să nu-i placă și să nu aducă coroana vieții.

Pe scurt: trebuie să alegem *singurul lucru necesar* care să poată fi socotit că este nu atît în interesul tău propriu, cît al comunității. Căci noi nu ne naștem numai pentru noi.

Pentru acest scop ar fi de folos ca nimeni să nu dispună de el numai pentru el, ci să aștepte chemarea, așa precum Hristos nu hotăra nimic pentru sine și nici nu primea pe nimeni în afară de cei chemați de el. De aceea a zis: „*Nu voi m-ați ales pe mine, ci eu v-am ales pe voi*" [35].

N.B. Trebuie să se insiste, cu motive raționale, ca un senat academic să facă alegerea; ceilalți să aibă grijă de ce este al lor.

La punctul trei: Ce trebuie să facem după ce s-a făcut alegerea sau *cum să ne comportăm în modul de viață ales?*

Răspuns: 1. *În și cu frica lui Dumnezeu.* Dacă în exercitarea profesiunii tale toate decurg pentru tine după dorință „să nu aduci jertfe mrejei tale" (*Avacum* 1, 16). Iar dacă nu ..., să nu disperi (*Isaia*, 49, 4,)[36], cum n-a disperat nici Petru (*Luca*, 5, 5).

2. *Cu seriozitate* să facem lucruri serioase. *La aceasta* se referă cele spuse de *Ruth* (3, 18), că *se cuvine ca bărbații să fie serioși și la locul lor.* Cînd Hristos i-a trimis în lume pe ucenicii săi, *le-a interzis să poarte cu ei traista și toiagul* [37], *ori ca în drumul lor să salute* pe careva, ca să nu-și piardă vremea cu lucruri de prisos. Iar tu, omule, nu știi că Hristos te-a trimis și pe tine în viață? Și nu cu o

poruncă asemănătoare, ca să consideri cumva că viaţa este un lucru de joacă şi că ea trebuie petrecută cu fleacuri?

(N.B. — Aici trebuie să vorbim mai pe larg în ce fel să ne petrecem viaţa doar cu preocupări serioase, deşi nu trebuie să renunţăm nici la o recreare necesară.)

3. *Cu statornicie ...*

Pe lîngă aceasta, ţi se recomandă următoarele reguli ale eternei prevederi:

Prima regulă: *Un om înţelept trebuie să fie peste tot atent asupra scopului, mijloacelor şi, în sfîrşit, asupra aplicării acestor mijloace în practică statornică.* Adică, să nu întreprinzi nimic fără să cunoşti scopul acţiunii tale, mijloacele şi modul (de aplicare). Trebuie să cauţi scopul în sine, iar mijloacele, în funcţie de scop.

A II-a regulă: *Ca să trăieşti bine (fericit), este nevoie de puţine lucruri.*

Dacă-ţi lipsesc medicii, să-ţi devină medici următoarele trei lucruri: gîndurile vesele, liniştea şi un mod de viaţă moderat. Cicero îi scria lui Tiro al său *(Epist.* 16, 18) că pentru sănătate sînt necesare: o digestie bună, evitarea oboselii, plimbări moderate, masaje şi un scaun bun. Iar Seneca scria în scrierile sale de aur: *„Reconfortările decente ajung un adevărat remediu şi tot ceea ce înalţă sufletul este de folos şi pentru trup. Studiile mele mi-au fost salutare. Filozofiei îi datorez faptul că am reînviat şi că am devenit sănătos — ei îi datorez viaţa mea"* [38]. Şi în Epistola a 5-a citim: *„Hotărîrea noastră este de a trăi conform naturii. Este însă împotriva naturii ca să-ţi torturezi corpul şi să urăşti gătelile neînsemnate, să cauţi murdăria şi să te serveşti nu numai de alimente ieftine, dar şi greţoase, şi fără gust. A dori însă cu orice chip lucruri prea delicate, aceasta aparţine moliciunii, şi tot astfel, ca să fugi de lucruri care se pot procura uşor este o nebunie. Filozofia cere cumpătare, dar nu suferinţă. Dar nici cumpătarea să nu devină dăunătoare."* Reţine că o asemenea viaţă mai simplă a fost cauza longevităţii vieţii patriarhilor. Ei nu se hrăneau cu carne fragedă, ci cu fructele pomilor şi cu roadele pămîntului, cu miere şi ulei. Pe lîngă aceasta, n-aveau nici un fel de griji, nu aveau spaime de războaie şi de altele. Sufletul lor era pururea vesel, ceea ce este cu adevărat starea lui naturală! Dar acum avem tocmai contrariul, încît însăşi mortalitatea se întîmplă dintr-o necesitate a naturii. Totuşi, iuţeala morţii provine din obiceiuri corupte şi din necumpătare. De aceea are dreptate Seneca atunci cînd scrie în prefaţa cărţii a zecea a *Controverselor* [39]: *„În pîntecele nostru îşi găsesc mormîntul: păsările care zboară, peştii ce înoată şi animalele sălbatice care aleargă. Vă puneţi întrebarea acum: de ce murim pe neaşteptate? Pentru că trăim din cei morţi."*

Aici trebuie, pentru sănătate, un exerciţiu moderat al trupului.

A III-a regulă: Trăieşte aşa ca şi cum ai trăi în public şi pentru folosul public, astfel ca să se poată spune despre tine: *un bărbat bun este un bun comun.*

Se cuvine ca la alegerea profesiunii pentru viaţă fiecare să se gîndească la întemeierea unei familii şi din timp să aleagă pe aceea care i-ar părea că este cea mai potrivită pentru el.

Există trei preocupări care permit întreţinerea unei familii:

I. *agricultura;* II. *meşteşugul;* III. *comerţul.*

Cea dintîi este cea mai naturală şi cea mai sigură ca să avem o legătură cu Dumnezeu, şi plăcută, ca să ne întoarcem la viaţa patriarhilor.

Meseriaşii şi meseriile sînt tot atît de necesare.

Iar la *înflorirea comerţului* este interesată societatea omenească (la importul şi exportul anumitor produse), dar acesta trebuie exercitat numai acolo: 1) unde el este necesar, deoarece nu orice pămînt poartă toate (roadele) şi 2) să se dedice comerţului numai bărbaţi drepţi, conştiincioşi şi care să fie hotărîţi pentru aceasta de un magistrat. De aceea este necesar ca unii negustori să primească autorizaţie de la superiorii lor.

Totuşi este mai bine să ne întoarcem la ceea ce am fost condamnaţi, la muncă (în sudoarea feţii noastre), pentru ca nu noi, ci pămîntul să fie blestemat [40]. Tată, du-te la furnici şi vei vedea că acolo nimeni nu trîndăveşte! Du-te la albine şi nu vei vedea nimic confuz, ci totul în cea mai desăvîrşită ordine!

În favoarea agriculturii există următoarele motive:

1. Acest mod de a trăi este cel mai curat, pentru că aici relaţiile sînt cu Dumnezeu, şi nu cu oamenii.

2. Acest mod de a trăi este cel mai liniştit, fără nici o distragere a sufletului, fără fraudă şi vicleşug, şi cum aici fiecare îşi poate face viaţa după puterile sale, el este adevăratul temei al unei vieţi cumpătate.

3. Acest mod de viaţă este aidoma cu acela al animalelor blînde, care se hrănesc cu plante, iarbă etc. (*Psalmii,* 144, 15). Dacă, din contra, ne hrănim cu carne, înseamnă că imităm viaţa fiarelor, care se hrănesc cu sînge străin. Dar în împărăţia lui Hristos, toate fiarele trebuie să se supună Domnului lor (*Isaia,* 11) [41].

4. Adaugă la acestea şi exemple din viaţa patriarhilor.

CLASA A II-a
A CELOR CARE CONTINUĂ SĂ-ŞI EXERCITE PROFESIUNEA

Reguli

I. *Cei care au ieşit din şcoală trebuie să fie tot atît de stăruitori în biserică şi în comunitatea eclesiastică, precum erau în şcoală.*

Şi aceasta să fie:

1) pentru progrese ulterioare;

2) pentru a dobîndi o credinţă mai mare în Dumnezeu;

3) pentru mărirea evlaviei lor. Pe scurt: pentru a-şi spori credinţa, dragostea şi speranţa.

II. *Apoi trebuie să se îngrijească numai de un lucru: ca inima fiecăruia, suflarea şi corpul său să fie templele lui Dumnezeu şi ca familia lui, dacă s-a înmulţit, să fie cu adevărat un Bethel* [42].

Aceasta va însemna să mergi în faţa Domnului şi cu Domnul, la fel ca Enoch [43], dacă ne gîndim continuu la Dumnezeu şi îl avem mereu înaintea ochilor noştri, dacă ne ferim să păcătuim în ochii lui şi ai sfinţilor săi îngeri. Dacă alunecăm, atunci trebuie să ispăşim şi să cerem iertare lui Dumnezeu şi apoi să mergem mai cu prevedere sub privirile sale.

III. *Nici un om care este înţelept nu se va cufunda în viaţa practică pînă într-atît încît să nu-i mai rămînă timp pentru contemplaţie, atît pentru a-şi recrea sufletul cît şi pentru tăria sufletului.* Omule, de acest lucru trebuie să-ţi aminteşti cu atît mai bine, zilnic:

1) de cea dintîi zămislire a ta, după chipul lui Dumnezeu, şi mai presus de toate făpturile lui Dumnezeu cel slăvit;

2) de cea dintîi cădere a ta, pentru că te-ai întors de la Dumnezeu, ca să nu mai faci a doua oară;

3) de cea dintîi citare a ta la tribunalul lui Dumnezeu: „Adame, unde eşti? — de care nu vei mai scăpa, dacă îţi vei repeta cumva greşelile [44];

4) de promisiunea graţiei şi iertării (sămînţa femeii . . .), ca să doreşti şi tu, acum, să-l calci mereu pe Satana sub picioarele tale [45];

5) de pedeapsa care ţi-a fost impusă, totuşi, între timp, ca expiere, la muncă în sudoarea feţei tale, ca să i te supui cu voie bună şi mulţumit că nu tu, ci pămîntul, din cauza ta, este lovit cu fulgerul blestemului;

6) la trimiterea Mîntuitorului, care s-a jertfit pentru tine, pentru ca tu să poţi fi răscumpărat după merit prin credinţa ta şi persistă în credinţă ca să fii răscumpărat şi roagă-te pentru o credinţă mai mare;

7) aminteşte-ţi că şi tu ai fost sfinţit prin Sf. Duh şi prin regenerare, ca să nu te mai mînjeşti;

8) şi aminteşte-ţi din nou că în felul acesta tu vei fi preamărit în această viaţă, dacă fugi de corupţie (I, *Petru,* 1, 8 şi II. *Petru,* 1, 4);

9) adu-ţi aminte că celor care nu vor să-şi piardă coroana le mai rămîne încă să ducă lupta cu trupul şi sîngele lor, şi să-şi învingă răutatea spirituală;

10) nu uita că la această luptă este prezent Judecătorul suprem, care pregăteşte tronul învingătorilor (*Apocalips*, 3, 21).

IV. *Să faci tot ce porunceşte Dumnezeu! Îndură cu răbdare şi fără murmur tot ce-ţi trimite asupra ta.* Căci Dumnezeu, fiind el însuşi bun, nu poate să vrea altceva decît binele (fie că îndreaptă, fie că trimite ceva asupră-ţi).

V. *Nu te teme de nimic decît de Dumnezeu, pe care să-l iubeşti şi să-l venerezi.* Lucrurile aşezate omului sub picioare trebuie călcate în picioare, însă Dumnezeu i-a pus toate sub picioare, în afară de el. De aceea trebuie să fie dispreţuite toate. Dumnezeu singur să ne fie de ajuns.

VI. *Începe să trăieşti, amintindu-ţi de moarte.* Atîta vreme cît trăieşti, trăieşte gîndind că ai să mori pentru ca să mori, cînd vei muri, ca şi cum vei trăi. Căci, vai de aceia care vor învia pentru moarte. Trebuie să treci prin poarta morţii. Dar ca să nu mori în moarte, înainte de moarte toceşte ghimpii morţii care sînt păcatele (1. *Corinteni*, 15, 56). De aceea, păcatele trebuie să moară înaintea ta, ca în tine să trăiască viaţa lui Hristos. Atunci nu te vei mai teme deloc de moarte. Dacă ea şi-a pierdut ghimpii, te va petrece numai spre viaţă şi nu-ţi va putea dăuna. De aceea, bărbaţii trebuie să trăiască astfel încît atunci cînd a venit bătrîneţea să nu se tînguiască de ea ca de o boală, ci să se poată bucura ca de o dulce odihnă, după toate strădaniile. Şi pentru că timpul curge repede, ca într-o clepsidră, trebuie să se petreacă repede toate, spre a ajunge la ţinta vieţii înainte de ţintă. După aceea, nimic nu se va mai putea face.

VII. *Fiecare trebuie să se arate serios în activităţile profesiunii sale, invocîndu-l pe Dumnezeu. Să se păzească totuşi de a-l tulbura prea mult.*

Încredinţează-i lui Dumnezeu numai grijile nepotrivite cu înţelegerea ta, chiar cînd vezi că un lucru va putea fi făcut mai bine de cum îl faci tu. Nu trebuie să doreşti mai mult decît îţi este dat. Mai bine roagă-te şi spune: Doamne, ai milă de munca mea şi nu mă lua pînă nu sfîrşesc ceea ce tu mi-ai încredinţat şi ceea ce mi-am propus să fac întru cinstirea ta. Să nu mă sprijini dacă voi fi nefolositor, ca să nu trăiesc în pedepsire şi ocară, ci să las locul celor mai buni.

Între acestea, tu să săvîrşeşti pe loc tot ceea ce mîna ta poate să lucreze. „Căci în iadul spre care te grăbeşti, nu vei afla nici faptă, nici punere la cale, nici ştiinţă, nici înţelepciune" — după cum spune *Ecclesiastul* (9, 10). Şi poetul Ovidiu scrie:

„Cîtă vreme puterile şi anii îţi îngăduie, îndură truda căci acum va veni bătrîneţea încovoiată, cu pasul ei înăbuşit" [46].

Şi Tibul (*Elegia*, 1, 4):

„Dar dacă vei fi zăbavnic, te vei înşela, viaţa va trece
Cît mai repede; nu sta trîndav, căci ziua nu se mai întoarce,
Am văzut chiar pe un tînăr cînd îl apăsa vîrsta mai gravă
Cum se plîngea că i-au trecut, necumpănite, zilele [47]".

Deşi Vespasian se chinuia groaznic de dureri interne, el totuşi nu scăpa din vedere să-şi împlinească în acelaşi fel îndatoririle de împărat. Pînă într-atît încît, dîndu-se jos din pat, el acorda audienţe şi spunea prietenilor săi, care îl îndemnau să se cruţe: *„Împăratul trebuie să moară în picioare"* (Suetonius) [48].

Aşa ar trebui ca oricare om destoinic să fie mereu activ. A începe multe şi a nu termina nimic este semnul prostiei, lucru pe care-l fac de obicei chiar şi unii oameni mai buni, începînd adesea multe în viaţă, dar fără ca să le termine vreodată. Acum este timpul de muncă, fiecare trebuie să fie de folos atît sie însuşi, cît şi altora, cu sfatul şi cu fapta. *Sînt lăudate dorinţele bătrînilor, hotărîrile bărbaţilor, dar mai ales faptele tineretului.* Adesea am auzit spunîndu-se că primul loc îi revine bărbatului care ştie el însuşi să-şi dea un sfat în funcţie de împrejurări, al doilea loc, aceluia care ascultă

de un sfătuitor de bine. Dar cine nu ştie nici să ia o hotărîre şi nici pe altul să-l asculte este cel mai rău dintre toţi. Fiindcă soarta, însă, ne refuză prima dintre aceste posibilităţi ale spiritului şi înţelegerii, să o ţinem pe a doua, care este intermediară, şi în timp ce învăţăm să cîrmuim, să ne convingem a ne supune celui prevăzător. (Liviu, XXII, 29) [49].

VIII. Fiecărui bărbat şi fiecărui tată de familie i se recomandă, în primul rînd, *cumpătarea.* Un excelent exemplu pentru aceasta ne oferă Hristos: mîna sa era atotputernică, iar cămara lui, întreaga natură, şi deşi era foarte darnic (hrănea dezinteresat o mie de oameni), a poruncit totuşi să se adune resturile — cînd în şapte, cînd în douăsprezece coşuri [50], ca să ne amintească de cele şapte zile ale săptămînii şi de cele douăsprezece luni ale anului.

IX. În acestea două: *iscusinţă şi cumpătare — se ascunde arta îmbogăţirii,* mai ales dacă nu sînt neglijate *rugăciunile* zilnice către Dumnezeu.

Omul nevolnic se caracterizează prin aceea că el caută afară ceea ce poate avea acasă. Tu te poţi ruga şi, printr-o muncă iscusită, să-ţi pregăteşti ceea ce îţi este necesar pentru viaţă şi (prin graţia lui Dumnezeu), poţi să te bucuri şi să te foloseşti de cele pregătite în mod cumpătat. Cine ştie aceasta dispune de o comoară nesecată. În cazul în care lui Dumnezeu îi place să nu-ţi asigure nimic din toate acestea, în schimb însă ţi se dăruieşte pe sine însuşi împreună cu speranţa mîntuirii veşnice, atunci ai găsit o comoară mai mare decît toate comorile, în măsura în care tu ştii să te bucuri de această graţie a lui Dumnezeu.

Rugăciunea zilnică a bărbatului

Tatăl nostru, carele eşti în ceruri, nu ne lăsa să fim nemulţumitori pentru că tu ne-ai ales să fim fiii tăi şi moştenitorii cerului.

1. Sfinţească-se numele tău sfînt, în noi, de noi şi prin noi, atîta timp cît sîntem pe pămînt şi cînd vom fi în ceruri.

2. Vie împărăţia ta la noi şi în noi, şi noi în ea.

3. Tu, care ne-ai revelat voinţa ta, fă ca noi s-o împlinim întocmai, ca şi sfinţii tăi îngeri din cer.

4. Tu, care ne-ai dăruit ziua, dă-ne ceea ce ne trebuie zilnic şi ori de cîte ori ne mai adaugi o zi vieţii noastre, adaugă şi putere, şi binecuvîntarea ta pentru îndatoririle noastre zilnice.

5. Tu, care ne-ai dat poruncile iubirii şi pe tine să te iubim mai presus de toate, iar pe semenul nostru ca pe noi înşine, lasă-ne să mergem spre iubire şi să nu ofensăm pe nimeni, ori pe tine, Dumnezeule, carele eşti deasupra tuturora, ori pe vreun semen de-al nostru, pe cel mai însemnat sau pe cel mai smerit şi nici propria noastră conştiinţă. Dacă se întîmplă ca să vătămăm pe cineva, iartă-ne cu bunăvoinţă, aşa precum şi noi îi iertăm pe semenii noştri, după porunca şi exemplul tău.

6. Tu care vrei ca noi în lume să trăim ca într-o şcoală, ca într-o palestră, ca în oştire, tu, care mereu ne îngădui ca noi să fim ispitiţi spre a deveni cît mai buni, nu ne părăsi, te rugăm, în nici o luptă şi în nici o primejdie.

7. În sfîrşit, lasă-ne să muncim nu pentru viaţa aceasta, care trece, ci pentru cea viitoare, care va dura veşnic, şi, atîta vreme cît sîntem aici, să nu căutăm pentru noi stăpînirea, ori puterea, ori gloria, ci numai pentru tine, căruia ţi se cuvin toate acestea.

S-ar putea arăta aici, în funcţie de fiecare profesiune, *cum ar trebui să se comporte bărbaţii:*

1. *Cei care duc o viaţă particulară* şi au grijă numai de ei ... (trebuie să se străduiască, pe cît posibil, să fie de folos şi altora).

2. *Cei care ocupă o funcţie publică...*

3. Pe scurt, *fiecare trebuie să-şi respecte şi să-şi îndeplinească cu cinste rolul pe care şi l-a luat pe scena acestei lumi.*

Sau s-ar putea arăta ce trebuie să facă într-o anumită profesiune pe care o au:

1) Să poarte de grijă *pentru ei şi pentru ai lor* — în sudoarea feţii lor să-şi mănînce pîinea;

2) pe *aproapele neajutorat* să-l ajute cu munca mîinilor lor;

3) *lui Dumnezeu* să se dăruiască pe ei înşişi, trupul şi sufletul întreg — a zecea parte din bunurile lor şi a şaptea din timpul lor.

Sînt suficiente aceste indicaţii. Dacă cele care au fost spuse acum sînt respectate de toţi toate vor fi fără prihană.

CLASA A III-a A ŞCOLII BĂRBĂŢIEI

Este clasa acelora care au părăsit această şcoală şi le stă în faţă bătrîneţea.

Cea mai mare fericire a omului este ca înaintea sfîrşitului vieţii sale să-şi găsească împlinite dorinţele şi acţiunile, căci aşa îşi atinge deplina linişte a sufletului său. De aceea, tu trebuie mai întîi să poţi folosi *cum trebuie* viaţa, pentru ca apoi să te poţi *bucura* în mod plăcut de ea. *Mijloacele* pentru aceasta sînt:

1. Nu trebuie să te risipeşti în lucruri prea multe şi grele; să vrei puţine lucruri, dar pe deplin bune şi realizabile.

2. Să te grăbeşti să termini lucrurile începute, prinzînd orice prilej şi fără a pierde vreunul, pentru că, pierzîndu-l să nu rămînă loc decît pentru căinţa şi neputinţa de îndreptare. Prilejul zboară ca şi pasărea dacă nu-l prinzi ca să-l foloseşti pentru trebuinţele tale.

3. Pe Dumnezeu să-l ai mereu prielnic, căci providenţa lui ocroteşte chiar neprevederea omului, dacă el vede că omul rătăceşte din pricina simplicităţii inimii sale, şi nu dintr-un vicleşug rău.

Arta de a atinge o viaţă lungă

Temeiul unei vieţi lungi nu constă în *a trăi în trîndăvie, ci în a realiza continuu munci folositoare.* Căci pentru cel leneş este mereu noapte şi somn, în schimb pentru cel ocupat — şi vremea de strajă este zi. Trîndăvia este mormîntul omului viu. Aşadar, leneşul este asemenea unui mort. Şi tot aşa, *mereu trebuie să avem moartea în faţă:* Căci aşa precum este sigur că te-ai născut, tot astfel este sigur că vei muri; nesigur este doar momentul cînd vei muri. Şi totuşi, de acest punct depinde eternitatea.

Înainte de a încheia, să vedem, recapitulate pe scurt, toate *bazele înţelepciunii vîrstei adulte:*

1. Despre un lucru necunoscut, să nu se hotărască nimic, să nu se spună nimic, să nu se întreprindă nimic.

2. Despre un lucru cunoscut în parte, nu trebuie să ne decidem, să ne pronunţăm sau să întreprindem ceva definitiv.

3. Pentru orice lucru trebuie mai întîi să ne decidem în sufletul nostru, înainte de a ne pronunţa prin vorbe sau de a întreprinde vreo acţiune.

4. Prin urmare, înţelepciunea este: 1) să reflectăm cu iscusinţă asupra lucrurilor; 2) să vorbim cu iscusinţă despre ele; 3) să mînuim cu iscusinţă lucrurile.

5. Înţelepciunea deplină şi temeinică este să examinezi complet şi solid lucrurile, să te pronunţi asupra lor şi să le îndeplineşti.

6. Perfecţiunea gîndirii este: 1) să înţelegi orice lucru aşa cum este el — bun sau rău; 2) să alegi binele şi să respingi răul; 3) să urmezi binele, ca să ajungi la el, şi să fugi de rău, ca să scapi de el. Pe scurt, perfecţiunea minţii constă în înţelegerea clară a lucrurilor, într-o voinţă bună şi o iscusinţă sîrguitoare.

N.B. Mai degrabă sînt posibile următoarele:

1. Nu trebuie să te hărţuieşti mult, ci numai cu lucrurile necesare şi care tind spre scopul determinat.

2. Să nu întreprinzi nimic din ceea ce nu stă în puterea ta să împlineşti, împreună cu Dumnezeu.

3. Tot ceea ce întreprinzi, să faci să fie spre folosinţă, cu mijloace sigure şi cu procedee uşoare de lucru.

4. Să faci ceea ce poţi face singur şi nu trage nădejde de la alţii.

5. Ce poţi face astăzi păzeşte-te să laşi pentru mîine.

6. Dacă ţi se oferă prilejurile de la sine, foloseşte-le, consideră că acest lucru aparţine, în bună parte, prevederii.

7. Trăieşte aşa ca şi cum mereu te gîndeşti să mori, şi să mori astfel ca şi cum mereu te gîndeşti să trăieşti.

8. Aminteşte-ţi să-l cauţi mereu pe Dumnezeu, şi nu lumea. Căci singur el, nemărginitul, te va putea îndestula.

9. Să faci mereu ceea ce ai vrea să fie săvîrşit la capătul vieţii.

Capitolul XIV

ŞCOALA BĂTRÎNEŢII

care cuprinde culmea înţelepciunii omeneşti, cum să ajungi cu seninătate la sfîrşitul vieţii muritoare, şi despre intrarea fericită în viaţa cea nemuritoare sau bucuria vieţii

Bătrîneţea este ultima parte a vieţii în declin şi vecină morţii. Cele ce urmează arată că şi bătrîneţea este o şcoală şi că şi bătrînii trebuie să se supună legilor disciplinei, mai întîi fiindcă: *întreaga viaţă prezentă este o şcoală inferioară, unde sîntem pregătiţi pentru Academia veşnică.* Dar bătrîneţea este o parte din viaţa aceasta, deci o parte a şcolii — aşadar: şcoală. De aceea, ea trebuie să aibă învăţătorii ei, preceptele, îndatoririle, şi preocupările sale, disciplina ei, astfel că şi pentru bătrîni a trăi în continuare să însemne a progresa.

2. Cele mai neînsemnate acţiuni au nevoie de cea mai mare atenţie, pentru ca tot ce s-a făcut anterior să nu devină inutil şi să se irosească. Desigur, bătrîneţea este culmea (vîrful) acţiunilor vieţii, de aceea este necesară prevederea şi nu trebuie ignorate raţiunile acestei prevederi, ca nu cumva să se zădărnicească toate cîte aparţin unei vieţi întregi.

3. Orice este nedesăvîrşit necesită îndrumare şi sprijin. Dealtfel, bătrîneţea este considerată cea mai slabă perioadă de viaţă. De aceea, nu trebuie abandonată şi lipsită de sprijin.

4. Bătrînii au cusururi aparte şi deprinderi rele, vătămări ale obiceiurilor, tipicuri. Împotriva acestora trebuie neapărat să le dăm remedii şi să-i îndrumăm asupra modului just cum să le utilizeze, deoarece ei nu ştiu deloc să se chibzuiască. La aceasta se referă un bărbat înţelept cînd spune: „*Este o condiţie a omului, în această viaţă atît de grea, că îmbătrîneşte nu numai corpul, dar şi spiritul, şi de aceea are nevoie de restabilire şi remediere zilnică. Vedem că cei ce neglijează aceasta se comportă la bătrîneţe ca şi animalele*".

5. *Atîta vreme cît durează un război şi duşmanii mişună de jur-împrejur, nu trebuie depuse armele şi nici slăbită vigilenţa.* Întreaga viaţă a omului este ca într-o slujbă ostăşească (Iov, 7, 1), şi bătrînii nu au de-a face numai cu vechii duşmani, dar şi cu noi asalturi.

6. *Acţiuni deosebit de periculoase necesită o foarte mare prudenţă şi o îndrumare pentru prudenţă, de aceea cînd eşti în pericol, nu trebuie să acţionezi la întîmplare.* Or, trecerea din viaţă în

moarte, de care cei bătrîni se apropie, este un lucru cutremurător prin el însuşi, *căci, dintre toate cele cumplite, moartea este cea mai cumplită*, cum o confirmă nu numai Aristotel[1], dar şi toţi oamenii în unison. De aceea, nimeni nu trebuie să fie lipsit de îndemnuri bune în ce fel să se comporte precaut atunci cînd există pericolul sigur (ca şi între Scylla şi Charybda) de a fi sfărîmat sau înghiţit. Cît priveşte corpul, această teamă se referă la toţi, dar ea este valabilă pentru mulţi şi în ceea ce priveşte sufletul. Aşadar, dacă Noe şi-a pregătit în mai mult de 100 de ani corabia cu care avea de gînd să treacă apele potopului, ce n-au ţinut mai mult de un an, în cîţi ani mai mulţi se cuvine să ne pregătim pentru trecerea spre moarte (unde ne aşteaptă nu numai scufundarea sigură a trupului, dar este de temut şi aceea a sufletului)?

7. În concluzie: *numai atunci toate sînt bune cînd sfîrşitul este bun.* La ce foloseşte că a existat un ogor cu holdă sau o vie bogată în struguri, dacă furtuna, năpustindu-se, distruge recolta tocmai în timpul secerişului sau al culesului viilor (atunci cînd roadele trebuie aduse în hambare sau în celare)? Şi să nu fie socotită nechibzuită vorba: *lumea este o mare, viaţa o corabie.* De fapt, oricine trăieşte, navighează, şi cît timp pluteşte pe mare, pericolul scufundării nu este departe, dacă-i lipseşte înţelepciunea. Sînt destule exemple ale acelora care, chiar în port, au făcut naufragiu. Moartea este însă portul vieţii noastre, iar cerul, patria însăşi. Numai cel care persevorează cît mai mult în bine intră acolo; cel care face naufragiul credinţei şi al virtuţilor se depărtează pentru veşnicie.

8. Să vedem însă (aşa cum am făcut în capitolele anterioare) *scopul* şcolii bătrîneţii şi *mijloacele* pentru ajungerea la ţintă, iar pentru a folosi just mijloacele să vedem *modul.*

9. Cu privire la *scop* se pot spune următoarele: dacă pentru ultimele lucruri — ultimul este hotărîtor, şi pentru cele mai înalte — cel mai înalt, atunci şcoala bătrîneţii (fiind ultima, de aceea şi cea mai înaltă), în care omul rămîne să facă cel din urmă şi cel mai înalt lucru sub cer, mai ales dacă întreaga sa viaţă a fost bună, atunci şi sfîrşitul ei trebuie să fie bun. Dar ce este acest sfîrşit? Este un fel de culme glorioasă a vieţii muritoare şi un preludiu suav al vieţii nemuritoare şi, în sfîrşit, o intrare fericită în această viaţă. Mă voi exprima mai clar: în şcoala bătrîneţii, bătrînii trebuie să fie îndrumaţi să înveţe, în felul în care ei pot, să ştie şi să vrea:

I. să se folosească just de viaţa parcursă;

II. să străbată corect restul vieţii;

III. să-şi încheie în mod înţelept întreaga viaţă muritoare şi să intre veseli în viaţa eternă.

10. De aici rezultă că această şcoală să aibă trei clase:

I. *clasa acelora care pornesc spre pragul bătrîneţii şi-şi fac bilanţul* (îndatoririlor realizate şi al celor de realizat);

II. *clasa acelora care au pornit spre o bătrîneţe deplină* şi se grăbesc să străbată ceea ce mai rămîne;

III. *clasa celor neputincioşi, care privesc în faţa lor moartea.* Deşi se cuvine şi este bine a privi moartea în faţă la orice vîrstă, totuşi, pentru această vîrstă, este de maximă importaţă şi necesitate, căci în anii tinereţii moartea survine ocazional, acum însă este inevitabil ca oamenii să moară.

11. Pentru prima clasă, pe bună dreptate spune Seneca: *„Tînărul trebuie să se pregătească, bătrînul să se folosească"*[2]. Mai bine, însă, am spune: *Tînărul să pregătească, adultul să profite, iar bătrînul să se bucure.* Căci, prima treaptă, aceea a *pregătirii*, nu i se potriveşte unui bătrîn (ce este mai urît decît un moşneag care abia începe să trăiască, care începe acolo unde ar trebui să sfîrşească?), tot astfel nu i se potriveşte nici cea de-a doua, a *folosirii.* Şi dacă tînărul ar trebui

să pregătească, iar bătrînul să folosească, ce i-ar mai rămîne vîrstei mijlocii, aceea a bărbăţiei? De bună seamă, de această vîrstă ţine tocmai ceea ce este la mijloc între muncă şi fructificare, adică *folosirea lucrurilor*, care, pînă acum, este legată de muncă — evident valoroasă şi, din pricina începerii utilizării lucrurilor, plăcută. Prin muncă ajungem pînă la urmă la tihnă, iar prin utilizare, la foloase. Tihna deplină şi folosul lipsit de orice grijă a muncilor anterioare se păstrează în eternitate. Întrucît însă bătrînii, ajunşi la această treaptă, au veşnicia în perspectivă, ei trebuie să înceapă, de îndată, pe cît posibil, să o dorească.

12. Dealtfel, fiindcă bătrîneţea nu înseamnă încă mormînt (adică încetarea deplină a oricărei munci — *Ecclesiastul*, 9, 10), ci este o parte a vieţii, iar viaţa noastră întreagă este muncă (I o v, 5, 7), muncile nu vor aduce pe bătrîni în asemenea stare încît să se dedea trîndăviei şi moleşelii, ci, lăsînd în urma lor tot ceea ce se află în urmă, să se grăbească, cu atît mai mult către aceea ce desăvîrşeşte calea vieţii lor şi ceea ce mai este de făcut pentru atingerea fericită a sfîrşitului lor.

13. Atunci abia va avea loc cel de-al treilea stadiu: *sfîrşitul onest şi fericit al vieţii*, despre care Seneca de asemenea a vorbit foarte frumos: *„Cînd eram tînăr, mă gîndeam cum aş putea trăi cum trebuie; de cînd am îmbătrînit, mă gîndesc cum să mor cum trebuie"*[3]. Căci, desigur, perfecţiunea înţelepciunii constă *în a prevedea cele de pe urmă ale tale*, după cum însuşi Dumnezeu o mărturiseşte (*Moise*, 32, 29). Dar deşi aceasta ar trebui să se producă chiar din prima copilărie, totuşi în tinereţe (cînd sînt binevenite simţurilor noutatea şi varietatea lucrurilor acestei lumi, cînd speranţa unei vieţi ulterioare distrage spiritul cu minunate mijloace de ademenire), aceasta nu este posibil în mod serios; la bătrîneţe, însă, *se poate şi trebuie să se poată. Se poate*, pentru că forfota treburilor cedează, iar simţurile sînt acum dezgustate. *Trebuie să se poată*, pentru că aici nu mai este vorba de a delibera asupra celor trecute, ci asupra celor prezente şi curînd viitoare, iar bătrînii (de nu aiurează) au moartea de pe acum în faţa ochilor. La ce s-ar putea gîndi ei mai bine decît cum s-o primească cu braţele deschise (chiar dacă ar veni pe neaşteptate)? Cred că aici este locul cuvenit unei definiţii a lui Platon, care spune: *„Filozofia este meditarea asupra morţii"*[4]. Fără îndoială că cea mai bună parte a filozofiei este *să înveţi să mori*, adică *să mori cum trebuie!* Pentru a muri nu este nevoie de nici o artă. Moartea vine de la sine. Dar a muri cum trebuie, *aceasta este arta artelor.*

14. Totuşi, *sfîrşitul cît mai îndepărtat este întotdeauna mai bun, dar cel mai îndepărtat este cel mai bun.* De aceea, bătrînul să nu se mulţumească să înveţe şi să ştie să moară, ci să ştie că prin moarte pătrunde în ceea ce este ultima realitate din toate celelalte — ETERNITATEA însăşi. Este pe deplin adevărat cînd se spune: *viaţa este mişcare, iar moartea linişte.* Dar moartea omului nu-i aduce sfîrşitul, ci îl transportă numai în altă parte. Ea nu-i aduce încetarea gîndirii, a dorinţelor şi a încordărilor, ci le îndreaptă *mult mai departe.* Încotro însă? În însăşi veşnicia, care pînă la urmă trage ultima linie a lucrurilor. *Moartea este doar acel punct*, acea osie în jurul căreia se învîrte eternitatea.

15. Acestea sînt, aşadar, scopul şi clasele şcolii bătrîneţii. Care sînt însă mijloacele spre a se exersa în această şcoală? Sînt aceleaşi ca şi în celelalte şcoli: *exemple, precepte şi practica neîntreruptă*, în gradul lor cel mai înalt şi ultim.

16. *Exemple* ne sînt toţi acei oameni care, înaintea noastră, au parcurs, în mod înţelept, această ultimă şcoală sub ceruri, în măsura în care ştim despre ei din mărturii istorice. Cele mai înalte exemple vor fi acelea în care apar virtuţile ce împodobesc această ultimă scenă a vieţii, în modul cel mai strălucit, fie că ele aparţin timpurilor vechi ale patriarhilor şi eroilor, fie zilelor noastre.

17. Cele mai *bune precepte şi proorociri* oferă cărţile sfinte, prin aceea că ele mereu ne amintesc de eternitate. Afară de acestea, sînt şi alţi sfătuitori buni, care trăiesc cu noi sau ne vorbesc din cărţi. O sinteză a tuturor celor ce ne este prescris şi trebuie să se facă se dă în cele ce urmează:

I. *Înainte de orice, îngrijeşte-te de sufletul tău* pentru ca să dobîndeşti siguranţa că vei ajunge în cer, atunci cînd ţi se va porunci să te separi de această lume. II. Apoi, *îngrijeşte-te de trup*, ca să adoarmă liniştit, fără durere şi suferinţă şi să-şi găsească liniştea în mormînt, atunci cînd se termină ce a rămas din viaţă. III. În sfîrşit, *preocupă-te de buna ta reputaţie între ai tăi şi după moartea ta.*

18. *Practica trebuie să fie deplină şi perfectă, pentru ca bătrînii să-şi concentreze tot efortul ca să nu le fie străină nici o virtute care împodobeşte bătrîneţea.* Ei ar trebui zi de zi, nu numai pentru pompă şi pentru o aparenţă înşelătoare, să se străduiască să devină insensibili faţă de trup şi lume, să lase deoparte accesoriile vieţii (πάρεργα)şi să facă numai lucruri serioase, devenind astfel cu totul utili lor înşişi şi altora. Căci dacă autorii vechi au numit, pe drept, *prudenţa „fiica memoriei şi a experienţei"*, atunci bătrînii, care au o lungă experienţă a vieţii, trebuie să folosească comoara adunată a bunelor precepte pentru grija viitorului. Aşa precum un copac cu cît creşte mai mult şi îşi întinde rădăcinile în pămînt, cu atît mai mult îşi înalţă vîrful către cer, tot astfel şi bătrînii, cu cît au înapoia lor mai mult timp străbătut, cu atît mai mult trebuie să privească veşnicia înaintea lor. Primăvara, pomul se împodobeşte cu flori. Dar cînd vine timpul să poarte rod, le leapădă şi oferă omului fructele sale. Îşi menţine numai frunzele, atîta timp cît poate (pentru podoaba şi apărarea sa). În sfîrşit, se scutură de ele, îngrijindu-se numai ca rădăcinile sale să fie bine înfipte în pămînt. Tot aşa omul ar trebui să aibă grijă ca — după floarea celei dintîi vîrste şi după fructele muncii vieţii sale, indiferent cît de mari ar fi ele, — să păstreze podoaba virtuţilor atîta timp cît poate şi, în sfîrşit, după ce le lasă în urma sa, să fie adînc înrădăcinat în veşnicie, în Dumnezeul său.

19. *Cînd se poate întîmpla aceasta?* Poate fi cumva activitatea bătrînilor diferenţiată mai exact? Desigur, corespunzător cu treptele bătrîneţii (în *putere*, ale *bătrîneţii grele* şi ale *gîrbovirii)*, trebuie să realizeze mereu alte lucruri şi în alt fel. Scopurile şi domeniile de activitate ale fiecărei trepte nu se măsoară în funcţie de povara anilor, ci după robusteţea sau după debilitatea forţelor.

20. *Sarcina bătrîneţii robuste constă în a se bucura de roadele vieţii trăite.* În ce mod însă? 1. Mai întîi, să stea liniştit şi *să mediteze asupra celor trecute*, înveselindu-se de ceea ce a fost bine făcut şi meditînd la ceea ce n-a fost bine împlinit. 2. *Să privească prezentul* şi să se bucure de termenul apropiat al vieţii, ca de amurgul unei zile, ca de sîmbăta săptămînii sale, ca de culesul viei dintr-un an al său. 3. Să vadă ce mai este de făcut şi să-şi propună să realizeze imediat. 4. Să se păzească de accidente, care oricînd se pot produce şi care, mai ales acum, sînt mai frecvente; să se teamă de ele, să se păzească şi să caute, prin rugăciuni, să le evite. 5. De asemenea să se păzească de boli şi de alte suferinţe şi să fie mai atent, chiar decît în anii precedenţi, de a duce un regim sănătos de viaţă. Asupra acestui ultim punct mai este ceva de completat.

21. *După ce Dumnezeu şi-a desăvîrşit creaţia sa, a privit toate cîte le făcuse şi a văzut că erau foarte bune* (1. Moise, 1, 31). Tu, bătrîne, imită-l de eşti pe punctul de a părăsi munca! Şi tu trebuie să priveşti în jurul tău şi să vezi întreaga ta operă pe care ai realizat-o în cele 6 zile ale etapelor de vîrstă anterioare, de este făcută bine sau rău. Bucură-te de este făcută bine, laudă-l pe Domnul şi *fii sigur că ea te va urma (Apocalips*, 14, 13). Aşa să-ţi fie cînd, aflîndu-te pe pragul morţii, poţi să-l invoci ca martor pe Dumnezeul lui Iezechiel, *că ai umblat înaintea lui Dumnezeu întru adevăr şi cu inima curată, săvîrşind ceea ce este plăcut înaintea ochilor săi* (*Isaia*, 38, 3). Dacă, din contra, ai făcut rău, întristează-te, cere prin rugăciuni iertare, retrage-te, cugetă, făcînd fapte bune, în măsura în care mai este posibil să te mai poţi bucura de graţie. De vei face aşa, această ultimă faptă a ta va fi cea mai bună şi nădăjduieşte în graţia promisă prin jurămînt faţă de Dumnezeu (*Iezechiel*, 18 şi 33, 11) [5]. Dacă, prin tot ceea ce ai făcut şi suferit în viaţă, răul a fost amestecat cu binele, osebeşte lucrul de preţ de cel fără valoare (*Ieremia*, 15, 19) [6], dă la o parte lucrurile de nimic şi curăţă ceea ce este de preţ, alegînd aurul de zgură. Faptele rele aruncă-le în focul purgatoriului (al adevăratei căinţe), ca ele să ardă încă în timpul vieţii tale. Şi tot astfel, pe cele bune, aruncă-le, împreună cu tine, în abisul milei lui Dumnezeu, spunînd: *Sînt slugă netrebnică, pentru că am făcut numai ceea ce eram dator să fac* (*Luca*, 17, 10).

22. Aşa cum un salahor care s-a angajat să lucreze toată ziua se bucură de apropierea serii şi de speranţa odihnei, aşa cum orice meseriaş se bucură de apropierea sîmbetei, după împlinirea zilelor obişnuite de muncă, aşa cum fiecare tată de familie se desfată după culesul viei şi după ultimul transport de recoltă, tot aşa şi ţie, bătrîne, trebuie să-ţi producă bucurie apropierea amurgului zilelor tale, apropierea sîmbetei săptămînilor tale şi culesul viei vieţii tale. Aşa cum orice amurg, orice sîmbătă şi orice toamnă, aducînd odihna după muncile zilnice şi săptămînale, după muncile cîmpeneşti de fiecare an, sînt socotite sărbători şi trebuie să se sfîrşească cu lauda lui Dumnezeu, tot astfel ar trebui să se termine amurgul vieţii tale, sîmbăta şi culesul viei vieţii tale. Cu privire la aceasta găsim un exemplu foarte frumos în Legea lui Moise (2. *Moise*, 23, 14): De trei ori în an să-mi prăznuieşti: 1) să ţii sărbătoarea azimelor (v. 15); 2) apoi sărbătoarea secerişului celor dintîi roade, pe care le-ai semănat în ţarina ta; 3) sărbătoarea strîngerii roadelor la sfîrşitul anului, cînd ţi-ai strîns de pe cîmp munca ta (v. 16). Aceste trei sărbători anuale (paştele, la începutul primăverii, rusaliile, înaintea începerii verii, şi sărbătoarea tabernacolelor, la sfîrşitul toamnei) reprezintă pentru noi cele trei foarte mari schimbări pe care le încearcă omul în cercul vieţii sale: naşterea, rangul în viaţa pe care ne-am ales-o, moartea. Întrucît însă este vrerea lui Dumnezeu ca aceste trei sărbători ale anului să-i fie consacrate cu bucurie, şi oamenii evlavioşi îi respectă voinţa, de ce oare n-am sărbători şi noi în mod solemn aceste trei sărbători ale vieţii? Cum noi îi consacrăm lui Dumnezeu începutul vieţii noastre şi al alor noştri, prin taina botezului în biserică, aducîndu-i cele dintîi roade ale vieţii aceluia care este dătător de viaţă, şi cum noi pe la mijlocul vieţii noastre (după trecerea tinereţii) alegem un anumit mod de trai şi ne începem profesiunea în care trebuie să-l servim pe Dumnezeu şi societatea omenească (unde, pentru fiecare, vocaţia sa este un seceriş al vieţii), de ce oare ultima parte din viaţa noastră, bătrîneţea, după terminarea sarcinilor vieţii, să nu fie întîmpinată cu cea mai mare veselie, în cinstirea lui Dumnezeu şi pentru mîngîierea noastră?

23. Totuşi, după aceasta, bătrînii n-ar trebui să se dedea lenei, ci restul timpului pe care îl mai au în faţa lor, în viaţă, să-l petreacă în acţiuni oneste. Căci aşa cum un alergător pe stadion are nevoie de o mai mare încordare şi precauţie cu cît se apropie mai mult de ţintă, ca să nu piardă victoria din delăsare sau printr-un pas greşit, iar constructorul unui turn, dacă nu vrea să fie luat în rîs, nu se mai mulţumeşte că a pus temelia şi că a înălţat zidurile, ci trebuie să aşeze deasupra şi acoperişul (*Luca*, 14, 25), tot aşa bătrînul îşi caută uşurarea vieţii nu în trîndăvie, ci în speranţa unui sfîrşit apropiat al eforturilor sale, ca să se asemene cu bolta cerească, ce ajunge la repaus com

plet la sfîrşitul maşinii lumii. Aceasta este valabil nu numai pentru lucrări începute, dar şi atunci cînd i se oferă bătrînului ocazia pentru o activitate neobişnuită (la care înainte nici nu s-a gîndit); niciînd nu trebuie să devină leneş, ci să folosească orice prilej pentru activitate mai ales că întotdeauna cea din urmă încununează totul. Şi Dumnezeu procedează, de obicei, la fel, începe cu rudimente şi termină cu perfecţiune. Satana, din contra: urzeşte de sus şi cade în adîncime. Omul înţelept îl imită pe Domnul; cei proşti dau greş pînă la capăt.

24. Păzeşte-te totuşi să faci ceva cu îngîmfare sau să încerci un lucru peste puterile tale. Să te păzeşti de îndrăzneală şi trufie întreaga ta viaţă, dar mai ales în ultima ei parte, la bătrîneţe, care nu se poate termina decît cu un dezastru complet dacă nu ai grijă să o stăpîneşti cu maximum de precauţie. Este mult mai uşor ca un corăbier neprevăzător să provoace un naufragiu mai înainte de a putea ancora în port. Căci bătrîneţea, datorită specificului ei, este expusă la unele accidente, aşa cum ne arată exemplele. Unii devin orbi, alţii aiurează, unii devin îndărătnici, răutăcioşi sau lipsiţi de pudoare, alţii primejdioşi, stupizi, neevlavioşi şi apostatici. Este un spectacol foarte trist *cînd un tînăr angelic se transformă într-un diavol, în anii tîrzii, „căci atunci va fi şters din cartea vieţii"* (2. *Moise*, 32, 33), şi păcătosul o sută de ani va fi blestemat (*Isaia*, 65, 20). Toate faptele lui drepte, pe care le va fi făcut, nu se vor pomeni; ci, pentru nelegiuirea sa, pe care va fi făcut-o, şi pentru păcatele sale, pe care le-a săvîrşit, va muri (*Iezechiel*, 18, 24). De aceea, bătrînii trebuie să se roage mereu: *O, Doamne, păcatele tinereţii mele şi ale neştiinţei mele nu le pomeni (Psalmii*, 24, 7). *Nu mă lepăda la vremea bătrîneţilor; cînd va lipsi tăria, să nu mă laşi pe mine (Psalmii*, 70, 10). *Învaţă-mă pînă la sfîrşit să fac voia ta, că tu eşti Dumnezeul meu. Duhul tău cel bun să mă povăţuiască la pămîntul dreptăţii (Psalmii*, 142, 10). *Tu, care m-ai purtat din sînul mamei, du-mă pînă la bătrîneţe, tu, care m-ai făcut, mă ocroteşte* (Isaia, 43, 3—4).

25. Spre a micşora primejdia (unor accidente), bătrînul acţionează cuminte dacă este mereu atent de unde îl ameninţă, în mod obişnuit, un pericol în ceea ce priveşte puterea de viaţă, moravurile şi integritatea minţii. Acesta poate proveni din prea multe relaţii, din acordarea unei atenţii prea mari bunurilor acestei lumi, din prea mari bogăţii, prea multe onoruri şi preţuirea prea mare a plăcerilor vieţii. Ca să le stîrpească în toate privinţele, bătrînul să prefere izolarea, liniştea şi viaţa cumpătată, cum a făcut *Barsillai*, care a respins bucuriile curţii regale (2. *Samuel*, 19, 35) şi *Seneca*, la bătrîneţe, cînd şi-a schimbat regimul de viaţă, renunţînd la stridii, ciuperci, alifii, vin, carne, patul cu perne etc. (*Epistola* 108, 15). Evident, acest lucru a fost făcut cu înţelepciune. Căci bătrîneţea, prin ea însăşi, este o boală şi încă una incurabilă. Ce rost mai are atunci s-o mai ademeneşti prin necumpătare şi pofte noi, cu care să te lupţi? Slăbiciunile bătrîneţii (veştejirea) nu se pot înlătura, dar ele pot fi întîrziate sau, cel puţin, pot fi prevenite neplăcerile. Nu ne este însă interzisă dorinţa de a ne prelungi dorinţa de viaţă; şi de ne mai rămîne ceva de trăit cu folos, dorim ca restul vieţii să ne fie lipsit de griji, astfel ca să sfîrşim mai uşor ceea ce mai avem de făcut.

26. Prin aceasta am indicat ce trebuie să facă bătrînii care mai sînt în putere. Acum vrem să arătăm la ce ar trebui să se gîndească la bătrîneţea îngenuncheată. În special vrem să atragem atenţia că bătrînii trebuie să aibă grijă pentru împlinirea sarcinilor vieţii lor, pentru care au fost aici pe pămînt, şi cu cît simt mai mult că li se apropie sfîrşitul — trebuie să folosească timpul care le-a mai rămas spre a fi mai folositori lor înşişi şi urmaşilor lor, după exemplul lui Samson, care, murind, a adus mai multe pagube duşmanilor şi a folosit mai mult prietenilor Domnului, decît trăind (*Judecătorii*, 16, 30).

27. Pe măsură ce bătrînii înaintează mai mult în vîrstă, cu atît mai mult trebuie să cultive religia şi seriozitatea moravurilor şi mai ales să se dedice înţelepciunii. Aceasta nu o vor face numai în interesul lor, ca să-şi păstreze pînă la sfîrşitul vieţii conştiinţa curată (şi cu atît mai mult s-o asigure atunci), dar şi în interesul altora, spre a lăsa cît mai mulţi discipoli adevăraţi ai înţelepciunii, adoratori sinceri ai lui Dumnezeu şi cetăţeni foarte buni ai patriei. Aceasta nu se va întîmpla dacă, pînă la sfîrşitul zilelor lor şi mai ales atunci, nu vor fi oglinda cea mai clară a virtuţilor, coloana cea mai preţioasă a ordinii şi cei mai aprigi sfătuitori ai faptelor celor mai bune.

28. Mai precis, ei trebuie să trăiască amintindu-şi cuvintele pe care le-a spus prea înţeleptul Solomon la adînci bătrîneţe (după ce a recunoscut şi şi-a îndreptat greşelile vieţii pline de plăceri): *„Tot ceea ce mîinile tale pot săvîrşi, fă cu stăruinţă, fiindcă în mormîntul spre care te grăbeşti nu se află nici raţiune, nici ştiinţă, nici înţelepciune (Ecclesiastul*, 9, 10). Ei trebuie să-şi amintească de Domnul Hristos, care la sfîrşitul vieţii sale a învăţat şi a făcut multe lucruri, şi mai ales de memorabilul preambul pe care l-a rostit la realizarea unei fapte frumoase (la vindecarea unui orb din naştere): *„Trebuie să fac, pînă este ziuă, lucrurile celui ce m-a trimis pe mine"*. (*Ioan*, 9, 4.) Nouă ne-au fost adresate aceste cuvinte, pentru ca noi să-l imităm, ceea ce rezultă din faptul că Hristos, atunci cînd le-a pronunţat, s-a întors către ucenicii săi şi a adăugat că: *„vine noaptea, cînd nimeni nu va mai putea lucra"*. Evident, aceasta nu se referă la noaptea morţii sale (căci ea n-a durat decît pînă în a treia zi, iar odată cu învierea sa din morţi, el făptuieşte mai departe şi, prin înălţarea sa la cer, domneşte atotputernic şi fără de sfîrşit asupra tuturor), ci ea se adresează nouă, care atunci *cînd vom muri, nu vom mai învia pînă ce se vor prăbuşi cerurile*, după cum spune *Iov* (14, 12). Noi trebuie să înfăptuim atîta timp cît există lumina vieţii şi orice bătrîn viguros trebuie să aibă mintea aidoma lui *Vespasian*, care, deşi gata de moarte, continua să rezolve probleme de stat şi le-a răspuns prietenilor săi care îl îndemnau să se cruţe: *„Un împărat se cuvine să moară stînd în picioare!"* [7] Astfel, orice om, mai cu seamă credincios şi evlavios, înţelept şi bătrîn, care de mult a pătruns deşertăciunile lumii şi le calcă-n picioare, convins că se află în situaţia unui conducător, îşi va dori să *moară în picioare* (aceasta înseamnă să-l prindă moartea în timpul funcţiunii sale).

29. Vorba lui Horaţiu: *„Slobozeşte la vreme calul care îmbătrîneşte"* [8] îşi are, fără îndoială, rostul său, însă în sensul că aratul ţarinei vieţii a fost săvîrşit cu cinste mai din vreme. Dar ca să poată fi terminat, noi trebuie să folosim tot felul de mijloace auxiliare şi economie de timp. „Trebuie să facem o curmătură la mijloc, pentru ca să nu ajungem la capăt prea tîrziu", cum spune Cicero[9]. Cînd un bătrîn îşi dă seama că s-a dispersat în treburile vieţii, atunci trebuie să strîngă pînzele aproape de port. Şi pentru că de-a lungul vieţii întregi a trebuit să înveţe *să ştie, să vorbească şi să acţioneze* corect, cea mai înaltă treaptă a acestei învăţături trebuie să fie: 1) *înţelegere fără de greş*, adică să cunoşti rătăcirile vieţii şi să le îndrepţi; 2) *vorbire fără de greş*, adică să povăţuieşti pe alţii cu sfaturi bune; 3) *activitate fără de greş*, adică să faci numai ceea ce se cuvine pentru cei care rîvnesc la nemurire.

Într-un cuvînt, bătrînii trebuie să facă numai lucruri serioase, să vorbească doar ceea ce este folositor şi să cugete numai la cele sfinte. Anul care aleargă nu se joacă cu flori, ci dă roade, şi nu de cele moi (ca fragii şi cireşele), ci fructe tari şi de durată, şi tot aşa se potriveşte să fie fructele ultimilor ani de viaţă. *„Îi stă rău unui bătrîn care abia învaţă alfabetul"*, spune Seneca [10], dar mai rău este cu acela care e ca un dicţionar, adică este un flecar, un limbut, fără de nici o treabă.

30. De aceea, de îndată ce un bătrîn a simţit că i-a mai rămas vreun viciu, să-l extirpe. Dacă descoperă un obstacol care îi închide calea, să caute să-l învingă, pentru ca toate relele sale să moară înaintea lui. Căci, vorba unui păgîn, ceea ce spune Seneca (Epistola 119): *„Sînt recunoscător bătrîneţii fiindcă m-a legat de pat şi nu mai pot face acum ceea ce înainte nu trebuia să le fac"*. Creştinul nu trebuie să aştepte pînă nu mai poate păcătui, ci să scape de păcate înainte ca ele să-l părăsească, ca să poată spune vesel, împreună cu Apostolul: *„În lupta cea bună m-am luptat, călătoria am săvîrşit, credinţa am păzit. De acum mi s-a gătit cununa dreptăţii"* [11]. Negreşit, diavolul, lumea şi trupul trăiesc şi luptă cu noi atîta vreme cît trăim, dar lupta trebuie terminată mai înainte decît viaţa, şi anume în aşa fel încît nu noi, ci ele să sucombe.

31. *A judeca cumpătat este o latură a înţelepciunii bătrîneţii* şi, negreşit, aceasta se realizează prin îndepărtarea a tot ce ţine de viaţa pămînteacă. Sagacităţii i se va prefera credulitatea; cunoaşterii a tot felul de lucruri — necunoaşterea majorităţii lor; înţelepciunii — simplicitatea; iar elocvenţei — tăcerea. Aceasta deoarece a apărut vădit nestatornicia ştiinţelor umane şi a lucrurilor care ne înconjură aici pe pămînt. De aceea, bătrînii ar trebui să înceapă să mediteze asupra temeiniciei celor bune şi veşnice şi să guste suavitatea lor. La aceasta ne poate ajuta *cunoaşterea pansofică*, ce ne face independenţi de oameni şi de opiniile lor şi ne oferă adevărata bucurie pe care o găsim numai cu Dumnezeu, în cărţile sale (în paradisul care ni se deschide). De aceea, ei nu vor face nimic mai cu bucurie decît să se plimbe în calea făpturilor Domnului, în grădina propriei lor conştiinţe şi în crîngurile cuvintelor lui Dumnezeu şi se vor deprinde în tot să-l vadă pe Dumnezeu şi din toate vor scoate o învăţătură pentru starea lor prezentă. De exemplu, în amurg vor medita asupra sfîrşitului vieţii lor, în timpul nopţii, la liniştea mormîntului, iar în zorii zilei, la învierea morţilor (asemenea gînduri vor avea prilej să le aibă şi la sfîrşitul săptămînii, al lunii şi al anului). În acelaşi timp vor evoca din Biblie pe Barzilai şi pe alţi sfinţi bătrîni, precum şi viceversa, pe copiii de acum o sută de ani etc. [12]. În concluzie, tot ce vine în contact cu simţurile lor (externe sau interne) trebuie să le fie de folos pentru starea lor actuală.

32. Va fi de asemenea util ca bătrînii să creadă că lucrurile din viaţa aceasta nu-i mai privesc pe ei şi să nu-şi mai facă griji cu ele şi, în acest scop, dacă au îndeajuns, să dispună de ele ticluind, după cum se spune, un *testament*. Negreşit, există şi oameni superstiţioşi, care consideră că a face un testament este un semn rău şi de aceea îl amînă. Fără îndoială, însă, nimeni nu moare din pricină că şi-a exprimat în scris ultima sa dorinţă, iar dacă moare — moare mai liniştit. De fapt, scopul unui testament este a încredinţa: I. *lui Dumnezeu suflarea*, ca să-i fie numai lui singur în mînă; II. *pămîntului trupul*, ca să-şi găsească în mormînt liniştea; III. *moştenitorilor, bunurile*, cu acea prevedere ca să nu se nască vreo ceartă; IV. *nouă, tuturor; amintirea sa* să rămînă, prin faptele bune, în binecuvîntarea (noastră). Oare nu este mai bine ca toate acestea să se facă din timp, decît în agonie? Astfel au dat tonul prin exemplu patriarhul Iacob, lăsîndu-şi moştenirea fiilor săi (1. *Moise*, 49), Moise, poporului său (5. *Moise*, 33), David, lui Solomon şi întregului regat (Cartea întîia a cronicilor 28 şi 29), iar Hristos, bisericii sale (*Matei*, 26, 26; *Ioan*, 13, 18; *Petru*, 2, *Petru*, 7, 12—16 şi *Paul*, II, *Timotei*, 4, 5) etc.

33. Dacă, însă, Dumnezeu îi prelungeşte cu ceva viaţa celui care şi-a pus întreaga viaţă în mîinile sale, acesta se va păzi ca Dumnezeu să nu îi ia înapoi ceea ce i-a dat şi de aceea nu se va mai întoarce în lume şi nu se va mai abate de la intenţia de a duce o viaţă ca în cer. Aceasta trebuie să-şi amintească mai

ales aceia care îşi trăiesc viaţa bătrînească înainte de vremea marii judecăţi şi a marii schimbări a tuturor lucrurilor. Dacă Dumnezeu le-a hărăzit să supravieţuiască, cu Noe, în vremea potopului şi să fie ca un Ianus, care priveşte în cele două etape de timp (în trecut, deja uitat de cei tineri, şi în vremea cea nouă, care începe), atunci ei ar trebui să se străduiască să infiltreze urmaşilor ceea ce este bun din trecut, ca să nu se uite nimic, ci să se continue în mod fericit, iar răului, care a şi fost învins prin pedeapsa lui Dumnezeu, să nu-i permită să se strecoare nevăzut în vechea sa stare, ci să-i pună zăgaz, ca purtătorii adevăraţi şi influenţi, ca atlanţii epocii lor.

34. Bătrîneţii decrepite îi revine drept îndatorire *îmbrăţişarea morţii, păşind însoţită de ea în viaţa nouă, a nemuririi*. Ca acest lucru să-i reuşească, să se străduiască înainte de toate să nu se teamă de moarte, cum o fac oamenii acestei lumi. De ce oare? Nu te-ai temut să te naşti, de ce să-ţi fie frică să pieri? În ambele cazuri, hotărîrea nu stă în mîna ta, ci a lui Dumnezeu. Aşa cum fără ştirea ta ai lăsat în seama Creatorului tău să aleagă locul, timpul şi modul naşterii tale, încredinţează-i, cu deplină conştiinţă, toate ale morţii tale. El, care la naştere şi în întreaga ta viaţă pe toate le-a făcut bine, le va face şi acum bine (la moartea ta). Viaţa prezentă, de cele mai multe ori, este asemenea statuii lui Nabucodonosor, a cărei parte de sus era de aur (sau părea să fie), şi pe măsură ce cobora era făcută dintr-un material din ce în ce mai rău, pînă ce ultima parte se termina în lut [13]. N-ar trebui oare să doreşti să îndepărtezi lutul, ca să fie loc pentru o nouă splendoare? (*Daniel*, 1, 2). Această îndepărtare nu trebuie privită ca o distrugere, ci ca o renaştere.

35. Întrucît, însă, la bătrîni şi memoria slăbeşte, nu este inutil de a prezenta simţurilor externe ceea ce se uită mai greu, indiferent de prezentăm lucrurile înseşi sau imagini prin anumite simboluri, ca, de pildă, simbolul morţii, al învierii, al judecăţii de apoi, chinurile gheenei şi bucuriile cerului. De aceea, nu va fi rău pentru bătrîni să aibă în jurul lor asemenea picturi ori chiar cranii de morţi sau încă din timpul vieţii să-şi pregătească ultimul locaş — sicriul sau chiar mormîntul, aşa cum au făcut Abraham şi alţi patriarhi, de asemenea, şi Iosif din Arimateia etc. [14].

36. Nu este de ajuns să învăţăm doar să murim, ci trebuie să învăţăm *să murim cu înţelepciune*. Toate pornirile păcătoase trebuie înnăbuşite înaintea morţii materiale şi în trup trebuie să înceapă acea viaţă care ne aşteaptă în afara corpului nostru. Trăieşte, aşadar, o viaţă curată şi spirituală, eliberată din carnea ta, murind nu numai pentru lume şi pentru alţii, dar şi pentru tine însuţi, sălăşluind mai mult cu gîndul în ceruri decît pe pămînt, şi avînd legături mai mult cu Dumnezeu, cu îngerii şi cu fericiţii locuitori ai cerului decît cu oamenii muritori! Ca şi Moise, tu trebuie să-ţi iei rămas bun de la oamenii acestui pămînt şi să te urci, în văzul lor, pe muntele Nebo şi să priveşti, din ţinutul de dincoace de Iordan, în fericita ţară a făgăduinţei, de dincolo de Iordan [15].

37. Aşa precum Noe cu ai săi n-ar fi putut traversa apele potopului fără corabia construită mai înainte, pe care a numit-o arcă şi pe care Dumnezeu l-a inspirat cum s-o construiască [16], şi precum fiii lui Israel n-ar fi putut trece Marea Roşie fără de mari strigări către Dumnezeu, care prin vînt a împărţit apa mării şi a făcut, prin atotputernicia sa, o trecere poporului său (2. *Moise*, 14, 21), tot astfel nu poate trece nimeni abisul morţii fără corabia credinţei şi fără strigarea rugăciunilor. Aşadar, aceia care se văd aproape de moarte să nu înceteze să-şi întărească credinţa în mila lui Dumnezeu, prin neîntrerupte rugăciuni şi implorări.

38. În sfîrşit, bătrînul va face ultimul său act, dăruindu-se, cu credinţă şi speranţă, milei Domnului şi va cînta

împreună cu Simeon: „Acum, slobozeşte pe robul Tău, Stăpîne, după cuvîntul Tău, în pace ...!" iar împreună cu Ştefan va spune: „Doamne Iisuse, primeşte duhul meu![17] şi se va strămuta de aici în triumf.

39. Printr-o asemenea moarte, fiecare bătrîn va fi un sfînt ca şi Simeon, care a nimicit, prin moartea sa, mai mulţi duşmani decît în timpul vieţii sale[18] şi va triumfa astfel prin propria-i moarte, iar triumful său se va prelungi în însăşi eternitatea fără de sfîrşit.

Capitolul XV

ŞCOALA MORŢII

Mi s-a părut cu totul oportun să inserez un capitol despre *Şcoala morţii*, chiar dacă unele observaţii referitoare la aceasta au fost făcute în diferite locuri ale şcolii bătrîneţii:

1) pentru că, acolo s-au făcut referiri la moarte incidental, pe cînd aici se va face complet;

2) pentru că moartea nu este un apanaj numai al bătrîneţii, ci al tuturor vîrstelor;

3) deoarece, cu totul altceva este moartea fără suferinţă şi altceva este bătrîneţea.

La aceasta facem următoarea observaţie: aşa precum în pansofie[1] s-a adăugat a opta lume — lumea veşnică —, apare şi aici oportun să se adauge a opta şcoală — şcoala morţii —, spre a avea o corespondenţă cu prima şcoală — şcoala prenatală. Şi aceasta reiese din următorul paralelism:

Ce-i drept, ar putea să fie suficient ceea ce s-a spus în capitolul precedent despre bătrîneţe, aplicat cu prudenţă la fiecare etapă de vîrstă, corespunzător cu ceea ce a spus Hristos: „Iar ceea ce vă zic vouă, zic tuturor!"[2] — şi în cazul nostru, ceea ce s-a spus pentru bătrîni, s-a spus pentru toţi. Dealtfel, această materie (arta de a muri cum trebuie şi binecuvîntat) este demnă de meditare şi de contemplare pentru oricare om evlavios, şi chiar salvatoare, pentru că ea a fost cercetată deschis în diverse chipuri de feluriţi bărbaţi evlavioşi şi luminaţi, cu deosebire de N a t a n C h y t r a e u s[3] în al său *Viaticum itineris extremi (Cele trebuitoare pentru ultimul drum)*, pe care îl indicăm cititorului, în afară de cele spuse despre bătrîni[4].

LUMEA

1. posibilă 2. arhetip. 3. angelică 4. naturală 5. artificială 6. morală 7. spirituală 8. veşnică

ŞCOALA

1. prenatală 2. copilăriei timpurii 3. copilăriei 4. adolescenţei 5. tinereţii 6. vîrstei adulte 7. bătrîneţii 8. morţii

Capitolul XVI

Concluzia Pampaediei, cu o rugăciune către eterna înţelepciune

Sper că acum vom fi de acord că:

I. o cultivare universală a spiritelor va fi salvatoare pentru lume;

II. ea poate fi dobîndită prin mijloacele deja arătate;

III. că s-a găsit o asemenea metodă de aplicare a acestor mijloace, încît utilizarea lor este uşoară şi plăcută, şi în consecinţă, prin realizarea educaţiei universale se va deschide neamului omenesc un paradis al bucuriei.

2. Dacă există cineva care nu este de acord asupra vreunuia din cele trei puncte, să arate aceasta şi să răstoarne demonstraţiile noastre. Atîta vreme însă cît aceasta nu se întîmplă, ne vom mîndri întru Dumnezeu cu următoarele:

I. *Că s-a găsit fluviul Alpheus pentru a curăţi toate staulele lui Augias, din lumea întreagă* (vezi *Panorthosia*, cap. II)[1].

II. *Şi s-a găsit adevărata cultură — din paradisul lui Dumnezeu — a neamului omenesc.*

III. *Şi arta tipografică vie, care imprimă înţelepciunea nu hîrtiei, ci inimii.*

IV. *Şi marea mişcare, continuă, spontană şi armonică a sufletelor.*

V. *Şi cvadratura cercului, adică modul de a întări caracterele nestatornice, precum şi de a pune în mişcare spiritele leneşe şi încete.*

VI. *Şi, în sfîrşit, a fost descoperită lumina fără stingere.* Căci, cu adevărat, lumea va putea să aibă de pe acum lumina cea fără de stingere cum a dorit-o Solomon (*Înţelepciunea*, 7, 10), fiindcă ea va putea fi multiplicată la nesfîrşit, de îndată ce orice discipol va deveni un învăţător şi, în fiecare an, din oricare şcoală va ieşi o mulţime de oameni cultivaţi. „Se vor îndrepta cu laudă cărările acelora care se află pe pămînturi, cînd toţi oamenii, şi fiecare pentru el, vor învăţa ceea ce este plăcut lui Dumnezeu" (*Înţelepciunea*, 9, 18) şi, în sfîrşit, cînd lumea va înceta să fie necioplită, nesăbuită, iraţională, nereligioasă, profană, neevlavioasă, expusă confuziilor şi răutăţilor.

3. *Dacă vreunuia i se pare că nu trebuie să fim cuprinşi încă de bucurie, pentru că nu sînt toate întocmite exact, atunci să arate unde mai vede vreo lacună şi să o completeze, astfel încît să avem ceea ce căutăm, şi atunci, cu atît mai mult, ne vom bucura nespus cu toţii, într-o lumină mai plină.*

4. *De are însă cineva îndoieli cu privire la zăvoarele trase între popoare din pricina AMESTECULUI LIMBILOR*[2] (din îndreptăţita indignare a lui Dumnezeu), ei bine, atunci să ne gîndim (cu ajutorul Domnului) *cum să îndepărtăm în mod înţelept acest obstacol, înainte de a încerca tentativa de îndreptare universală A LUCRURILOR OMENEŞTI*

Tu însă, Înţelepciune necreată, care ai fost întrupată (ca să ne înveţi prin exemple vii căile înţelepciunii[3]), dăruieşte conştiinţelor mărturie prin spiritul tău, că aici nu se realizează nimic altceva decît opera ta, ca toţi fiii oamenilor, de pe întreg pămîntul, să fie

îndemnați să se îndrepte către tine spre a fi primiți în brațele tale și a primi binecuvîntarea veșnică. Arată că opera ta se realizează aici, unde noi cerem doar atît, slujind scopurilor tale prea sfinte, ca în amurgul lumii să se facă lumina pe care ai promis-o[4] și prin care lumina lumii să fie aidoma cu lumina soarelui, iar lumina soarelui, de șapte ori mai strălucitoare[5], în care oamenii încetează de a mai fi învățați de oameni, ci de Tine, unul învățător etern, devenind discipolii lui Dumnezeu (θεοδίδακτοι). Amin.

NOTE ȘI COMENTARII

Versiunea românească a *Pampaediei* am realizat-o după textul original latin, publicat în volumul II din opera *De rerum humanarum emendatione Consultatio Catholica*, ediție princeps, publicată de Academia de Științe a Cehoslovaciei, Praga, 1966. În același timp am consultat următoarele traduceri ale *Pampaediei:* în limba cehă, de Josef Hendrich: *Všev̌chova Pampaedia*, Státni nakladatelstvi, Praga, 1948; în limba germană: *Pampaedia*, text latin și, în paralel, traducerea în limba germană a acestei lucrări — traducere efectuată de Dimitrij Tschižewskij în colaborare cu Heinrich Geissler și Klaus Schaller (ediția a doua revăzută și îmbunătățită, Ed. Quelle & Meyer, Heidelberg, 1965); de asemenea, traducerea portugheză de Joaquim Ferreira Gomes: *Pampaedia (Educãcao universal)*, Coimbra, 1971. Lucrările de mai sus mi-au fost de un real folos și la alcătuirea notelor și comentariilor, în special cu privire la unele date, nume proprii sau titluri de lucrări la care Comenius face trimiteri în *Pampaedia.*

Titlul motto, introducerea

1. Titlul operei *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* l-am tradus: *Consfătuirea generală privind îmbunătățirea lucrurilor omenești.*

Pampaedia este a patra lucrare din cele opt publicate sub titlul de mai sus și are semnificația de: „Îndrumare în știința adevărată despre tot" (πᾶν). La Comenius, noțiunea de „tot" (πᾶν) se află în strînsă legătură cu îndatoririle ce-i revin omului pe parcursul existenței sale, pe care le are de îndeplinit față de „tot" adică față de Dumnezeu, de lume și față de sine însuși. Aceste îndatoriri constituie „res humanae".

În lucrarea sa *Panegersia* (cap. IV, 15), Comenius precizează că prin noțiunea de „res humanae" se înțelege știința, politica și religia, deci cunoașterea lumii, a relațiilor dintre oameni și a lui Dumnezeu.

Cît privește noțiunea de „emendatio" („îmbunătățire"), Comenius o preferă celei de „reformatio", așa cum dealtfel o foloseau și pietiștii.

2. Citatele biblice le-am dat după *Biblia* sau *Sfînta Scriptură*, București, 1968. Comenius citează *Biblia* după Luther, dar uneori și din memorie.

3. Cicero, *De Finibus*, IV, 36.

4. În lucrările lui Comenius întîlnim frecvent utilizată noțiunea de „lumină" în loc de cunoaștere, așa cum ne indică și titlul lucrării sale *Via lucis (Calea luminii)*, în sens de calea cunoașterii, apoi *Panaugia*, cap. I; *Centrum securitatis*, cap. I ș.a. Această imagine a fost preluată de Comenius de la Cusanus, Paracelsus, poate chiar de la Plotin.

5. Pildele lui Solomon, 8, 30.

Capitolul I

1. Ideea cultivării tuturor oamenilor, a întregii omeniri o găsim exprimată şi în *Didactica magna*, cap. XII, 27 ş.a., ca şi în alte lucrări ale lui Comenius.

2. Expresii ca: πάντες, πάντα, πάντως şi *omnes, omnia, omnino* sînt specifice pentru stilul baroc comenian. Acestea sînt greu de înţeles şi în textul latin şi au dus la discuţii încă în timpul vieţii autorului, mai ales din partea unor teologi. Spre a fi în spiritul gîndirii lui Comenius, le-am tradus prin „toţi", „toate", „cu totul". *Omnes (toţi)* se referă la toţi oamenii; *omnia (toate)* se referă la lumea lucrurilor, în structura lor, ca o *unitate, ca un întreg; omnino (cu totul, ît întregime)* — adică o educare din *n*melii; traducătorul ceh H e n d r i c h e tălmăcit acest cuvînt prin *omnilateral*, ceea ce ni s-a părut prea modernizat.

3. Comenius precizează în *Janua rerum* (1681), cap. VI: „*Toate (omnia)* sînt acelea cărora nu le lipseşte nimic; *ceva* — căruia îi lipseşte ceva; *nimic* este aceea căreia îi lipseşte totul", p. 39.

4. „Potrivit adevărului" (sau „pentru adevăr") are la Comenius aceeaşi semnificaţie ca şi obiectiv, conform cu realitatea.

5. Filozofia, politica şi religia „sînt operele cele mai înalte ale omului", spune Comenius. Ele constituie „res humanae" şi corespund celor trei izvoare de cunoaştere sau celor „trei cărţi" ori „trei scene": *mundus, ratio, scriptura.*

6. E c c l e s i a s t u l, 1, 2.

7. „Toate" — s-ar părea că autorul are în vedere sistemul însuşirilor şi capacităţilor omeneşti. La Comenius, omul nu este privit în mod absolut, ci întotdeauna în relaţia cu lumea, cu Dumnezeu. Tot ceea ce este omenesc se manifestă în relaţia omului cu *tot*, cu *întregul* (cu lumea şi cu divinitatea).

8. Comenius vede în *cogitatio, sermo, operatio* (gîndire, vorbire şi faptă) „tres dotes excellentiae humanae".

9. „Principiile existenţei sînt cele mai bune principii ale cunoaşterii" (P r o d r o m u s, 79, *Opera Didactica Omnia*, pars I, p. 437).

10. „Aşadar este înţelept acela care procedează înţelept cu Dumnezeu şi cu lucrurile, fie el un ţăran sau meseriaş" *(Physica*, ediţie bilingvă, cu comentariu de J. R e b e r, G i e s s e n, 1896).

11. Este vorba de intenţia lui de a reprezenta pe pagina de titlu tipărită a *Pampaediei* munca în grădină.

Capitolul II

1. N u m e r i i, 11, 26—30.

2. În 1639, Comenius scrie *Conatuum pansophicorum dilucidatio* (*Opera Didactica Omnia*, pars I, 455—482), în care dă răspuns la o serie de neînţelegeri şi chiar atacuri împotriva ideilor sale cuprinse în *Prodromus pansophiae*, lucrare care n-a fost destinată publicării, dar care totuşi a fost publicată de S a m u i l H a r t l i b în 1637, fără ştirea autorului.

3. M a t e i, 16, 22 şi M a r c u, 8, 32.

4. Aceasta este o idee de bază la Comenius, pe care, dealtfel, o găsim şi la T h o m a s d'A q u i n o în *Compendium theologiae*, cap. 72.

5. *Pildele lui Solomon*, 16, 4: „Pe toate le-a făcut Domnul, fiecare cu ţelul său, la fel şi pe nelegiuit pentru ziua nenorocirii".

6. Teist şi cleric, Comenius crede că mîntuirea lumii va veni de la Hristos, dar ca om al Renaşterii — şi acesta constituie marele său merit —, el consideră că omul trebuie să fie activ, să conlucreze în vederea mîntuirii, nu să o aştepte în mod pasiv, aceasta fiind dovada, după el, a deplinei corelări între Creator şi creaţia sa.

7. Această idee, ca toate popoarele să fie eliberate de ignoranţă prin educaţie, eventual sub auspiciile bisericii, constituie una din ideile fundamentale ale lui Comenius.

8. Ceea ce arată Comenius ca necesar pentru fiecare individ este tot atît de necesar pentru societatea întreagă, şi invers.

9. Comenius n-are aici în vedere o antropologie, ci o ontologie: omul se dezvoltă din momentul conceperii pînă la sfîrşitul vieţii, în cadrul „întregului", fiind o funcţie a „întregului". El face aici o legătură cu principiile aristotelice comune oricărei existenţe: 1) forma sau esenţa; 2) materia sau substanţa; 3) cauza motrice sau de acţionare; 4) scopul.

10. Aici Comenius nu se referă la contradicţiile sociale existente, aşa cum o face în lucrarea sa *Plîngere către cer a săracilor asupriţi* (1619) sau, mai tîrziu, în *Gentis felicitas* (1654), ci la ceea ce este comun oamenilor, datorită originii lor creaţioniste.

11. Numărătoare greşită în originalul după care s-a făcut traducerea.

12. În textul latin, „uti et frui".

13. *Romani*, 11, 23: „Dar şi aceia, de nu vor stărui în necredinţă, vor fi altoiţi; căci puternic este Dumnezeu să-i altoiască iarăşi".

14. În lucrarea sa netipărită *Praecognita* (1636), Comenius cercetează acele părţi ale corpului omenesc prin care acesta se deosebeşte de celelalte vietăţi.

15. „Fiecare lucru îşi urmează natura sa", vezi *Didactica magna*, cap. XII, 11.

15a. Numerotare greşită în originalul după care s-a făcut traducerea.

16. În patristică se găsesc suficiente indicaţii cu privire la cele trei cărţi: lumea, mintea sau inima omenească şi Scriptura. Problema a fost reluată de B a r t h o l o m ä u s S c l e u s, mai ales în lucrarea sa *Vater unser*, Amsterdam, 1643.

17. Ideea chiliasmus-ului l-a preocupat pe Comenius, ca şi pe alţi contemporani ai săi. Vezi *Panorthosia*, cap. XXVI.

18. Referitor la problema dacă mintea la naştere este o tabula rasa sau posedă idei înnăscute, Comenius nu şi-a precizat clar poziţia. El scrie în *Praecognita* LXXI: „Quo sensu recte Hippocrate dixit, animas nasci sapientes, nec egere doctrina. Aptitudinem enim omni cognoscendi a se habent: cognotionem tamen actualem nonnisi a sensibus". („În acest sens, pe bună dreptate a spus Hipocrate: sufletele se nasc înţelepte şi n-au nevoie de nici o învăţătură, pentru că ele au de la sine aptitudinea de a cunoaşte totul; totuşi, adevărata cunoaştere provine numai de la simţuri".) Dar vezi şi nota 32 din capitolul III.

19. Vezi *Cultura ingeniorum*, din *Opera Didactica Omnia*, pars III, 79.

20. Se referă la *Pansophia*, cea de-a treia carte din opera *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*, unde lumea naturii şi lumea activităţii umane sînt tratate acolo ca o lume de gradul IV — *mundus naturalis* (lumea naturală) şi de gradul V — *mundus artificialis* (lumea artificială).

21. Comenius utilizează noţiunea de „problemă" nu în sensul de ceea ce trebuie rezolvat, ci ca o prezentare a unei situaţii, din care să se desprindă esenţialul necesar pentru înţelegerea altor aspecte.

22. A urma în educaţie natura şi a educa în conformitate cu natura este o cerinţă fundamentală la Comenius.

23. Vezi *Didactica magna*, cap. IV, 6.

24. *Mens* (mintea, spiritul) este ceea ce îi conferă omului poziţia sa deosebită în lume. Celelalte creaturi dispun numai de *spiritus vitae* (spiritul, instinctul vieţii).

25. Compară cu cap. II, nota 12.

26. Problema sfîrşitului lumii, care a dus la disputele teologice din vremea lui Comenius, stă în strînsă legătură cu aşa-numită „împărăţie de o mie de ani: cu veşnicia, cu chilianismul.

27. Vezi *Lexicon reale pansophicum*, 46 *b*.

28. Isaia, 55, 10—11; „Precum se pogoară ploaia şi zăpada din cer şi nu se mai întoarce pînă nu adapă pămîntul şi-l face de răsare şi rodeşte şi dă sămînţă semănătorului şi pîine spre mîncare, aşa va fi cuvîntul meu care iese din gura mea; el nu se întoarce către mine fără să dea rod, ci el face voia mea şi îşi îndeplineşte rostul lui".

29. Anacharsis, personaj mitic, un pretins amic al lui Solon, care a întreprins numeroase călătorii şi care ar fi vrut să introducă cultura greacă în Sciţia; lucrul acesta a trebuit să-l plătească cu viaţa.

30. Idee aparţinînd lui Comenius şi care justifică necesitatea înfiinţării şcolilor speciale.

Capitolul III

1. 1. Moise, 2, 19 şi în continuare.

2. Aristotel a creat proiectul unei enciclopedii a ştiinţelor, pe baza cunoştinţelor din domeniul ştiinţelor naturii, din perioada respectivă. Stoicii considerau ca enciclopedică ştiinţa culturii elenistice. În evul mediu au apărut primele opere complete enciclopedice, ca, de exemplu, aceea a lui Vincenz de Beauvais, *Speculum maius (Oglinda mai mare)*, sau aceea a lui I. Sevilla, *Origines seu Etymologiae*, precum şi a lui I. Sevilla, B. Keckermann (1610), Alstedt (1629) etc. Comenius critică aceste enciclopedii sub motiv că nu conţin o legătură între diversele date enciclopedice. El scrie: „Dimpotrivă, noi protestăm, căci sufletul lucrurilor, ordinea lor, legătura lor, adevărul poate fi recunoscut complet numai din armonia generală a lucrurilor. Cine nu priveşte cum totul depinde de tot, acela nu cunoaşte ordinea" *(Dilucidatio*, II, 13, *Opera Didactica Omnia*, I, 487). Întrucît *Pansophia* construieşte ştiinţa adecvată ordinii lucrurilor, ea este, după Comenius, o enciclopedie autentică.

3. Se pare că J. A. Comenius a preluat noţiunea de „pansofie" de la P. Lauremberg *(Pansophia sive paedia philosophica)* sau de la Jakob Böhme *(Mysterium pansophicum)*. În orice caz, noţiunea avea pe atunci o circulaţie curentă.

4. În *Triertium catholicum* (elaborat între 1650 şi 1670), Comenius discută mai amănunţit legătura între „ratio", „oratio" şi „operatio" (raţiune, cuvîntare şi înfăptuire).

5. Cardanus (1501—1576), învăţat italian. Opera sa: *De subtilitate libri* XXI a fost editată prima dată în 1550. Citatul provine din cartea a XI-a, *Tria dona praecipua.*

6. Compară cu Matei, 24 şi 25.

7. Comenius foloseşte aici anagrama SAL, formată din *sapere, agere, loqui* (a şti, a acţiona şi a vorbi). Vezi Marcu, 9, 49.

8. Compară cu *Panegersia*, IV, 15.

9. Comenius pleacă de la triada: înţelepciune, virtute, evlavie. Pe prima o subîmparte în a şti, a vorbi şi a face, şi de aici provin cele 5 părţi ale prerogativelor naturii umane.

10. Compară cu recomandarea didactică a lui Comenius: „Jocul trebuie să fie practicat în aşa fel încît să nu servească mai puţin sănătăţii corpului decît prosperităţii spiritului", din *Leges scholae bene ordinatae (Legile unei şcoli bine organizate*, traducere de Stanciu Stoian şi Iosif Antohi, în vol. *J. A. Komensky — Comenius*, E.S.D.P 1958, p. 241).

11. Vezi Descartes, *Med.* IV, *Oevres*, VII, 57, r. 14—15.

12. Seneca, *Dialog*, VII, *De vita beata*, 1, 3.

13. Cicero, *De off.*, 1, 4, 13.

14. 1. *Tesaloniceni*, 5, 21.

15. Ovidiu, *Remedia amoris*, 161/2.

16. Vezi *Pampaedia*, cap. II, 14 şi *Lexicon reale pansophicum*, 36 *b*.

17. Horatiu, *Epist.* 1, 1, 39/40.

18. Compară cu *Lexicon reale pansophicum*, 224 *b*.

19. În *Unum necessarium*, cap. II, 10, Comenius arată cum iau naştere războaiele şi asupririle. Vezi *Angelus pacis (Îngerul păcii)*, 10. (Traducere de Stanciu Stoian şi Iosif Antohi; în vol. *J. A. Komensky-Comenius*, E.S.D.P., 1958, p. 268.)

20. Vezi *Didactica magna*, cap. X, 18.

21. Vezi alineatul 14 din acest capitol.

22. Compară *Didactica magna*, cap. V, 4.

23. *Psalm* 8, 4: „Ce este omul?... Pusu-l-ai pe dînsul peste lucrul mîinilor tale, toate le-ai supus sub picioarele lui".

24. *Epist. către evrei*, 2, 16: „Căci, într-adevăr, nu a luat firea îngerilor, ci sămînţa lui Avraam a luat".

25. *A doua epist.*, Petru, 1, 4: „... ca prin ele să vă faceţi părtaşi dumnezeieştii firi..."

25 a. Numerotare greşită în original.

26. Vezi *Didactica magna*, cap. II, 10, şi în continuare cap. III.

27. Compară cu *Prodromus*, 7, din *Opera Didactica Omnia*, pars I, 407.

28. Aulus Cornelius Celsus a scris în sec. I e.n. o enciclopedie în 20 de părţi din care prima parte (cap. I—III) tratează despre conducerea vieţii.

29. Referitor la „Nosce te ipsum" („Cunoaşte-te pe tine însuţi), compară nota 25 din cap. II.

30. Ecclesiastul, 1, 8.

31. Aristotel, *Despre suflet*, 3, 11.

32. Compară cu *Didactica magna*, cap. V, 4: „Aristotel a comparat spiritul omului cu o *tabula rasa*, pe care nu-i scris nimic, însă pe care se poate scrie totul". Această imagine cu „tabula rasa" provine de la filozoful Democrit.

33. Vezi Descartes, *Med.* IV, *Oevres*, VII, 62, r. 12—15.

34. Matei, 7, 7.

35. La J. Camerarius, *Symbolorum et Emblematum centuriae quatuor*, Mainz, 1668.

36. Matei, 5, 37; Iacob, 5, 12; 2. Corentin, 1, 17.

37. Claudius Claudianus (în jur de 400 e.n.): *Panegyricus de quarto consulatu Honorii*, V, 261/2.

38. Compară cu *Didactica magna*, cap. XXIV.

39. 5. Moise 6, 20: „De te va întreba în viitor fiul tău şi va zice: Ce înseamnă aceste porunci, hotărîri şi legi pe care ni le-a dat Domnul Dumnezeul nostru? Să-i spui fiului tău ..." (să i se spună despre robia din Egipt şi fuga poporului de acolo).

40. 3. Moise, 19, 2.: „Fiţi sfinţi, că eu ... sînt sfînt.

41. Isaia, 28, 9: „Pe cine vrea acesta să înveţe cu vedenia? Şi pe cine vrea el cu propovăduirea să înţelepţească? Au doar pe cei înţărcaţi sau pe cei abia depărtaţi de la sînul mamei lor?" Compară şi cu *Didactica magna*, cap. XXIV, 103.

42. „Vir bonus" era un ideal al aşanumitei „republica litteraria" al sec. al XVII-lea, ideal preluat din antichitatea romană.

Capitolul IV

1. J. V. Andreae, în lucrarea sa *Herculis Christiani Luctae* XXIV, Argentorati, 1615, îl denumeşte pe N. Machiavelli „un centaur al ateismului".

2. Ideea că lumea este coruptă o găsim la Comenius exprimată încă în primele sale lucrări ca, de pildă, în *Labirintul lumii şi raiul inimii (Labyrint světa a ráj srdce)*; de aici şi necesitatea de a o îndrepta.

3. Vezi *Didactica magna*, cap. XIX, 6.

4. Vezi Horaţiu, *Epist.*, I, 4, 15.

5. Ovidiu, *Fast.*, I, 216.

6. Ecclesiastul, 1, 18: „Că unde este multă înţelepciune este şi multă amărăciune, iar cel ce îşi înmulţeşte ştiinţa îşi sporeşte suferinţa".

7. Am tradus aici „omnia" prin tot, dar acest „tot" în gîndirea comeniană nu constituie o sumare de lucruri, ci un întreg, care constă din părţi între care există o strînsă legătură.

8. Noţiunea de adevăr la Comenius corespunde principiului scolastic „Veritas est adaequatio intellectus cum re" (Adevărul este potrivirea intelectului cu lucrul).

9. Antisthenes din Atena este considerat întemeietorul şcolii filozofice cinice. Iar denumirea de cinic provine probabil de la faptul că el a profesat la gimnaziul kynosarges. Discipolii săi au fost numiţi încă în antichitate *kyon* = cîine.

10. În text verus = „realis".

11. Compară cu *Physica*, cap. II.

12. Vezi *Didactica magna*, cap. V, 15 şi 17; cap. XIII, 13; cap. XIV, .

13. Vezi *Didactica magna:* „Tuturor diriguitorilor lucrurilor omeneşti...," pct. 2. Comenius îl consideră pe om un microcosmos, idee pe care o găsim exprimată în evul mediu la neoplatonicieni, mistici, Cusanus, Paracelsus ş.a., arătînd că: „Nu pe nedrept omul este numit τὸ πᾶν (adică tot, universal), întrucît corpul său constă din elemente, spiritul din cer, iar mintea provine de la Dumnezeu, întrunind astfel în el lumea vizibilă şi invizibilă"... „Din cele spuse se învederează că omul pe drept se numeşte un microcosmos, pentru că: 1) el se compune din aceleaşi lucruri ca şi macrocosmosul, din materie, spirit şi lumină; 2) prin poziţia membrelor sale el reprezintă universul" (*Physica*, cap. XI, *Despre om)*.

14. Matei, 7, 13: „Intraţi prin poarta cea strîmtă..."

15. *Romani*, 8.

16. Cicero, *Tusculanae* 3, 1, 2.

17. Această idee o găsim mai tîrziu dezvoltată la nivel de concepţie fundamentală la Rousseau.

18. Comenius utilizează frecvent expresia „sponte" în sensul folosit de stoici, adică „de a trăi conform naturii şi de a nu constrînge nimic". Vezi Seneca, *Ad serenum de otio*, cap. V.

19. Vezi *Didactica magna*, cap. IV, 3.

20. Cuvîntul „ingenium" este folosit la Comenius cu sensul de spirit, iar cînd este la plural („ingenia") are şi semnificaţia de oameni.

21. Am lăsat termenul comenian „pandidascalus" netradus, pentru că este folosit numai de autorul *Pampaediei* şi are semnificaţia de învăţător capabil să pregătească tineretul nu numai pentru înţelegerea macrocosmosului, dar şi pentru desăvîrşirea acestuia. Acest lucru rezultă concludent din capitolele următoare.

22. Capitolele VIII — XV.

Capitolul V

1. Prin *panscholie* autorul înţelege şcoala care să-l pregătească pe om adecvat scopului care îi revine în lume.

2. Seneca, *Epist.* 76; compară şi cu *De brevitate vitae*, III, 2.

3. Comenius, în problema vîrstelor, se sprijină pe Hypokrate. La el nu

este vorba de împărţirea psihologică a vîrstelor.

4. Vezi *Didactica magna*, cap. XXII, 10, cu privire la timpul optim de învăţare a limbilor popoarelor învecinate.

5. Vezi *Didactica magna*, cap. XXVII, 3.

6. În lucrarea sa *Faber fortunae sive ars consulendi sibi ipsi* (1637), dedicată fiilor lui Leszcynski din Leszno (Polonia), unde s-a refugiat Comenius împreună cu comunitatea fraţilor cehi, el indică drept ideal al adevăratei omenii independenţa şi smerenia.

7. În şcolile mănăstireşti, în evul mediu, femeile au început să activeze ca învăţătoare. Comenius era un consecvent susţinător al femeilor în munca de educaţie şi învăţămînt. (Compară *Didactica magna*, cap. X, 5.)

8. Vezi *Didactica magna*, cap. VIII, IX şi XXIX, unde prezintă necesitatea înfiinţării de şcoli primare în limba maternă.

9. Vezi introducere la *Didactica magna* 33, unde — referindu-se la Cicero, *De divinatione*, lib. II, c. 2, parag. 4 — discută aceeaşi idee.

10. Cicero, *De oratore*, II, 80, 325.

11. Educaţia privită ca deprindere a fost susţinută şi de Bacon în Essays, *Despre deprindere şi educaţie*, XXXIX.

12. Fapt relatat de Cunradus Lycosthenes în *Apophtegmata*, cap *De educatione*, Paris, 1581, p. 290.

13. Vezi *Didactica magna*, cap. XIX. Autorul are în vedere împărţirea pe clase şi grupe de obiecte ce urmează să fie predate.

14. Vezi cap. I, 12.

15. Se referă la o sentinţă din Seneca, *Epist.* 6, 4.

16. Hoornbeck (1617—1666), teolog reformat din Ţările de Jos. Nic. Clenardus (1493—1542), un vestit profesor de gramatică. A predat la Leuven şi Salamanca. Spre a învăţa araba, el a plecat în Africa. A scris o gramatică grecească, ebraică şi arabă.

17. Expresia „*ludimagister*" este o denumire veche, din epoca romană, pentru învăţătorul din şcoala elementară. Denumirea de *ludus* înseamnă şcoală şi provine de la vechile reprezentări festive cultice, la care luau parte activă şi copiii.

18. Compară II. Samuel, 12, 25. În timpul activităţii sale la Sáros Patak, Comenius a fost nevoit să facă o serie de concesii nobilimii.

19. Isaia, 11, 6—7: „Juninca se va duce la păscut împreună cu ursoaica şi puii lor vor sălăşlui la un loc, iar leul, ca şi boul, va mînca paie".

20. „Înnăscut" — aici nu trebuie luat în sens biologic ereditar, ci în sens ontologic.

20. *a.* Compară cu *Didactica magna*, XIX, 38.

21. Ovidiu, *Arta iubirii*, 3, 595, 6.

21. a. Compară cu J. V. Andreae, *Reipublicae Christianopolitanae Descriptio Argentorati*, 1619, p. 174 şi T. Campanella, *Civitas solis poetica. Ultraiecti*, 1643, p. 10.

22. Sărbătoarea Sf. Grigore cade la 12 martie, iar anul şcolar se termina atunci la 16 octombrie, de Sf. Gallus.

23. Compară *Schola Ludus*, *Praefatio*, 1657, p. IX.

24. Comenius, într-o scriere mai mică intitulată, *Latium redivivum* şi publicată în *Opera Didactica Omnia*, pars IV, p. 76—84, a prezentat senatului oraşului Amsterdam un plan pentru înfiinţarea unei şcoli latine, în care urmau să fie utilizate denumirile vechilor funcţii din Roma republicană în organizarea şi funcţionarea şcolii. Planul nu a fost pus în aplicare.

25. În noțiunea de *omnia* Comenius include fizica, metafizica și hyperfizica.

26. Aceste idei sînt preluate probabil din tradiția lui Paracelsius. Vezi B. Figulus, *Pandora*, Strassburg, 1608, p. XX.

Capitolul VI

1. Aici Comenius dezbate problema cărților ca instrumente de cultivare.

2. Dumnezeu e considerat aici ca un „perpetuum", veșnic, în sens aristotelic.

3. Imaginea lumii considerată ca o „scenă" a fost folosită de Platon în *Nomoi* 644, apoi Plotin ș.a. Comenius dă trei scene. Vezi lucrarea sa *Amphitheatrum universitatis rerum*.

4. Seneca, *Epist.* 66.

5. Concepția lui Comenius despre lume corespunde epocii în care trăia. El admite posibilitatea ca insectele și ierburile să apară spontan, din materia neînsufletită, cum dealtfel o admitea și Aristotel. El preferă geocentrismul, heliocentrismului.

6. Marginalii sau adnotări tipărite pe marginea paginii.

7. În textul original este o frază formată din 42 de cuvinte.

Prin caractere de tipar diferite, Comenius scoate în evidență ceea ce este important. De aici se vede și importanța pe care o atribuia autorul artei tipografice. (Vezi *Typographeum vivum*, din 1657, în *Opera Didactica Omnia*, pars IV. pp. 85—96.)

8. Comenius publică la Amsterdam, în 1658, *Manuálnik* — în limba cehă.

9. În original este un joc de cuvinte între *iudex* și *vindex*, greu de redat în limba română, dar sensul este cel tradus.

10. Platon, *Politeia*, I, 338.

11. Imaginea pîlniei prin care să pătrundă în mintea omului știința, Comenius o cunoștea din lucrarea lui Philipp Harsdörffer (1607—1658), *Poetischer Trichter die Teutsche Dicht — und Reimkunst ohne Behuf der Lateinischen Sprache, in 6 Stunden einzugiessen*, Nürenberg, — cu care era și prieten.

12. Asupra Colegiilor luminii, Comenius se exprimă în *Via Lucis*, cap. XVIII, și în lucrarea netipărită *Panorthosia*, cap. XVI. În acest sens a fost inspirat de Platon și mai ales de Th. Campanella.

13. Apollodorus din Atena a fost un renumit gramatician din secolul al II-lea, î.e.n. ; el a scris, între altele, Χρονικά — o schiță cronologică a distrugerii Troiei.

14. *Gnomologie* — de la ἠγνώμη (cunoaștere, părere)—sentințe scurte în proză sau versuri. *Gnomologie* sau *Pangnomicon* — colecții de asemenea sentințe.

15. Plautus, *Pseudolus*, scena XI. „Plagiarius" — tîlhar, vînzător de oameni, apoi — în glumă — cu privire la hoțul de literatură. De aici cuvîntul de „plagiat".

16. Matei, 5, 15.

17. Henry Wotton(1568—1639), diplomat și scriitor.

18. Augustin, Confesiunea III, cap. VI, 10.

19. St. Dunin-Borkovski și-a exprimat părerea că „construcția geometrică" a *Eticei* lui Spinoza ca și *Tratatul de filozofie* al lui Descartes au apărut sub influența *Panaugiei* lui Comenius; vezi D. Tschižewskij, *Johannes Bayer, ein deutscher Philosoph in der Slowakei*, în: Südost-Forschungen, 1956. p. 475.

20. *Filipeni*, 3, 15; „Așadar cîți sîntem desăvîrșiți aceasta să gîndim"; și 1. *Corinteni*, 3, 13: „Lucrul fiecăruia se va face cunoscut".

21. „*Non liquet*"! („Nu este clar!") pronunța justiția romană atunci cînd nu putea lămuri faptele incriminate. (vezi Cicero, *Pro Cluentio*, 28, 76.)

22. Polykleitos din Argos, turnător de bronz din secolul al V-lea î.e.n., autorul lucrării Κανών, care tratează teoria proporțiilor și a normelor exacte...

23. Lycosthenes, *Apophtegmata*, p. 834.

24. Compară cu nota 9 din acest capitol. Aici versul citat este puțin schimbat.

25. 2. Timotei, 3, 16.

26. Compară cu *Didactica magna*, cap. XIV, 3; Platon, *Timaeus*, 52 *B*, 52 *D*; Philo, *De opif. mundi*, 129.

27. În *Panorthosia*, cap. XVI, Comenius arată că de „res humanae" se ocupă învățații, teologii și politicienii. Fiecare dintre aceste 3 categorii au organizația lor, care pe plan internațional ar trebui să fie conduse de trei concilii internaționale; învățații formează Colegiul luminii, teologii — un consistoriu ecumenic, iar politicienii — o curte mondială a justiției.

28. În original începe o numărare greșită.

29. Comenius reia o idee a lui Raimundus Lullus (1235—1315), care în a sa *Ars magna* arată cum poate fi prezentată fiecare noțiune după diverse categorii.

30. Ecclesiastul, 12, 12: „... scrisul de cărți este fără sfîrșit, iar învățătura multă este oboseală pentru trup".

31. În *Via lucis*, cap. XVI, Comenius vorbește de trei cărți universale: *Pansophia*, *Panhistoria* și *Pandogmatia*; aici însă enumeră mai multe.

32. În anii tinereții sale, Comenius a întocmit harta Moraviei, pe care a tipărit-o în 1627, după care au urmat și alte ediții.

33. Prin *Panhistoria*, Comenius înțelege, așa cum a precizat în *Via lucis*, cap. XV, o istorie biblică a mîntuirii, o istorie a naturii, a invențiilor, a normelor morale universale, a cultelor religioase și o istorie a popoarelor și a statelor.

34. Isaia, 43, 18: „Nu vă mai amintiți de întîmplările trecute și nu mai luați în seamă lucrurile de altădată", și în continuare, Isaia, 65, 16: „Pentru că eu voi crea ceruri noi și pămînturi noi" ș.a.

35. Prin Pinder, Comenius cunoștea cele două piramide ale luminii și întunericului concepute de N. Cusanus:

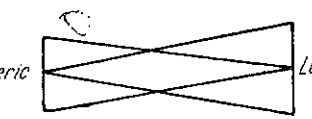

35. a. Piatra adevărului — „lapis Lydius".

36. Vezi *Didactica magna*, cap. XXV și părerea lui Comenius despre Terențiu și Plaut.

37. Jacobo Primerosio în *Destructio fundamentorum medicinae*, Rotterdam, 1657, tratează fundamentele medicinii într-o formă polemică.

38. După numele lui Mani a apărut în sec. III e.n. o religie numită „manicheism", fiind o îmbinare între unele elemente ale creștinismului și ale altor religii orientale.

39. „Pandecte" — culegeri juridice făcute după vechii jurisconsulți romani, îndeosebi sec. VI e.n.

40. Seth Ward (1617—1689), teolog și astronom la Oxford. Se considera că magnetul și jaspul au efect terapeutic, prin atingerea locurilor bolnave.

41. Exemplele folosite de Comenius țin de metoda sincretică. Adesea ne apar ciudate aceste comparații, dar ele corespund cu imaginea despre natură a timpului respectiv. Metoda sincretică este aplicată în *Didactica magna* în sensul că natura constituie un model pentru educație.

42. Întrucît cele trei cărți: lumea, mintea și Sf. Scriptură se referă la toate lucrurile, de aceea și comentariile trebuie să scoată în evidență armonia ce le stă la bază.

43. *Pananthea (anthos* înseamnă floare), deci alegerea generală a florilor — *Florilegium* (antologie). *Gnoma* — sentință, așadar, gnomologia este un ansamblu de sentințe.

44. Virgiliu, *Eneida*, 10, 283. Terențiu, *Heautontimoroumenos*, 483.

45. Calea pentru înlăturarea confuziei limbilor, Comenius o expune în capitolul IV din *Panglottia*.

Capitolul VII

1. Termenul de „pandidascalus" este specific gîndirii comeniene și este greu traductibil printr-o singură noțiune. Are semnificația de învățător care să învețe „πάντα" (adică, tot). În cehă a fost tradus prin „învățătorul universal" („všeučitel"); alți tălmăcitori l-au lăsat netradus, dar explicat. Astfel, în germană, traducătorii au lăsat termenul comenian și au adăugat traducerea de „Lehrer des Ganzen" — învățătorul întregului (întregul-conceput ca univers), vezi *Pampaedia*, traducere în limba germană de Dmitrij Tschižewsky, Heinrich Geissler și Klaus Schaller, ed. a II-a, Heidelberg, 1965, p. 169. Din context, cititorul va desprinde adevărata semnificație a noțiunii de „pandidascalus".

2. *Coloseni*, 1, 28: „Pe care noi îl vestim, sfătuind pe orice om și învățînd pe orice om, întru toată înțelepciunea, ca să înfățișăm pe tot omul desăvîrșit în Hristos Iisus". Comenius folosește frecvent comparația „învățător - apostol".

3. Proteus, la greci, fiul oceanului și păzitorul cirezilor lui Neptun, putea să scape de orice urmărire prin aceea că se metamorfoza, luînd diferite înfățișări.

Prin „ordine", Comenius înțelege ordinea care stă la baza lucrurilor. „Cine nu contemplă cum totul stă cu tot în legătură, acela nu cunoaște ordinea" (vezi *Delucidatio*, cap. 2, 13, din *Opera Didactica Omnia*, pars I, p. 467).

4. Vezi lucrarea lui Comenius *Boj s Bohem modlibami (Lupta cu Dumnezeu prin rugăciuni)*, Lissa, 1655.

5. Isaia, 7, 15; „El se va hrăni cu lapte și cu miere pînă în vremea cînd va ști să arunce răul și să aleagă binele".

6. Compară cu cap. V, nota 9.

7. *Omnimodo* și *omnino* au aceeași semnificație, căci *modi* ale întregului (ale existenței) sînt fundamentele sale, iar o cunoaștere pansofică apare numai acolo unde ea ajunge la fundamentele lucrurilor.

8. Idealul „eleganței sau al comportării elegante" a fost concretizat în Renaștere.

9. Compară cu *Didactica magna*, cap. XII, 13. Proverbul grecesc spune: „Nu din orice lemn se poate face un Mercur". Pitagora, căruia i se atribuie acest proverb, alegea cu multă grijă pe cei care doreau să-i fie discipoli. El obișnuia să spună: Trebuie mai întîi să verifici lemnul din care vrei să faci un soclu.

10. Comenius, în opoziție cu Ratke (care susținea că numai profesorul trebuie să fie activ), recomandă că în timpul școlii elevul trebuie să fie cît mai activ.

11. Platon, *Phaidon*, 266.

12. În cunoaștere, Comenius acordă o mare importanță metodei sincretice, considerînd că ea se bazează pe premisa panarmoniei care ar exista între cele 3 cărți divine: lumea, spiritul și revelația. După el, între aceste trei domenii ar exista o asemenea concordanță încît ceea ce nu este suficient de clar într-unul din domenii, prin comparație, se poate lămuri din celelalte două.

13. Platon, *Phaidon*, 115 A.

14. Pentru Comenius, *sensus*, *ratio* și *fides* sînt cele 3 părți ale cunoașterii.

15. 2. Moise, 20, 2.

16. Hieronymus Drexelius, S. J., *Aurifodina artium et scientiarum omnium, excerpendi scientia*, Monachii, 1653, p. 114.

17. Compară cu cap. VI, nota 3.

18. „Protreptic" — este arta de a îndemna și încuraja pe tineri să se îndrepte spre un anumit lucru.

19. Regulile didactice menționate în acest capitol fac parte din cele 187 de principii didactice expuse de autor în lucrarea sa *Methodus linguarum novissima*, cap. X.

20. Ștersăturile în îndreptările din manuscris denotă că autorul a vrut să mai introducă aici o problemă nouă.

21. Sînt cîteva cuvinte din deviza lui Comenius: „Omnia sponte fluant, absit violentia rebus".

22. Cicero, *De officiis*, I, 28, 100. Seneca, *Epist.* 112, 19.

23. Augustin, *De bono viduatis*, cap. XXI, 26.

24. Gnomă atribuită lui Pithakos.

25. Gellius, *Noct. Attic.*, lib. II, cap. 1.

26. Vezi cap. IX cu privire la învățarea cititului.

27. Compară cu *Didactica magna*, cap. XVI, 45.

28. Dramatizarea lucrării *Janua linguarum* a făcut-o la Sáros Patak. Primele jocuri teatrale le-a scris la Lissa: *Diogenes cynicus*, 1638.

29. Zorobabel, — personaj biblic.

30. J. Combesius, *Enchiridion Apophtegmatum philsophorum*, Frankfurt, 1582, p. 146, atribuie lui Democrit acest dicton, dar menționează că unii îl atribuie lui Socrate.

31. Compară cu *Didactica magna*, cap. XVII, 34: „... iar formatorul tineretului trebuie să fie întocmai ca un medic, numai slujitorul naturii, nu și stăpînul ei".

32. Text neterminat.

33. Comenius îl citează adesea pe Alexandru, dîndu-l drept exemplu. (Vezi *Didactica magna*, cap. XV, 4.)

34. Horațiu, *Ars poetica*, 343.

35. Compară cu titlul lucrării lui Comenius *Unum necessarium scire quod tibisit necessarium in vita et morte, et post mortem*, Amsterdam, 1668.

36. Asemenea afirmații se găsesc și în *Didactica magna*, cap. X, 17.

37. Seneca, *Epist.* 1, 1.

38. Comp. Augustin, *Confesiunile* X, 34,

39. *Pilde Solomon*, 3, 5.

40. Compară Luca, 2, 52. Matei 4, 1—11.

41. *Pilde Solomon*, 1, 7.

42. Compară cu motivarea etapelor de vîrste (cap. XI).

43. Compară cu Nikolaus Cusanus, *De docta ignorantia*, unde se susține că o cunoaștere rațională se bazează pe comparație.

44. Aici se referă la cele două lumi — ideală și reală, așa cum le găsim în concepția lui Platon.

Capitolul VIII

1. Cu privire la cele ce urmează, compară cu L. Mercati, *Opera omnia, medica et chirurgica*, tom. V, Frankfurt, 1620, lib. 19: *Libros duos, de puerorum educatione, custodia & providentia.*

1. a. Compară cu *Didactica magna*, cap. III, 3.

2. În *Informatorul școlii materne*, cap. V, se indică reguli de comportare în timpul sarcinii, pentru viitoarele mame.

3. Caesar, *De bello Gallico*, VI, 21.

3 a. Platon, *Statul* 460.

4. Comenius are în vedere o problemă socială a epocii: este vorba de oameni săraci, de servitori, calfe etc., cărora li se interzicea pînă şi căsătoria, sub pretextul de a împiedica astfel creşterea păturii sărace. Aceasta este expresia celei mai aprige exploatări şi nedreptăţi sociale.

5. Aluzie la următorul text biblic: „Căci fiii veacului acestuia sînt mai iscuşiţi în neamul lor decît fiii luminii", Luca, 16, 8.

6. „Nazarean" — un iniţiat, care, pe baza unui legămînt voluntar, se abţine de la anumite lucruri, pe o perioadă de timp sau pe durata întregii vieţi (vezi 4. Moise, 6, 2).

7. Ca şi Cusanus, Comenius acordă cercului o anumită simbolică: semnul adevărului.

8. Compară cu cap. III, 37 — reguli pentru conducerea vieţii, ale medicului roman Cornelius Celsus.

9. Compară cu *Informatorul şcolii materne*, cap. V, 3.

Capitolul IX

1. *Psalm*, 8, 3 şi Matei, 21, 16.

2. Matei, 21, 15.

3. Alternativa prezentată prin *rudis-eruditus* o găsim şi la Platon exprimată prin noţiunile de παιδεία şi ἀπαιδευσία (*Politica*, VII).

4. Pentru înţelegerea noţiunii de „natură", la Comenius, vezi Klaus Schaller, *Zur Grundlegung der Einzelwissenschaft bei Comenius und Fichte*, Köln, 1955, p. 124 ş.u.

5. Machiavelli — compară cu cap. IV, nota 1.

6 Vezi şi în *Didactica magna*, cap. XXI, 12.

7. Irlandezul Hugh Plat (1552—1611) a scris despre agricultură şi invenţii.

8. Compară cu cap. V, nota 8, Cicero, *De divinatione*, lib. II, c.2, 4.

9. Cel mai tînăr fiu al lui Isaia a fost David.

10. După Horaţiu, *Epistola* I, 2, 69.

11. Platon susţinea că sufletul există înaintea corpului (preexistenţă) şi cunoaşte nemijlocit ideile, iar ajungînd în corp, printr-o conducere justă, poate să şi le reamintească. Platon a expus această teorie, numită *anamnesis*, în *Menon şi Phaidon*. *Maieutica* lui Socrate stă la baza acestei teorii.

12. Virgiliu, *Georg.*, 2, 272.

13. Horaţiu, *Sat.*, 1, 3, 37.

14. Ieremia, 13, 23: „Poate, oare, să-şi schimbe etiopianul pielea sa şi leopardul petele sale? Aşa şi voi: puteţi oare să faceţi bine, cînd sînteţi deprinşi a face rău?"

15. Parabola neghinei în grîu. (Matei, 13, 24—30).

16. Înţelepciunea lui Isus Sirah: 22, 7—8: „Cel ce învaţă pe cel nebun este ca şi cel care lipeşte hîrbul şi trezeşte din somn greu pe cel care doarme. Ca şi cum ar povesti celui care dormitează; aşa este cel care povesteşte celui nebun, şi la sfîrşit va zice; ce este?"

17. 2. Timotei, 3, 15; de asemenea, *Didactica magna*, cap. XXIV, 20.

18. *Didactica magna*, cap. XXVIII. Afară de aceasta, *Informatorul şcolii materne*, cap. IV—XI.

19. Zinzendorf a creat, sub influenţa lui Comenius, un „cor al sugarilor": el se ruga cu mamele în timp ce acestea alăptau.

20. Quintilian, *Inst. orat.*, 1, 1, 4 şi 16.

21. În original, cuvinte cehe: pes şi psyček.

22. Compară cu prefaţa la *Janua linguarum:* „Ut intellectus et lingua parallele decurrant semper" („Pentru ca intelectul şi limba să decurgă întotdeauna paralel").

23. Diego Saavedra Foxardo (1584—1648), *Idea Principis Christiano-Politici centum symbolis expressa*. A apărut la Münster, în 1640.

24. Nu este vorba despre spartani la locul indicat în *Didactica magna*, în schimb, în *Informatorul şcolii materne*, cap. V, 16.

25. Horaţiu, *Arta poetică*, 335.

26. Vezi Luca, 2, 22 şi 1. Moise, 21, 8.

27. Isaia, 28, 29: „Minunat este sfatul lui şi mare purtarea lui de grijă!"

28. *Epistola către Romani*, 12, 17.

29. Luca, 17, 1.

30. Claudianus, *De consulatu Stilichonis*, I, 168.

31. Compară cu *Didactica magna*, cap. IV, 6.

32. Ovidiu, *Remedia amoris*, 91.

33. 5. Moise, 31,13: „Fiii lor, care nu ştiu, vor auzi şi vor învăţa a se teme de Domnul Dumnezeul vostru în toate zilele.. "

34. Platon, Legile, 5, 14.

35. Ioan, 1, 29.

36. Marcu, 10, 47.

37. 1. Moise, 17, 1.

38. 1. Moise, 15, 1.

39. Matei, 10, 16.

40. *Psalmi*, 33, 22.

41. Propunerea de a se organiza „grădiniţe" o întîlnim pentru prima dată la Comenius, în această lucrare.

42. Sophonias Hasenmüller a predat limbi străine la şcoala princiară din Heilsbronn pe Ansbach, apoi la Nürenberg. El este autorul unei *Didactici* (1615), precum şi al lucrării *Franci Scholarum particularium brevis designatio et requisitorum notatio cum sua Didactica et libellis scholasticis*, Norimbergae 1624, din care la cap. VI, p. 16 se referă Comenius.

43. Are în vedere *Orbis pictus*. *Lucidarius* a fost o carte pentru popor, apărută în secolul al XII-lea, iniţial în limba germană, apoi cartea a fost tradusă în diverse limbi europene. În Cehia, a fost cunoscută din secolul al XIII-lea. Ea conţinea cunoştinţe despre natură, redate în forma populară. Mai degrabă Comenius ajunge la această denumire în legătură cu cartea colaboratorului său din Elbing, Cyprian Kinner, care publică în 1648 *Elucidarius*, o carte de reformă şcolară.

Lubinus i-a sugerat lui Comenius ideea de a completa textele din *Janua linguarum* cu imagini. Pe pedagog îl preocupa ideea unei *Encyclopaediola sensualium* sau *Encyclopaedia sensualium*. Înainte de a publica *Orbis pictus*, Comenius tipăreşte în 1653 *Vestibuli et Januae Linguarum Lucidarium*.

44. Vezi nota 23.

45. Cu privire la învăţarea cititului, vezi lucrarea lui Comenius *Tirocinium*.

46. Cum înţelegea Comenius „alphabetum vivum", vezi introducerea la *Orbis pictus*, unde în dreptul fiecărei litere este zugrăvit animalul care produce sunetul respectiv.

47. Vezi *Şcoala copilăriei*, cap. X, nota 17.

Capitolul X

1. Deşi în text Comenius foloseşte cuvintele de „pueritia" şi „pueri", el are în vedere nu numai pe băieţi, dar şi pe fete, adică pe toţi copiii de şcoală. Acest lucru rezultă şi din cerinţa sa „omnes homines excolere". De educţia femeilor se ocupă îndeosebi Fénelon (1651—1715).

2. Erasmus, *Declamatio de pueris ad virtutem ac litteras liberaliter instituendis idque protinus a nativitate*, 1529.

3. „Cum este începutul așa va fi totul" — astfel sună motto-ul la *Informatorul școlii materne.*

4. Importanța pe care o acordă Comenius studiilor matematice rezultă și din cerința sa ca „metoda matematică" să fie aplicată în fizică. Aici el are în vedere pregătirea matematică bazată pe sistemul euclidian.

5. Organizarea școlii limbii materne, adică a școlii primare pe 6 clase, Comenius o recomandă în *Didactica magna*, cap. XXIX, 11, unde indică și titlurile manualelor ce vor fi folosite în clasele respective: *Violarium, Rosarium, Viridarium, Sapientiae labyrinthus, Spirituale balsamentum, Paradisus animae* — dar nu a ajuns să elaboreze aceste manuale.

6. În denumirea manualelor, Comenius se folosește de termeni din horticultură.

7. Tălmăciforul *Pampaediei* în limba cehă, Hendrich, este de părere că aceste cuvinte ale lui Esquin, Comenius le-a scos din cartea *Versus sententiosi et eximii iuxta litterarum ordinem e veteribus poetis consignati a Bartolomeo Schönborn Vitembergensi*, din care existau mai multe ediții: 1565, 1586 ș.a.

7. a. Vezi *Orbis pictus*, apoi *Schola ludus*, partea a IV-a, act. 3, scena 2.

8. Autorul se referă aici la lucrarea sa *Tirocinium*, din 1655.

9. Despre arta scrierii și a socotirii vezi Daniel Schwenters, *Philosophische und mathematische Erquickstunden*, traducerea germană de G. P. Harsdörffer, Nürenberg, 1653.

10. La Sáros Patăk, Comenius a publicat, între altele, 3 manuale latine cu titlul *Eruditionis scholasticae Vestibulum, Janua et Atrium*, la care a anexat un *Lexicon vestibulare, januale et atriale.* După modelul acestui lexicon, urma să elaboreze și un lexicon în limba maternă, pentru școala limbii materne, iar aici dă numai un exemplu de modul cum trebuia să arate acest lexicon.

11. Se referă la *Orbis pictus.*

12. Vezi Ioan, 15, 6.

13. În *Physicae synopsis*, autorul, în multe locuri, vorbește despre „spiritele vieții".

14. Vezi Th. de Aquino, *Summa Theologiae*, în care „gratia perficit naturam" (grația desăvîrșește natura) și „fides praesupponit cognitionem naturalem" (credința presupune cunoașterea naturală) sînt două idei fundamentale.

15. Comenius se referă aici la lucrarea *Florilegii magni, seu Polyanthae tomus secundus Jani Grunteri Argentorati*, 1624.

16. Cu sens asemănător, vezi Th. Campanella, *De sensu rerum et magia*, Frankfurt, 1620.

17. Comenius a publicat în limba cehă, în 1658, *Manuálnik aneb Jádro celé Bibli svaté*, iar la Nürenberg (în același an) publică *Janua sive introductorium in Biblia sacra.*

18. Vezi *Dialogorum sacrorum, libri quattuor, Sebastiane Castellione autore.*

19. Comenius se gîndea probabil că acest *Vestibulum* (parte introductivă) urma să fie elaborat la lucrarea *Janua sive introductione in Biblia sacra.*

20. Eilhardus Lubinus (1565—1621), în *Novi Jesu Christi Testamente Graeco-Latino-Germanicae editionis pars prima* ..., 1617, are o prefață în care arată avantajele învățării limbii latine, fapt la care se referă deseori Comenius în *Didactica magna* (vezi cap. XI, 12; XXVI, 13 ș.a.)

20 a. Hopf, *John. Christ., Flores Biblici, das ist: Biblische Blumen auss H. Schrifft nach dem Alphabet zusammen gefasst*, Arstadt, 1645.

21. Iona, 4. 7.

22. Bernhard de Clairveaux, *De consideratione*, liv. V., cap. 6.

23. Autorul are în vedere cultivarea cîntecelor și educația religioasă a copiilor, așa cum se făcea în Comunitatea fraților cehi. Comenius a compus psalmi și cîntece religioase.

23 a. Harsdörfer, G. P., *Frauenzimmer-Gesprächsspiele*, Nürnberg, 1644, partea I, p. 37.

24. Paul Felgenhauer (1593) 1677), teolog protestant din Boemia; a polemizat cu J. A. Comenius.

25. „Trichotomie" — împărțire în trei; Comenius aplică frecvent acest principiu de împărțire și sub influența lui Paracelsus.

„Mnemotehnica" a jucat un rol important în lucrările pedagogice ale lui Alsted, profesorul lui Comenius la Herborn, mai tîrziu chemat ca profesor la Colegiul protestant din Alba Iulia.

26. În original, pentru jocurile de cuvinte, Comenius dă exemple din limbile latină, germană și cehă, care, traduse în limba română, nu mai redau sensul acestor jocuri de cuvinte.

27. „*Luky*" = pajiști, fînațuri; „*luhy*" = lunci; „*lesy*" = păduri, în limba cehă; în expresie se repetă aceeași consonantă.

28. Vezi *Didactica magna*, cap. XXIV, 29, și cap. XXVI, 7, unde apare numele lui Priscian (+526 e.n.), autorul cărții *Institutiones grammaticae*, dar nu în sens de autor al acestei lucrări, ci pentru faptul că în timpul lui Comenius numele lui Priscian a devenit sinonim cu gramatica.

29. Gramatica concepută de Comenius, ca o completare la *Janua*, cuprinde, în capitolul XI *De phrasi*, 15 reguli cu privire la legăturile cuvintelor.

30. Nathan Chytraeus (1543—1598), profesor la Rostock și Bremen. A scris *Viaticum itineris extremi*, Herborn, 1608. Comenius voia să folosească această carte la elaborarea capitolului XV, *Școala morții.*

31. Matei, 21, 13.

32. Quintilian, *Institutio oratoria*, I, I, 28.

33. Compară *Artificii legendi et scribendi tirocinium*, lucrare scrisă de Comenius în anii 1654 și 1655.

34. Janus Caecilius Frey (mort 1631) a scris *Via ad divas scientias artesque, linguarum notitiam sermones extemporaneos nova et expeditissima*, Paris, 1628. De asemenea, și iezuitul polonez Rehor Knapski (1564—1638) a alcătuit *Thesaurus Polono-Latino-Graecus* (Cracovia, 1631), cunoscut ca un dicționar clasic, pe care Comenius îl menționează adesea (vezi *Didactica magna*, cap. XVIII, 25, și cap. XXII, 25).

35. J. Hus a preconizat, în lucrarea sa *Orthographie*, din 1406, scrierea consecvent fonetică, pe care cehii au adoptat-o.

36. Vezi nota 4.

37. Vezi *Didactica magna*, cap. XXIX, 19, unde Comenius susține aceeași idee cu privire la învățarea limbilor străine.

38. Ovidiu, *Ponticele*, 4, 10, 5.

39. Compară cu scrierea lui Comenius *De utilitate accuratae rerum nomenclaturae oratiuncula*, din 1651, publicată în *Opera Didactica Omnia*, pars III, pp. 745—749.

40. Horațiu, *Arta poetică*, 311.

41. Comenius intenționa să scrie un capitol despre învățarea limbilor, respectiv *Vestibulum*, dar n-a făcut-o.

Capitolul XI

1. Comenius a vrut, inițial, să intituleze *Palatium* cea de-a treia carte pentru școala latină, dar apoi a denumit-o *Atrium.*

2. Compară cu *De cultura ingeniorum* (1650), din *Opera Didactica Omnia*, pars III, p. 72.

3. Paragrafele 7—16 constituie o explicaţie pentru *„res humanae"*.

4. Comenius numeşte drept principii filozofice, politice şi teologice „scenele" sau „cărţile" lui Dumnezeu: lumea, spiritul şi Sf. Scriptură.

5. Forma de dialog a fost adesea folosită în operele scrise, şi Comenius o foloseşte în *Schola ludus* şi în alte lucrări.

6. *Didactica magna*, cap. XXX, 4.

7. Prin „Collegium Gellianum" se înţelege o comunitate de muncă pentru studierea autorilor clasici. Vezi *Didactica magna*, cap. XXXI, 11.

8. În elaborarea manualelor sale, Comenius aplică metoda ciclică, în special la învăţarea limbii latine. Vezi *Vestibulum, Janua şi Atrium.*

9. În ceea ce priveşte timpul atribuit de Comenius pentru învăţarea limbilor clasice, acesta diferă aici faţă de ceea ce prevăzuse în *Didactica magna*, cap. XXII, 10.

10. Comenius n-a precizat ce înţelege prin „tot ce este demn de reţinut ... din orice epocă", deşi el intenţiona să scrie un *Thesaurus*, adică o antologie din autorii vechi.

11. „Battologie" — flecăreală.

12. Nu s-a putut identifica pasajul din Frischlin la care se referă autorul.

13. Terenţiu, *Heautontimorumenos*, 877.

14. Şi în *Methodus linguarum novissima*, cap. XXIV, 19, Comenius recomandă introducerea jurnalelor, „tabellae vitae", care să fie un autocontrol pentru fiecare elev şi un mijloc de evidenţiere a progreselor în dobîndirea cunoştinţelor.

15. Compară cu Seneca, *Epist.* 116.

16. Bacon of Verulam, *De dignitate et augmentis scientiarum*, cartea a VII-a, cap. 3.

17. S. Cipriano, *Corpus Script. Eccles.*, II, III, 154, 21.

18. Comenius nu are aici în vedere aspectul psihologic în succesiunea claselor, ci se referă numai la materia propriu-zisă care trebuie parcursă în clasele respective.

Capitolul XII

1. Compară cu *Didactica magna*, cap. XVIII, 35.

2. *Psalm*, 36, 9: „Că la tine este izvorul vieţii, întru lumina ta vom vedea lumină".

3. Ludovic Vives (1492—1540) a influenţat puternic pe Comenius prin lucrarea sa *De disciplinis.*

4. Vezi nota 5 de la *Introducere.*

5. „Panetoimia", din greceşte ἕτοιμος (a fi gata), sau clasa unei multilaterale pregătiri. „Panepistemonia", din greceşte ἡ ἐπιστήμη (ştiinţa), este clasa înţelegerii multilaterale.

6. Comenius considera că metoda sincritică, pe care o numeşte şi „logica simbolică", permite, pe baza asemănării, să se ajungă la adevăr *(similia plus quam probant)*, întocmai ca şi cu parabolele lui Hristos.

7. Vezi Vives, *De disciplinis*, I, unde se preconizează ca şcolile să fie construite într-un loc retras, liniştit, departe de zgomotul curţilor şi de fetele frumoase. Sub acest aspect, Sárospatak constituia un model.

8. Johann. Clauberg (1622—65), *Logica vetus et nova* ... 1658, pars I, quaestio 127: „Qua ratione liberari possumus illis infantiae praejudiciis aliisque erroribus inde procedentibus?"

9. Antonius Walaeus, *Gerhardi Vossii et aliorum dissertationes de studiis bene instituendis*, Nürnberg, 1658.

10. Compară cu *Didactica magna*, cap. XXXI, 8—11, şi *Opera Didactica Omnia*, pars IV, p. 76, unde în lucrarea *„Latium redivivum"* propune înfiinţarea unei şcoli pentru învăţarea limbii latine, organizată după stilul vieţii romane.

11. Comenius a dramatizat *Janua linguarum* în *Schola ludus*; tot aşa intenţiona să facă şi cu lucrările sale *Janua rerum, Pansophia*, şi *Panorthosia.*

12. Cu privire la cele 7 lumi, compară cu capitolul XV, *Şcoala morţii.*

13. „Emblemata" — prezentarea de imagini, însoţite de text explicativ, sub formă de sentinţe sau poezii mici. A cunoscut o largă răspîndire în Europa începînd cu Renaşterea. Comenius a fost un adept al acestei forme de prezentare a cunoştinţelor.

14. Saavedra, cap. IX, nota 26.

15. Cu „Lehrgedicht" are în vedere cartea lui Georg Ph. Harsdörffer, *Nathan und Jonathan.*

16. Bacon Of Verulam, *De dignitate et augmentis scientiarum*, II, cap. 2.

17. Comenius se referă la *Placita philosophorum*, atribuită eronat lui Plutarh.

18. Descartes R., *Contra Voëtium.*

19. Compară cu *Didactica magna*, cap. XXXI, 18.

20. O evidenţă a literaturii fizionomice din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea se găseşte la Lipenius, *Bibliotheca realis medica*, Frankfurt, 1679.

21. Aici, Comenius are în vedere faptul că existenţa se împarte, după el, în „substanţă" şi „accidenţă". Esenţa substanţei este că ea poate exista ca realitate şi nu are nevoie de nici un alt purtător. La fel şi „mişcarea" poate fi considerată ca mişcare în sine şi ca mişcare în afară.

22. Platon, *Politica*, 498.

23. *Corpus Hermeticum*, Fragments extrait de Stobee, Fragment II, B., Ed. Nock et Festugière, tom. III, 13, Paris, 1954.

Capitolul XIII

1. Seneca, *De brevitate vitae*, VII, 2.

2. Augustinus, Sermo CLXL, *Patrologia Latina*, Migne, 38, 881.

3. Galen. Nu s-a putut identifica această idee în nici una din lucrările medicului grec.

4. v. Drexel, cap. VII, nota 22.

5. „Urim" şi „Tummim" sînt două noţiuni ebraice, probabil iniţial două beţişoare folosite la stabilirea dreptăţii şi care în limba greacă au fost traduse prin δήλωσις şi ἀλήθεια, iar în Vulgata, prin „doctrina" şi „veritas". Nu se cunoaşte exact semnificaţia lor. În Biblie se spune: „În hoşemul judecăţii să pui Urim şi Tummim şi vor fi acestea la inima lui Aaron, cînd va intra el în cortul adunării să se înfăţişeze înaintea Domnului" (2. Moise, 28, 29).

6. Este vorba de Seneca, *Epistola* 49, 6, nu de Cicero.

7. Pliniu cel Tînăr, III, *Epist.* 5.

8. Capnion adică Reuchlin.

9. Seneca, *Epistola* 84, 2.

10. Compară cu cap. III, nota 4, şi cap. VI, nota 39.

11. Horaţiu, *Arta poetică*, 39.

12. Matei, 20, 1—16.

13. Ecclesiastul, 9. 10: „Tot ce mîna ta prinde să săvîrşească, fă cu hotărîre ..".

14. II. Timotei, 4, 7.

15. Christophorus Plantinus (1520—1589), fondatorul unei tipo-

grafii în Antwerpen, care printr-un decret regal a fost numit „prototipograf al Țărilor de Jos".

16. În *Methodus linguarum novissima*, cap. XXIV, 16—20, se spune că oricine vrea să ducă o viață rațională trebuie să aibă un jurnal al vieții *(ephemerides vitae)*, în care să noteze zilnic: 1) ce a citit deosebit în acea zi; 2) ce a auzit util; 3) ce a spus sau a făcut și ar fi demn de notat. Un asemenea jurnal devine un sfetnic, iar la nevoie, și un învățător — spune Comenius.

17. *Cartea judecătorilor*, cap. 16.

18. Epictet, *Enchiridion*, XIX.

19. Ovidiu, *Trist.*, III, 4, 32.

20. Rut, 3: „Booz s-a comportat atent față de Rut și a acționat repede".

21. Claudianus, 18, 356.

22. Aristotel, *Poetica*, cap. 5.

22. a. Ovidiu, *Trist.*, III, 4, 25.

23. Ovidiu, *Trist*, V, 6, 13.

24. Augustin, *Deo bono viduatis*, XXII, 27.

25. Juvenal, *Satira* VIII, 140.

26. Xenophon, *Agesilaos*, 9, 1.

26 a. — Numerotare greșită în original (se repetă XI).

27. Ovidiu, *Remedia amoris*, 93 ș.c.

28. Valerius Martialis (din sec. I, e.n.), *Epig.* V, 58.

29. Alexander de Aphrodisias, comentatorul lui Aristotel.

30. Claudius Aelianus, filozof din a II-a jumătate a secolului al II-lea, e.n. A scris *De natura animalium* și *Varia Historia*.

31. *Psalmi*, 90. 15.

32. Comenius utilizează un joc de cuvinte între: *senex* — *Senex*, ceea ce este greu de redat în limba română.

33. Virgiliu, *Georg.*, 2, 412.

34. Seneca, *De ben*, I, 10. 1.

35. Ioan, 15, 16.

36. Isaia, 49, 4: „În deșert m-am trudit, în zadar și pentru nimic mi-am prăpădit puterea mea!"

37. Luca, 9, 3.

38. Seneca, *Epist.* 78, 3 și *Epist.* 5, 4.

39. Lucius Aennaeus Seneca (55 î.e.n. — 39 e.n.), tatăl filozofului, a scris *Controversiae* X, proemium par 9.

40. 1. Moise, 3, 17 și 19.

41. Isaia, 11, 6: „Atunci lupul va locui laolaltă cu mielul și leopardul se va culca lîngă căprioară".

42. 1. Moise, 28, 19.

43. 1. Moise, 5, 21—24.

44. 1. Moise, 3, 9.

45. 1. Moise, 3, 15.

46. Ovidiu, *Ars amandi*, 2, 669.

47. Tibul, *Eleg.* I, 4.

48. Suetoniu, *Divus Vespasianus*, 24.

49. T. Liviu, XXII, 29, 8—10.

50. Marcu, 8, 8 și 6, 43.

Capitolul XIV

1. Aristotel, Περὶ Ἀναπνοῆς 17, 478.

2. Seneca, *Epist.* 36, 4.

3. Seneca, *Epist.* 1, 3.

4. Platon, *Phaidon*, 67.

5. Iezechiel, 18, 21: „Dar dacă cel rău se întoarce de la nelegiuirile sale pe care le-a făcut și păzește toate legile mele și face ceea ce e bun și drept, el va trăi și nu va muri".

Iezechiel, 33, 11: „Precum e adevărat că eu sînt viu, tot așa-i de adevărat că eu nu voiesc moartea păcătosului, ci păcătosul să se întoarcă de la calea sa și să fie viu".

6. Ieremia, 15, 19: „... dacă tu vei osebi lucrul de preț de cel fără de preț, vei fi ca gura mea...".

7. Vezi cap. XIII, nota. 51.

8. Horațiu, *Epist.* 1, 18.

9. Cicero, *Phil.*, II, 47.

10. Seneca, *Epist.* 36, 4.

11. 2. Timotei, 4, 7.

12. II. *Regi*, 19, 32: „Barzilai însă era foarte bătrîn, ca de optzeci de ani, și el ospătase pe rege în timpul șederii lui la Mahanaim, pentru că era om foarte bogat".

Isaia, 65, 20: „Așa că cine va muri la o sută de ani va fi tînăr...".

13. Daniel, 2, 32.

14. Abraham, vezi 1. Moise, 32, 12.

15. 5. Moise, 32, 49.

16. 1. Moise, 6, 22.

17. Simion, vezi Luca, 2, 29.

18. *Cartea judecătorilor*, 16, 30.

Capitolul XV

1. În partea a 3-a din *Consultatio catholica*", în „Pansophia", Comenius tratează despre cele 8 lumi. Ultima este lumea veșnică, lumea lui Dumnezeu.

2. Marcu, XIII, 37.

3. În ultima parte din *Viaticum* se discută despre bătrînețe.

4. Compară R. Rudolf, *Ars moriendi*, Köln-Graz, 1957.

Capitolul XVI

1. Comenius face în *Panorthosia*, cap. X, 44, o comparație între răul Alphaios (Alfeu) din Elada și modul de înlăturare a relelor sociale.

2. 1. Moise, 11, 7.

3. Vezi nota 5 la *Introducere*

4. Zaharia, 14, 7.

5. Isaia, 30, 26: „Și luna va străluci ca soarele, iar soarele străluci-va de șapte ori mai mult — ca lumina a șapte zile —, în ziua cînd Domnul va lega rana poporului său și va tămădui vînătăile de pe trupul lui".

BIBLIOGRAFIA

folosită la elaborarea aparatului critic

J. A. Comenii, *Opera didactica omnia. Variis hucusque occasionibus scripta, diversisque locis edita: nunc autem non tantum in unum, ut simul sint, collecta, sed & ultimo conatu in Systema unum mechanice constructum, redacta,* Amsterdami, Impensis D. Laurentii de Geer. Excuderunt Christophorus Cunradus, & Gabriel a Rov., Anno MDCLVII.

Joannes Amos Comenius, *Opera didactica omnia.* Editio anni 1657 lucis ope expressa. Tom. I—III. Sumptibus Academiae Scientiarum Bohemoslovenicae Pragae, in aedibus Academiae Scientiarum Bohemóslovenicae, MCMLVII. (Ediție în facsimil fotolitografică a volumului publicat în 1657.)

Johannis Amos Comenii, *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica.* Editio princeps. Tomus I—II. Sumptibus Academiae Scientiarum Bohemoslovacae. Pragae. In Academia h.e., in aedibus Academiae Scientiarum Bohemoslovacae MCMLXVI.

J. A. Komenský, *Vševýchova — Pampaedia.* Přelžoil Josef Hendrich. Statni nakladatelstvi v Praze, 1948.

J. A. Comenius, *Pampaedia.* Lateinischer Text und deutsche Übersetzung. Nach der Handschrift herausgegeben von Dmitrij Tschižewskij in Gemeinschaft mit Heinrich Geissler und Klaus Schaller. Zweite, durchgesehene und verbesserte Auflage. Heidelberg, Quelle und Meyer, 1965.

J. A. Coménio, *Pampaedia (Educação universal).* Introdução, tradução e notas por Joaquim Ferreira Gomes, prof. da Faculdade de Letras de Coimbra. Coimbra, 1971.

J. A. Komenský, *Pampaedia.* Przetozila Krystyna Remerowa. Wstepem i komentarzem opatrzyl Bogdan Suchodolski, Wroclaw — Warszawa, Ossolineum 1973.

Jan Amos Komenský, *Allgemeine Beratung über die Verbesserung der menschlichen Dinge.* Ausgewählt, eingeleitet und übersetzt von Franz Hofmann, Volk und Wissen Volkseigener Verlag, Berlin 1970.

Jan Amos Comenius, *Didactica magna.* Traducere, note, comentarii și studiu de prof. univ. dr. Iosif Antohi. Editura didactică și pedagogică, București, 1970.

Ioan Amos Comenius, *Școala maternă (Informatorium školy materskè).* Traducere din limba cehă de dr. Milan P. Șesan, „Colecția pedagogilor români și străini", sub conducerea d-lui C. Narly, București, Editura „Cultura Românească".

J. A. Comenius, *Ieșirea la loc deschis din labirintele scolastice. Spicuiri didactice. Legile unei școli bine organizate și Îngerul păcii* (fragmente). Traduceri făcute de Stanciu Stoian și Iosif Antohi. În volumul: *J. A. Komensky — Comenius*, București, E.S.D.P., 1958.

J. A. Komensky, *Texte alese* (cu un studiu introductiv de I. Antohi), București, E.S.D.P., 1958.

* * *

Alt, Robert, *Die Consultatio und ihre Beziehungen zur enzyklopädischen und utopischen Literatur.* În: „Acta Comeniana" — Revue internationale des études comeniologiques, 1 (XXV), Academia/Praha, 1969.

Ansohi, Iosif, *Comenius et la Roumanie*, Bulletin de la Commission Nationale de la République Socialiste de Roumanie pour L'UNESCO, 4/1970, p. 103—106.

Antohi, Iosif, *Jan Amos Komenský—Comenius*. Actualitatea gîndirii social-filozofice şi pedagogice a unui ilustru savant. În rev.: „Pentru apărarea păcii", nr. 11/1970, Bucureşti.

Antohi, Iosif, *Jan Amos Comenius (Komenský) — trei veacuri de la moartea marelui umanist şi pedagog ceh*. În: „Studii şi comunicări", Piteşti, 1972.

Ballauff, Theodor und Schaller, Klaus, *Pädagogik — Eine Geschichte der Bildung und Erziehung*. Band II vom 16. bis zum 19, Jahrhundert, Freiburg/München, Verlag Karl Alber.

Blekastad, Milada, *Comenius — Versuch eines Umrisses von Leben, Werk und Schicksale des Jan Amos Komenský*, Printed in Denmark by P. J. Schmidt, Vojens.

Blekastad, Milada, *Grundzüge der Komposition der De rerum humanarum emendatione consultatio catholica des Comenius*. În: „Acta Comeniana", 1 (XXV), Academia/Praha, 1969.

Brambora, Josef, *Knižní dílo J. A. Komenského*. Studie bibliografická. Státní Pedagogické Nakladatelství, 1957.

Brambora, Josef, *La place de la Consultation parmi les corpus littéraires de Komensky*. În: „Acta Comeniana", 1 (XXV), Academia/Praha, 1969.

Červenka, Jaromír, *Die Grundlagen der pansophischen Idee des Johann Amos Comenius*. În: „Acta Comeniana", 1 (XXV), Praha, 1969.

Gontscharow, K. Nikolai, *The Great Humanist John Amos Comenius*. În: Acta Comeniana", 1 (XXV), Praha, 1969.

Kopecky, Jaromir; Patočka, Jan; Kyrasek, Jiri, *Jan Amos Komenský — Nastin zivota a dila*, Praha, Státni Pedagogické Nakladatelství, 1957.

Lordkipanidze, David, *A general Consultation on the Reform of Human Affairs by Comenius and its Significance for Socialist Pedagogy*. În: „Acta Comeniana", 1 (XXV), Praha, 1969.

Patočka, Jan, *Utopie und System der Ziele der Menschheit bei Comenius*. În: „Acta Comeniana" 1 (XXV), Praha, 1969.

Piaget, Jean, *The significance John Amos Comenius at the present time*, UNESCO, 1957.

Schaller, Klaus, *Die Pädagogik des Johann Amos Comenius und die Anfänge des pädagogischen Realismus im 17. Jahrhundert*. Zweite Auflage, Heidelberg, Quelle & Meyer, 1967.

Skalička, Vladimir, *Probleme der Panglottie*, În: „Acta Comeniana" 1(XXV), Praha, 1969.

Polišenský, Josef, *Comenius and the Development of European Thogt*. În: „Acta Comeniana", 1 (XXV), Praha, 1969.

Škarka, Antonin, *Komenskýs Schrift Clamores Eliae als Variante der Consultatio*. În: „Acta Comeniana", 1(XXV) Praha, 1969.

Sychriva, Hana, *La fonction de l' éducation, force sociale humanisante et effective, dans la „Consultation générale sur l'amendement des affaires humaines", de Jean Amos Comenius*. În: „Acta Comeniana", 1 (XXV), Praha, 1969.

Stanciu, Stoian, *Educaţia permanentă în „Pampaedia" lui Jan Amos Comenius*. În: „Revista de pedagogie", nr. 11, 1970.

Tschižewskij, Dmitrij, *Die Handschrift der „Pampaedia" und ihr Schicksal*. În volumul „*Pampaedia — Lateinischer Text und deutsche Übersetzung*". Nach der Handschrift herausgegeben von Dmitrij Tschižewskij in Gemeinschaf mit Heinrich Geissler und Klaus Schaller, Zweite, durchgesehene und verbesserte Auflage, Quelle & Meyer, Heidelberg, 1965.

CUPRINS

Studiu introductiv de prof. univ. dr. **Iosif Antohi** 5

PAMPAEDIA. Introducere. 23

Privire sinoptică asupra *Pampaediei* . . . 25

Capitolul I

Ce este *Pampaedia* şi de ce este dorită (1—10). În ce sens este de dorit ca *toţi* oamenii *(omnes)* să fie instruiţi în *toate (omnibus)* şi cu *totul (omnino)* (11—15) 27

Capitolul II

TOŢI oamenii să fie cultivaţi pentru umanitate, pe cît este necesar (1—14), pe cît este de posibil (14—20), pe cît este de uşor (21—30) 30

Capitolul III

Ce înseamnă să fie educat omul prin TOT ce desăvîrşeşte natura omenească (1—12) şi de ce aceasta este necesar (13—30); cum este acest lucru posibil (31—32) şi cît de uşor (33—48) . . . 38

Capitolul IV

Ce înseamnă a educa CU TOTUL *(omnino)*, pe toţi, prin toate lucrurile (1) şi la ce serveşte aceasta (2—6) şi dacă este posibil (7—11) şi uşor (12—18). Trecerea la capitolele următoare (19—22) 53

Capitolul V

Panscholia, adică despre deschiderea de şcoli în toate localităţile şi care este necesitatea, posibilitatea şi uşurinţa realizării lor (dacă lucrurile sînt făcute după raţiunea practică 60

Capitolul VI

Pambiblia. Despre cărţi şi despre alte mijloace destinate a sluji culturii universale a spiritelor 67

Capitolul VII

Pandidascalia, adică despre educatorii adevăraţi ai oamenilor, despre învăţătorii pampaedici care învaţă pe TOŢI despre TOATE, cu TOTUL despre nevoile şi cerinţele lor 79

Capitolul VIII

Şcoala prenatală sau îndrumări utile pentru părinţi, despre prima îngrijire a speciei umane încă din pîntecele matern 98

Capitolul IX

Şcoala copilăriei timpurii. Şcoala din poala mamei sau despre formarea plină de prevedere a copiilor de la naştere pînă la aproximativ al şaselea an de viaţă 102

Capitolul X

Şcoala copilăriei sau despre formarea înţeleaptă şi prevăzătoare a tineretului de la vîrsta de şase ani şi pînă la doisprezece ani 121

Capitolul XI

Şcoala cdolescenţei. Gimnaziul limbilor şi al artelor, în special la latinei şi al altor limbi înţelepte, o enciclopedie a artelor şi a ştiinţelor, moravurilor şi pietăţii 140

Capitolul XII

Şcoala tinereţii. Academia destinată pentru dobîndirea înţelepciunii mai depline 148

Capitolul XIII

Şcoala bărbăţiei, care cuprinde arta de a trăi cum trebuie bine şi de a înfăptui după dorinţă toate acţiunile proprii sau practica vieţii 158

Capitolul XIV

Şcoala bătrineţii care cuprinde culmea înţelepciunii omeneşti, cum să ajungi cu seninătate (fără durere) la sfîrşitul vieţii muritoare şi despre intrarea fericită în viaţa cea nemuritoare, sau bucuria vieţii 173

Capitolul XV

Şcoala morţii 182

Capitolul XVI

Concluzia Pampaediei, cu o rugăciune către eterna înţelepciune 183

Note şi comentarii 187

Plan editură: 6237/77. Tiraj 5.200+80 ex. broşate
Coli tipar: 13 Bun de tipar 02.03.1977
Apărut 1977

C. 507 I.P. INFORMAŢIA
str. Brezoianu nr. 23—25
Bucureşti

J. A. COMENIUS

PAMPAEDIA

Orice acţiune educativă, orice recomandare pedagogică spune Comenius devine eficientă în măsura în care vizează „totalitatea", „întregul" şi dezvoltă toate laturile spre a împlini acest „întreg", acest „tot", în timp şi spaţiu, dar nu sumativ, ci integrativ, nu mecanic, ci organic. De aceea, susţine el, nu orice învăţătură, nu orice „şcoala" pot asigura adevărata formare a omului, ci numai „schola universalis", cu dascăli şi cărţile corespunzătoare, orientate asupra întregului. Iar şcoala nu se referă numai la o anumită perioadă din viaţa omului, ci fiecare perioadă din viaţa omului constituie o şcoală, cu conţinutul, cu metodele şi cu dascălii ei, mereu la un nivel mai înalt şi în forme deosebite, corespunzătoare împlinirii rostului vîrstei respective, pînă la finalul inexorabil al vieţii.

Prof. univ. dr. **Iosif Antohi**

Lei 10,50